

148401

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATEŞ VE OCAK İLE İLGİLİ
İNANIŞLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aybilge IŞIK

Enstitü Anabilim Dalı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı : HALK BİLİMİ

- 148401 -

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU

HAZİRAN - 2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATEŞ VE OCAK İLE İLGİLİ
İNANIŞLAR

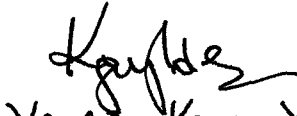
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Aybilge IŞIK

Enstitü Anabilim Dalı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Enstitü Bilim Dalı : HALK BİLİMİ

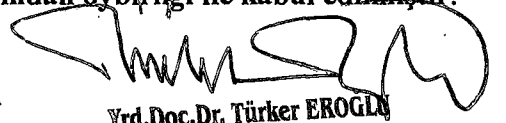
Bu tez 28 / 06 / 2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr.
Alâeddin MEHMEĞÖĞLÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bşk.

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Karu. Ya. Yıldırım

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Kültür, bir toplumun millî kimliğini meydana getiren maddî ve manevî değerlerin bütününe denir. Kültürün oluşmasında, toplumun yaşadığı bölgenin tarihî ve coğrafi özellikleri ile etkisinde kaldığı inanç sistemleri de etkili olmuştur.

Dünyadaki en eski kültürlerden biri olan Türk kültürü, bugün de, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan, hatta bu sınırları da aşan, çok geniş bir bölgede varlığını devam ettirmektedir. Türkler, tarihî bazı sebeplerle, uzun yıllar farklı coğrafyalarda birbirinden uzak yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durum onların kültürlerine yansımış olsa da, mayası bozulmamıştır.

Halk inanışları, toplumun genel olarak kabul ettiği din dışında, halk arasında yaygın olarak inanılan, yaşatılan ve kutsallık atfedilen değerlere denir. Halk inanışları bir din olmamasına rağmen din ile yakın ilişki içerisinde ve toplumların kimliğinin oluşmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu inanışlar zamanla nesilden nesile aktarılır.

Türklerin İslâmiyetten önceki millî dini, tek tanrı düşüncesinin esas olduğu "Gök Tanrı" inancıdır. Bununla beraber eski Türkler tabiatta birtakım gizli güçlerin bulunduğu inanıyorlardı. Tabiatta bulunan dağ, ağaç, yer, su, hava, ay, yıldız, ateş, ocak gibi, her şeyin bir ruhu vardı. İnsanlar, bu gizli güçlerin kendilerine iyilik veya kötülük yapabilecek güce sahip olduklarına inanarak kült haline getirdiler. Bu kültler ilâhlık vasfını taşımamasına rağmen kutsallık derecesinde saygı görmüştür.

Kaynak araştırması yaparken yardımlarını benden esirgemeyen sayın Dr.Yaşar KALAFAT ile sayın hocam Öğr.Gör.Yavuz KÖKTAN'a; tezimin hazırlık aşamasından gerçekleşme aşamasına değerli görüşleriyle bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Yard.Doç.Dr. Türker EROĞLU'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
1. İNANÇ VE İNANIŞLAR	4
1. 1. Din Kavramı	4
1. 2. Türklerde İnanç ve İnanışlar.....	5
1. 2. 1. Gök Tanrı İnanççı	7
1. 2. 2. Ruhlar/ İyeler	11
1. 3. Türk Kültüründe Kültler	22
1. 3. 1. Kült.....	22
1. 3. 2. Gök Kültü	23
1. 3. 3. Yer Kültü	25
1. 3. 4. Su Kültü.....	28
1. 3. 5. Dağ ve Tepe Kültü	31
1. 3. 6. Ağaç ve Orman Kültü	37
1. 3. 7. Atalar Kültü	46
1. 3. 8. Eşik Kültü	50
1. 3. 9. Ateş Kültü.....	53
1. 3. 10. Ocak Kültü.....	83
2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATEŞ VE OCAK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	99
2. 1. Geçiş Dönemlerinde Ateş ve Ocak ile İlgili İnanışlar	99
2. 1. 1. Doğum.....	99
Doğum Öncesi.....	100
Doğum Sırası.....	102
Doğum Sonrası	107
2. 1. 2. Evlenme.....	111
Evlenme Öncesi.....	112
Evlenme Sırası.....	113

Evlenme Sonrası.....	121
2. 1. 3. Ölüm.....	124
Ölüm Öncesi.....	125
Ölüm Sırası	127
Ölüm Sonrası.....	134
2. 2. Kutlama Törenleri.....	140
2. 2. 1. Kurban saçı.....	140
2. 2. 2. Bayramlar	144
Nevruz.....	145
Hidrellez.....	175
2. 3. Halk Bilgisi.....	181
2. 3. 1. Halk Hekimliği	181
2. 3. 2. Halk Veterinerliği	214
2. 3. 3. Halk Meteorolojisi	216
2. 4. Diğer İnanışlar	222
2. 4. 1. Oyun.....	222
2. 4. 2. Fal	239
2. 4. 3. Renkler	244
2. 4. 4. Demir.....	261
2. 4. 5. Atasözleri ve Deyimler.....	269
SONUÇ	275
KAYNAKLAR.....	280
ÖZGEÇMİŞ.....	308

ÖZET

Anahtar kelimeler: İnanç, inanış, din, kült, ateş, ocak.

Bu tezde ateş ve ocak kültürünün Türk kültürü içerisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuş ve bu kültürün günümüzde de varlığını sürdürüp sürdürmediği incelenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, kapsamı ve metodu hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde inanç ve inanış kavramı üzerinde durulmuştur. Kült kavramı açıklanarak Türk kültüründe bulunan kültürler genel olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Türk kültüründe bulunan ateş ve ocakla ilgili inanışlar, geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm); kutlama törenleri (kurban saçı, Nevruz, Hıdrellez); halk bilgisi (halk hekimliği, halk veterinerliği, halk meteorolojisi) ile oyun ve fal çeşitleri gibi konular ele alınarak incelenmiştir. Bu bölümde ateş ve ocakla ilgili atasözü ve deyimlere de yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen sonuçlara ve faydalanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Eski Türk inançlarında, kötülükleri ve pislikleri temizleyen, aynı zamanda koruyucu ve kutsal kabul edilen ateş ile soyun devamını sembolize eden ocak büyük önem taşır. Genel olarak eski Türk inanç sistemine baktığımızda bu dini inanç ve uygulamaların bir kısmının aynen, bir kısmının da değişerek günümüzdeki etkinliğini devam ettirdiğini görürüz.

SUMMARY

THE BELIEFS ON THE FIRE AND FIRE PLACE IN TURKISH CULTURE

Keywords: belief, faith, religion, cult, fire, fireplace

This thesis studies the place and importance of fire and fire place cults in Turkish culture and questions if these cults still exist today.

In the introduction part, a brief explanation on the theme, the concept and the method of the study is presented.

The first part focuses on “the belief” and “the concept of believing”. Giving a description of “the concept of cult”. This section studies several cults in Turkish culture in general.

The second part tries to shed light on the general beliefs about fire and fire-place in Turkish culture. Apart from that, the study involves several other aspects that dominate Turkish life style and culture such as birth- marriage- death celebrations sacrificing animals-libation- Nevruz-Hidrelles, folklore (public doctors, public veterinarians, public meteorology, games, horoscopes. This section also includes proverbs and idioms regarding the fire and fire place.

In the conclusion part, the results obtained through the research are presented.

In ancient Turkish culture, the fire believed to clear all the evil and regarded as holy and protective is of great importance along with the fire place, which symbolizes fertility and new generations. Having a general look at the Turkish belief system, it can be easily seen that most of these conceptions still exist today, some of them remaining the same and others with change.

GİRİŞ

İlk çağlardan beri dinler ve buna bağlı inanışlar toplumları etkilemiş ve onların kültürlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

İnsanoğlu yaratıldığından bu yana daima bir “şey”e inanma ihtiyacı duymuştur. İnanma duygusunun temelinde de korku, saygı, yardım görme isteği gibi çeşitli faktörler yatar. İnsanlar tarih boyunca değişik şeylere, gök, yer, dağ, ağaç, ateş, su gibi tabiat unsurlarına, hatta o şeyi temsilen insanoğlunun kendi eliyle yaptığı “ilâhî” totemlere bile inanmışlardır”[Ülker, 1991: 25]. Bu unsurları kendilerinden güçlü kabul eden insanlar, hayatlarının her safhasında bu güçlerin etkisi altında kalmışlardır.

Eski Türk inanç sistemini incelediğimizde merkezinde Gök Tanrı inancının olduğu görülür. Ancak bunun yanı sıra tabiatta bulunan yer, su, ağaç, ateş gibi bazı varlıkların da gizli güçler taşıdığına inanılırdı. Zamanla bu varlıklar kült haline gelerek kutsallık derecesinde saygı görmüştür.

Bulduğu ilk çağlardan beri insan hayatının bütün safhalarında etkili olan ateş, Türk kültürünü de etkilemiştir. Eski Türklerde Gök Tanrı inancının etrafında ateş ve ocakla ilgili pek çok inanış ve uygulamalar vardır. Bu uygulamalardan pek çoğu bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.

Konu

Araştırmamızın konusunu Türk kültüründe bulunan ateş ve ocak kültleriyle ilgili inanışların tespiti oluşturmaktadır.

Amaç

Ateş ve ocak kültürünün Türk kültürü içerisindeki yeri ve önemi üzerinde durarak bu kültürün günümüzde varlığını sürdürüp sürdürmediğini ortaya koymaktır.

Kapsam

Araştırmamızın kapsamını ağırlıklı olarak Türkiye olmak üzere, Türk dünyasındaki ateş ve ocakla ilgili inanışlar oluşturmaktadır. Ancak Türk kültüründeki ateş ve ocakla ilgili inanışların kaynağını daha iyi anlayabilmek için, diğer toplumların kültüründe mevcut olan ateş ve ocakla ilgili inanışlara da zaman zaman değinilmiştir.

Metot

Araştırmaya konuyla ilgili kaynaklar taranarak başlanmıştır. Bu konuda yayınlanmış olan kitap, dergi, makale, bildiri, ansiklopedi, sözlük gibi kaynaklara başvurularak elde edilen bilgiler tasnif edilip, incelenmiştir. Alanda çalışma yapan akademisyenlerin bilgilerine de başvurulmuştur.

Hipotezler

- * Ateş ve ocakla ilgili inanışlar eski Türk inançlarına dayanmaktadır..
- * Ateş ve ocakla ilgili inanışlar günümüz Türk kültüründe varlığını sürdürmektedir.
- * Türk kültüründe ateş ve ocak evin ve ailenin sembolüdür.
- * Ateş ve ocak ile ilgili inanışlar doğum- evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde de etkisini sürdürmüştür.
- * Ocak, ateşin kutsallığı ile ilgili bir kavramdır.

* Ocağın kutsallığı günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

* Ulus, soy, aile anlamında

* Dini merkez ve tarikat ulularının soyu anlamında (Alevî Ocağı, Bektaşî Ocağı, Hasan Dede Ocağı, Kureyşan Ocağı... gibi)

* Siyasî, askerî ve sosyal kurum ve teşkilatlar anlamında (Yeniçeri Ocağı, Türk Ocağı, Aydınlar Ocağı, Ülkü Ocağı... gibi)

* Halk Hekimliğinde hastalıkları tedavi eden kişiler ve kurumlar anlamında (Sarılık Ocağı, Siğil Ocağı, Nazar Ocağı... gibi)

1. İNANÇ VE İNANIŞLAR

İnanç kavramı sözlükte, “bir düşünceye gönülden bağlı bulunma. Tanrı’ya, bir dine inanma, iman, itikat. Birine duyulan güven, inanma duygusu. İnanılan şey, görüş, öğretisi”, inaniş ise “İnanma, inanılan şey” [TDK Türkçe Sözlük, 1998: 1080] olarak ifade edilmektedir.

Dinî merasim ve ayinler, millî bayram ve törenler çeşitli edebî ve ahlâkî yayınlar fertlerde durmadan inançları birbirlerine aşılabilir ve kuvvetlendirir. Dinî olsun veya olmasın bir sistemin varlığını ve özelliklerini öyle olduğunu kabul etmek "inanç" kavramı içerisinde değerlendirilmektedir [Kılıç, 2003: 51]. Geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve benzer şeyler ise inaniş kavramının içine girmektedir. Örneğin; Göktürklerin Gök-Tanrı sistemi içerisinde yer alan iyelerden al karısına inanmaları iman iken, günümüzde İslâmiyeti kabul eden Türk toplumlarında geleneğe dayalı olarak devam eden bir unsur olduğu için "inaniş" olarak değerlendirilmesi gerekir [Kılıç, 2003: 5].

İslâmiyeti kabul eden Türkler eski dinlerinden bazı unsurları bugünkü hayatlarında devam ettirmektedirler. Örneğin, geleneksel bayramlarımız arasında yer alan Nevruz ve Hıdrellez'de ateş yakıp üzerinden atlanmakta ve kötü ruhlardan, hastalıklardan arınıldığına inanılmaktadır. Tapınma derecesine varmadan eski kültürden getirilen unsurlar İslâmiyet açısından mahsur teşkil etmeyecek şekilde yaşatılmaya devam edilmiştir.

1.1. Din Kavramı

Din kavramı, sözlükte Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum. Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen. İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü [TDK Türkçe Sözlük, 1998: 592] şeklinde tanımlanmaktadır.

Din, görünen, görünmeyen doğüstü güç, nesne ya da varlığa inanma nedeniyle doğmuş olan ve bireylerin gerek birbirleriyle, gerek çevreleriyle ilişkilerini birtakım kutsal uygulama ve davranışlarla düzenleyen, sağlayan evrensel olgu [TDK Halk Bilimi Terimleri Sözlüğü, 1978: 35].

Semavî anlamda din, “Bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlâkî kurallar bütünüdür” [Tümer, Küçük, 1997: 7].

İnanış ve davranış şekilleriyle insanlar arasında ilişkileri düzenleyen ve onların bir arada yaşamasını sağlayan din, insanın yaratıldığı ilk günden günümüze değin varolmuş ve insanla beraber varolacak bir kurumdur. Tarihin hiçbir döneminde dinî inançlardan yoksun bir millete, topluluğa rastlanmamıştır.

1. 2. Türklerde İnanç ve İnanışlar

Türkler tarihleri boyunca dinî mahiyette türlü inançlara bağlanmışlardır. Bunların içinde “iptidailerî” olduğu gibi semavî olanları da vardır. İbrahim Kafesoğlu, Türklerin dinî inançlarını; Tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar kültü ve Gök Tanrı inancı olmak üzere üç noktada toplamıştır [Kafesoğlu, 1980: 42].

Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri hakkında şimdiye kadar birçok şey söylenmiş olmasına rağmen kesin bir neticeye varılamamıştır. Konuyla ilgili olarak ileri sürülen terimler arasında çok önemli farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Konuya genel açıdan yaklaşıldığında, Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri için, Toyonizm, Totemizm, Şamanizm, Gök Tanrı İnancı, Tek Tanrı dini gibi terimlerin kullanıldığı görülür.

Ziya Gökalp göre eski Türk dinine “Tyonizm” veya “Nom” adı verilmektedir. Ziya Gökalp, eski Türk inancı hakkında açıklama yaparken de Şamanizm’in daha

evvel Mâderî Totemizm devrinde bir din olduğunu söyler. Şamanizm'in Toyonizm'den sonra sihir mahiyetine girdiğini belirten Gökalp, Şamanizm'in eski Türklerin dinî değil, sihrî bir sistemi olduğunu ifade eder [Gökalp, 1991: 81].

Abdulkadir İnan, eski Türk dinine “Şamanizm” adını verir[İnan, 1976]. Hikmet Tanyu ise, araştırmaları neticesinde eski Türklerin dinine Şamanizm, Totemizm gibi adlar takılamayacağını belirtmiş ve Türklerde Tek Tanrı inancının olduğunu vurgulamıştır. Buna da Gök Tanrı dini adını vermiştir [Tanyu, 1998: 12].

Kalafat'a göre Türklerin inanç yumağınının merkezinde Tengri vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu/arvak'lar ile tamamlamak mümkündür. Türk hayatında bu olağanüstü güç sahibi varlıklarla, insan hayatı arasında arasında aracılık yapan din adamına kam adı verilmektedir. Türk hayatında pek çok fonksiyonu üstlenen Kam, dini otoriteyi temsil eder. Türkler, iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve arvaklar'dan geldiğine inanırlar, onları kızdırmamaya, onların yardımlarını kazanmaya, onları memnun etmeye çalışırlardı. Bu sebeple, yılın belirli zamanlarında Tengri, iyeler ve arvaklar için ayinler düzenlenir ve bu ayinlerde kurbanlar kesip şükranlar sunulurdu. Her varlığın bir iyesi olduğuna inanan Türkler, onları kurban ve saçı ile kazanmaya çalışırdı [Kalafat, 1995:17].

Tarih sahnesine çıktıkları M.Ö III.yüzyıldan bu yana çok değişik coğrafyalarda yaşayan Türkler, Gök Tanrı dini, Maniheizm, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık gibi dinleri kabul etmişlerdir; fakat İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte, Türklerin %90 gibi bir çoğunluğu müslüman olmuştur. Bununla birlikte bazı Türk kavimlerinin (Altay, Yakut) ise hâlâ eski Türk dinlerinden kalma inançlarını yaşatmaya devam etmişlerdir [Özbay, 2002: 204].

Türkler, disiplinli bir hayat ve toplum düzenleri sebebiyle “Tek Tanrı” düşüncesine çok erken çağlarda erişmişlerdir [Ögel, 1979: 311]. İnanç ve düşüncelerdeki birlik toplumda dirlik ve düzen doğurmuştu. Tek Tanrılı dinler ancak yüksek seviyeye erişmiş milletlerde görülmektedir [Turan, 2002: 321].

1. 2. 1. Gök Tanrı Dini İnancı

Türkler hayat tarzlarına bağlı olarak tarihi süreç içinde muhtelif dini inançlar içinde yaşamışlardır. Bilinen en eski inanç sistemlerinden biri de Gök Tanrı inancıdır. M.Ö. 2. yüzyıllarda Hunlar'da ve diğer Türk kavimlerinde Gök Tanrı inancını görmekteyiz [Tanyu, 1998: 16].

İbrahim Kafesoğlu'ya göre, Bozkır topluluğunun asıl dini Gök Tanrı idi. Gök Tanrı bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunmaktadır. Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar gibi tarihi Türk topluluklarında, kurbanlar sunulan kutsal varlıkların başında ve hepsinin üstünde geliyordu. Tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda semavî mahiyette sahip olup çok defa Kök Tenri "Gök Tanrı" adı ile anılıyordu. Gök Tanrı telâkkisi toprakla ilgili olmadığı için avcı, çoban ve hayvan besleyici topluluklara mahsus bulunduğu, bir itibarla menşeinin Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği genellikle araştırmacılar tarafından kabul olunmuştur [Kafesoğlu, 1980: 55-56].

Gök Tanrı inancının esasları eski Çin kayıtlarından, Orhun Kitabeleri'nden ve diğer kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Bu kaynaklara göre Tanrı yardım eder, takdir eder yaratır, öldürür, cezalandırır, insanlara yol gösterir, adına yemin edilir, gece ile gündüzü yaratır, bitkiyi canlandırır, her şeyi bilir ve ebedîdir [Çınar, 1995: 12].

Türk lehçelerinde Tanrı; "Tengri", "Tangara", "Tingir", "Gök Tengrisi" ve bunlardan türeyen kelimelerle ifade edilmiştir. Gök'ün, Tanrı'nın sıfatı olarak "Yüce" anlamında kullanıldığı kabul edilmiştir. Bundan dolayı Gök Tanrı, "Yüce Tanrı" dır [Tümer, Küçük, 1997: 83].

Kafesoğlu'ya göre, bu semavî Tanrı inancının "Şamanlık" ve "tenasüh"(bedenden ayrılan ruhun başka cisme girmesi) fikriyle hiçbir münasebeti yoktur. Daha geç zamanlarda Türkler arasında yayılan Şamanizm çok etkili olmasına rağmen, Gök Tanrı telâkkisine dokunmamış, kendi gayesine hizmet ettirecek bir biçime sokmayı başaramamıştır. "Ulu Tanrı"nın bahis olduğu törenlerde şamanlık âdeta

sırtmaktadır [Kafesoğlu, 1980: 58].

Orhun Abideleri'nde Türklerin bütün evreni yaratan ve ona hükmeden Tek Tanrı inancına sahip oldukları görülmektedir. Bu abidelerde “Üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında ikisi arasında insanoğlu yaratılmıştır” denilmektedir [Ergin, 1998: 9]. Ayrıca: “Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümiş”, yani “Zamanı Tanrı yaşar, tanzim eder. İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmıştır [Ergin, 1998: 26]. Bu ifadelerden de Türkler'in gökyüzünü, yeryüzünü, insanoğlunu yaratan ve zamanı düzenleyen bir Tanrı'ya inandıkları görülmektedir.

Yine tarihî belgelerde, Kağanları tahta çıkaran ve müstakil devlet kurmalarını sağlayan da Tanrı'dır. Türklere Hakanı veren de O'dur. Tanrı, Türk milletinin hayat ve istiklâli ile ilgilenendir. Bilge Kağanı, Kül Tigin Kağanı tahta çıkaran ve başarılı kılan da, Tonyukuk'a başarılar ihsan eden de Gök Tanrı'dır. Türkler'i zaferlere ulaştıran da, iradesine boyun eğmeyi cezalandıran da O'dur [Tümer, Küçük, 1997: 84].

Altay Türklerinin yaratılış efsanesinde ise Ülgen: “Yer yaratılsın!” dedi, yer yaratıldı. “Gökler yaratılsın!” dedi, gökler yaratıldı. “Böylece bütün dünyayı yarattı” ifadelerine rastlanılmıştır [Araz, 1995: 28]. Bu efsanelerde Tanrı'nın bir ve yaratıcı olduğu görülür.

İbn Fadlan, Oğuzlar'dan birinin zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp “Bir Tanrı!” dediğini nakleder. Türkçe'de “bir” vahid ve “Tengri ise Allah demektir [İbn Fadlan, 1975: 31].

13. asır Uygurları da Tanrı'nın insan veya başka herhangi bir cisim şeklinde tasvir edilemeyeceğini söylüyorlardı. Aslî Türk itikadında antropomorfizm (putçuluk) yoktu. Bundan dolayı da aslında putları muhafazaya yarayan yapılar olan tapınaklar inşa edilmiyordu. Türklerde manevî gücün tek kaynağı Tanrı idi.

Orhun kitabelerinin bir yerinde Tanrı ile “yer” eşit fonksiyon icra eder gibi

görünmekle beraber, aslında Gök-Tanrı'nın çok eski zamanlardan belki Hunlar'dan beri tek ulu varlığı temsil ettiğine dair deliller vardır. Hunlar devrinde güneş, ay, yıldız kültlerinin varlığı, Gök-Tanrı'nın, tıpkı semavî dinlerdeki, Musevilik, Hıristiyanlık, İslâmlık gibi, tek kudret olduğu inancını gölgelendirmez. Çünkü dinler tarihinde tespit edilmiştir ki, hiçbir din, hiçbir devirde tek itikad ve amelden ibaret olmamış, “hiçbir Tanrıya tek başına itaat edilmemiş” ve Tanrı daima kutsal sayılan ikinci derecede, yan varlık inançları ile çevrilmiştir. Semavî dinlerde Tanrı=Allah ile beraber meleklerle, resûllere, kitaplara, azizlere de iman edilir. Türklerde de Gök Tanrı yanında, Hun devrinde güneş, ay, yıldızlar ve Göktürkler döneminde ise yer-su'lar kutsal sayılmıştır. 7.asır Bizans tarihçisi Th. Simokattes, Göktürklerin, kutsal saydıkları ateşe, suya, toprağa tazim ettiklerini, fakat yalnız, yerin, göğün yaratıcısı bildikleri Tanrı'ya taptıklarını belirtmiştir [Kafesoğlu, 1987: 98-99; Çuhadaroğlu, 2002: 211].

Türkler Tanrı'nın ölümsüz olduğuna inanırlar. Bunun yanı sıra ahiret, mahşer günü, hesapların görülmesi, cennet ve cehennem inancı da bulunmaktadır [Erdem, 2000: 96].

Türkler bir Tanrı'ya bağlılık yanında, kurban, dua, güneş, yer- su ruhlarına, atalar(ceddi âlâ, ateş), ocak kutsallığı ve ölümler kültüyle ilgili noktalarda saygılı bir anlayışa sahiptiler [Tanyu, 1998: 17].

Türk kültüründe din ile gerçek hayat, her zaman yan yana olmuştur. Türkler dinî inançlarını doğrudan doğruya sosyal hayatlarına yansıtmişlardır. Örneğin, Göktürkler ortak düzenledikleri ayin ve bayramlarında, kutsal yerlerde dua etmiş, kurbanlar sunarken ve sefere çıkmadan önce bir mabette zafer duasında bulunmuş, sonra orduları harekete geçirmişlerdir. Bu ortak ayin ve törenler dışında, istenildiği veya ihtiyaç duyulduğu zaman, baş açıp, yüzü ve elleri göğe kaldırıp Tanrı'ya dua etmişlerdir.

Göktürklerin resmî törenlerinden biri olan Hakan'ın tahta çıkma töreni, bir nevi “Gök’e çıkmak gibi, kutsal bir anlam taşımaktadır. Bu törende Hakan'ın “Gök’e

çıkması ve Tanrı tarafından tahta oturtulması simgelenmektedir [Tümer, Küçük; 1997: 88].

Türkler dualarında Gök'e yönelmişlerdir. Göktürk Hakanı, halk için yaptıklarını bir bir saydıktan sonra, "Gök, şimdi sen bize yardımcı ol!" diye dua eder. Yine Türk Hakanı, kendisinin zavallı ve basit bir kimse olduğunu belirttikten sonra, "Gök beni yaşatmayı uygun gördüğü sürece, halkıma elimden gelen iyiliği yapmaya çalışacağım" şeklinde, Gök Tanrı'dan halkına hizmet sunabilmesi için yardım ister [Tümer, Küçük; 1997: 89].

Türk inançlarında Tanrı, başlangıçtan beri hep gökyüzünde tasavvur edilmiş ve bu şekilde inanılmıştır. Bu inanç Türkler arasında hâlâ yaşamaktadır.

Azerbaycan Türkleri arasında da Allah'ı gökte düşünme temayülü vardır. Tanrı'ya şükredilirken, şükreden kimse güneşe döner veya nimet güneşe çevrilir. Güneş'te ilâhî bir hikmet varmış gibi kabul edilir.

Kars'ta ve Aşkale'de "Mağrurlanma padişahım senden büyük Allah var" tabiri, insafsız ve büyük konuşan kimseler için kullanılır ve çoğu kere bunu söylerken kişi kafasını yukarı kaldırır veya gökyüzünü parmağı ile işaret eder. Keza Kars'ta "Merhamet et, insafa gel" anlamında "Allah'a bak, bu kadar da olmaz" denilirken, yüzünü gayri ihtiyarı ve belirli belirsiz yukarıya döndürür. Böylece Allah'ın yukarıda olduğuna inandığı intibasını bırakır ve âdeta insanın eli kendi semasında Rabbini gösteremeyeceği için onun zahirî sema olarak gösterir [Kalafat, 1998: 42].

Elazığ- Harput yöresinde rahmetin de, belanın da göklerden geldiğine inanılır. Tanrı'ya yapılan duada ellerin havaya kaldırılması, avuçlarla beraber yüzün havaya çevrilmesi gibi pratikler, Tanrının gökte bulunduğu dair inançların bir devamı niteliğindedir [Araz, 1995: 28].

Eski Türklerdeki Gök Tanrı inancının tezahürleri, Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra da devam etmiştir. Türkler yeni kabul ettikleri dinin içerisinde eski

dinlerinden kalan bazı inançları İslâmî bir kılıfa sokarak sürdürmüşlerdir.

1. 2. 2. Ruhlar/ İyeler

Eski Türk inanç sisteminin esasını Gök Tanrı, atalar kültü ve tabiat kuvvetlerine olan inanç oluşturuyordu. Ayrıca onlar kâinatı ruhlarla dolu bir âlem olarak kabul ederlerdi. Eski Türklerin tabiatta varlığına inandıkları gizli kuvvetler ise özellikle idi/ izi/ iyeler adıyla bilinen koruyucu ruhlar idiler. Bu ruhlar dünyanın üzerinde dolaşırdı. Görünen her şeyin bir iyesi olduğuna inanılırdı. Bunlara “hakim ruhlar”, “hakim sahipler” adı verilirdi.

Bu iyeler çoğu zaman, Tanrı adının sinonimi gibi onunla neredeyse aynı ölçüde “Tanrılar, ruhlar” şeklinde kullanılır bazen Türklerin çok sayıda Tanrılara, ruhlara inandıkları da iddia edilir. Halbuki burada Tanrılar denilen, aslında koruyucu ruhlardır. [Memmedov, 2002: 332].

Roux’a göre, yaşayan her şeyin, madenler de dahil olmak üzere, bir ruhu vardır. Bu ruh genellikle de kuş biçimlidir ve değişik öğelerden oluşur; bunlar arasında tanrısal bir güç, yani İran’da “kvaranah”, Türkçe’de “kut”, Moğolca’da “su”, Tibetçe’de “byen” adını alan ateş ya da kora benzeyen yaşam gücü yer alır [Roux, 2001: 62].

Eski Türk inanç sisteminde Tanrı’nın çevresinde onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyeler yer alır. Bu iyelerin bir kısmı koruyucu, “ak iye” iken, bir kısmı da kötülük yapan “kara iyeler”dir. Bu inanç sistemi Türklerin daha sonra kabul ettikleri dinlerde de benzer şekilde devam etmiştir. Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslâmiyet’te de meleklerin, şeytanların ve cinlerin bulunuşu buna örnek olarak gösterilebilir.

Yardımcı İyeler ve Koruyucu İyeler

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasından derlenen bilgi ve etnografik malzemeye

göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğulları, Karşıt, Bura Kan, Yaşıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Baktı Kan ve Er Kan adlarını taşır. Kızları ise, sadece Ak Kızlar veya Kıyan diye anılır. Oğul iyeler aruu tös/ iyi iyeler'dir. İnsanların iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü/ kara iyelerin şerrinden korumaya çalışır. Kam sunduğu kurbanı, Bay Ülgen'in yanına Yayık gözetiminde çıkarır. Ak kızların esas görevi, kurban ayini sırasında kamların kulağına güzel ilâhiler fısıldamak ve onlara bu yolda ilham vermektir. İslâmî dönemde bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlar, yerlerini meleklere bırakmıştır: İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikail gibi. Yayık'ın yerini ve rolünü Cebrail yüklenmiştir [Kalafat, 1990: 21].

Yayık

İnsanları kötülükten koruyan ve hayat veren bu ruh, tanrı Ülgen tarafından gönderilmiş ve ondan sudur etmiş göksel bir ruhtur. Ayrıca insanlarla Ülgen arasında elçilik görevi görür. Şaman dualarında Yayık, Ülgen'in emir eri, kızıl bulut sırmalı, dizgini gökkuşağı, kamçısı boz alev olan gökten haberler alan bir ruhtur. Ayrıca toplulukların ve kişilerin yaradılışında yardımcı olmuş, aile ocağına şekil vermiş Ak Yayık olarak da anılır. Yayık rehberlik etmezse şaman göklere çıkamaz. Ancak bu durum tartışmalıdır; çünkü şamanın göğe çıkmasına yardımcı başka ruhlar da bulunmaktadır [Çoruhlu, 2002: 30].

Umay

Göktürk çağı Bengü Taş yazıtlarında da adı geçen bu iye, çocukların koruyucusudur. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğumdan er adını kazanıncaya kadar sürdürür [Kalafat, 1990: 20].

Kaşgarlı Mahmut'a göre "Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan son'dur. Kadınlar Umay'a tefe'ül ederler. Tapılırsa oğul olur", derlermiş [İnan, 1976: 24]. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Umay doğurganlık ve çocukların sağlığıyla ilgilenen bir ruh olarak karşımıza çıkıyor. Fakat, aslında bereket ve doğurganlığın tözü Tengri'de olduğundan, "Az olan budunu çok yaptım" diyen Bilge Kağan'ın gücünün etkince işlemesine yardımcı olmaktan başka bir işlevi yoktur. İbilge Hatunun kutunda, Umay'ın gücü, Kültigin'in doğmasına, sağlıklı büyümesine ve erginleşmesine yardım etmiştir [Divitçioğlu, 2000: 57].

Umay'a sahip olduğu kut'u, gücü Tanrı vermiştir. Umay'ı "semavî dinlerde olduğu gibi kendisine verilen sınırlı gücü, yine kendisine verilen sınırlı bir görev içerisinde kullanan melek rolündeki varlık ile karşılaştırabiliriz" [Yıldırım, 1998: 120]. Umay'ın yaratma gücü yoktur. Yaratılanların doğurduğu çocukları korumayla görevlidir.

Altaylı Türk boylarında "Umay iyesi" veya "Umay" adı ile adlandırılan bu varlık, aynı zamanda çocuklarla beraber hayvan yavrularının da hamisi sayılan koruyucu bir ruh idi. Kamların yaptığı ateş dualarında Umay, "Imay Ana" adı ile anılmakta ve ateş ruhu olarak geçmektedir. Yakut Türklerinde bu ruha "Ogu ımita" (çocuk ıması) adı verilmiştir [Araz, 1995: 30]. Bu "ımı" bir kuş şeklinde çocuğun başı üzerinde öter ve bununla çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verir. "İmi" kelimesinin başka bir anlamı da "korunma silahı, tılsım, muska" demektir. Yakut mitolojisindeki bu "ımı" ruhunun Umay olduğu sanılmaktadır [İnan, 1976: 26].

Umay, her zaman çocukla beraberdir. Onun çocuğu terk ettiği zamanlar da olur. Bu ayrılma uzun sürdüğü zaman çocuk hastalanır. Umay'ın çocukla beraber olduğunun işareti çocuğun uyurken rüyasında gülmesidir. Ağladığı zaman ise Umay gitmiştir [Turan, 2002: 322].

Umay, yalnız çocukları değil, bütün Türk halklarını, hatta bütün insanları koruyan bir ruh olarak da kabul edilmektedir. "Bu nedenle Kırgızlara göre Umay, aynı zamanda bol mahsul almaya mal ve mülkün artmasına da yardım eder. Umay'ın

Ötüken kültüyle ilişkisi de vardır. Ötüken; devleti, hakimiyeti koruyan bir ilâhedir. Bu tanrıça, hakanlara ıdukluk, bolluk ve kut verirdi. Bu özelliği az önce Umay'la ilgili söylediğimiz özelliklerle paralellik arzeder. Ötüken daha genel olarak düşünüldüğünde Yer kültüyle ilgilidir. Böylece toprağın ana olması fikriyle Umay düşüncesi uyuşur”.

Her şeye hayat veren güneşin de Umayla ilgisi olduğuna inanılır. “Güneşin sarı rengi yüzünden Türk halklarında Umay'a Sarı Kız da denilmektedir. Güneşin ısı vermesi dolayısıyla Umay, ateş ve ocak kültleriyle de de ilişkilendirilir” [Çoruhlu, 2002: 41].

Bazı Türk topluluklarında Umay, ateş ruhu, bazen de ölüm meleği kabul edilmiştir. Umay kültü Yakutlar'da yerini zamanla ayısıt denilen ruhlara bırakmıştır. Bunlar bereket ve refahı sağlayan ruhlardır. Türk- İslâm kültüründe karşımıza çıkan ve daha çok talih kuşu olarak algılanan Hüma ile ilgili çeşitli inanışlar bu ruh ya da ruhlara için söylenenlerle farklılıklar olsa da uyuşur [Çoruhlu, 2002: 42].

Ana Maygıl/ Ana Maykıl

Ana Maygıl, ulusu koruyan, kendisine ulus anası da denilen bir ruhtur [Çoruhlu, 2002: 44].

Bu iyenin varlığına Göktürk çağından itibaren rastlamaktayız. Bu, kâinatın merkezi ve Tengri'ye uzanan kozmik ağacın veya ışık yolunun var olduğuna inanılan Iduk Ötüken Yış'da mevcut bir iye idi. Ötüken'in batısında bulunan bir dağda olduğuna, ili ve halkı her türlü kötülükten koruduğuna inanılan bu iye “Bodun İnlı” diye anılmış. Altay Türkleri arasında bu iye günümüzde Ana Maygıl olarak yaşamaktadır ve fonksiyonları Bodun İnlı ile aynıdır [Kalafat, 1990: 22].

Ana Maykıl, Eski Türk inançlarında savaştan Türklere yardım eden bir ruh olarak bilinirken, günümüzde de halk inançlarında savaştan Türklere yardım için cepheye

giden kutsal balıklar veya bilinmeyen ulu kimseler yeşil sarıkları ile görülebilmektedir [Kalafat, 1998: 44].

Ana Maykıl, Türklerdeki vatan kültürü ile alâkalı bir iyedir. Bilindiği üzere Türklerde vatan kutsaldır. Ne olursa olsun düşmanlara karşı korunması gerekir. Ana Maykıl da vatanın koruyucu iyesisidir.

Ak Ana (Ak Ene)

Ak Ene'nin bugünkü hayatta rolü yoktur. Türklerin Yaradılış efsanesinde bu iyenin adı geçmektedir. Efsaneye göre Tanrı Ülgen'e yaratma kudretini ve ilhamını veren ruh'tur [İnan, 1976: 27].

Bengü Taş yazıtlarında kâinatın ve kişiöğlunun yaratılışı hakkındaki bilgiye göre, üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldıktan sonra, ikisi arasında/ yeryüzünde insanoğlu yaratılmış denilmektedir. Bu bilgi Altay Türklerinin inançlarında hâlâ yaşamaktadır: “Yer ve gök yaratılmadan önce, her şey sudan ibarettir. Yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman Tanrısal güçlerin en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengere Kayra Han vardı”. Altay Türklerinde hâlâ yaşayan yaratılış ile ilgili inançlar ve Taş yazıtlardaki ifadelerin büyük ölçüde aynılığı bize her şeyin yaratıcısı olan Tengri'nin bugünkü inançlarımızdan farklı olmadığını göstermektedir [Kalafat, 1998: 49].

Kara İyeler

Eski Türklerde ak/ iyi iyelerin yanı sıra kötülük yapan kara iyeler de vardı. Bu iyeler insanların başına felaket getirirdi.

Erlık

Erlık insanlara türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İstedığı kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felâket ruhlarını gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.

Altaylıların inandıklarına göre bu kötü ruh fena vasıflardan, fena yani arık ve sakat kurbanlardan hoşlanırmış [İnan, 1976: 28].

Erlık aynı zamanda semavî dinlerde yer alan Azrail'in fonksiyonunu da üstlendiğini görürüz. Ölüm meleği diye bilinen Azrail'e, insanoğlu, inançlarına rağmen, günümüzde de biraz soğuk bakar. Ancak o yaratıcının emrini yerine getiren durumundadır. Ancak Erlık, insanları kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme, canlılara musallat olma fonksiyonları ile ölüm meleğinden ayrılmaktadır. Erlık emrinde kötülükleri ifa edecek kendi karakterinde iyelere sahiptir. Bunların da yaşadığı yer, karanlık dünyası olan yeraltıdır, kara yerdir.

Altay Türklerinin inancına göre, her insanın sağında yayuçı adı verilen iyilik iyesi, sol omzunda Erlık'in gönderdiği kötülük iyesi kara iye vardır. Doğumdan itibaren doğan kişinin yaptığı iyi veya kötü işleri kaydederler; ak iye, kişiyi iyi yola, kara iye ise kötülüklere sürüklemek ister. Ölünce önce Erlık önünde yaptıklarının hesabı görülür. Yani, yeraltına indirilir. Tıpkı gömülme ve sual melekleri inancı gibi. Burada iyilikler ağır basarsa, Erlık ona dokunamaz ve yayuçı denen ak iye onu alıp göğe çıkarır [Kalafat, 1990: 24].

Erlık iyesine hizmet eden, karanlık dünyasına mensup bütün kötü iyelere kara nemeler denildiği gibi yekler de denir. "Yek" Uygurca dinî metinlerde "şeytan" demektir [İnan, 1976: 29]. Bütün kötülüklerin kaynağı olan Yek, yani şeytan semavî dinlerde de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere abası adını verirler [Kalafat, 1990: 25].

Alkarısı/ Albastı

Türk zümrelerinde Alkarısı, Albastı, Albis, Albıs, Almis, Abası, Al, Hal, Alruh ve Almış gibi muhtelif adlarla bilinen ruhun, genellikle doğum esnasında ve sonrasında, kırklı lohusa kadınlara ve çocuklara, nadir olarak da gebe, gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık olduğuna inanılır [Turan, 1992: 77]. Taşıdığı bu özelliklerle kara iyelerden sayılan bu varlığın kişiliği ile fizikî görünümü sürekli değişkenlik göstermektedir.

Tarihten önceki dönemlerde Alkarısı, yapısında koruyuculuk ve kurtarıcılık unsurlarını taşıyan ve ateş/ od iyeleri ile ilişkili görülen hamî ruhlardan birisi olduğu, zaman ve mekân içinde küstürülen bu ruhun, kara iyeler zümresine katıldığı hususunda görüşler mevcuttur [Araz, 1995: 35]. Yakut Türkleri, bugün de, ailenin od/ ateş ocağına Al ot adını verir [Kalafat, 1990: 27]. Türklerle en eski zamandan beri komşu yaşayan Moğollar da ateşe “gal” diyorlar. “Alev” kelimesi de Orta ve Doğu Türklerinde “yalın”, “yalkın” bu kökten çıkmıştır. Altay ve Yenisey kamları ayin ve merasimleri de “Alas” diye bağırırlar ki, bu semavî dinlerdeki “amin” kelimesi yerine geçer.

Al kelimesinin ateş kültürüyle ilgisi olduğunu gösteren bir emare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan Alaslama merasimidir. Alaslama Orta ve Doğu Türklerde ateşle temizleme ve takdis merasimidir. Başkurlarda alaslama bir kırmızı renkli paçavrayı ateşleyip hastanın başı etrafında alas, alas diye çağırıp çevirmekten ibaret olan bir tedavi usulüdür [İnan, 1998: 264].

Alkarısı/albastı inancı, Çin Seddinden Balkanlara, Buz Denizi'nden Hindistan'a kadar yayılmış olan bütün Türk kavim ve topluluklarının folklorunda bütün canlılığıyla yaşamaktadır [Turan, 1992: 77].

Kırgız ve Kazak Türklerinin inanışlarına göre, bu iye, kara albastı ve sarı albastı şeklinde iki iye olarak tasavvur edilmektedir [İnan, 1998a: 259]. Bu inanca göre, yeni doğum yapmış kadınların ciğerlerini söküp suya götürüp atan sarı albastı imiş.

Doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerlerinin sökülüp suya atılmasını önlemeyi ve geri yerine takılmasını sadece kamlar ve ocaklılar başarabilirmiş. Kamlar ve Ocaklılar, bunu, Sarı Albastıyı korkutarak veya kandırarak gerçekleştirirlermiş. Ayrıca Sarı Albastı sarışın bir kadın şeklinde düşünülür, Kara Albastı'nın ağırbaşlı; Sarı Albastı'nın ise, hoppa tabiatlı bir iye olduğuna inanırlar. Bunlar, tüfek sesinden, demirciden, kamlardan ve ocaklılardan başka, hiç kimseden korkmazlarmış. [Kalafat, 1990: 25- 26].

Karaçay-Malkar Türklerinde, bebeği annesinin ayak ucuna yatırılırlar ve bebeği "Almastı" denilen kötü cinlerden korumak için etrafına kama, makas gibi demir eşyalar asarlar. Anadolu'nun birçok yerinde özellikle Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da Alkarısı, Alkızı ve Al olarak görülen şeyler "Almastı" ile aynı olabilir.

Azerbaycan'da hamile kadının doğumunun kolay olması için "Bilici kadın" yedi gün hamilenin karnının üzerinde bıçak sıvazlar. Bilici kadının buyruğu üzerine doğum esnasında, çadırdaki kadınlar, dışarıda erkekler bıçak bilerler. Doğum olunca bileme işlemi durur. Demirin kötü ruhlara, kara iyelere karşı koruyucu fonksiyonu Doğu Anadolu'da da yaygındır [Kalafat, 1998: 55].

Albastı Gagauzların dev şeklinde tasavvur ettikleri ve lohusalara zarar veren kötü bir ruhtur. Gagauzlarda Albastının şerrinden korunmak için lohusaya doğumdan üç gün önce ve üç gün sonra su verilmez, rakı verilir. Ayrıca lohusanın kapısının önüne kor halinde ateş konur. Kötü ruhların eşikten içeri girmesini ateşin önlediğine inanılır. Zira bütün Türk boylarında olduğu gibi ateş hastaları kötü ruhların etkisinden korur [Güngör, 1998: 169].

Altaylı boylarda ve Kırgızlarda doğum saati yaklaşınca, oba yahut oymak kadınları lohusanın evine toplanırlar. Tecrübeli bir kadın ebe çağırılır. Çadırın tam ortasındaki ateş yakılan yerine, bir direk yerleştirilerek ona bir urgan bağlarlar. Bu urganın bir ucu duvara bağlanıp lohusanın koltukları altından geçirilir. Kadın çok ıstırap çekmeye başlarsa "Albastı" yahut "Alkarısı" denilen kötü ruhun lohusaya

musallat olduğuna hükmederler [Turan, 1992: 87].

Anadolu'da da aynı ruhun mühim bir rol oynadığını görürüz. İnanişaya göre "Alkarısı" tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renkten korkar. Bunun içindir ki loğusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlarlar. Kırmızı altın takarlar, lohusaya kırmızı şeker hediye götürürler, bazen bunun hilâfına kadının gözüne kırmızı şey göstermezler. Anadolu Türklerinde de alazlama kızgın demirle dağlamaktır [İnan, 1998a: 261].

Anadolu'da albastı yalnız çocuklara, yeni doğmuş kadınlara sataşan kötü bir cin olarak bilinmez. Buzağılara, yeni doğmuş ineklere de yıkım, hastalık getirdiğine inananlar vardır [Eyüpoğlu, 1998: 122].

Anadolu'daki halk inanişlarına göre, Alkarısı'nın genellikle mesken tuttuğu yerler şunlardır: Ahırlar, samanlıklar, viranelikler (harabe yerler), nehir sahilleri, kayalıklar, çeşme ve su kaynakları, su kuyuları, karanlık ve kuytu köşeler, ağaç dipleri, taşlı yerler, değirmen civarları, mağaralar ve tandırlar'dır [Turan, 1992: 81]. Ayrıca ocak ve çevresini de kendisine mekân tutar. "Al" kelimesinin ateş kültüyle alâkalı olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerde hamî ruh, ateş ve ocak ilâhesi olduğunu göstermektedir [İnan, 1998a: 263].

Günümüzde Al karısı ile ilgili inanç ve uygulamalar, Türk inanç sisteminde varlığı bilinen kara iyelere ait inançların bir devamıdır.

Körmös/ Kamos

Kötülük Tanrısı Erlik'in yer altı âlemindeki yardımcılarıdır. Körmösler içinde iyilik yapanlar da vardır ki onların adına kurbanlar kesilirdi. Bir inanişaya göre Körmös, her ölüden ayrılan bir ruhtur. Eğer o ruh iyi bir adamın ruhu ve iyi körmös ise, dünyada kalır. Bunların işi gücü iyilik yapmak, kötülük yapan körmöslerle mücadele etmektir.

Kötü körmösler ahiret âleminde, cehennemde görev almışlardır. Bu körmösler dünyaya da çıkar, evlerin etrafında gezer, içeri girmeye fırsat ararlar. Eve girebilirlerse fenalık yapmak için saklanırlar, insanları öldürmeye çalışırlardı [Uraz, 1994: 121].

Elazığ- Harput yöresinde tespit edilen Kamos da kötü ruhlardan biridir. Bu ruh, evde, tarlada ve bağ ve bahçede, tek başına kalarak uyumak üzere olan kişilerin üzerine ağırlığı ile çöker. Bu yolla kişinin korkup, çarpılmasına dayalı birtakım hastalıkları verdiğine, veya kişiyi boğmak suretiyle öldüreceğine inanılır. Kamos özellikle geceyi ve onun karanlık âlemini sever. Bu ruhun fiziki yapısı hakkında farklı tasavvurlar mevcuttur.

Kişiyi zarar vermek için gelen kamoslar, çıkardığı ayak seslerini, kendi sesini andıran mırıltılarını henüz uyku haline geçmemiş olan kişi, duyup, hissettiği halde hiçbir davranışta bulunamaz. Böyle hallerde kişinin, kanının çekildiği, damarlarının kuruduğu ifade edilir [Araz, 1995: 36].

Kamos insanların sağlığına zarar vererek, onların hastalanmasına ve ölmesine sebep olur. Bu özellikleriyle bize eski Türk inançlarındaki Körmös'ü hatırlatır. Körmösler kendi iradelerini muhtelif hastalıklar, umumiyetle insan ve hayvanlara felâketler, götürmekle görevliydi [İnan, 1976: 101]. Ayrıca "Kamos", taşıdığı ses ve anlam itibariyle de "Körmös" kavramı ile benzerlik göstermektedir [Araz, 1995: 36].

Eski Türk inançlarında Körmös'ün Erlik'in hizmetinde çalıştığına inanılırdı. İnsanın doğacağını bilen Erlik, doğuma engel olmak maksadıyla bir Körmös gönderir. Körmös doğuma engel olmaya, bunu yapamazsa hiç olmazsa zorlaştırmaya çalışır, zavallı ana, bu yüzden ağır sancılar içinde kıvrılır. Buna bakmadan doğum başarı ile sona ererse dahi Körmös yeni doğanın yanından ayrılmaz ve onu Erlik'in emri gereğince yeryüzünde hayatının sonuna kadar takip eder. Böylece insanın yanında daimi olarak iki refiki bulunur: sağ omuzu yanında Yayıçi, sol omuzunda Körmös. Bunların her ikisi de insanı bütün hayatı müddetince durmadan tetkik ederler. Yayıçi, insanın iyi hareketlerini, Körmös ise kötü işlerini yazar [Radloff, 1956: 14].

Harput'ta kamos tarafından verildiğine inanılan hastalıkların tedavisi için ocaklara ve muhtelif ziyaret yerlerine gidilir. Eski Türklerde bu tür hastalıkların tedavisi kamların aracılığı ile yapılmaktaydı.

Eski Türk inançlarında körmösler, hayatta iken günahları sevaplarından daha ağır basan “cedd-i âla” ruhlarıydı. Dolayısıyla yörede tespit edilen Kamos'la ilgili inanç ve pratikler, cedd-i âla ruhlarına ait bu inançların, fonksiyon değişimine uğramış biçimleri olarak yaşamaktadır [Araz, 1995: 37].

Ev Ruhları

Eski Türklerde, ak ve kara iyelerin yanı sıra ev iyelerinin olduğuna da inanılır. Ev ruhlarıyla ilgili inanışlar, günümüz Türk toplumlarında hâlâ devam etmektedir.

Volga Türkleri öy üyesi, yani ev sahibi olarak anılan bir ruha inanırlar. Bu ruh evi korur, ailenin mutluluk ve refahını sağlamaya çalışır, ancak memnun olmadığı zamanlarda hastalık getirebilir. Bu nedenle ev ruhuna yılda bir kez kurban kesilir ya da bulamaç sunulur.

Yakut Türkleri de ev ruhlarına inanırlar. Ev ruhu ya da ev iyesiyle ilgili inanışlar Türkiye Türklerinde de karşımıza çıkmaktadır [Çoruhlu, 2002: 52].

Ev iyelerine sunulan hediyeler genellikle saçı şeklinde olur. Eve su serpmek, ateşe yağ, tuz, paçavra atıp yakmak veya ardıç, üzerlik gibi bir bitki ile evi tütsülemek şeklinde de yapılabilir.

1. 3. Türk Kültüründe Kültler

1. 3. 1. Kült

Kült, Latince “cultus” kelimesinden gelmektedir. Bir ilâha saygı, itina, kurallı ibadet gibi anlamlara gelmektedir [Özkan, 2003: 16]. Kültün diğer bir tanımı ise, dinin ilâhî boyutu dışında kişinin gücüne inandığı bir başka varlığa kutsiyet atfetmesi şeklinde ortaya çıkan bir tapınma biçimidir.

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınıştır. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler kült yeri olarak kullanılır. Kült için bayram ve tören vakitleri gibi belli zamanlar seçilmektedir [Özkan, 2003: 17].

Her dinin en gerçek unsurlarından birini teşkil eden kült, insanın tabiatüstü kuvvetler veya ilâhlarla olan münasebeti sırasında çeşitli hareketlerle ifade olunur. Bu hareketler pek muhtelif şekiller gösterir. Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua ve ilâh huzurunda alelâde bir tazim şeklinde de olabilir [Eröz, 1992: 97].

İnsan düşüncesinin gelişmesi; zaman içinde evre evre inançların ilkel ve basit olmaktan çıkıp, daha kompleks, olgunlaşmış yapılara doğru gittiğini görmekteyiz. Tabii ki, beraberinde bir sistemleşme; birbiriyle zıtlıkları giderilmiş, uyum içinde, birbirini tamamlayan düşünce bütünleri oluşturdukları ortaya çıkar [Öngel, 1992: 56].

Kutsalın merkezi varlığını bir ışık kaynağına benzetirsek, merkezden aydınlanan diğer varlıklar da ışıkla ilişkileri oranında kutsallık kazanırlar. Nitekim putperestlikteki put objesi olan taş, ağaç vs. gibi nesnelere kutsallığı, kendilerinden değil, içlerinde barındırdıklarına inanılan tanrısal ruh veya güçten kaynaklanmaktadır. Taşa taş, ağaca ağaç olarak tapan tarihte hiç bir topluluk yoktur.

Kutsal nesnelere, objelere, derunî kutsalla, yani tanrıyla ilişkisi derecesinde kutsal sayılır [Sarıkcıoğlu, 2002: 4]. Misâl olarak ateş kültünü verebiliriz. Ateşe saygı gösterilmesi de, onda kutsal, manevî bir gücün bulunduğu inandırmasından kaynaklanmaktadır. Bu hayranlık “Ateş kültü”nü doğurmuştur. Dünyanın birçok bölgesinde bu kültün izlerine rastlanılmıştır.

Bu anlamda, Türk düşünce yapısında merkezinde su, toprak, hava ve ateş olan, dört unsur olarak adlandırılan dört kült vardır. Ancak zamanla bunlarla ilişkili olarak dağ, tepe, orman, ağaç, ocak, eşik vb. kültürleri ile ilgili inanışlar meydana geldi. Eski Türklerde bu tabiat unsurlarının her birinin bir ruh taşıdığına inanılır, bunlara saygı duyulup, kutsiyet atfedilirdi.

1. 3. 2. Gök Kültü

Eski Türklerde gök ve onunla ilgili olarak göğün rengi mukaddes ve kutlu sayılmıştır. Göktürk yazıtlarında da “Üze Kök Tengri asra yağız yir” (yukarıda Gök Tanrı, aşağıda yağız yer) denilmekte yerin ve göğün renkleri birlikte belirtilerek kutlu ve mukaddes sayılmakta idi [Ögel, 1979: 313].

Kişioğlu, göğün örttüğü, kara yerin taşıdığı ve yer su’ların bulunduğu yeryüzünde kılınmıştır. Göktürk çağından önce ve sonra, gök bu koruyucu vasfı ile kutsanmış, ıduk olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Tengri’nin yukarıda göğün en üst katında olduğuna inanılmıştır. Kötülüklerin anası karanlığı kova, yeryüzünü aydınlatan güneş, ay ve yıldızlar, onun çadırı içindedir. Türk inanç sistemindeki her varlık gibi, onun da koruyuculuk vasfından dolayı bir ıduk tasavvur edilmesi, kendisinde bir koruyucu iye olduğunu düşündürmüştür [Kalafat, 1990: 28]. Nitekim, Türkler üzerine araştırmalar yapan tarihçiler, Türklerin olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterdiklerini, suyu, havayı, toprağı kutsadıklarını, fakat yalnızca göğü ve yeri yaratana Tanrı dediklerini ve ona taptıklarını belirtmişlerdir.

Türklerde başlangıçtan beri “Tengri” kelimesi, gökkubbesini ve hatta gök

maviliğinin sonsuzluğunu ifade eder. Çinliler'de hem gök ve hem de Tanrı için aynı sözü yani "Tien" deyimini kullanıyorlardı. Türkler ise, göğe bir renk vererek çoğu zaman "Gök Tengri", yani "Gök Tanrı" deyimini kullanıyorlardı. Göğü böyle renk verme yolu ile ifade etme, Türklerde görülen bir âdetti. Gök Tanrının bizzat kendisi değildi. Tanrı, kendi rengini göğün maviliğinden almıştı. Fakat bu gök bir kubbe ile kaplanmış ve yıldızlar âleminden ayrılmış olan gök değil; sonsuz maviliklere bürünmüş olan uzay ve kâinat idi [Ögel, 2001b: 18].

Türklerde gök ve göğün rengi bütün kutsallıkların sembolü idi. Türklerin madde ve mana âleminde en güzel ve en değer verdikleri renk mavi idi. Her türlü kutsallık onda toplanmıştı. Türkler gök rengini çok sever, ama ondan çok korkarlardı. Bu korku ile karıştı. Bu yüzden olsa gerek Türk edebiyatında da gök sakallı kimseler, Tanrı'nın bir elçisi olarak algılanmıştır [Işık, 1994: 74].

Tabiat kültlerinin izlerine meşhur Oğuz Kağan destanının İslâm öncesi biçiminde de rastlanmaktadır. Oğuz'un semavi menşeli iki karısından olma çocuklarının Gök, Gün, Ay, Yıldız gibi gök mefhumuyla, Dağ, Deniz gibi yer mefhumuyla alâkalı isimler olması dikkati çekiyor. Yalnız burada bir noktayı iyice belirtmek gerekir. Gök'ün bizzat kendisi de Türkler'de tabiat kültürünün bir parçası olarak görülmekte ve Göktanrı mefhumundan tamamıyla ayrı tutulmaktadır. Bu itibarla güneş, ay ve bütün yıldızlar tabiat kültürünün unsurlarıdır. Türkler işte bu sebeple güneşi, ayı ve bazı yıldızları takdis ediyorlardı. Meselâ Hunlar ilk ikisine çok önem veriyorlar. Bunlar için çeşitli törenler düzenliyorlardı. Göğe ve yere, bu arada güneş ve aya, aslında onlarda var olduğunu sandıkları üstün güçlere, kurban kesiyorlardı. X. yüzyılda Ebû Dülef'te Çiğiler arasında çeşitli yıldızların takdis edildiğini tespit suretiyle gök kültürünün varlığını bize göstermektedir [Ocak, 2002, 65]. Ancak Ebû Dülef, bu cisimlerle ilgili dinî merasimlere ve bunların mahiyetine vâkıf olamadığı için burada yanılığa düşmüştür. Türkler'de bizzat gök cisimlerine tapınma söz konusu değildir.

Eski Türk inançlarına göre hava da gökten ayrı bir varlık olarak düşünülmemiştir. Çünkü, gök bir sonsuzluk ifadesiydi. "Uçsuz bucaksız gök kubbenin altında dünya

ile ilgili bir gök boşluğu vardı. Eski Türkler, dünyaya değen bu boşluğa, daha doğrusu “hava”ya “kalığ” derlerdi. Kalığ, gök ile sonsuzluğa açılır, sonsuzluğu kucaklardı. Göğün kutsallığı onu da kutsardı. Bu anlamda gök ile hava eşdeğerdi. Sadece insan için hava, içinde yaşılan, gök ise altında siperlenen bir varlıktı.

Gök, kutsal bir sonsuzluk ve ruhtu. Hava ise, ondan bir parçaydı. Hatta; su, toprak ve ateş yokken, ay ve güneş dahi yokken hava vardı. O anlamsız ve sonsuz bir kaos’tu. Çünkü, o diğer unsurlarla belirlendi ve şekillendi. Fakat, havasız da diğer unsurların ve varlıkların anlamı yoktu. Unsurlarla, gök belirince hava da onun içinde kendisini buldu ve şekillendi. Bu nedenle gök ve hava eşdeğerdi [Ögel, 1992: 66].

Eski Çinliler, Hunların ve Göktürklerin yuvarlak ve kubbeli çadırlarına “Kiun-lu” adı verirlerdi. Bu deyimın etimolojisinin, “Kubbe” olması da çok muhtemeldir. Eski Orta Asya’da gök kubbesi ile çadır halk inanışlarında özdeşleştirilmiştir [Ögel, 2001: 19].

Karay Türkleri, yıldızlara bakıp gelecektek haber verirlerken, Gök gürlemelerinden mana çıkarırlardı. Doğu Anadolu’da gök gürleyince niyet tutulur. İlk şimşek çakınca Sarıkamış yöresinde dişe demir vurulur. Şimşek çakınca ayrıca kelime-i şehadet getirilir.

Azerbaycan Türkleri’nde, Gök, Allah’ın bir nimeti olarak kabul edilir. “Gökyüzü ile yeryüzü Tanrının iki meyvasıdır. Eski bir Altay Türk efsanesine göre Türk, gökyüzünden yeryüzüne atla inmiştir. Bu efsane Gök ile Türk’ün kutsallığı mesajını vermektedir [Kalafat, 1998: 59].

1. 3. 3. Yer Kültü

Türk kozmogonisine göre, kişi Kara Han’a- Kayrak Han da denir- karşı işlediği suçtan dolayı cezalandırılmıştı. Daha çok yükseğe fırlamak, daha yüce yerlere

uçmak isterken, tanrı onun kötü fikrinin farkına vararak, kişinin bilmek kudretini de uçmak yetisini de almıştır. Zavallı kişi, suyun dibine batmaya başladı. Gittikçe fenalaşıyordu. Tanrı Kara Han'dan af diledi. Kara Han ona acıdı. Denizden bir yıldız yükseltti. Kişiye, bu yıldızlardan bir avuç toprak alarak suyun yüzüne çıkmasını emretti. Kişi toprağı alırken, kendine ayrıca bir dünya yaratmak için bir parça toprağı da ağzına gizledi. Tanrı "elindeki toprağı suyun yüzüne at" dedi. Kişi toprağı atınca, tanrının "büyü" buyruğıyla toprak büyümeye başladı. Kişinin ağzındaki toprakta büyüyordu. Kara Han bu durumu bildiğı gibi "tükür" diye emrederek onu bir kez daha kurtardı. Kişinin tükürdüğü toprak, oluşan yeryüzü üzerine saçılınca, dağlar, tepeler, ovalar meydana geldi. Bu olay üzerine, tanrı, kişiye sadece toprak üzerinde yaşama yetkisini verdi [Öngel, 1992: 59].

Eski Türk inancına göre yer ve gök, tabiat ve devlet düzeni ile insan münasebetlerini düzenleyen iki büyük güç idi. Yer ile gök yerlerini tutamaz yani görevlerini yapamaz olurlarsa, tabiat devlet düzenleri ile insan münasebetleri de bu büyük düzensizliğe uyarak bozulmaktaydı. Bu husus Göktürk yazıtlarında şöyle geçmektedir: "Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök-yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu..." [Işık, 1994: 131].

Türk inanç yapısında yer/ yir, yani yeryüzü bir mevki işgal eder. Tengrinin yarattığı Kişioğlu, mavi gök ile kara yer arasındadır. Yer üzerinde "kişioğlu" yaratılmıştır. Gök gibi, o da, insanı koruyucu, besleyici bir karakter taşır. Aslında, Türk inancında, tüm yeryüzü ıduk değildir, fakat yeryüzünde ıduk olan ve onlara hayat verdiğine, onları koruduğuna inanılan ıduk yir ve sub'lar vardır. Koruyucu iye/ ige/ ııs kabul edilen sadece bunlardır [Kalafat, 1998; 72].

Eski Türkler büyük ve yaratıcı Tanrının yarattığı kâinatın bir parçası olan yere de, büyük bir önem verirlerdi. Çünkü bütün varlıkların oluş nedeni ve beslenmesi yer'den geliyordu. Ölen ve yok olanları bağına alanda, yine yer idi. Yerin rengi yağız'dı. Onun için yer ve özellikle yerin altı korkunçtu. Fakat renkli yaylalar ve göğün mavilikleri içinde kaybolup silinen, dumanlı ve karlı dağlar da güzeldi. Vadilerden akan sular ve kaynaklar bütün insanlar gibi Türklere de, sürülerine de

can veriyorlardı. Bunun için yeryüzündeki “yer ve su”lar, sonsuz bir varlık ve güzellik kaynağı idiler. Bunlar “ıduk”, yani Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal hediyeler ve şeyler idiler.

Türkler “Yağız Yer” derler iken, yerin sonsuz derinliklerini ve karanlıklarını düşünürlerdi. Bu düşünce onlara, korku ile karışık bir ürperme verirdi. Eski Türkçe’de “Yağız” sözü, toprak rengi için kullanılırdı. Sonraları İran’ın tesiriyle toprak siyah bir renge büründürülerek “kara toprak” diye söylenmiştir [Ögel, 1979: 315].

Yer iyisi ile ilgili inanç ve pratikler, bugün Anadolu’nun birçok yöresinde uygulanmaktadır. Kars yöresinde ıssız ve belli yerlerde bir iş görülecek olursa “destur” diye seslenilir. Böylece oranın iyisi kim ise, ondan izin istenmiş, onun gönlü hoş edilmiş, yanlış bir durumla karşılaşmasının önlenmiş olduğuna inanılır. Özellikle de akşam karanlığından sonra buna çok dikkat edilir [Kalafat, 1990: 42].

Türkiye’nin birçok yöresinde “yeni doğmuş kırklı çocuğun çamaşır ve banyo suyu dışarı dökülmez”. Yer iyelerinin o suya sahip olacağına ve çocuğa rahatsızlık vereceğine inanılır [Balıkçı, 2001: 70].

Yer ile ilgili yaşayan inançlardan biri de “yerin kulağı var” şeklinde ifade edilir. Söylenmemesi, konuşulmaması istenen şeylerin, kimse olmasa bile, konuşulduğunda etraftan duyulabileceğine dair inanç, Kars, Erzurum ve Van çevrelerinde yaşamaktadır. Türk hayatında yeri dinlemek suretiyle, uzaklardan hareket eden orduları veya gelenleri yolcu adı verilen kişilerin tespit ettiğini, kampların her türlü canlı ve cansız varlıkla haber aldığını bilmekteyiz. Başlangıçtan beri yerin bir haber taşıyıcısı olduğu inancı Türkler arasında varlığını sürdürmektedir. Bu inanç, ölenlerle ilgili konuşmalar yapıldığı zaman, “toprağı haber götürmesin ama...” şeklinde söze başlanır. Bu inanç da yörede sıkça görülür. Yine Kars ve Iğdır çevresinde kaybolan şeyleri toprağın saklayabileceği inancı da tespit edilmiştir. Bu inanç, Kars’ta, “yer yarıldı içine girdi”; Iğdır’da ise, “yer apardı” şeklinde ortaya çıkar [Kalafat, 1990: 43].

1. 3. 4. Su Kültü

Doğanın büyük bir bölümünü oluşturan ve canlıların yaşaması için gerekli olan su, dünyadaki bütün toplumlar tarafından kutsal sayılmış ve su ile ilgili inançlar meydana gelmiştir. Su kaynakları ve nehirler, hayat ve verimlilik bahsettikleri için kutsal sayılırlar. Su kaynağı zaman sonsuzluğunda akan güç ve kuvvet sembolüdür

Eski Türk inançlarında yer gibi su da ıduk, yani kutsaldır. Bu kavramın içine, bütün ırmaklar, göller, coşkun akan bütün sular ve pınarlar da dahil edilmektedir. Göktürk kitabeleri'nde “yir- sub sahipsiz kalmasın diye, Türk Tengrisi kağan gönderdi” denilmektedir [Kalafat, 1998: 74]. Ayrıca su'dan “Türk Tengrisi ıduk yiri subı ança itmiş erinç” diye bahsedilir. Su, “ıduk” yani kutsal olarak nitelendirilir [Ergin, 1998: 37].

Türklerin “kutsal yer su”ları, tıpkı Tanrı gibi onların kaderi ile yakından ilgilenmekte ve kendilerine yardım etmekteydi. Zira, diğer varlıklarda olduğu gibi, suda da koruyucu bir ruh bulunmaktaydı [Koca, 2000: 172].

Eski Oğuzlarda, Cücenlerde ve Moğollarda da su tabu idi. Onu kirletmemek gerekirdi. Bu sebeple vücudu ve elbiseleri su ile yıkamak yasaktı. Böyle bir harekette bulunan kimseyi “büyü yapıyor” diye cezalandırırlardı. Oğuzlar ve Moğollara göre, yıkanma kötü ruhları celbeder; şimşeklerin ve yıldırımların boşanmasına sebep olurdu. Suyun yere dökülmesi suçtu. Suyun tabu olmasının sebebi, kan gibi onda da hayatî ve sihrî kuvvetlerin olduğuna inanılmasıydı. Bunun için eski şamanist kavimler elbiselerini yıkamazlar, giyebildikleri kadar giyerlerdi [İbn Fadlan, 1975: 113].

Tsinlerin imparatoru, Çin tahtına oturduktan sonra, “Ben suyun bereketiyle hükümranım” demişti. Dede Korkut hikâyelerinde ise “Su, Hak didârını görmüştür” denilir. Altay Türklerinin kozmogonisinde “iptida, hiçbir şey yokken, yalnız Kara Han'la Su vardı.” deniliyor. O kozmogoniye göre bütün âlem, sudan yaratılmıştır, su kâinatın birinci ve en önemli maddesidir. Cengiz devrinde su mukaddes olduğu

için çamaşır, kaplar su ile yıkanmazdı, kirlenince atılırdı. Kaplar, otlarla temizlenirdi. Cengiz yasasına göre suya işeyen adam, idam edilirdi [Gökalp, 1976: 40- 41].

Kutsal suların Türk mitolojisinde çok önemli bir yer tuttuğu görülür. Türk toplulukları, büyük devletler kurduktan ve yüksek bir toplum hayatına geçtikten sonra bile, eski kutsal ırmakları unutmamışlardır.

Uygurlar, Orhun ile Selenga nehirlerinin birleştikleri yere, büyük bir önem vermişlerdir. Çünkü atalarının, bu iki nehrin kavşağında bulunan bir adacıkta, gökten inen bir nurla doğup türediklerine inanırlar [Ögel, 2001b: 137].

Yaratılış Destanı'nda "Evrenin uçsuz, bucaksız sularla kaplı olduğu, Tanrı'nın kadını bu sudan yarattığı Oğuz Kağın'ın Gök, Dağ, Deniz adlı çocuklarının anasını bir gölün ortasındaki ağacın kavuğunda bulduğu" anlatılır [Şahhüseyinoğlu, 2000: 35].

Gardizi, İrtiş boyunda yaşayan Kimeklerde su kültü bulunduğunu yazmaktadır. Onun verdiği malûmata göre, Kimekler İrtiş ırmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederler. "Su Kimekler'in tanrısıdır" derler [Eröz, 1992: 107].

Yakut Türkleri'ne göre "Gök Tanrı'nın tahtı, süt gibi ak bir dağ üzerine kurulmuştu. Bu dağın üzerinde de yine süte benzer bir deniz vardı. Onlara göre hayatın kaynağı "Süt Ak- Köl" idi. Ruhlar orada kaynaşır ve insanlara ruh veren Yaratıcı, yani, Yayuçı da, onun yanında otururdu. Yeryüzünde bir çocuk doğacağı zaman, bu gölden bir ruh alınır ve doğacak çocuğa gönderilirdi [Ögel, 2001b, 141].

Kırgızların Manas Destanı'nda Yakup Han, hatununun kısırlığından yakınır, "Bu Çırçıyı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor" diye yakınır [Eröz, 1992: 106]. Bu da bize pınar ile doğum arasında bir ilişki kurulduğunu gösterir.

Eski Türklerde, çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/ şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı. Suyun hayat bahşedici, yaratıcı bir mukaddes gibi telâkki edilmesi inancı, günümüzde “zemzem suyu” ile devam etmektedir. Ayrıca eski hayatımızı anlatan destanlarda görülen, sudan çıkan atlar inancı da, bugün Doğu Anadolu efsanelerinde yaşamaktadır [Kalafat, 1990: 43].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da kutsal sulardan şifa umulmaktadır. Bu tür su’lar, çoğu kere bir yatır mezarı yanında olmaktadır.

Kuzey Irak, Kırmanç ve Türkmenler ile Doğu Anadolu’da birçok yerde lohusalıkta bebeğin eşi suya atılır. Suyun koruyucu ve arındırıcı gücünün, eşi pislikten koruyacağına inanılır.

Doğu Anadolu’nun Atmalı aşiretinde çocuğu kırklarken bir kabın içerisine her gün bir kaşık su konur, bu su kırk gün biriktirilir. Kırk gün biriken su annesinin kucağında çıplak halde duran çocuğun başına kırkinci günü kalburdan dökülür [Kalafat, 1998: 74].

Edremit’in Çamcı Köyü Tahtacı Türkmenleri’nde nineler, karnı ağrıyan torunlarının karnını şu dua ile ovarlar. “Dağlar, daşlar, ulu gaba ağaçlar, goca çaylar, goyunoğlu Yusuf yu! Gel çocuğumun garnının ağrısını al”. Bu dua, pek az farklılıklarla Kızılbaş Karakeçili Yörükleri’nde de okunmaktadır. Onlarda erkâna girme töreninde su ile ilgili bir âdet vardır. Bacılar yazmalarının ucu ile su alıp bunu musahip erkeklerin ayakları ucuna damlatırlar.

Suyu kutlu sayma şeklinde beliren bu kült, aynı zamanda sudan korkma ve çekinme yaratıyordu. Göçebe Türk toplulukları arasında bunun pek çok örneklerini görebiliriz. Türkiye’de, bilhassa Kızılbaş Türkmenler arasında bunun izlerine rastlanmaktadır [Eröz, 1992: 108].

Bingöl ve Tunceli çevrelerinde de, gelin eve getirilirken mutlaka ırmak veya dere

üstüne kurulu köprüden geçirilir. Dere veya ırmak kurumuş olsa da, bu hareket yerine getirilir. Böylece eve gelen gelinin, kötülüklerden korunacağına ve eve bereket getireceğine inanılır. Ayrıca, Diyarbakır ve Urfa çevresinde kuruyan ve kurumaya yüz tutan su kuyularına ve ırmaklara kurban kanı akıtılır. Böylece onların kurumaması temine çalışılır. Bir nevi saçı olan sücinin yerini burada kurban kanı almıştır. Su iyesine sunulan bu saçı ile onun rızasını kazanıp, kuruyan derenin veya kuyunun canlanması istendiği anlaşılıyor [Kalafat, 1990: 44].

Su, eski Türkler'den günümüze kadar, genel olarak bütün Türk dünyasında temizlik ve saflığın sembolü olarak görülmüştür. Hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürmek veya abdest bozarak kirletmek ve hatta bazen onu temizlik aracı olarak kullanmak yasaktır. Bu tür kirletmeler yapıldığında insanın başına şer, kötülük geleceği inancı ve cezalandırılma korkusu, Türk inançlarının yaşayan son biçimleridir.

1. 3. 5. Dağ ve Tepe Kültü

Dağlar ve tepeler, yükseklikleri sebebiyle tarihin ilk çağlarından beri insanların gözünde büyüklük ve yücelik timsali olarak görülmüş, hatta doğaüstü varlıkların ve Tanrıların mekânı olarak da düşünülmüştür. Bu nedenle insanlar, yüksek dağlarda kendilerini Tanrı'ya daha yakın hissetmişler, ibadetlerini ve törenlerini buralarda yapmışlardır.

Orta Asya coğrafyasında, hayat tarzı üzerinde mühim rol oynayan dağlar, Türkler'in büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir. Dağ, yüksekliği itibariyle, Türkler tarafından, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Dağın zirvesinde insan, kendini tanrıya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanır. Çünkü, Türkler, Tanrı'yı yukarda tasavvur etmekteydi. Dağ da, ona yeryüzünde en yakın yükseklik idi. Böyle tasavvur edilmesi ve orada kendini Tanrı'ya daha yakın hissetmesi pek tabii bir hal idi. Bu inancın izlerini taşıyan Kaoççı Türkleri'nin bir efsanesine göre Kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince,

onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızın, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan Tanrı ile evlenip ondan çocukları türediğine inanılır. Töles Türkleri'nin yaradılışı ile ilgili olan bu efsanenin bize benzeri de Kök Türkler'e aittir.

Türklerin Yaradılış destanında, erkek kurt yerini dişi kurda bırakır. Destana göre, düşmanla yapılan savaşta sağ kalan bir erkek çocuk, bir dişi bozkurt tarafından kurtarılır. Kurt, çocuğu, Turfan'ın kuzeyinde bir dağa götürüp büyütür ve ondan çocukları olur. Bozkurt dağın içindeki vadiye küçük bir mağara kapısından girip çocuğu kurtarmış. Atalarını korumuş olduğu için Türkler'in hayatında dağa ve mağaraya karşı gösterilen saygı, onları mukaddes görme mertebesine yükseltmiş olabilir [Kalafat, 1990: 33].

Eski Türkler kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde, Gök Tanrı'ya yakın olduğuna inanılan yerlerde keserlerdi. Hunlar Çinlilerle anlaşmalarını Hundağı denilen bir dağın tepesinde yaparlardı [Eröz, 1991: 29].

Güney Sibiry ve Altay Türk mitolojisinde demir ve bakır dağlardan bahsedilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un derlediği eski Türk atasözünde "Yer basrukı tağ, budhun basrukı Beg" denilmektedir. Yani, "yerin baskısı, tutanı dağ; milletin baskısı, tutanı da Bey"dir. Demir ve bakır dağlar Türk mitolojisine göre, bir nevi yeryüzünün temel direkleridir. Ötüken Dağı da böyle bir dağdır.

Ortadoğu kültürlerinin Kaf Dağı, bir nevi eski Türklerde demir ve kutsal dağlarının karşılığı idi [Ögel, 1971: 60].

Bir Uygur destanına göre Uygurlar, gökten dağ üzerine inen bir ışıktan soylarının türediğine inanırlar. Bu inanç, şüphesiz, soyların ululuğunu göstermek ve izah etmek için başvurulan bir tasavvur olarak kabul edilmelidir.

Göktürkler, dünyanın dayağı diye tasavvur ettikleri ulu dağlara Kadir Kan adını verirdi. Bu dağlar, dünyayı ayakta tutan direkler gibi düşünülürdü. Kimi dağlar ise, onlar tarafından kendilerine hususi bir iye ve ata olarak seçilirdi [Kalafat, 1990: 34].

Tian Şan Dağı'nın adına Tanrı Dağı denmesi de onun masmavi buzlarla kaplı tepelerinin "Han Tanrı", "Matağ Ata" isimleriyle anılması yine dağların kutsallaştırılmasıyla ilgili bir inançtır. Eski Hun koşmalarından birinde dağ ile ilgili şu inançlar dile getirilmektedir: "Tilen dağından ayrıldığımızdan beri/ Sürülerimiz çoğalmıyor/ Alçı dağından uzaklaştığımızda/ Bayan ve kızlarımız gam ve sıkıntıya daldı". Bu koşmadan da anlayacağımız gibi atalarımız bazı dağları kutsal ve sığınılacak yurt olarak görmüşlerdir [Rahman: 1996: 137].

Orta ve merkezi Asya dağlarının çoğu Türkçe olduğu gibi, mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük Hakan anlamına gelen "Han Tengri, Bayan Ula, Buzdağ Ata, Bayın Ula, Othan Tengri, Kayra Kaan... gibi adlar taşımaktadır [Riştvanoglu, 1992: 131].

Türkler büyük dağlara kişilik verirlerdi. Dede Korkut hikâyelerinde şöyle deniyor: "Karşı yatan kara tağun; yıkılmış idi, yüceldi ahır". Göktürk yazıtlarında ise şu şekilde geçer: "Süngükin tağça yattı; Beglik urı kul boldı", yani, "Kemiklerin dağ gibi yattı; beyliğe yaraşır soylu oğlun, köle oldu". Dağın yatması, yıkılması, yücelmesi veya insan kemiklerinin dağ gibi yatması, hep Türk mitolojisinin ifade özelliklerindedir. Manas destanında, dağların büyük bahadırlar gibi, bahadırların da bir dağ gibi görüldüğünü görürüz [Ögel, 2001b: 132].

Altay dağlarında yaşayan Beltir Türkleri dağları kutsal saymışlar ve dağlarda törenler düzenlemişlerdir. Ayrıca kutsal saydıkları bu dağların tepelerine kadın ayağının basmamasına dikkat ederler. Eğer bir kadın kutsal sayılan bir dağa çıkarsa, dağın kutsiyeti kaybolur [İnan, 1998: 216].

Beltir Türklerinin dağ tepelerinde yaptıkları kurban törenleri, Türk kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşıyordu: "Beltirler, kurban törenine başlamadan önce, doğuda ve batıda olmak üzere, iki büyük ateş yakıyorlardı. Doğudaki ateşe, "büyük ateş" (Ulug-ot), batıdaki ateşe ise, "Küçük ateş" (Kiçik-ot) derlerdi. Göğe yükselen bu ateşlerin dumanları, Tanrıya bir nevi haber götürürlerdi [Ögel, 2001b: 132].

Eski Türk zümrelerindeki bu uygulamalar, dağ kültürünün bazı kavramlarla alâkalı bulunduğunu göstermektedir. Bunların ilki Göktaarı kavramıdır. Han-yoan Dağı, Göktaarı'ya kurban sunulan bir dağdır ve onun mekâmı olarak kabul edilmektedir.

“Sagaylar her üç yılda bir, bir dağ tepesinde dağ kültü ile ilgili bir ayin yaparlar ve bu ayin sırasında kurban keserlerdi [Çay, 1990: 51].

Dağ kültürünün alâkalı olduğu ikinci kavram, ata kavramıdır. Buztağ Ata adını taşıyan dağ, bunun ecdat telâkki olunduğunu gösterdiği gibi, proto Tunguzlar ve Mançular da, takdis ettikleri dağın kendi ataları olduğunu kabul ediyorlardı [Ocak, 2002: 117].

Karaçay- Malkar Türkleri Elburus Dağına “Ebedilik” sıfatını yakıştırmıştır. Bu dağın himayesinde yaşayanlar da kutsanmış kabul edilirler. Tavbolat, Tovaslan, Tavbatır, Tavkul, Tasoltan gibi şahıs isimleri bu kutsiyetten kaynaklanmaktadır [Kalafat, 1998: 69].

Günümüzde Altay dağlarında yaşayan Beltir Türkleri, dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerde dağ iyisine/ ruhuna ve ata ruhlarına kurban kesmektedirler. Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağ'ın yedi kat olduğuna inanılır. Ayrıca, Altay Türkleri arasında, Altay Dağlarına “kayın babamız” denmesi de, soylarının ana itibariyle bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığını gösterir. Altay Türkleri, dağ iyeleri/ ruhları için dağ tepelerinde düzenledikleri törenlerde, Tanrı'ya daha yakın olduklarını düşünür ve burada O'na tapınmayı tercih ederlerdi [Kalafat, 1990: 35].

Bulgar Dağı yörükleri Torosların sivrilmiş tepelerini kutsal saymışlar ve hepsine birer dede adı vermişleridir. Güzelyurt yörükleri, Dağ tepelerinde bulunan ziyaretlere, Babalara dilekte bulunarak çaput bağlarlar. Dileği olan çaputu çözer, kurban keser.

Bulgar Dağı'nda en büyük dede Bulgar Bozoğlan Dedesi'dir. Türbesi dağların en

yüksek tepesindedir. Bozdoğan Dede, Köy Dedesi, Yüglük Dede, efsaneye göre üç kardeşir. Yüglük Dede, yatırı olmayan yüksek bir tepedir. Bozdoğan Dede tepesine çocuk istemi ile gidilir [Kalafat, 1996: 155].

Anadolu'da takdis edilen dağlara bilhassa Bektaşî ve Kızılbaş toplumlarında sık rastlanmaktadır. Hacı Bektaş'taki Arafat Dağı'ndan başka, Kırıkkale yakınlarındaki Hasandede Köyü'nün yanında bulunan Denek Dağı bunlardan birini teşkil eder. Çevre Kızılbaşları, bu dağı çok kutsal sayarlar. Eskiden Orta Asya Türklerinde olduğu gibi günümüz Kızılbaşları da bu dağlara esrar dolu yerler, mübarek mekânlar nazarıyla bakmaktadırlar [Ocak, 2002: 119].

Bektaşî menâkıbnâmelerinde dağ ve tepe kültürünü çağrıştıran bazı menkıbelere rastlanmaktadır. Meselâ Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî'de devamlı olarak bir Arafat Dağı'ndan bahsedilir. Hacı Bektaş Sulucakaraöyük'e geldiği zaman, köye yakın olan bu tepeye çıkmış, oradaki bir mağarayı kendine devamlı inziva yeri olarak seçmiştir. Vilâyetnâme-i Hacım Sultan'da, Hacım'ın daima yüksek tepeler üzerinde ibadet ve riyâzatta bulunduğu belirtilir. Bir menkıbesinde, Germiyan ilindeki bir tepe üzerinde günlerce yemeden, içmeden riyâzat yaptığı anlatılır. Sair günlerde dervişleriyle beraber daima aynı tepede dua etmektedirler. Bir başka menkıbede anlatıldığına göre, yine aynı bölgede Kızılburun adını taşıyan bir tepe mevcut olup, Hacım Sultan zaman zaman burada da inzivaya çekilir ve geceli gündüzlü sağ ayağı üzerinde tam kırk gün durmuştur [Ocak, 2002: 114].

Birçok dağların doruğunda kendileriyle aynı adı taşıyan evliyalar yatar. Hasan Dağı, Ali Dağı... gibi [Boratav, 1999: 48]. Erzurum'da, Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, San Baba gibi dağ ve tepelere üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerleri isimlerini vermişlerdir. Erzurum yöresinin bu özelliğini Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde görmek mümkündür. Eski Türklerin ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömdüklerini Altay dağlarında rastlanılan Kurganların çoğunun yüksek dağlarda bulunuş sebebinin bu olduğunu biliyoruz.

Dağ/tepe kültürünün olsun, yatırların olsun önemli bir özelliği kendisiyle ilişkiye geçildiği anda kerâmetlerini ya da hışımlarını ortaya koymalarıdır. Onu bir kerâmet göstermeye sevk eden insanlardır. Başka ilâhlarda olduğu gibi insanların onunla özel bir ilişkisi olmadan durup dururken harekete geçmeleri söz konusu değildir. Demek ki kutsal dağ da evliya da insan tabiatlı tasavvur ediliyor. İlişkiye geçme çeşitli biçimlerde gerçekleşiyor, dilekte bulunarak, adak adayarak, kurban keserek. İlişki tek tek olduğu gibi topluca kurban keserek de olabiliyor.

Emlek'te ziyaret olarak anılan kutsal dağlara/yatırlara gidilmekte ve dileklerde bulunmaktadır. Hastalara iyilik, gurbetlere gidenlerin sağ sağlim dönmesi isteği, sevilen kız ya da oğlana kavuşma özlemi ziyaretlerin yoluna koyabileceği işler arasındadır. Köylüler ziyaretten bir arkadaş, bir dost gibi yardımlarını, görüp gözetmesini, kollamasını ve elinden tutup kaldırılmasını isteyip, sağlık ve varlık vermesi dileğinde rahatlıkla bulunabilirler. Emlek'te ziyarete çıkma, adak adama, kurban kesme tek tek yapılabildiği gibi toplu da gerçekleşebilir [Yıldırım, 2001: 903].

Bugün Tahtacı Türkmen oymaklarının, Adana'dan Çanakkale'ye değin, tümü Ege'de Edremit yöresindeki Kaz Dağlarını Ağustos ayının son haftası ile Ekim başlarında kutsamaktadırlar. Bu kutsama bir tür hacdir. Dağın doruğuna yakın yerde Baba ve Sarıkız yatırlarının olduğu benimsenmektedir. Her yıl Tahtacı Türkmenleri bu dağı bu nedenle kutsarlar. Bu tahtacıların yaptığı dualarda, Altaylarda yardım isteyen Türk şamanlarının dualarının izlerini görürüz: "Dağlar, daşlar ulu gaba ağaçlar, gonca çaylar, Goyunoğlu Yusuf'a yu..... gel çocuğumun garnın ağrısını al". [Birdoğan, 1998: 61].

Türk boyları arasındaki, Dağ'a atfedilen kutsiyet, Karaim Türkleri'nde olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu'da da yaşamaktadır. Tunceli'de Alevî Zaza Türkleri, Düzgün Dağı'na dönerek ona yükünür, dilekte bulunurlar. Divriği yöresinde; Fıdıl Dağı'na çocuk isteyen anneler ziyarete giderler. Ovacık'ta Munzur Baba, Yel Baba, Kandil Baba gibi dağlar kutsal kabul edilmiş dağlardır [Kalafat, 1998: 70].

Günümüzde yağmur duası için yüksek tepelere, dağlara çıkılır adaklar adanır ve oradaki renkli taşlara bezler bağlanır.

Eski Türklerdeki dağ ve tepe ile ilgili inançlar günümüzde gerek Türkiye’de gerekse Türk dünyasında şekil değiştirerek devam etmektedir. İslâmiyet’ten önceki dönemlerde dağ ve tepelerde bulunduğu inanılan üstün güç ve ruhların İslâmiyetten sonra kimlik değiştirerek meçhul evliya haline dönüşmüştür.

1. 3. 6. Ağaç ve Orman Kültü

Ağaç ve Orman kültürü, yeryüzündeki en yaygın kültürlerden birisidir. Bu kültürler, ilkçağlardan beri varlığını sürdürmektedir. Özellikle törenlerin yapıldığı kutsal yerlerde ağaç önemli bir unsur olarak dikkati çeker.

İlk çağlarda Hindistan, Mezopotamya, Mısır ve Ege havzası gibi birçok bölgede, ilâhların veya Tanrı’nın bir ağaçta tecelli ettiğine inanıldığını gösteren birçok örnek vardır. Bu ilâhî kudretle ağaç arasında insanın bir ilgi aradığını göstermesi itibariyle önemlidir.

Ağaç kültürünün dikkate değer tezahürlerine şahit olunan toplumlarından biri de cahiliye çağı Araplarıdır. Arapların inançlarına göre melekler ve cinler bazı ağaçları kendilerine mekân seçmekteydiler. Bu inancın etkisiyle Araplar onlara adak ve kurbanlar sunuyorlar, hastaları için şifa umuyorlardı.

İlk çağlarda Orta Asya’da ve bilhassa Türkler’de de ağaç kültürünün hayli yaygın olduğu görülür. Eski Türk inancında ağaç ve orman, insan hayatı üzerinde tesiri olan varlıklardır. İnsanların onların iyelerini memnun ettikçe, daha mesut olacaklarına, bolluk ve berekete ulaşip daha huzurlu yaşayacaklarına inanılırdı. Türklerin bu inancı Göktürk çağı kitabelerine kazanmıştır. Bu kitabelerde, Türklerin Ötüken Yiş’dan uzaklaşmaları halinde başlarına türlü belâların geldiğine, burada yaşarlarsa huzur içinde ömür süreceklerine, sıkıntıya düşmeyeceklerine işaret

edilerek şöyle denir: “Ötüken yir olurup arkış tirkış ısa neng bungug yok. Ötüken yış olursar benggü ile tuta olurtaçı sen” orman iyelinin varlığına ve gücüne inanan Türkler, bu iyeyi muhtelif adlarla çağırırlar [Kalafat, 1990: 46]. Göktürk kitabelerinde “Ötüken ormanı” mukadedes bir yer olarak görülmüştür.

Büyük Hun Devleti'nin, Göktürk Devleti'nin, Uygur Kağanlığının, Çingiz Han İmparatorluğunun, Avar (Juan- Juan) Devleti'nin başkentliğini yapmış olan “ötügen yış”, “ötügen yeri” stratejik öneminden ziyade kutsal sayılmasından ötürü tercih edilmişti [Araz, 1995: 60].

Ağaç, yerin dibine dalan kökleri, göğe doğru dik bir tarzda yükselen, gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarıyla olduğu kadar mevsimden mevsime kendisini yenilemesi ve daha pek çok özelliğiyle de iptidai insanın birtakım dinî telâkkilere sahip olmasında hayli payı bulursa gerektir. Bu arada ağaç çoğu defa hayatın ve ebediliğin timsali olarak da benimsenmiştir. Diğer tabiat kültlerinde olduğu gibi bunda da haklı olarak ağacın maddi varlığının değil, özelliklerinin ve temsil ettiği gücün, kült konusu teşkil ettiğini, bunlar sebebiyle ağaç mukaddes sayılır.

A. Yaşar Ocak'a göre, her ağaç veya aynı tür ağaç her yerde her zaman kült konusu olmaz. Kült özelliği gösteren ağaçlar çeşitlilik arzedebilir. Araştırmalar en çok meyvesiz ve ulu ağaçların ve bu arada çam, kayın, çınar, kavak vb. belli tiplerin takdis olunduğunu meydana koymaktadır [Ocak, 2002: 129].

Fizikî görünüşleriyle, diğer varlıklardan farklı bir hüviyete sahip olan, ağaç; kökü, gövdesi, büyümesi, dal ve yapraklarıyla, Türk milletinin ruhunda, derin tesir icra etmiş ve insanımız, kendi hayatı ile ağacın hayat şeklini aynileştirmiştir. Bunun neticesinde de, milletimiz ağaçta ebediliği müşahede ederek ona karşı saygı duymuş ve bu vakıada Türk inanç sistemi içinde, ağaç kültürünün doğmasına vesile olmuştur [Gönüllü, 1994: 57]. Beşikten mezara kadar muhtaç olduğumuz ağaçlarla ilgili olarak Türkler pek çok efsane ve menkıbe meydana getirmiştir.

İslâmiyet'ten önce, Türk efsanelerinde, küçük bir adacık ortasında bulunan bir ağaç kovuğundan insanların türemiş olduğuna inanılırdı. Yakutlara göre dünya sekiz köşeli idi. Ortasında kutup yıldızına kadar uzanan bir ağaç vardı. Bu ağaca Demir Kazık derlerdi [Göksoy, 1992: 43].

Ağaç kültü, özellikle İslam öncesi inanç sistemini tanımak açısından önemlidir. Ağaç, özellikle kayın ve çam ağaçlarına ilâhî bir gözle bakılmıştır. Uygur Türkleri'nin Türeyiş efsanesinde; iki ağaç arasına gökten bir ışığın inmesiyle beş çocuğun ortaya çıkması, çevredeki halkın onlara ana ve babalarını sorduklarında ise, o iki ağacı göstererek, ağaçların önünde diz çökerek yeri öpmeleri, oradaki insanlar tarafından han seçilmeleri ve çoğalmaları anlatılır. Oğuz Kağan destanında da, Oğuz Kağan'ın "gölün ortasındaki tek bir ağacın kovuğundaki tanrı kızı ile evlenmesi" anlatılır. Bir Altay efsanesinde de yerin yaratılışı "...Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve dalları olmayan ağaçlara bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin" dedi. Ağaçta da dokuz tane dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: "Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun" şeklinde anlatılır [Ülker, 1991: 25].

Atalarımızın kutsal saydığı ağaçların başında kayın(huş) ağacı gelir. Türklerin yay ve ok yaptıkları, Altın ışığın üzerine indiği, Bay Ülken diye saygı gösterilen, Bay Ülken'e kurban kesilmesinde rolü olan, yaratılışı, erkek ve dişiliği Türk mitolojisinin konusu bulunan, mukaddes ateşin yakılmasında kullanılan, şaman asası, şaman davulu yapılan, teşkil ettiği ormanlarda Tanrının egeleştigi kayın ağacı, Türk kültüründe büyük ölçüde yer almıştır [Yund, 1972: 36].

Sibiryaya Türkleri arasında, arzın tam ortasından göğe doğru uzanan ulu bir ağaç vardır. Bu ulu çam ağacı, Tengri Ülgen'in bulunduğu yere kadar uzanır. Türk inancında dünyanın merkezi Ötüken Yış olduğuna göre, bu ağaç da oradaydı. Ulu ağaçların (çam, ardıç kayın gibi) bu ağaca nispetle ıduk sayılıp hürmet görmesi, aynı zamanda Tengriye gösterilen hürmetin de bir işareti sayılır [Kalafat, 1990: 47].

Bir inanışa göre de kayın ağacının altmış kökü vardır. Çam ve ardıç ağaçları da

Türklerde kutsaldı. Altay Türklerince kozmik âlemin yaratılışında Kara Han yarattığı bir adaya dokuz dallı bir çam ağacı dikmişti. Bu, dünya üzerinde ilk çamdı. Bu çam tanrıyı temsil ederdi. Kırgızlar akça kavağı Yakut ve Ostiyaklar da kara çamı kutsal kabul ederlerdi. Ardıç dalları ile kadınlar ateşlerini yakar, kötü ruhları kovmak için odaları tütsülerdi. Çünkü kötü ruhlar bu ağacın yanık kokusundan hoşlanmazlardı.

Ağaçların başka özellikleri ve vasıfları da vardı: Konuşan ağaçlar, koruyucu ağaçlar, şeytan ağaçları, evlenme ağaçları, doğum ağaçları ve ölüm ağaçları gibi...[Uraz, 1994: 195].

Yakut kamlarının her birisinin bir ağacı vardı. Gençler kam olmaya niyetlenince, hemen ağaç dikerler ve bu ağaç büyüdükçe de rütbeleri artardı. Taba devletinde, ölü gömüldükten sonra bir tören yapılır ve ondan sonra da büyük bir kayın ormanı dikilerek ağaçlar yetiştirilirdi [Göksoy, 1992: 43].

Yakut efsanelerine göre bu ağaç, “İlk insan”ın evi, yani bir çeşit cennettir. İnsanoğlu dünyaya ilk indiğinde, yaratılış sebebini merak etmiş, “dalları gökyüzünü delip geçen” ve “dallarından açık renkli bir sıvıyı aktığı” ağaca yaklaşmış, sıvıyı tatmanın nimetlerini sindirirken, ağacın ortasında bir delik görmüş; bu delikten sadece beline kadar kısmı görünmekteymiş ve kendisine insanoğlunun babası olması için yaratıldığını söylemiştir [Turan, 1992: 34].

Yakut Türkleri, güz avına çıkmadan önce, orman iyesine sundukları yağı ve eti ateşe atarlar. Onu çeşitli hediyelerle memnun etmeye çalışırlar. Böyle yaparlarsa, avlarının bereketli geçeceğine inanırlar. Bu yüzden ağaçlara renkli çaputlar, bezler ve kıymetli kürkleri bağlayıp, ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizerlerdi. Avcıların, koruyucu diye inanılan orman iyesine Yakut Türkleri, Boyanay adını vermişlerdir. Bu iye ormanda avcılıkla yaşayan ve orada ölen dokuz erkek ve iki kızkardeşin ruhlarından oluşmuş bir iye diye inanılır [Ocak, 2002: 134].

Şor Türkleri orman ruhlarına çok önem verirler. Şor avcılarının inanışlarına göre bu

ruhlar avcının temiz ve doğru sözlü olmasını isterler; avcı ava çıkacağı gün cinsi münasebette bulunmamalıdır [Eröz, 1991: 32].

Goldi, Dolgan ve Tunguzlara göre çocuklar doğmadan önce ruhları küçük kuşlar olarak Hayat ağacı denilen kozmik ağacın dallarında otururlardı. Şaman gider onları ağaçta bulurdu. Bu ağacın tepesinde kartal, dibinde ise yılan bulunurdu. Hayat ağacı kâinatın merkezini temsil eder. Ruhların üzerinde bulunduğu bir ağaçtır. Yakutlara göre ilk insanda bu ağaçta dünyaya gelmiş ve burada ağacın sütü ile beslenmiştir. Bu ağacın dallarının da cennete uzandığına inanılır. İnsanlar kaderlerinin bu ağacın yapraklarında yazılı olduğu inancı Osmanlı Türkleri arasında da biliniyordu. Bu inanca göre milyonlarca yaprağı olan bir hayat ağacı vardır. Bunlarda insanların kaderi yazılıdır. Bir insan öldüğü zaman bu ağacın yapraklarından birisi düşmüş [Seyidoğlu, 1998: 87].

Manas destanında, kısır kadınların kutsal elma ağacının altında oynamaları ile çocuklarının olacağı inancı vardır. Ağaç motifi, Türklerde hükümdar sülâlesinin timsali olarak görülüyordu. Göktürlere göre, “Oğul, soy ağacının kütüğü, kardeş ise, o ağacın yaprakları” idiler. Ünlü Göktürk Kağanı İşbara Kağan öldüğü zaman, oğlu daha küçüktü. Bu sebeple devletin ileri gelenleri toplanmış ve İşbara’nın küçük kardeşini Kağanlık tahtına çıkarmışlardı. Fakat yeni kağan bir nezaket olarak, İşbara Kağan’ın oğluna bir elçi gönderip “kendisinin İşbara Kağan soyunun yaprakları, oğlunun da kütüğü” olduğunu hatırlatmıştı. Bunun içinde İşbara Kağan’ın oğlunu, kendi yerine kağanlık tahtına oturması için davet etmişti [Turan, 1992: 37].

Manas Destanı’nda Kanıkey Hatun, Manas’ın altın tabutunun altına, yaktığı ardıç ağacının küllerini döktürmüştür. Altaylı, Şor, Sagay, Kaç ve Teleüt boyları ile diğer Türk zümrelerinin ayinlerinde mutlaka kayın ağacı bulunurdu.

Türk- Moğol halklarının inançlarında “orman öyesi” adı verilen bir orman ruhu vardı. Bu ruha Buryatlar “oin ecen”, Tunguzlar “üre amaka”, Yakutlar ise “boyanay” adını vermişlerdi [Araz, 1995: 60].

Tuva Türklerinin kam müessesesine bağlı dünya görüşü, bütün dünyayı, ağaçları, dağları, suları canlı (ruhlu) olarak algılar. Ağaçlar içinde özellikle yaş ağaç günümüzde de kutsal sayılır. İnsanlar ağaç ile hayatını, mutluluğunu, çocuklarının sağlığını, mallarının bütünlüğünü sağlar.

Gelenekselleşmiş inançlara göre sadece yaş ağaç değil, kurumaya yüz tutmuş veya kurumuş ağaçların da insanlar gibi ruhları vardır. Onlar, insan hayatının göstergesi, yansımasıdır. Bu ağaçları rastgele kesmek olmaz. Eğer ağaçlar düşüp kırılacak olsa insanlar kötü şeylerle karşılaşır [Budegeçi, 1995: 637].

Türk cemiyet hayatında, Hun-Göktürk ve Uygur devirlerinde belirgin bir şekilde mevcut olan ağaç kültü, Türk milletinin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra da etkisini devam ettirmiştir.

İran'ın Türk Moğol hanlarından Gazan İlhan Müslüman olduğu halde bir ağacı, bezlerle bezeyip etrafında oynayarak adak adamıştı [Göksoy, 1992: 43].

Eski Türklerin dini inançlarında önemli yer tutan kültürlerden biri olan ağaç kültü Dede Korkut hikâyelerinde derin izler bırakmıştır. Dede Korkut hikâyelerinde Basat "atam adın sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan" diye kendini tanıtır [Ergin, 1997: 214].

Dede Korkut'ta Uruz'u asmaya bir ağacın dibine götürdüklerinde, Uruz Bey'e ağaçtan medet umdurmuştu.

"Ağaç ağaç dersem arlanma ağaç!
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç!
Musa Kelimin asası ağaç;
Büyük büyük suların köprüsü ağaç;
Şâhı merdan Ali'nin Düldülünün eyeri ağaç;
Zülfikarın kını ile kabzası ağaç;
Er olsun, avrat olsun, korkusu ağaç;

Başını alıp bakacak olsam başsız ağaç;
Dibini alıp bakacak olsam dipsiz ağaç;
Beni sana asala, taşıma ağaç!

Günümüzde söylenilen “kaba ağacın gürlemesi dal ilen/ Koç yiğidin gürlemesi yâr ilen” tekerlemesinde atalarımızın ağacı dalıyla, yaprağıyla ve köküyle birlikte kaba(ulu) saydıklarını görürüz [Göksoy, 1992: 43]. Her hikâyenin sonunda, Dede Korkut’un “alkış”(dua) formülünde “gölgelice kaba ağacın kesilmesin” cümlesi tekrarlanmaktadır. Bu “alkış”lardaki “kaba ağaç” unsurunu Osmanlı tarihlerinde de görüyoruz. Neşri tarihi’nde Geyikli Baba ile Osman Gazi hikâyesinde bir kavak ağacına “devletlü kaba ağaç” denilmektedir. Beyrek’in esaretten kurtulduğunu gören Banu Çiçek “kola ağacın kurumuştur yaşardı ahi” diyor [İnan, 1966-1969: 150].

Orta Asya ile Anadolu arasında bir geçiş sahası sayılabilecek olan Kuzey İran’da da bilhassa Ehl-i Hak’lar “Ali İlâhî” mezhebine mensup Karakoyunlu Türkmenleri’nde yaygın bir ağaç kültü bulunduğunu ilk defa Evliya Çelebi aracılığıyla öğreniyoruz. Evliya Çelebi’nin “Ağaca ibadet eden Âdemî kavmi” diye hayretle zikrettiği Karakoyunlu Türkmenleri, takdis ettikleri ağaçların etrafında kalabalık sayıda mum yakarak ayin yapmakta, ağaçlara demir parçaları asmaktadırlar. İnançlarına göre kim ağaca demir takarsa ağaç ona büyük faydalar sağlayacak, cehennemde yanmaktan korunacaktır. İnançlarına göre, ağaçlara zarar vermek kesinlikle yasaktır. İlkbaharda Karakoyunlu kadınları bu ağaçlara çiçekler asarlar ve kurbanlar takdim ederler [Ocak, 2002: 134].

Kazan Türkleri, orman öyesi/ orman iyisi, Yakut Türkleri, tıa içite der. Buryat ve Karagas Türkleri arasında da orman iyisi inancı mevcuttur. Sibiry Türkleri bu iyeyi aksakallı koca bir ihtiyar şeklinde tasavvur eder [Kalafat, 1990: 46].

Kırım Türkleri’nin “Balta Tıymez” adını verdikleri kutsal bir ormanları vardır. İnsanlar bu ormanlardaki kutsal ulu ağaçlara ellerini ve alınlarını sürerek dua ederler [Kalafat, 1998: 77].

Türk hayatında ağaç, orman ile bağlı inançlar, Anayurttan Anadolu'ya gelen atalarımız tarafından burada her yerleşim alanına kadar yayılmış görünüyor. Yayılmanın varlığını, onların günümüzde de kendilerini yaşatmalarından anlıyoruz. Meselâ Siirt'te, kayın ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı, "Kız Evliya Tepesi"nde dilek sahipleri bu ağaçları sık sık ziyaret eder. Diyarbakır'da, "Sin" ve "Sidaş" (Sintaş) adlı iki kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmaz. Dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Keban çevresinde bulunan Taşkesen köyünde tek ağacın bulunduğu bir tepe vardır. Köylüler, bu ağaca mukaddes gözüyle bakar. Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman illerinde, şuraya buraya serpilmiş, tek tük görülen ardıç ve meşe ağaçları kutsandır, onlara dokunulması kınanır, hoş karşılanmaz [Kalafat, 1990: 47].

Ağaç kültü, çeşitli Alevî toplulukları içinde özellikle Tahtacılar ve Yörükler'de yayılmıştır. Geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan Tahtacılar'ın, ağaçlara büyük bir saygı ve bağlılıkları vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek şiddetle yasaktır. Hafta içinde salı günleri de ağaç kesilmez, ağaçlar için dualar okunur [Sözengil, 1992: 169].

Alevî türbelerin bulunduğu yerlerdeki ağaçlardan dilek dilenmesi, orada yatan evliyanın ruhunun ağaçta tecelli ettiği inancından kaynaklanmaktadır. Ağaçların kutsallaştırılması şu üç şekilde olabilir:

* Bazı ağaçların sırf bir türbe yanında bulunmaları sebebiyle zamanla halk arasında kutsiyet kazandıkları ve böylece kült konusu oldukları düşünülebilir. Bu durumda ağaç yanındaki türbe gerçektir.

* Ağacın yanındaki mezar, zaten eskiden beri kutsal kabul edilen ağaç sebebiyle kutsiyet kazanarak zamanla bir türbe hüviyetine girebilir. Oysa başlangıçta alelade bir mezardır.

* Bazı ağaçların, yanlarında hiçbir türbe olmadığı halde bir evliya gibi adlandırılmasına bakılırsa, o ağacın önceden kutsal kabul edildiği, sonradan

ağaçtaki ruhun evliya olarak şahıslandırılmasıyla ziyaretgâh olarak devam ettiği söz konusudur [Sözengi, 1992: 171]. İnsanlar bu türbe ve ağaçları ziyaretleri esnasında mum yakar, bez bağlarlar.

Malatya'nın Onan Köyü'nde, Onar Dede ve Sakız Dede türbelerinde kuru koca bir ağaç vardır. Bu ağacın gövdesinden kuru yonga çıkarılıp kaynatılır ve hasta hayvanlara içirirlerse şifa bulurlarmış [Kalafat, 1990: 47].

Doğanşehir'in Çıglık Köyü'nde on üç ağaçtan oluşan bir ziyaret yeri vardır. Adı "Yel Ağaç"tır. Köylüler bu ağaçların 300- 400 yaşında olduğunu, buraya sedye ile getirilen felçlilerin, bir gün sonra koşarak gittiğini anlatırlar. Ağaçların birçok dalı yıllardır kurumuş, o dallar, ağaçlara çirkinlik vermektedir. Ancak insanlar çarpılacakları korkusuyla bu ağaçlara dokunamamaktadırlar.

Dere kenarındaki bir ağacın dibini su oyup kökleri meydana çıkarsa bu köklerin aralarından geçmek suretiyle de bazı hastalıklar orada bırakılır [Keskiöglü, 1966-1969: 246].

Çam, ardıç, kayın, çınar, zeytin, elma vb. kimi ağaçlar bereketin, uğurun, sağlığın simgesi sayılırken; ceviz ve incir'in tekin olmadığına inanılmakta ve onlar olumsuzluğun simgesi olarak değerlendirilmektedir [Şahhüseyinoğlu, 2000:35].

Ağaç ve orman kültürünün, Göktürk kitabelerinde geçen "yer-su" kültürleri ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Ağaç kültürü genellikle "dağ ve su" unsuru ile bir arada "dağ-ağaç- su" üçlüsü şeklinde görülmekte, bazen de "dağ- ağaç" yahut "su- ağaç" ikilisi biçiminde Göktanrı'dan sonra en hâkim unsur olan yer- su kültürünün önemli bir kısmını oluşturur. Eski Türk inançları içinde çok güçlü bir yer işgal eden ağaç ve orman kültürleri İslâmiyet de dahil sonradan kabul edilen bütün dinlerin süzgecinden geçerek günümüze kadar geldiği görülür.

1. 3. 7. Atalar Kültü

Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı baba hukukunun inanç sahasındaki yansıması olarak görülmektedir. Bunun sosyal ve iktisadî şartlar dolayısıyla, eski orta ve kuzey Asya kavimlerinde bulunabileceği hakkında dinler tarihi araştırmacılarının düşünceleri Türkler yönünden tarihi kayıtlarla kesinleşmektedir [Kafesoğlu, 1983: 291].

Günümüzdeki bazı değişik tezahürlerine bakılacak olursa bu kültürün muhtelif eski Türk zümreleri arasında en köklü, en güçlü ve en eski inançlardan biri olduğu söylenebilir. Hemen hemen bütün orta ve kuzey kavimlerinde mevcudiyetinden söz edilen atalar kültürünün en eski Türk kavimlerinden Hunlar arasında varlığından söz edilmektedir. Hunlar zamanında yılda bir kere umumî bir tören düzenlenerek atalarının ruhlarına kurban kesiliyordu.

Orhun kitabelerinde özellikle Bilge Kağan kitâbesinin sonunda atalar kültürünü ihsas eden satırların bulunması, bunun Göktürklerde de varlığını göstermektedir. X. yüzyılda Orta Asya'daki çeşitli Türk boyları arasında dolaşan Ebû Dülef Kimeklerde bu kültürün olduğunu beyan eden ifadeler kullanır. O sadece öldükten sonra değil, ölmeden önce de ihtiyaçlara tazim edildiğini belirtmektedir. Aslında ölmüş atalara duyulan dini saygı, onların hatıralarının ve eşyalarının bile takdisine yol açmış, bu yüzden Türkler ölülerini her türlü eşyasıyla birlikte gömmüşlerdir [Ocak, 2002: 62].

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültürü, aile ocağı ve ateş kültürü ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu üçlü birbirlerinden pek ayrılmazlar. Bilinen en eski devirlerden beri Türkler'in yaptıkları törenlerde ata ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Asya Hunları'nın Lung Ç'eng denilen yerde Haziran ayında yaptıkları törende, Tabgaçlar'ın ilkbaharın ilk ayında ülkenin doğu bölgesindeki taş-ev'de, Göktürkler'in Atalar mağarası'nda yaptıkları törenlerde ata ruhlarına kurbanlar sunulurdu. Türk kamları ata ruhları tarafından görevlendirildiklerine inanırlardı. Ergenekon âdetleriyle ilgili tespitlerimizde de görüldüğü üzere Azerbaycan Türkleri

bayram günlerini gayet neşeli, birbirlerine saygılı geçirmek zorundaydılar. Çünkü ata ruhlarının evin bacası etrafında çocuklarının bayramı nasıl geçirdiklerini kontrol ettiklerine inanılmaktaydı. Aynı anlayışı Naldöken Tahtacıları'nda da tespit etmek mümkündür. Nevruz bayramını mezarlıkta kutlamaları bunun en açık izahıdır. Ölmüş atalara duyulan bu saygı, onların hatıralarının yaşatılması hususunda Türkler'de değişik âdetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Mabetlere kadar giren "töz"ler bunlardan birisidir. Atalara ait hatıraların, eşyaların takdisi, ata ruhlarına duyulan saygı, Türkler'e has değişik bir evliya kültürünün doğmasına yol açmıştı [Çay, 1993: 225-226].

İ. Kafesoğlu, Türkler'in dışındaki diğer milletlerde bu inancın, ataların yarı Tanrı sayılmasına kadar ileri gittiğini, bunlar ve diğer tanrılar için insanlar kurban edilirken, Türklerde böyle bir âdetin görülmediğini ifade eder.

Türklerde ölmüş atalara duyulan saygı ve tazim onların eşyalarına da gösterilmekte idi. Atalara ait hatıraların kutlu sayılması, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır şekilde cezalandırılmasından da anlaşılmaktadır. I. Balkan seferinin bir gerekçesi de Hun hükümdar ailesi kabirlerinin Bizans'ın Marges Piskoposu tarafından açılarak soyulması idi. M.Ö. 79 yılında benzer bir tecavüz hadisesi Tanhu'yu Moğol O-Huanlara karşı savaşa zorlamıştı [Kafesoğlu, 1983: 291].

Tarihî belgeler ve yapılan araştırmalar, çok eskilerden beri köklü bir şekilde devam eden bu kültür, tarihlerinin belli bir döneminde Türk kültüründen bazı sahalarda etkilenmiş Çinliler ve Moğollar gibi kavimlere de geçtiğini ortaya koymaktadır. Çinliler'deki inanca göre, göğe yükselen ata ruhları yeryüzündekilerin ne yaptıklarını bilirler. Onlara kurbanlar sunulur, önceleri bu büyük atalara mahsus iken sonradan hepsi için geçerli olmuştur. Adı geçen bu kültür, genel olarak atanın bizzat kendine tapınma mahiyetini taşımadığı, onun, öldükten sonra ailesine yardım edeceği, onu kötülüklerden koruyacağı inancından doğan, korku ve saygı karışık bir telâkki olduğu anlaşılıyor.

XIII. yüzyılda Moğollarda atalar kültürünün önemli bir yer tutmaktadır. Rubruquis,

Moğolların memleketinde irili ufaklı birçok heykel gördüğünü, rahiplere sorduğunda bunların Tanrı heykelleri değil, ünlü ve büyük ölümlerin, yakınları tarafından yapılan timsalleri olduğunu öğrenir. Fakat Türkler arasında buna benzer bir âdetin varlığını gösterecek böyle kayıtlara rastlanmamıştır [Ocak, 2002: 63]. Bunlara bakarak atalar kültürünün eski Türk inançları arasında köklü ve sarsılmaz bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Eski Türklerde, ölmüş atalara tazim, onlar için kurbanlar kesilmesi “pederşahi (patriarcale) aile” de baba hakimiyetinin inanç sahasındaki belirtisi sayılmaktadır. Bu görüşe göre, baba ve umumiyetle atalar, öldükten sonra dahi, ruhları vasıtasıyla, aile efradını korumaya devam ettiklerinden, onlara karşı duyulan minnet hissi türlü şekillerde ortaya konmaktadır [Kafesoğlu, 1980: 46].

Aile düzeninde ata/ baba, otoriteyi, gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını ve büyümesini sağlardı. Devlet hayatında babanın rolünü Kağan yüklenirdi. Nitekim, Bengü Taş kitabelerinde bunu açıkça görmekteyiz. Orada, kağanların az milleti, çok; aç milleti, tok etmek için nasıl gece-gündüz durmadan çalışıp uğraştıkları sıkça vurgulanır. Ataya karşı duyulan saygının bir başka sebebi de insan yapısını tasavvurlarından kaynaklanıyordu. Türkler, insan beden ve tın şeklinde düşünüyordu. İnsanın bedeni ölünce Tın, yani ata ruhu sonsuza kadar yaşıyordu. O, çoğu zaman, aile üyelerinin yardımına yeni biçimiyle de koşuyordu. Bu sebeple eski Türkler, hayatta olduğu gibi, ölümden sonra da onları kızdırmaya, onların öfkesini üzerlerine çekmeye korkarlardı. Onları memnun edecek, yardımlarını sağlayacak işler yapmaya çalışırlardı [Kalafat, 1990: 57].

Ata ruhlarına Türkler muhtelif adlar vermiştir: “Arvak”, “Arbak”, “Tös” bunlardan bir kaçıdır. Ata ruhlarını bu adlardan biri ile anarak, tazim gösterirlerdi [Kalafat, 1990: 58].

Ruh/ tın yeryüzüne don değiştirerek dönebilir. Bu inanç, Türklerin soylarını farklı canlılara bağlamalarına yol açmıştır. Türklerin kurttan türemesi inancı bunun bir tezahürüdür. Bu yüzden kurda karşı Türkler, tarih boyunca büyük hürmet

göstermişlerdir. Bu hürmet, son zamanlara kadar, Anadolu Türkleri arasında. da devam etmiştir.

Ata ruhlarını temsil eden canlılar, bitkiler ve hayvanlar, parmakla gösterilmez. Böyle yapılırsa ata ruhlarının incineceği, öfkeleneyeceği düşünülür ve bundan korkulur. Bu yüzden, onları memnun etmek için varlıklarını sürdürdükleri canlılara kimse dokunmaz, kurban kesmez ve etinden yemez.

Yakut Türkleri, kartalı yaralamayı veya öldürmeyi büyük günah kabul ederler. Eğer bir kartal tesadüfen bir av tuzağına düşmüşse, ona ataları gibi hürmet ederler. Ölmüşse, ölülerine yaptıkları gibi, onu kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asarlardı. Böylece, cesedinin ayak altında kalmamasını sağlayarak ruhunun rahat etmesini sağlardı. Ata ruhunun gazabından bu şekilde korunacaklarına inanırlardı [Kalafat, 1990: 59].

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra eski atalar kültü ile ilgili inanışlarını devam ettirmişler ve bu kült Türkler arasında veli yani evliya kültürünün oluşmasında etkili olmuştur.

Yatır, türbe ve ziyaretler Türk geleneğinin içinde yüzlerce yıldır varlığını sürdürmektedir. İnsanlar sıkıntılarından kurtulmak ve isteklerinin yerine gelmesi için, evliyaların yattığı mezar, yatır, türbe vb. yerlere giderler. Ziyaretlerde dualar okunur, velilerden (ata ruhlarından) yardım dlenir.

İslâmiyetten önce bu dilek doğrudan doğruya oradaki ruhtan dlenirken, İslâmiyet'ten sonra, bu yatırlar aracı vaziyetine gelmişlerdir. Artık, Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek yoluna gidilmiştir [Eröz, 1992: 102]. Bu evliyaların yatır ve türbelerine gidilerek ateş veya mum yakılarak dilekler dlenir.

Anadolu'da "geçmişlerin ruhu" için çeşitli hayırlar işlenir. Helva kavruarak

ölülerin ruhları için hediye edilir. Cuma akşamları özel olarak helva kavrulur, konu-komşuya verilir. Ata ruhlarının evi ziyaret edip onların hayır veya şerle uğraştıklarının gözlemlendiğine inanılır [Salih ve Kalafat, 2000: 46].

Kars'ta, ataya hürmetin ve ona bağlı dilenen bir dileğin yerine getirilmesi gereğine inanılır. Meselâ, ata sağ ise, “atanın başı hakkı için”; ölmüşse, “atanın ruhu için” şeklinde, insanlar birbirinden bir şeyin yapılmasını veya yerine getirilmesini isteyince, bunu söylerler. Bu pratiklerde, ata ruhuna olan inancın etkinliği açıkça görülmektedir [Kalafat, 1990: 58].

1. 3. 8. Eşik Kültü

Evin bir ögesi olan eşikte, tıpkı onun gibi üzerinde önemle durulan ve gerek kutsallığı, gerekse zararlı etkilere, tehlikeli kuvvetlere yataklık etmesi bakımından çift yanlı bir özellik taşımaktadır. Büyücülerin soğukluk muskalarını ve kötülük getirici büyüselsel objeleri genellikle eşik altına gömdükleri düşünülecek olursa, eşik karşısında duyulan korkunun nedeni daha iyi anlaşılır. Halk arasında sık sık duyulan “Eşik altı boş değildir!” sözü, bu korkuyu çok güzel anlatmaktadır. Hastalıklar, uğursuzluklar ve ölümler eşikten geçerek gelmektedir. İç dünyaya açılan yolun ilk çizgisi eşiktir [Örnek, 1981: 114].

Eski Türkler, kapı çevresine yerleşmiş güçler olduğuna inanırlar. Bu çekinilen güç eve mutluluk sağlar. Bir evin eşiğine basan kişi öldürülür. Orada evi koruyan bir tür eşik tanrısı olduğuna inanırlar [Bozkurt, 1990: 140]. Bozkurt evi ve eşiği koruyanın eşik tanrısı olduğunu söylesed, aslında bu eşiği koruyan bir çeşit koruyucu iye yani ruhtur.

Yakutlarda gelin, ya bir halı veya kumaş üzerinden geçirilerek, odaya sokulurdu [Ögel, 1979: 187]. Özbekistan'da gelinin ayağının, yeni evine bereket getirmesi için gelin eşikten geçmeden evvel kurban kesilir. Çiftler avludaki ateşin etrafında yedi defa dolaşırlar [Kalafat, 2000: 206].

Karakalpaklar'da damat başarısız olmasın diye, gerdek odasının girişinde eşiğin önünde damat ve gelin 3 defa ateşten atlatılırlar. Böylece zararlı cinlerin imha edildiğine inanırlar [Kalafat, 2002: 73].

Gelinin oğlan evine girerken eşiğe basmadan atlayarak veya modern uygulamalarda kocasının kucağında girmesi; eşiğe ve ocağa yağ sürülmesi, eşikte cin olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Eski Türk inanç sistemine göre, kötü ruhlar, ışıktan korkar, karanlığı severler. Ateş insanı kötü ruhlardan koruyan, uzaklaştıran; hatta onları temizleyen bir kültür [Eker, 1999: 34].

Kırkli annenin evin dışına çıkmayışı korunma gereksinimindedir. Evin eşiğinin altındaki ev iyesi, içeri girecek kötü ruhlardan evin içindeki insanları korumaktadır [Kalafat, 2002: 10].

Kırgız Türkleri'nde, eskiden yeni yapılmış bozüy (Bozev) için hayvan kesildiğinde, hayvanın başı tündük (çadır evin tepesindeki gökyüzüne bakan delik) ten dışarı atılırdı. Böylece, o ocağın sönmeyip daima tüteceğine inanılırdı. Yukarı atılan hayvanın başı, tekrar çadırın içine düşmesi halinde, fenalık olacağına inanılırdı

Kırgız Türkleri evin, çadırın eşiğine basmaz, eşiğe basanın gücünün azaldığına, düşmanın ise gücünün artmasına yol açacağına inanırlar [Kalafat, 1995: 207].

Çıldır yöresinde evin eşiği çok önemsenir. Sözü verilecek kız için, kız evi oğlan evine, "Siz kapıma, eşiğime geldikten sonra bir kız değil mi, size feda olsun efendim..." denir. Kız evi ile oğlan evi arasında kurulan dostluktan sonra; namus, silah ve at dışında, oğlan evi, kız evinden herhangi bir şey almadan kapıdan, eşikten asla boş dönmez. Eşik; haneyi, ocağı koruyan iyelerin meskun olduğu yerdir [Kalafat, 1992: 156].

Alevî inançlı Türkler arasında eşik kutsal sayılır. Eşiğe basmak günahdır. Kesinlikle eşiğe basılmaz. Dinsel tören salonuna girerken ilk önce eşiğe niyaz edilir. Dede ocaklarının eşikleri kutsal sayılır. Buralara dilek dilenir. Tahtacılar en ilkel

barınağın kapısına bile hemen tahtadan bir eşik koyarlar [Bozkurt, 1990: 140]. Nevşehir’de Hacı Bektaş’ı ziyarete gelen Alevîler saygılarından dolayı eşiği öperek içeri girerler.

Anadolu, Balkanlar ve Türkistan’daki din büyüklerinin yattığı yatırlar halkın akın akın aktığı mekânlardır. Bu ulu kişiler ziyaret edilirken eşikleri niyaz edilir. O kapıdan şefaât beklenir. Bu gelenek bugün de yaşamaktadır. Kapıdan içeri girilirken sadece kabul edilen mekânlar değil, evlerin de eşikleri çiğnenmez. Anadolu’da düğün ile evlenip yeni evine giden gelin evin eşiğini niyaz edip öyle eve girer [Şener, 2001: 108].

Eşikle ilgili inanışlardan bazıları da şunlardır:

- * Evi kötülüklerden ve nazardan korumak için evin eşiğine at nalı, hayvan başı veya boynuzu, buğday başakları, nazar boncuğu gibi nesnelere asılır.
- * Evlenme yaşına gelen gençlerin kapı eşiğinde oturmaları hoş karşılanmaz. Oturlarsa kısmetlerinin kapanacağına inanılır.
- *Hamile kadınlar kapı eşiğinde oturlarsa, doğan çocuklarının kör ve şaşık olacağına inanılır.
- * Yeni doğum yapmış kadın ve bebeği eşikten uzak tutulur.
- * Kapı eşiğine oturmak iyi sayılmaz. Evin eşiğinde oturanın cin çarpacağına inanılır.
- * Gece eşikte oturan kişiyi cin çarpar.
- *Cuma günleri eşikte durmak iyi sayılmaz.
- * Eşiğe baykuş konarsa o evden bir ölü çıkacağına inanılır.
- * Eşikte bekleyip sohbet etmek uğursuzluk getirir
- * Eşikten sağ ayakla girilir. Bunun yanı sıra besmele de çekilir.
- * Uğursuz evin eşiği değiştirilir.

1. 3. 9. Ateş Kültü

Ateşin Tarihçesi

Taş devrinin en önemli buluşlarından biri olarak kabul edilen ateşin ilk defa kimler tarafından yakıldığı belli değildir [Güngör,1998: 329]. Ateş kelimesi batı Türkçesinde “ateş” olarak kullanılmakta ve Farsça “âtiş”ten geldiği belirtilmektedir. Türkler, ateş kelimesi karşılığında “ot, od” kelimesini kullanmışlardır. Divanü Lûgat’it Türk’te ateş kelimesi ot şeklinde geçmekte olup, ocak kelimesi de bu anlamda kullanılır.Türkler arasında hem od hem ocak’ın, od-ocak şeklinde birlikte kullanıldığı da görülmektedir.

Ateşin, “Bir maddenin yanması sırasında meydana gelen ışık olayları veya ışık ve ısı yayan kor hali” olduğu ve ateşin çok vakit “kor halinde katı cisimleri ve parlayan gazları” ihtiva ettiği bilinmektedir.

Yanma olayı, kâinatımızda en önemli ve dikkat çekici bir olay olarak tarih boyunca ilgi odağı olmuştur. Hem yanan cisimler, hem yanma olayı, yanma olayının vücuda geliş şekli insan düşüncesine geniş etki yapmış ve yapmaktadır [Tanyu, 1976: 283].

Ateş kavramı genel olarak bütün toplumlarda bir kutsallık ifade etmiştir. Ateş bazen evrenin menşei bazen de tanrıların insanlara verdiği değerli bir hediye olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ateşin Kaynağı

İlk ateş kaynağı, kuşkusuz toprağa düşen yıldırımdı. Doğada böylece kendiliğinden oluşan alevler, uzun çağlar boyunca ateşin tek kaynağı oldu. İ.Ö yaklaşık 500 bin yıl önce yaşayan Pekin insanının ateşi kullandığı kesindir, ama 1981’de Kenya’da elde edilen bazı bulgular, ilk ateş kullanımının 1 milyon 420 bin yıl öncesine değin gidebileceğini göstermektedir. Neolitik insan, delgi, bıçkı gibi sürtünme sağlayıcı

aletler kullanarak ya da piritleri çakmak taşına sürterek ateş yakma tekniklerini ancak İ.Ö 7000'lerde öğrenebilmiştir. Ondan sonra bile, ateşi sürekli yanık tutmak, her defasında yeniden tutuşturaktan daha kolay sayılmıştır [Ana Britannica, 2000: 561].

Ateşin korkunç gücü, bir sır halinde yakıcı kudreti, sıcaklığı ve ışığı ile güneşle, yanardağlarla, yıldırımlarla arada bir bağlantısı olduğu sanısı tarih boyunca toplumlarda düşünülmüştür. Ayrıca onun pişirme ve ısıtmada yardım ve faydasıyla insanlığa hizmeti önde gelmektedir. Daha sonra ateş aracılığıyla madencilik ve kılıç, silah yapılışı bu faydayı ve etkiyi geliştirmiştir. Ateşle güneş arasındaki benzerlik dolayısıyla ateş, güneşe tapmayla da ilgiliydi.

Ateşin güneşten çıkmış sayıldığı ve ona ibadetle göğe, yıldızlara, tapma arasında yakınlık görülmüştür. Güneşe tapınma inancının daha önce olduğu sanılmaktadır. Günümüzde bile, Japonlarca Güneş bir ilâh mertebesindedir. Orada ayrıca kutsal yanardağ inancı da sürmektedir. Düşen yıldırımların ormanları, otları tutuşturucu ve onun güç ve kudreti de insanların eski çağlarda dikkat, ilgi ve korkusunu çekmiştir. Bir başka görüşe göre, ateşin sönmesini önlemek ve yanlarında küllerini taşımak, zamanla, ateşi devam ettirerek onun yanışını korumak isteği, bir müddet sonra ateşin kutsallaştırılmasına yol açmıştır. Bundan başka O, dinî bir gözle görülerek büyü aracı, fal aracı olarak da kullanılmıştır:

Ateşin kaynağı hakkındaki düşünceleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- * Bazı mitlere göre ateş, tanrılar tarafından insanlara verilmiştir.
- * İnsan ateşi tanrılardan çalmıştır.
- * Ateşin kendisi tanrı veya tanrıça'dır.
- * Ateş, Tanrının gücünü gösteren bir işaretidir.
- * Ateş kendisine mahsus bir ruhtur veya onun bir ruhu vardır.
- * Ateş bir devdir veya Hellos adlı (Güneş) devinin yeryüzüne inmiş ve evcilleştirilmiş yavrusu olan dev'dir [Tanyu, 1976: 285-286].

Ateşin İlk Kullanım Biçimleri

Ateşi bulan ve denetim altına alan insanlar zamanla ateşin yararlarını öğrendiler. Ateş yalnızca sıcaklık vermekle ve yemek pişirmekle kalmıyordu. Av hayvanını ya da savaş sırasında düşmanı istenen yöne sürmek, zararlı böcekleri öldürmek, böğürtlen toplamak, avı daha iyi görüp vurabilmek için, ormanlardaki çalılıarı temizlemek gibi amaçlarla da kullanılabilirdi [Ana Britannica, 2000: 561]. Ateş insanlık tarihi için önemli bir kullanım aracı olmuştur.

Bunun yanı sıra insanlar, ateşin kötülükleri giderici, iyileştirici veya önleyici, temizleyici olduğuna ve canlılara şifa, sağlık, güç, kuvvet ve bereket, uğur getirdiğine de inanıyorlardı. Onun renginden, şeklinden ve dumanından yorumlar yapılarak bakıcılık, falcılık ve büyücülük yapılmıştır.

Ateşin, şekil ve yapı itibarıyla tahrip edici ve korkutucu olması, insanların ateşe saygı duymalarına yol açmıştır. Bu bakımdan ateş bütün toplumlarda önem kazanmıştır. Ateşte insanüstü yüksek bir mahiyet ve karakter görülmüştür.

Ateş ve Sembolleri

İnsanlar kutsallık atfettikleri ateşi değişik şekillerde sembolize etmişlerdir. Hikmet Tanyu, "Türklerde Ateşle İlgili inançlar" adlı makalesinde ateşin üçgen ve yuvarlak şekilleri olduğunu ifade etmiştir.

Ateş Sembolü Olarak Üçgen Şekil (Δ)

Hikmet Tanyu'ya göre bu şekil ocağa benzeyen şekli ile dikkat çekmektedir. Tarih boyunca bu sembol muhtelif anlayışlar içinde kullanılmıştır. Dişi cinsiyet uzvu şeklinde benimseyen toplumların olduğu ve bunun bereket; zürriyet anlamını da taşıdığını bilmekteyiz [Tanyu, 1976: 284]. Bu üçgen şekil eski Yunanlılarda kadını

simgelemektedir.

Eliade'ye göre ateş, cinsel birleşmenin sonucu “döl” olarak görülüyordu. Ateş, bir çubuğun (eril öge) bir parça odun üstünde yarıktaki (dişil öge) gidip gelmesiyle, birleşme ortaya çıkıyordu. Birçok arkaik toplumda ateşe ilişkin cinsel simgecilikle karşılaşırız. Ancak bütün bu cinsel terimler kutsal evliliğe dayanan bir kozmoloji tasavvurunu ifade eder. Ateşe ilişkin cinsel simgeciklerle birçok arkaik toplumda karşılaşırız. Ancak bütün bu cinsel terimler kutsal evliliğe dayanan bir kozmoloji tasavvurunu ifade eder. Dünyanın yaratılışı “merkezden” itibaren başlar ve diğer bütün “yapımlar” ve “üretimler” bu görkemli ilk modele öykünerek, bir “merkezden” başlayarak ortaya koyulmalıdır. Ateşin ritüel olarak üretilmesi dünyanın doğuşuna öykünür. Bu nedenle yıl sonunda bütün ateşler söndürülür (kozmetik gecenin yeniden yaratılması) ve yeni yıla girildiğinde yeniden yakılır (kozmogoninin yinelenmesi, dünyanın yeniden başlaması) [Eliade, 2003: 41].

Bazı arkaik halkların mitlerine göre kocakarılar ateşe, üreme organlarında “doğal olarak” sahiptiler; yiyeceği pişirmek için bundan yararlanıyorlar ama erkeklerden gizliyorlardı. Erkekler de en sonunda kurnazlık yoluyla ateşi elde etmeyi başardılar. Böylece bu mitler anaerik bir ideolojiden gelen anıştırmalara sahiptir; çünkü iki tahta parçasının sürtünmesiyle, yani “cinsel birleşmeleriyle” oluşan ateşin dişiyi temsil eden tahta parçasında “doğal olarak” bulunduğu inanılıyordu [Eliade, 2003: 85].

Üçgen şekil, kuru, sıcak, hararetili, safraî (kolerik) tanınır, dört unsura (ateş, su, hava, toprak)'a uygun olan mizaçlardan öfkeli mizacı karşılamaktadır. Ortaçağın bütün mistik düşüncesinde dört eleman önemli bir rol oynamaktadır. İslâmiyet'te de dört unsur (anâsır-ı erbaa) ile uğraşmıştır [Tanyu, 1976: 284].

Ateş için kullanılan “mantal”ın (ayın yeri) üç köşeli kızıl şeklini bir Uygur metni şu şekilde tarif etmektedir: “Kızıl üç bulungluk oot mantal”. Üç köşeli Oot mantal, kâinat simgesi olan otağın ortasında duran ve boy, soy birliğini temsil eden üç ayaklı taşınır ocak olsa gerek. Aslında ilk ateşi yakan Türk unvanlı hükümdar aynı

zamanda boy kurucusuydu [Esin, 2001: 118]. Ocaktaki ateş üzerine konan sacayağının da üçlü, üç ayaklı olması tesadüf değildir.

Ateş Sembolü Olarak Yuvarlak Şekil (O)

Sembol olarak ateş yuvarlak şekille de sembolize edilmektedir. Aynı zaman da anâsır- 1 erbaa denilen dört eleman da yuvarlak bir sembol halinde gösterilir.

Japon bayrağındaki alımsı yuvarlak renk de bu hususa bir örnek olarak alınabilir Japonlarda güneş bir ilâh mertebesindedir. Ateşin güneşten kopmuş bir parça olduğuna inanırlar.

Günümüzde dernekler, ticari kurumlar, okullar, kolejler ve benzeri eğitim ve öğretim kurumları tarafından ateş ve alev, değişik semboller halinde kullanılmaktadır. Bir meşale veya bir kap içinden yükselen bir alev gibi [Tanyu, 1976: 284].

Türkiye’de milli bayramlarda şenlik maksadıyla tören alanında meşalelerin yakılması, Nevruz Bayramı’nda tonkal/ tongal denilen ateş üzerinden atlanması vb. törenler eski çağlardaki ateşle ilgili inançların devamıdır. Türkiye’de olduğu gibi diğer milletlerde de ateşle ilgili inanışlar devam etmektedir. Olimpiyat yarışmalarından önce, stadyumda olimpiyat meşalesinin tutuşturulması vb.

Tarihin ilk devirlerinden bu yana insanlar doğayı tam çözememişler, korktukları, sığındıkları, saygı duydukları doğa olaylarının her birini iyi ve kötü diye iki ayrı nitelik taşıyan güçlerin yaptığına inanarak onlara kutsallık atfetmişlerdir. Dilekleri için veya dilekleri yerine gelince şükür etmek amacıyla çeşitli büyüsel ve törensel ayinler yapmışlardır.

İnsanüstü gizli güçlerin eseri olarak gördükleri her şeyi gece- gündüz, yağmur- kar-fırtına, ırmak, dağ, orman, ağaç, gök, güneş, ay, yıldız, ateş... tüm bunlar, o gizli

güçlerin eseri idi. İşte bunlardan ateş de, diğer ögeler gibi kutsaldı [Yedekçioğlu, 1991: 106].

Ateş bulunduğu ilk çağlardan bu yana, insan hayatının bütün safhalarında rol oynayan çok önemli bir unsur olmuştur. Tarih öncesi devirlere ait bugünkü bilgilerimiz ateş kültürünün doğuşu ve gelişmesi konusunda oldukça yetersizdir. Ancak dünyanın birçok yerinde ateş kültürünün mevcut olduğunu gösteren ipuçları vardır.

İnsanlık tarihinin gelişme süreci içinde ateşin bulunmasından önceki hayat şartları ile sonrası sırasında görülen farklar ateş üzerindeki düşünceleri yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla insanlığın sahip olduğu kültürel değerlerin de etkisiyle her toplum ateşi kendine göre yorumlamış ve ateşin icadına ilişkin her milletin kendi milli kültüründe çeşitli inanışlar ortaya çıkmıştır [Kırcı, 1998: 398].

Diğer Toplumlarda Ateş Kültü

Eski Çin dininde, ateş ilâhı bulunmaktaydı [Tanyu, 1976: 287]. Çin milli dinlerinden Taoizm’de ilkbahar bayramında ateş yakılmakta; Taoist rahipler, yarı çıplak durumda, ateşe pirinç ve tuz atıp, yalınayak koşarak üzerinden geçmektedir [Tümer, Küçük; 1997: 67].

Japonların millî dinlerinde Şintoizm’de de ateş kutsal sayılmıştır. Ateş Tanrısı “Atago” önemli Tanrılardan olup tehlikelidir [Tümer, Küçük; 1997: 75].

Japonya’da Hiey Dağındaki Tenday mezhebine ait Budist mabedinde ise, yüzyıllardan beri sönmeyen ebedi ateş yanar [Sarıkcıoğlu, 2002: 26]. Budistler önemli kimselerin mezarına çiçek sunar, mum yakarlar. Ölüler yakılsa da bu genel bir uygulama değildir. Çocuklar, çok fakir kimseler yakılmaz, gömülür [Tümer, Küçük; 1997: 200]. Yakma işleminin altında yatan faktör ise, ölünün ruhunun ilgili âleme daha çabuk geçmesinin sağlanmasıdır.

Amerika, Asya, Avrupa ve Akdeniz havzasındaki en eski dinî sistemler içinde, ateşin yerine ve zamanına göre, az veya çok önemli bir kült konusu olduğu bilinmektedir [Ocak: 2002: 241-242].

Meksika’da Aztekler ve Peru’da İnkalar ateş tanrılarına tapınmak için kutsal ateş yakarlardı. İnkalar, güneş ışınlarını dikey bir metal aynayla bir noktada toplayarak kutsal ateşi tutuştururlardı [Ana Britannica, 2000: 561].

Hindu-Cermen evlerinde de ocak ateşi kuvvet merkezi sayılır. Hinduizmin ateş tanrısı Agni, evin kaybolmayan büyük rabbidir. Ateşe zürriyet gücü de atfedildiği için Eski Roma’da karı ile kocanın yatağı ocağın yanında bulunurdu. Eski Hindistan’da düğün merasimi olarak gelin ateşin etrafında dolaştırılırdı. Daha sonraları düğün ateşi ve ev ateşinin yakıcısı evin reisi oldu. Her seyahatten önce ve sonra ateşe dua edilirdi. Ocak Yunan ailesinin de sığınağı idi; aileyi koruması için ocağa dua edilirdi.

Kutsal ateşin diğer bir şekli de Cermen kabilelerinde felâket zamanlarında yakılan ateştir. Buna “Wildfeuer” denir. Hayvan veya insanlara musallat olan yaygın hastalık zamanlarında bütün ateşler söndürülür. Cemaat güneş doğmadan önce bir yerde toplanır. Henüz cinsî hayatı yaşamamış iki genç delikanlı kuru meşe ağacı odunlarını birbirine sürterek büyük bir sessizlik içinde ateş yakarlar. Sonra bu ateşle bütün evlerden toplanan çalı çırpı yığını tutuşturulur, bir sığır iki kere alevler içinden geçirilir. Şarkılar söylenerek bu ateşin etrafında dans edilir, ateşe kurbanlar atılır. Alevler üzerinden atlanır ve kutsal güce sahip olan bu ateşin kömürleriyle halk birbirlerinin yüzünü siyaha boyar, aynı ateşin parçalarıyla tarla ve bahçeler, çayırlar tütsülenir. Nihayet hane reisleri ateşten birer kor alarak evlerine götürürler ve onunla sönmüş ateşlerini tekrar yakarlar ve getirdikleri ateşi de söndürür, hayvanlarının yemliğine koyarlar. Felaket ateşinin külleri itina ile toplanır ve çeşitli hastalıklara, özellikle tırtıl tahribatına karşı ilâç olarak kullanılır [Sarıkcıoğlu, 2002: 25-26].

Eski Yunan ve Roma’da her evin bir sönmeyen ateşe sahip olması makbuldü. Bu

ateş kutsal sayılırdı ve aynı zamanda ateşin üzerinde yandığı büyük bir yassı taş da mübarek bilinirdi. Ateş aynı zamanda o ailenin atasının ölmeyen ruhunu temsil ederdi. Baba aile reisi olarak, ilkbaharda o ateşi söndürüp yerine tekrar sert bir odun olan iki meşeyi birbirine sürterek yakar ve onun yerine taze bir ateş vücuda gelirdi. Antik, çağda kutsal tanınan ateşin huzurunda, cinsî münasebette bulunmak yasaktı, iyi sayılmazdı. Yunanistan'da, Hestia (Kronos ile karısı Rea) gök ile yerin kızı olup aile ocağı tanrıçası idi [Tanyu, 1976: 287].

Eski Yunan Tanrısı Hephaistos, ateşle ilgili her çeşit madeni işleyerek olağanüstü güzellikte eserler yaratırdı. Ünlü Prometheus ise Zeus'u küçük düşürmek için Olympos Dağı'ndan kutsal ateşi çalarak insanlara verdi. Roma'ya, Etrüsklerin getirdiği Ateş Tanrısı Vulcanus adına her yıl bayramlar düzenlenir, tanrıya sunulan kutsal ateşe küçük balıklar ve öteki hayvanlar atılırdı. Evdeki ocak ve ateşin tanrıçası Vesta'nın altı bakiresi, devletin ocak ateşini sürekli yakmakla görevliydi.

Çok tanrılı dine inanan Hititler'de de ateşle ilgili inançlar vardı. Ateş Tanrısı (Panhur) ve Ocak Tanrısı (Haşşaş) en önemlilerindendi [Görsel Ansiklopedisi, 1999: 985].

Ateş, Hint ve İran inançlarında temel bir yer kazanmıştır. Özellikle Zerdüştlüğün ve Mazdeizm'in ana esasları ateş ibadetlerine dayanmaktadır [Ocak: 2002: 241-242].

Zerdüştilik'te ateşin temizleyiciliğine ve hayatı yenileyiciliğine inanılmaktadır. İnsanlara musallat olan kötü ruhlar ve uğursuzluklar ateşle defedilebilir. İnsan yaratılışındaki en üstün vasıflı unsur ateştir; yani insan ruhu ateşten yaratılmıştır; öldüğü zaman da ruhu gökteki ilâhi ateşle birleşecektir. Bu ilâhi ateş Ahura Mazda'nın oğludur. Ateşin Mazdeizm'de de temel bir öneme haiz olduğu bilinmektedir [Ocak: 2002: 247].

Zerdüştlere inandıkları Tanrıları Ahura Mazdâ'ya göre ateşi cesede değdirerek kirletmek günahdır. Ateş, Işık Tanrısı olan yüce varlığı simgeler. Her tapınakta bir ateş odası vardır, bunun içinde sonsuz bir ateş yanar. Hiç kimse buna dokunamaz,

hatta soluğuyla bile bunu kirletemez, kutsal ateşi de ancak bu işle sorumlu olan rahipler yakabilirdi [Challaye, 1998: 104].

Kutsal kitapları Avesta'da bu rahipler, "ateş yakan" şeklinde nitelendirilir. Sasaniler devrinde hükümdarın sarayında milli birliğin sembolü olarak kutsal bir ateş geleneği vardır. Müslümanların, İranlıları "ateşe tapıcılar" şeklinde nitelendirdiklerinde ateş kültü, İran dini yapısının en göze çarpan özelliğini teşkil etmekteydi. Eski ateş tapınaklarının yıkıntılarının incelenişi sonucu, bir salon halindeki ateş hücresinin gün ışığının sızmasından korunmuş bir şekilde yapılmış olduğu görülmüştür. Bu hücredeki kutsal ateşe insan eli değmezdi, nefesle kirletilemezdi. Maşa ve kürekle ateşi besleyen rahipler, ellerine eldiven giyer, ağızlarını örterler; günümüzdeki operatörlere benzeyen bir kıyafet taşırlardı. Kutsal hücredeki ateş, ayinle temizlenmiş odunlarla beslenir, bu hücreden evlere alınan ateşler ise söndürülmezdi [Tümer, Küçük; 1997: 123]. İran'ın Mithra kültü devri en eski zamanlarda belirmiş, güneşperestlik ve ateşperestliktir. Eski İran'da Atar, ateşi temsil ederdi [Tanyu, 1976: 287].

Hindistan'da yaşayan Zerdüş inacına bağlı Parsiler'de tanrının sembolü ateştir. Günde beş defa ateşin temizliğini korumak için temizleme ayinleri yapılır. Bu ayinler rahiplerin nezaretinde yürütülür [Tümer, Küçük; 1997: 126].

Gelişmiş bir ateş kültüne Hindistan'daki Vedalar'da da rastlanır. Buna göre ateş ev ateşi ve cinleri dağıtan cin ateşi olarak iki gruba ayrılır, [Sarıkçioğlu, 2002: 26].

Ateş, eski Mısırlılar, Sümerler ve Hititler'de kutsaldı ve sayęı görürdü. Ateşe adak sunulması, ateşe saçı saçmak, kesilen kurbanın kanını dökmek bir inanç halindeydi [Tanyu, 1976: 287].

Doğu Slavlarının baş Tanrısı Perun, gök, fırtına ve şimşeklerin efendisi olup Novgorod'da onun adına kutsal ateş sürekli yanardı. Ayrıca Svaro adında bir ateş tanrısı vardı [Görsel Ansiklopedisi, 1999: 985].

İslâmiyet'te, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta da ateşin kutsallığı ve önemiyle ilgili bilgiler ve ayetler bulunmaktadır [Şahhüseyinoğlu, 2000: 18].

Ateşe egemen olma dünyada birçok inanç düzeninde görülen bir olaydır. Kur'ân'daki bir ayete göre Hz.İbrahim'in peygamberliğini kabul etmeyen Nemrut, dağlar gibi ateş yaktırır. İbrahim'i mancınıkla bu ateşin içine atar. Ateş İbrahim'i yakmaz ve İbrahim'in düştüğü yer bir çimenlik olur. Halkın inancına göre Urfa'da bulunan bu yerde "Halilürrahman" gölü ortaya çıkmıştır. Bu göl ziyaret edilen bir kutsal bir mekân olmuştur. Göldeki balıklar kutsal kabul sayılır ve avlanmaz.

Ateşte yanmama inancının bir benzeri de Hıristiyanlık'ta bulunur. Hıristiyan azizlerinden Curcis'i Musul hükümdarı bakırdan bir heykele koydurarak yoğun bir ateşin içine attırır. Curcis heykelle birlikte erir. Ancak Curcis, Tanrı'nın buyruğu ile yeniden canlanır [Bozkurt, 1990: 102]. Hıristiyanlık'ta da ateş kutsaldır. Kiliselerde ve evlerde ikonların altında mum yakılması çok yaygın bir gelenektir

Yahudilerin dinî ve millî sembollerinden biri olan yedi kollu "Menora" adı verilen şamdan, inanca göre İsrail kavmi çölde sürgün yaşamı sürerken çadırlarda kutsallığın aydınlatıcısı olarak kullanılmıştır. Musevî havralarında kutsal yerdeki Aron Hakkadeş içinde Tevrat saklı sandığın önünde hiç sönmeyen lamba Ner Tamit yanar [Görsel Ansiklopedisi, 1999: 985].

Türklerde Ateş Kültü

Geleneksel Türk dininde tabiat kültü içerisinde ateş kültünün çok önemli yer tuttuğunu görmekteyiz.

Türk mitolojisinin en önemli konularından biri de "ateş" kültü ve unsurudur. Şaman dualarında fazlasıyla sözü edilen "ateş", Yunan mitolojisindeki gibi tanrıların katından, yani Olimpos'tan çalınmış bir sır değil, aksine Tanrı Ülgen'in insanlara verdiği bir armağandır [Öngel, 1992: 60-61].

Mitolojide bu armağanın insanlara verilışı şu şekilde anlatılmaktadır: İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir” dedi [İnan, 1995: 66; Rişvanoğlu, 1992: 138].

Ateşin Tanrı Ülgen’in kızları tarafından insanlara gönderildiğini anlatan bir Altay efsanesi de şöyledir. Tanrı insanı yaratınca şöyle düşünmüş: “Ben bu insanları yarattım ama, çıplak yarattım. Hava da bu günlerde çok soğuk. İnsanoğlu kendini soğuğa karşı nasıl koruyacak ve nasıl yaşayacak. En iyisi bunlar için bir de ateş vermeli ki, ısınıp yaşasınlar”. Tanrı Ülgen’in üç kızı varmış. Bunlar da ateşi bulmak için çalışıyorlarmış. Bir gün Tanrı dışarı çıkmış. Tanrı’nın sakalı da çok uzunmuş. Yürürken sakalına basıp sendeleyivermiş. Kızlar bunu görünce gülmeye ve Tanrı ile alay etmeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı çok kızmış ve kızların yüzüne bile bakmayarak bırakıp gitmiş. Tanrı’nın kızdığını gören kızlar üzölmüşler. Ama, “Tanrı ne yapıyor” ve “Bizim için neler söylüyor” diye kapının deliğini dinlemeyi de ihmal etmemişler. Bu sırada Tanrı kızmış kendi kendine söyleniyormuş: “Tanrı Ülgen’in üç kızı benimle alay etti ama, ben onlardan çok daha akıllıyım. Onlarda akıl mı var? Ateşi bulmak için sert bir taşla sert bir demir bulmalılar ki birbirine vursunlar da ateş çıkarsınlar. Bunları bulmak için de onlarda akıl yok”. Kızlar bunu duyunca koşmuşlar. Sert bir taşla demir bulmuşlar ve birbirine vurarak ateşi icat etmişler [Kırcı, 1998: 388].

Altaylılarda ve Yakutlarda ancak çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır. Yakut şamanistleri ayin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe “ayı out” yani mukaddes ateş derler. Kibritle yakılan ateş için ise “nuçça out” yani Rus ateşi derler. Bunlar dinsel törenlerde kullanılmaz. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır [İnan, 1976: 42; Yedekçioğlu, 1991: 107].

Ateşle ilgili başka bir tasavvur da ateşin kadın olarak görülmesidir. Ateş tıpkı

toprak gibi bereketi simgelediği için böyle düşünülmüştür. Altay şamanı dualarında, sayılamayan alevi dolayısıyla ateşi otuz başlı ana, kırk başlı bakire diye adlandırır. Çuvaş dualarında ateş ana yanında bir de ateş babaya rastlanır. Yakut ve Buryatlar, hem erkek hem dişi ateş tanrısının tasvirlerini yaparlar ve fırının yanında bir kutuda saklarlardı. Balagansk bölgesi evlerinde ateş kırmızısı beze sarılır insan şeklinde bir ateş tanrısı diğeri ise ateş tanrıçası olan iki figüre rastlanır. Bu figürlerin gözleri cam boncuklu; başı, eli, vücudu, siyah koyun derisi ile kaplıdır. Tanrıça'nın göğsünde boncuk vardır ve kalaydan yapılmış süs parçaları bulunur. Ateş Tanrısı'nın üzerindeki siyah ve kırmızı renkler kömürün siyah ve kırmızı renklerini temsil eder.

Altay ırkı halklarının ateşe yükledikleri diğer önem ise ateşin çeşitli tanrılara sunulan kurbanları iletme görevi idi. Böylece ateşe konulan her sunu ateşi söndürme amacına yönelmezdi. Özellikle arşın üst katmanlarındaki tanrılara sunulan kurbanlarda ateş aracı olurdu. Ateşe tapılmaz ancak Tanrı için yapılan törenlerde bir araç olarak kullanılırdı [Kırcı, 1998: 401].

Altaylı kam ayine başlarken, ocağa doğru dönerek, ocak ruhuna dua eder. Sonra tam bir vecd içinde davuluna vurarak beş defa ateşin etrafında koşar. Kurban eti hazırlandıktan sonra da, kuşbaşı şeklindeki kurban etinden birkaç parçayı ateşe atar. Bu ateşe yapılan bir saçıdır. Doğu Türkistan kadın bakşısı da ayine başlarken elindeki kılıç veya hançeri, ocağın yanına, duvara sokar ve ocağa karşı durarak ateş ruhuna, Umay'a dua okur.

Şaman ayinlerinde okunan manzum dualardan birinde ateş ruhu şöyle takdis edilir: "Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam, gündüzlerini bizim için çalışıp çabalıyorsun, karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan koruyorsun; gelenlerin başındasın; gidenlerin arkasındasın!... Orağa benzeyen hilâl değişiyor, eski yıl gidiyor, yeni yıl geliyor. Ben de senin kurumuş ağzını saçılarla ıslatmağa geldim. Sen karanlık gecelerde genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısırak üzerinde geziyorsun, aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun! Ulusun koruyucusu, sürülerimizin

bekçisisin! Altın yapraklı mukaddes kayın ağacının gölgesinde dinleniyor, Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun! Kuyruk yağının sağ yanından kesilip dokuz tane şişte kızartılmış yağlarla ağzını yağıyorsun. Dokuz parça kırmızı ve beyaz şeritler, paçavralar seni süslüyor. Koyunun göğsü sana kurban olsun! Elbisen hakanlara mahsus zırhtır. Kızıl boya ile boyanmış kiş (bir hayvan) tırnakları sana süs olsun! Koyun göğsü kurban olsun! Mukaddes Ay'ın adıyla sağılan ak ineğin sütü sana saçı olsun, altmış tane saç örgüsü arkada, elli tane saç örgüsü omuzlarındadır... Önünde Abakan ırmağı, arkada Yenisey ırmağı kıvrıla kıvrıla akıyor. Eteklerinde sıra dağlar uzanıyor, damarlarında büyük ırmaklar akıyor” [İnan, 1976: 41].

“Göklere doğru sivrilen dağların ilk defa yaratıldığı, kanatlı kuşlar uçmak için ilk defa kanatlarını açtığı, sert kayalar ilk defa meydana çıktığı, katı kara çelik ilk defa döğölmeye başladığı zaman sen vardın! Kökleri altmış dal olan mübarek kayın ağacının ilk bittiği günden itibaren sen, ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın, yemeklerimizi pişirmek için sacayaklarımızı kurdun, üzerinde dokuz kulplu tunç kazanımızı kaynattın! Göklerde yüzen ak bulutları ısıtıyorsun, kızartıyorsun! Umay anam, sana aş veriyorum, ye! Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun! Mukaddes Ay'ın adını anarak beyaz ineğin sütüyle seni besliyorum. Ellerin, masum kızların elleri gibi temizdir, her gün seni takdis ediyoruz! Bizi sağ avucunda oynat, sağ memenle besle! Beşik bağlarımızı berk eyle! Küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklarımız dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmelerimiz çözülmesin! Önümüzde ay parlansın, çevremizi güneş aydınlatsın. Köklerimiz şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin!...” [İnan, 1976: 45].

Altay Türkleri'nde ateşe karşı söyledikleri dualarda, ateşe “Güneş ve aydan ayrılmışsın derler. Mübarek saydıkları bazı kıymetlere karşı küfür sözler sarf edilebilirse de, ateş hakkında böyle şey söylenemez [İnan: 1995: 67; Rişvaoğlu, 1992: 139].

Mitolojide sözü edilen “ateş” görüldüğü gibi, gökteki ay ve güneşten bir parça olup,

tanrı Ülgen tarafından indirilerek, insanlara armağan edilmiş kutsal bir varlıktı. Bunu Altaylı Türkler’de “Kün ana körüptür”, Mişer Türkleri’nde Kuyaştır and ediyorum” şeklindeki yeminlerde görmek mümkündür [Çay, 1997: 21].

Tanrılar âleminde ise, ateş, gök semasının dokuzuncu katında, yedi kardeşiyle birlikte, göğün kapısını bekler. Bu kardeşlerin sırasıyla isimleri şunlardır: Al ot İçna, Birçe, Bitik, Kiriş Toluzer, Gondol Çağan, Kore Çağan, Hun Çağan, Hatun Satuya, Ilgın Arpya... [Öngel, 1992: 61].

Tunguzlar, gök gürültüsü kuşunun ateşi gökten yere indirdiğini söylerler. Yıldırımın neden olduğu bu ateşi kutsal sayarlar ve gökten alevlenen bir orman yangınına söndürmeye kalkışmazlar.

Galta-Ulan Tanrı adındaki Tanrı ateş Tanrısı olmasının yanında ısı ve kuraklık Tanrısı olarak da bilinir. Bu tanrı büyüyen bitkileri köklerine akan ırmakları da kaynaklarına kadar kurutur ve yıldırımın göndericisi olarak çarptığı her şeyi ateş alır. Yakutlar’da gök gürültüsü Tanrısı Ulu Tojo’nun insanlara ilk ateşi verdiği inancı vardır.

Ateşin bulunması ile ilgili diğer inanışlar masallarda da yer alır: “Bir Buryat masalında ateşin mucidi olarak kirpiye benzeyen bir hayvan kabul edilir. Önceleri karısıyla yalnız yaşayan bir insan olan kirpi ateş yakmasını bilen tek kişiydi. Bir gün haylaz çocuklar onu kızdırdığı zaman sırrını yani ateşin nasıl yakıldığını kimseye söylemeyeceğine dair söz alarak karısına söyledi. Fakat Tanrılar adamın sırrını açıklamak üzere iken yolladıkları bir şahin; kirpinin karısına çakmak taşının nerede olduğunu, çeliğin nasıl yapıldığını ve ikisiyle ateşin nasıl yakıldığını anlattığı sırada, onları dinledi ve bu sırrı Tanrılara söyledi ve buradan insanlar ateş yakmayı öğrendiler. Sonra bu kirpinin nesli “Porcupine” denilen kuş haline geldi.”

Altay Tatarları’nın masallarında bir kurbağa ateş yakmak için malzemeyi nereden bulacağını bilmemekten dolayı şaşırıp kalan Tanrı Ülgen’e dağlarda taşların ve kayın ağacı kavının bulunduğunu söyler [Kırcı, 1998: 399].

Göktürk efsanesinde, ateşi ilk defa bularak Türklere öğreten efsanevî bir atadan bahsedilir. Göktürklerin bu atası, yarı insan ve yarı da Tanrı şeklinde idi. Soğuktan büyük bir ıstırap çeken Türkler, onun ateşi bulması sayesinde ısınabilmişler ve yemeklerini pişirebilmişlerdi [Ögel, 1971: 54].

Başka bir efsaneye göre ilk ateşi yakan ve insanlara öğreten Kağan sülâlesinin kurucusu “Türk” unvanlı hükümdardır [Esin, 2001: 118]. Mutasavvıflar arasında da buna benzer bir kanaat, yine Türklerin ilk atalarından olduğu bilinen Oğuz Kağan ile ilgilidir. Bu görüşe göre, ilk ateşi yakan ve ilk yemeği pişiren Hz. İbrahim Peygamber, esasen Oğuz Kağan’ın kendisidir. Tanrı her kavme elçi gönderdi buyruğu çerçevesinde meseleye yaklaşılsa, gerek bu yaklaşımın; gerekse, Göktürk çağından önceleri Türk hayatında var olduğu anlaşılan göğe çekilip, kut, ülük, buyruk alma inancı farklı biçimlerde ortaya çıkan bir benzerliği karşımıza getirmektedir. Tek Tanrı şuuruna erken zamanlarda ulaşan Türk hayatında Tengri’nin elçisi Yalavaç’lar, daha doğrusu resul vasfındaki kağanlar bulunmuş olamaz mı? Eğer yok ise, bu şuurun ve idrakın erken zamanlarda Türk hayatında yer alması da, o günkü cemiyetin mantık seviyesini gösteren mükemmel bir kriterdir. Oğuz Kağan’ın ağzının ateşe benzetilmesinin bir sebebini, ateşi bulmasına yoran görüşlere bugün de rastlanmaktadır [Kalafat, 1990: 52-53].

Altay Tatarlarına göre ateşin hakimi; ham odun yer, kül yatağında uyur, harlı kömürden yastığı ve ince küllerden yorganı vardır, dumanı da nefestir. Yakutlar cömert evlerde şişman ve besili ateş tanrısı, cimri ve pis evlerde zayıf ve çelimsiz ateş tanrısı olduğuna inanırlar. Bu inanışlar Ateş Tanrısı’nın insan şeklinde tasavvur edildiğini göstermektedir [Kırcı, 1998: 400].

Yakut Türkleri’nin efsanelerine göre ise, ateş, göklerin üçüncü katında oturan Ulu Toyon tarafından “ateş kargası” yoluyla insanlara gönderilmişti [Çoruhlu, 2002; Eliade, 1999: 220; Uraz, 1994: 1966].

Kırgız Türkleri’nin mitolojik rivayetlerinden birine göre; ateşi gökten kırlangıç alıp gelmiştir. O ateşi çalarken arkasından koşmuşlar fakat yetişememişlerdir. Bunun

üzerine arkasından ok atmışlar, ok onun kuyruğunu delip geçmiştir. Kırlangıcın kuyruğunun ikiye ayrık görünmesinin sebebi budur. Bu inanç o gün için normal karşılanmış ve Kırgızlar dışında bütün Türkistan' a yayılmıştır [Erdem, 2002: 169].

Kozmolojide ise ateş unsurunun yönü güney (eski Türkçe kün ortası: güneşin tepede görüldüğü yön), saati öğle, mevsimi yaz, rengi kızıl, semavi cisimleri kızıl-sagızgan (kızıl saksagan) denen yıldız takımı ve Oot yultuz denen Merih(Mars) ile yazın gökyüzünde tepede görülen köklü yıldızının kalbi Sin yıldızı idi [Esin, 2001: 25].

Ateşin bulunması ile ilgili inanın sadece iki odun parçasını birbirine sürtmekle ilgili olmadığı yukarıda verilen bilgiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Türkler'e göre ateşin yaradılışı ve insanlara öğretilmesiyle, yani ateşin doğuşuyla ilgili iki yönlü inanış mevcuttur. Birincisinde ateşin Tanrı Ülgen tarafından doğrudan insanlara öğretildiğidir. Yıldırım neticesinde öğrenilen ateş de bu gruba konulabilir. Çünkü yıldırım da Tanrı'nın kudretiyle gerçekleşmektedir. İkinci grup ise yaratıkların (insan ve hayvan) bildiği ateşin tanrıların elçileri vasıtasıyla öğrenildikten sonra diğer insanlara öğretilmesidir [Kırcı: 1998: 400].

“Yakutlara göre ateş bir peridir” [Gökalp, 1976: 41]. Ateşe tapmak Yakutların en eski ibadetlerindendi. Günümüzde da bütün Yakutlar tarafından bu ibadet yapılmaktadır. Kendisini muhterem tanıyan bir ev kadını, günde hiç olmazsa bir defa olmak üzere, ateşe bir şey atmak hususunda tembellik göstermez. Pişirmekte olduğu yemekten bir parçacık, bir iplik, bir saç kılı, bir deri parçası vs. atar. Kır sakallı bir ihtiyar olan ateş perisi çok gevezedir. Daima bir şeyler mırıldanır. Ateşin bir çok çeşitleri vardır;

* Ulu Toyon'un yarattığı ateştir ki, gündelik hayatta kullanılan faydalı ateştir. Buna beyaz bir aygır kurban edilir.

* Mukaddes ateştir ki, baygınlık halinde Şaman'ın üzerinde parlatılır.

* Korkunç ateş ki, “yeraltındaki ihtiyar” yani şeytan tarafından gönderilen bir yıkım vasıtasıdır.

Görülüyor ki, Yakutlar'ın kutsal tanıdıkları üç türlü ateş vardır. Birincisi “Yer İlâhı”; ikincisi “Gök İlâhı”; üçüncüsü ise, yeraltının en derin katında bulunan “Cehennem Şeytanı”nın ateşidir.

Ayrıca “ateş bir takdis vasıtası olarak kullanılırdı. Fakat bu hususta kullanılan ateş, ucu alevlendirilmiş bir ardıç dalıdır.” Sibiryalı Türklerinde de “ev kadını her sabah, mutfak ateşini bir ardıç dalıyla tutuşturduktan sonra, bütün odaları bu dal vasıtasıyla takdis” ederdi [Öngel, 1992: 61-62].

Mutfak ocağının ateşi asla söndürülmez. “Ocağımız sönmesin”, Türklerin eski duasıdır. Bu ateş kazaen sönerse, yakın akrabalarından, komşulardan alınır, yabancıdan alınmaz. Çünkü, üç türlü ateş vardır. Bunlardan birincisi uğurlu, ikincisi ne iyi ne fena, üçüncüsü ise gayet uğursuzdur. Alınacak ateşin bu türlerden hangisine mensup olduğu bilinmediğinden, yabancıdan ateş almak tehlikelidir. Her ailede, ocağın Od Ana ve od Ata isimlerinde iki perisi bulunmaktaydı [Gökalp, 1976: 41]. Buryatlar'da “Ateş ruhunu” temsil ettiklerine inandıkları bebekler ocağın yanında bir çekmeceye korunur [Şener, 2001: 55].

Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saçı yapıldığı bilinmektedir. Altay Türklerinin ve Moğolların dualarındaki tasvirlerde ateş ruhunun otuz ayaklı bir ruh olduğu ifade edilir [Çoruhlu, 2002: 49].

Moğol şamanizmini ilk defa tetkik eden D.Banzarov, ateş kültürünün Moğol uluslarına Türkler'den geçtiğini iddia etmiş ve bunun delili olarak Moğolca'da ateşe “gal” denildiği halde ateş Tanrısına “ot” denildiğini göstermiştir [İnan, 1976: 42]. Türk ve Moğol kavimlerinde od iyesi kutsandır. Altay Türkleri'nin, “ot ezi” adını verdikleri ateş iyesi, Yakut Türkleri'nin inancına göre, gökten inen od/ ateş içinde oturur. Bu ateş, Tanrı Ülgen tarafından gönderilmiştir.

Bizans kaynaklarına göre, Türk kağanını ziyarete gelen elçi, huzura çıkmadan önce, İrtiş'in başında iki ateş arasından geçirilmiş ve temizlenmiştir. Çünkü Türkler, ateşe

bir koruyucu iye olarak itibar ederlerdi. Eski Türkler, ocaktaki külün kıpırdanışında ve ateşin alevlerine bakıp fal açmakta ve çeşitli manalar çıkarırlardı. Elçinin verdiği bilgilerden, Türkler'in ateşe bakarak geleceği öğrenmeye çalıştıklarını, ateş ile fal baktıklarını öğreniyoruz. Fala bakılırken kağan adına yakılan ateş önünde kurbanlar kesilir, çıkan alevlerin şekillerine bakılarak gelecek yorumlanırdı. Arap kaynaklarına göre bu ateşle, alevin yeşil renkte olması, yağmur yağacağına ve yılın bereketli geçeceğine işaret edermiş. Parlak yanması, kuraklık olacağına, kırmızı alev çıkarması harbe, sarı alev çıkarması hastalığa, kağanın öleceğine, yolculuğa çıkacağına işaret sayılırmış [Kalafat, 1990: 51].

Çeşitli kaynaklarda belirtildiğine göre, bazı Türk toplulukları ateşe tapıyordu. Örneğin ünlü Çin rahibi Huan-dzang VII.yüzyılda aralarında seyahat ettiği Göktürklerin ateşe taptığını ve bu nedenle ağaçtan oturma yerleri olmadığını söylemektedir. Ona göre ağaç ateş unsurudur ve ateşe olan saygılarından Göktürkler ağaç üzerinde oturmazlar [Çoruhlu, 2002: 50]. Bize göre bu ağacın ateş unsuru olmasından ziyade, Türklerde kült haline gelen ağacın kendisiyle ilgilidir.

Orta Asya'da ateşin kutsal sayılmasını Zerdüştlükle ilgili gören F.Ratsel'e karşı Gumilev, Göktürklerin ateşi kutsal saymasıyla Zerdüştlükteki ateş kültü arasında yalnızca dış görünüş itibariyle benzerlik olduğunu belirtir. Ona göre İran'da ateşe tapılırken Göktürklerde ateşle kötü ruhlar kovulmakta, yani ateş büyü unsuru olarak kullanılmaktadır [Çoruhlu, 2002: 50].

Tarih kaynakları, ateş kültünün mevcut olduğu en eski Türk toplumu olarak şimdilik Batı Göktürkleri'ni gösteriyor. Daha eski Türkler'de muhtemelen ateşin bir yeri olduğu düşünülebilir; ama bunu tespite yarayan herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Giraud ise, Batı Göktürkleri'nde İran etkisiyle kendini gösteren bu inancı, bu dinlerin pek nüfuz edemediği doğu sahasında aramanın mantık dışı bulunduğunu bildirmektedir. Gerçekten Orhun Kitabelerinde ateş kültünü ima eden en ufak bir iz olmaması bu fikrin doğruluğunun kabul edilebileceğini gösterir [Ocak, 2002: 243-244]. Nitekim Göktürklerin ateşi kutsal ve kötü ruhlardan temizleyici olarak kabul ettiklerini, M.S.568'de İmparator Jüstinyen'in gönderdiği

Kilikyalı Zemarkos başkanlığındaki elçilik heyetinin ateşle temizlenmek zorunda bırakılmaları açıkça göstermektedir [Ocak, 2002: 244; Çoruhlu, 2002: 50; Oymak, 2002: 379]. Bu da bize Türkler'de ateş kültürünün batıda daha etkili olduğunu göstermektedir.

Bizans tarihi kaynaklarına göre İmparator Jüstinyen'in elçileri Türk Hakanı'nın sarayına geldiklerinde, Hakan İrtis ırmağının kaynağındaydı, Hakan onları iki ateş arasından geçirmeden huzuruna almazdı. Bu davranışın sebebi elçilerle birlikte kötü ruhların Hakan'ın bulunduğu yere girmesinin engellenmesiydi. Çünkü Hakan, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir [Kırcı, 1998: 400]. Ayrıca, Türklerin ateşe tazim ettikleri belirtilmektedir. Ancak bunun sadece Göktürkler zamanında ve Batı Göktürk bölümünde görülmesinden İran Zerdüştiliğinin tesiri olduğunu göstermektedir. Göktürk Devleti'nin içindeki atlı göçebe Türk halklarından bir kısmının ateşperestlik, yani Zerdüşst dinini kabul etmiş olmaları çok muhtemeldi. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Bizans elçisini ateş üzerinden geçirme merasimi yapan kimseler Türk olmasalar bile, Göktürk Devleti'nde Zerdüştlük ananelerinin yerleşmiş olduğunu bize göstermesi bakımından enteresan bir hadisedir [Oymak, 2002: 380].

Bizans kaynakları gibi bazı Arap ve Fars kaynakları da, çeşitli Türk zümreleri arasında ateş kültüne dair önemli kayıtlar ihtiva etmektedir. Meselâ, İdrisî Uygurlar'ın önemli bir kısmının Zerdüşti olduğunu, bunların ateşe tapıtığını haber verir. Uygurlar'ın gerçekte ateşe tapıp tapmadıklarının tayini güçtür, ama yine de bu kayıtların Uygurlar'da bir ateş kültürünün mevcudiyetini açıkladığını kabul etmek gerekir.

Uygurlar'dan başka Kırgızlar'da ateş kültüne dair yine Arap ve Fars kaynaklarında, çoğu birbirinden alınma, haberler bulunmaktadır. Bunlarda, genellikle, Kırgızlar'ın ateşin temizleyiciliğine inandıklarından ölümlerini yaktıkları ve ateşin mübarek sayıldığı belirtilir [Ocak, 2002: 244].

Roux'a göre, Türklerde ateşe bıçak sokmak, eti kazandan bir bıçakla almak, bir

çadıra işemek, tahtayı bir dingille ateşin yanında çevirmek, oklara kırbaçla dokunmak ve ata dizginle dokunmak vb. uygulamalar, eğer bilinçli olarak yapılıyorsa, kişi ölüme mahkum edilirdi. Ancak başka bir durum söz konusuysa, şamana günahından arınmak için, yüklü bir miktar para öderdi; ayrıca çadırın içinde bulunan her şeyi iki ateş arasından geçirirdi. Bu durumda, bir şekilde insanın kurtulma ve arınma yöntemi mevcuttur [Roux, 1999: 93].

Başkurt ve Kazak Türkleri yağlı bir paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde “Alas! Alas” diye dolaştırırlar. Buna “Alaslama” diyorlar. Bu kelime Anadolu oymaklarında “Alazlama” şeklinde ifade edilmekte ve ateşle temizlenme anlamına gelmektedir [Rişvanoğlu, 1992: 139].

Kırgız Türkleri, ateş iyesinin sınırsız bir kudrete sahip olduğuna inanır ve ona saygısızlık etmekten kaçınırlardı. Onlar, çıkan yangınların sebebini, ateş iyesinin kızmış olmasına bağlarlardı [Kalafat, 1990:51].

Gelişmiş olan Türk toplulukları ateşe tapmaktan çok saygı duymakta, daha az gelişmiş Türk topluluklarıysa ateşe tapmakta ya da ateşe karşı olan davranışları, bunları izleyen gezginler ya da araştırmacılar tarafından “tapma” olarak yorumlanmaktadır. Çoruhlu'nun ifadesine göre, “Kazvinî, bazı Türklerin yıldızlara bazılarının ise ateşe taptığını; İdrisî, Ezgişlerin ateşe ve diğer aydınlıklara taptığını; Avfi, Kırgızların ölümlerini yakıp ateşe taptıklarını yazar. Ayrıca Hudûdü'l Âlem'de Kırgızların ateşe taptığını ve ölümlerini yaktıkları belirtilmektedir [Çoruhlu, 2002: 50].

Türklerdeki ateş kültünün menşei çoğu yabancı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Çok az sayıda araştırmacı bu kültün Çin kaynaklı olduğunu ileri sürmelerine karşılık, çoğunluğu İran kaynaklı görmüşlerdir.

Gerçekte, Bizans, Arap ve Fars kaynaklarının ateş kültünün mevcudiyetini haber verdikleri Türk zümrelerinin, Batı Göktürkleri, Uygurlar ve Kırgızlar gibi İran kültür ve inançlarının etkisinde kaldığı belirlenmiş zümreler olması ve bunlardaki

kültün İran'dakine çok benzerliği, İran tezini benimseyenlerin haklı olduklarını düşündürmektedir. İran dinleri üstünde çalışan âlimlerin elde ettikleri sonuçlara bakılırsa, ateş kültürünün Zerdüş'ten bile çok önceleri var olduğu müşahede edilmektedir [Ocak, 2002: 246].

Zerdüş'te dininde bir insanın günahlardan temizlenmesi ateş üzerinden atlatılması suretiyle yapılırdı. Ancak Orta Asya'daki ateş kültürünün Zerdüş'tle alakası fikri hakikatten uzaktır. Çünkü burada yalnız görünüşte benzerlik vardır. İran'da din adamları mukaddes ateşe yaklaşırken ateşi kirletmemek için ellerine eldiven giyer, yüzlerine örtü takarlar ve ateşe dokunmamaya çalışırlardı. Ancak maşa ve kürekle ateşe dokunabilirler ve özel olarak hazırlanmış odun ile ateşi beslerlerdi.

Zerdüş'tilikteki ateş kültü Ahura Mazda'nın sembolüdür. Ateş İran'da Zerdüş'te dininin bir tapınma objesidir. Bu sebeple İranlılar için önem arz etmektedir. Oysa Türklerde büyü ve temizlik aracıydı. Bu sebeple biz, Türk'lerdeki ateş kültürünün İran kaynaklı olmadığını düşünüyor ve kabul ediyoruz. Ateşe egemen olma inancı eski Türk dini olan "Gök Tanrı" inancında bulunan bir unsurdur.

Şamanlığın ünlü araştırmacılarından Eliade, yaptığı araştırmalar sonunda Şamanların birtakım sihirli deneyimler sonunda ateşin yakıcı etkisini yok etme gücü kazandıklarını saptar. Eliade'ye göre şaman, yalnızca bu yeteneği kazanmakla kalmaz, her bakımdan ateşe egemen olabilir. Bir şaman böylece vücudunun her yanını rahatça ateşe karşı duyarsız yapabilir. Onun yapacağı yanmayı etkisiz duruma getirebilir [Eliade, 2003:86].

Fuat Bozkurt, Şamanlık üzerine araştırma yapan Havra'nın düşüncesini şu şekilde belirtmektedir: Havra, Şamanın ateşe egemenliğinin, ateşten korkmayan bir ruhun Şamanın vücuduna girmesi yolu ile oluştuğuna inanıldığını söyler. Bu ruh şamanın içine girdiğinde, o, ateş üstünde hiç yanmadan yürüyebilir. Ateşte kıpkızıl olmuş bir demiri hiç acı duymadan avuçlayabilir. Bunun için ıstıraba dayanıklı bir ruh, türlü kesici ve yaralayıcı aletlere karşı şamanı duygusuz duruma getirebilir. Havra, tüm bu sayılanları Tunguz, Gold, Buryat gibi Altay halklarında doğrudan kendisinin

gördüğünü bildirir. Buryat şamanları'nın kızgın korlar üzerinde yürüdüğünü gözleri ile görmüştür [Bozkurt, 1990: 103].

Türko Tatar halkları eski zamanlarda ateşin sihirli bir temizleyici güç olduğuna inanırlardı. Bundan başka hastalığın iyileştirilmesinde etkili güç yine ateştir. Doğu Rusya Tatarları ve Çuvaşlar insanlar ve hayvanlar arasında görülen bazı bulaşıcı hastalıklar sırasında ve hatta sıcak yaz aylarında, odun ateşinin ruhları temizleyici etkisi olduğuna inanırlar. İnsanlar, önceden tespit edilen bir günde evlerindeki tüm ateşi söndürerek köyün dışında büyük bir ateş yakarlar. Bu ateşin üzerinden atlayan insanlar hayvanlarını da geçirirler ve temizlendiklerine inanarak birer parça ateşle evlerine dönerler [Kırcı: 1998: 400].

Ateşe verilen kutsal ve temizleyici bir anlam ve önemin tipik bir örneğini de, yine Türkler arasında oldukça yaygın olan, hastalıkları, evleri “tütsüleme” uygulamasında görmekteyiz. Türklerde ateş kehanet aracı olarak da kullanılmıştır. Öte yandan Türklerde ateş kültürünün, “aile ocağı kültürü” ile yakından ilgili oluşu da dikkate değerdir [Güngör, 2002: 263]. Aile ocağı kültürü ise, çok büyük bir ihtimalle, “atalar kültürü” ile ilgilidir. Hun Türklerinden itibaren bu kültürlerin geçerli olduğu çeşitli araştırmalar sayesinde anlaşılmaktadır. Örneğin Etil (İdil) boyu Türklerinde od ve ocak ruhu vardır. Buna tapınılır ve atalar kültürüyle ilgili olarak “od anası” ve “od atası”ndan söz edilir. Bazı Yakutlar Hatan Temieriye'yi ateşin ruhu olarak kabul ederler. İçinde Türklerin de yer aldığı şamanist Sibiryalı topluluklarının çoğunda ateş ruhu ocağın alevlerinde eğik bir vaziyette oturan ihtiyar bir kadın şeklinde tasavvur edilir. Ateşe su ya da çöp dökülmemesi, ateşin aniden karıştırılmaması, av hayvanlarının tüy tutamlarının ateşe düşürülmemesi onun rahatsız olmaması için öngörülen yasaklardandır. Ateş (ocak) yuvanın ve oradaki hayatın sürekliliğinin simgesidir. Od-tegin, yani ocağın prensi unvanı Türklerde küçük oğullar için kullanılırdı. Çingiz Han devletinde bu unvan, “otçıgin” ya da “odçıgin” olmuştur. Baba ocağının, yani eski ateşin sahibi küçük oğul idi. Çeşitli yerlerde ateşin dişi bir tanrı olduğu da belirtilir. Değişik Türk topluluklarında bereket için dua edilip, ilk ürünler ona sunulur [Çoruhlu, 2002: 51].

Ateşin her şeyi temizlediği inancı bulunduğundan, temiz olmayan cesetlerin yakılarak temizlenmesi inancı tarih boyunca görülmüştür. Cesetlerin yakılarak temizleneceği, günahlardan arınılacağı düşüncesi Göktürk, Uygur, Hazar ve Kırgız Türklerinde de vardı [İbn Fadlan, 1975: 118].

Ölünün yıkandığı yerde gece bir ateş yakılır. Bazen mezarın başında da ateş yakmak âdet sayılır [Yalman, 1993: 278]. Eski Türkler ölüyü defnettikten sonra eve dönüp yemeğe, içmeğe başlarlar. Sonra mezarın sağ tarafına ateş yakıp ölü aşı için kesilen hayvanların kemiklerini yakarlar. Ateşe rakı serperler ve yemek atarlar. Ateş tanrısının bu rakı ve yemekleri ölüye ulaştıracağına inanırlardı [İnan, 1995: 186].

Ateş kültü Gagauzlar'da çok mukaddes sayılmaktadır. Gagauzlar ateşi canlı ve cansız diye ayırırlar. Cansız ateş iki odunun birbirine sürtülmesiyle elde edilir; böyle bir ateşle oynamak doğru değildir. Çocuklar oynarsa sidikli olurlar. Cansız ateş kötü ruhları kovmak için kullanılır [Güngör, 1998: 169]. Lohusanın yattığı odaya gece girebilmek için kapı eşiğine konulmuş ateşten atlamak gerekir [Demirbaş, 1998: 60].

Bazı yörelerde çocuk yaşamıyorsa daha önce doğmuş çocuğun ayağının altına ve alnına ateş bastırılır. Bu ateş kültürüyle ilgilidir. Halk sufizminde “alın” insanların gelecekteki kaderlerinin “alın yazılarının” yazıldığı yerdir [Kalafat, 2000: 35]. Doğu Anadolu'da doğum anında hamile kadının eşiğinin önünde ateş yakılır. Azerbaycan'da böyle hallerde su kenarında ateş yakılan yerler vardır.” [Kalafat, 2002: 150].

Kırgızlarda, evlenme törenlerinde “otga girüü” yani “ateşe girme” diye bir merasim vardır. Bu tören, düğünden birkaç gün sonra gelinin akrabalarının evinde yapılır. Bundan sonra damat gelinin akrabalarına yaklaşır ve onlardan kaçmamaya başlar. Nitekim Manas Destanı'nda da şöyle denilmektedir. “Aksaykal eve girdi, eğilip selâm kıldı, ateşe(otko) gelip Aksaykal ateşe (otko) selâm kıldı”. “Ateşe yağ dökme” ise, gelinin güveyi evine geldiği ilk gün yapılır. Kırgızlarda yaşama ve geçinme karşılığında “ateşi tutma” denir. Bu söz hem mal ve para azlığı hem de

insanlarla geçinme anlamında söylenir [Erdem, 2002: 169].

Ateşle egemen olma inancı eski Anadolu'ya Rum erenleri adı verilen şamanist ögelerin ağır bastığı dervişlerce sokulur. Menâkıbu'l Kudsiye'de anlatıldığına göre Köre Kadı adındaki Selçuklu kadısı, Baba İlyas'ı kışkırtır. Ondan keramet göstermesini ister. Köyün ortasına büyük bir ateş yaktırır. Müritlerinden birkaçının bunun içine girmesin, yanıp yanmayacağını görmek istediğini bildirir. Bu istek üzerine, ileri gelenlerden Oban, şeyhten izin alır. Ateşin içine girer. Ancak ateş onu yakmaz, ne yana yürürse orada ateş söner [Bozkurt, 1990: 103].

Ateş kültü ile alâkalı benzer bir hadiseyi de Hacı Bektaş Menâkıbnâmelerinde görürüz. Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de kaydedildiğine göre, bir gün Ahmet-i Yesevî'nin halifeleri kendi aralarında toplanarak şeyhlerinden icâzet istemeye karar verirler. Şeyh durumu anlar. Günlerden bir gün sabah namazından sonra, tekkenin çok geniş olan avlusunda toplanırlar. Mevsim kış olmadığı halde ortaya bir "ulu ateş" yakılır ve hepsi seccadesini bunun etrafına serip oturur. Şeyh uzun uzun duadan sonra, maksada geçer. Denemeler yapılır, sonunda icâzet, tarikat alâmetleriyle birlikte Hacı Bektaş'a verilir ve Rum diyarına gönderilir.

Aynı eserde kısmen benzer başka bir menkabe daha nakledilir. Bu defa olay Sulucakaraöyük'te geçmektedir. Hacı Bektaş bir gün, abdallarıyla birlikte Hırkadağı'na çıkar. Emri üzerine çalı çırpı toplayıp büyük bir ateş yakılır. Hacı Bektaş ayağa kalkıp semâa başla; müritler kendisini takip ederler. Tam kırk kere, semâ yani dua ve ilâhiyle raks ederek ateşin etrafında dönerler. Sonra Hacı Bektaş sırtından hırkasını çıkarıp ateşe atar. Yanan hırkanın küllerini tepeye savurur. Küllerinin düştüğü yerlerde meşeler çıkar. Bu yüzden bu tepeye Hırkadağı denilmiştir [Ocak, 2002: 242].

Hacı Bektaş'ın halifelerinden Can Baba'yı Tatar Hanı Kavus Han ateşle sınav edip gerçekten veli olup olmadığını öğrenmek ister. Can Baba'yı büyük bir ateş üstünde kaynayan kocaman bir ateşin içine sokar. Baba üç gün ateşte kaynar. Kapağı açtıklarında Baba'yı kazanın dibinde sapaşğlam oturur bulurlar. Bu kez doğrudan

doğruya ateşin içine girmesini isterler. Can Baba, Han'ın keşişiyle birlikte girmek koşuluyla ateşe girmeyi kabul eder. Keşiş mahcup olmamak için koşulu kabul eder. Bir tepe üstüne yakılmış kocaman ateşin içine birlikte girerler. Keşiş yanıp kül olur. Can Baba sapaşağlam çıkar. Tatarlar gördükleri bu kerâmet üzerine Müslüman olurlar.

Sivas yöresinde Hubuyar Baba için benzer bir söylence anlatılır. Hubuyar Sultan'ın veliliğine Fatih Sultan Mehmed inanmaz. Onu alev alev yanan fırına attırır. Hubuyar Baba üç gün fırında kalır. Fırını açtıklarında Hubuyar Sultan'ı çevresinde kar yağmış biçimde bulurlar [Bozkurt, 1990: 103-104].

Vilâyetnâme-i Otman Baba'nın birçok yerinde ise, Otman Baba ve abdallarının gittikleri her yerde buldukları kuru ağaçları yığarak “Tanrı temâşâ göstermek üzere” çok büyük cesâmette ateşler yaktıkları ve etrafında semâ ettikleri yazılıdır. Bir defasında Fatih hastalandığında Otman Baba yine büyük bir ateş yaktırmıştı. Dört sevi ağacından yakılan bu ateşin başında “Karanlık götürülsün ve Mehmed sağ olsun” diye dualar okuyarak hastalığı tedaviye çalışmıştır. Nitekim Fatih'in hastalığı iyi olmuştur.

Bu menkabelerde anlatılan, ısınmak veya kullanmak maksadı ile olmadığı apaçık görülen normalden büyük ateşlerin yakılması, etrafında semâ edilmesi, “Tanrı'ya temâşâ gösterilmesi” ve hastalık tedavisine çalışılması gibi daha ilk bakışta dikkati çeken noktalar, ateş kültü ile karşı karşıya bulunduğumuzu gösterir [Ocak, 2002: 242].

Ateşin, insanı ürkütücü bir anlam kazanması biraz da doğa olaylarının etkisiyledir. Yıldırımlar, güneş yakması, yangınlar bu korkunun doğmasına yol açmıştır. Dinlerin ileri sürdüğü cehennem ateşi'nin kaynağı da bu doğa olayları olsa gerek [Eyüpoğlu, 1998: 85].

Kibrit ve çakmağın yaygın olarak kullanılmadığı, daha doğrusu bulunmadığı zamanlarda, komşular birbirlerinden ateş alır ve ocaklarını bu yolla yakarlardı. Hâlâ

günümüzde aceleci kimseler için kullanılan “Ateş almaya mı geldin?” sözü bu durumu ifade için kullanılmaktadır. Evlerde yanıp da kor haline gelmiş olan ateş, güneş battıktan sonra, aralarında kan bağı, yani akrabalık olmayan kimselere verilmez (Akkışla, Bünyan, Amarat, Mollahacı, İncili, Üzerlik, Hacılar). Bu duruma sebep olarak da “Yerlerin kilitlenmesi (mühürlenmesi)” gösterilmektedir. Zaman yönünden bu âdetin tersine uygulandığı yerler de vardır. Meselâ, Yahyalı ilçesine bağlı Horozpınarı köyünde, sabahları komşuya ateş vermek uğursuzluk akşamları vermek ise iyi kabul edilir. Tencere, Tava vb. ancak yerine bir Tezek bırakılarak ödünç alınabilir (Ovaçiftlik) [Güngör, 1991: 100- 101].

Kırım Tatar Türkleri’nde, akşamdan sonra komşunun ateş isteği karşılanmaz, ona ateş verilmez. Ateş almaya gelen komşu, kendi çirasını getirir, bu çıra yakılarak komşuya verilir. Alınan bu ateş ödünç olarak kabul edilir ve ödenir. Komşu “ateş hakkı”nı ödemek durumundadır. Kırım Tatar Abakayı (Hanımı) ocağın başı ölse “ocağı söndü” denir. Apayı (Erkeği) ölse “çırağın/ ışığın söndü” denir [Kalafat, 1999: 62].

İnsanlar nazardan ve kötü ruhlardan korunmak için bazı uygulamalar yaparlar. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır: kurşun dökme, tütsüleme, ateş söndürme, ateşte tuz patlatma. Bu uygulamaların hepsinde ateşin etkin öge olduğunu görürüz. Bunun da temelini ateş kültürüne bağlayabiliriz.

Yağmur yağdırma törenlerinde de yılan, kemik gibi varlıklar yakılarak yağmur yağdırma duası yapılır. Bu törenlerde ateş duaların yerine daha çabuk ulaşması için bir aracı vasıtası görmektedir.

Mum yakma, mumla aydınlatma âdetlerini hemen hemen dünyadaki bütün dinlerde görebiliriz. İnsanlar türbelerde, yatırlarda, kiliselerde mum yakıp dilek dilerler, adaklarını yerine getirirler.

Anadolu’nun birçok köylerinde, daha doğrusu yazın yaylalarda, sabahları komşular ateş yakmak için birbirinden ateş isterler. Kibritle ateş yakmak biraz uzun sürdüğü

için yanmış kor, ya da tavlı denen ucu yanmış odunlarla ocak tutuşturmak daha kolaydır. Bu nedenle, komşular, birbirinden ateş ister. Birçoğu bu isteği yerine getirmez, kibrit verir. Kimi de kendi ocağında yaktığı bir çırayı gönderir, kor, ya da tavlı vermez [Eyüpoğlu, 1998: 82]. Bu inanç ateşin, evin bereketi olduğunu göstermektedir. İnsanlar ateş verenin evinin bereketinin ateş alanın evine geçeceğine inanırlar.

İnsan olan bir evde ateş söndürülmez, bacadan duman çıkması gerekir. Ateşin sönmesi istenmiyorsa ocağa tezek yerleştirilerek, için için yanması sağlanır ve üstü külle örtülerek dinlendirilir, tekrar odun ocağa atılarak ateş çoğaltılır. Ocak kendiliğinden sönerse “hayra alâmet” sayılmaz. Bir kimseye beddua edilecekse “Ocağın sönsün” diye beddua edilir [Kenanoğlu ve Onarlı, 2003: 244]. Ayrıca, incir ağacını yakmak, ateşinde yemek pişirmek, onun dumanına sürünmek iyi değildir. Bununla ilgili olarak, “Ocağına incir ağacı dikilsin!” bedduası vardır.

Ateşin büyüleyici bir yapısı olduğu inancı vardır. Ateş yanan yere, cinlerin giremeyeceği, ateş yanınca cinlerin ocak başında toplanacağına inanılır. Ocağa kutsallığını veren de ateştir. Ocağın yakıcı, temizleyici, pişirici, ısıtıcı, bereket verici ve kötülüklerden koruyucu, uğur getirici, Allah’ın bir nimetiyle ilgili bir yönü olduğu inancı yaygındır. Bu bakımdan muhtelif toplumlar, ocağı yaşamayı sürdüren, uğuru ve bereketi belirten bir kutsal yer saymışlardır. Ahilerde, Bektaşîlerde, Rıfâîlerde ve Mevlevîlerde ocak bundan dolayı kutsal tanınmaktadır. Anadolu’da ocak taşı, ocak hemen her yanda bir kutsallık taşımakta, saygı görmektedir [Tanyu, 1976: 301].

Ateş ormana girdiğinde ağaçlar ağlarmış. Ağaçların rüzgarla çıkardığı hışırtıyı ateşten korkup ağlama olarak nitelemenin özünde yangın korkusu olsa gerek. Ateş yanan yere cinler giremezmiş. Ateş sönünce cinler, periler ocak başında toplanırmış. Ocakta ateş cızırtısına başlayınca düşmanların yüreği yanarmış. Dost ateş yakar, düşman ateş söndürürmüş [Eyüpoğlu, 1998: 84]. Anadolu’da güneş battıktan sonra kimseye ateş verilmez.

Eski Türk inançlarında su kültürünün, ateş kültürünün ve atalar kültürünün çok önemli bir yeri vardır. Yazın gelmesi, o yılın bereketli olması için su ve ateş efsunlanır, ölen ataların ruhlarına saygı gösterilir. Büyük dinler sonrası bu kültürler birer motif olarak süslenmiştir. Ancak dinî renge bürünmüştür [Artun, 1992: 15

Nevruz ve Hidrellez törenlerinde ateş yakılarak üzerinden atlanır. Böylece kötülüklerden korunup, günahlardan arınılacağına inanılır. Bolu genç kızlar Hidrellez töreni ağaç kaşıkları ateşe verirler, yanmayan kaşık varsa Hızır'ın uğrayıp o kaşıkla yemek yediğine inanılır [Tütüncü, 2000: 368]. Kayseri'de sonbaharda, bağlarda göç edilirken, en son gece "Alamat" adı verilen bir ateş yakılır ve

"Alamatı yakıtık,
Keyfine bakıtık,
Evimizin ahtarını
..... bırakıtık."

diye de bir mani söylenir (Kayseri). Bu ateşe, ayrıca, Çıra'da denilir. Bununla ilgili olarak da

"Çıra yanıyınca ceviz mi kavlar?
Ciğer yanıyınca gözler mi ağlar?"

diye de bir dekerleme söylenmektedir (Kayseri). Çıra'nın 15 Ağustos'da, Alidağının üzerinde kendiliğinden yandığı da anlatılmaktadır. Alamat'ın yakılması ile ilgili olarak, bölge halklarından farklı iki görüş vardır. Bunlardan birincisi: "Biz bu yılı tamamladık, Allah gelecek yıl tekrar nasip etsin". Diğeri ise, "Peygamberimiz evlerinizde taşınırken geride bıraktığınız pislikleri yakın" diye buyurmuş olması idi [Güngör, 1991: 98- 99].

Azerbaycan'da ateş kültü çeşitli sebeplerden dolayı çok yaygındır. Ateş, atalarımızın hayatında yaşamak, tabiatın kör- tabiî kuvvelerinden korunmak, karanlık mağaralarını ışıklandırmak objesine çevrilmişti. Birçok maişet

ananelerinde ateşe sitayişin izlerine şimdi de rastlanmaktadır. Mesalâ gelini ocak başında dolaştırmak, ateşin üzerine su dökmek, Nevruz'da ateş üzerinden atlamak gibi.

Azerbaycan'a "Odlar Yurdu" adı da verilmektedir. Özellikle Bakü civarında birçok ateşgâhın mevcudiyeti ve günümüze kadar ayakta kalabilmesi ateş kültürünün canlı olarak yaşatılmasında birinci faktördür. Bu ateşgâhlardaki ateşler tapınakların kuruluşundan bu tarafa kesintisiz yanmıştır.

Ateş kültü geleneklere de tesir etmiştir.

Gelin olacak kızı evdeki ocağın başında dolaştırırlar ki, gittiği evde dirlik düzen olsun, evin ocağı hiçbir zaman sönmesin.

Türklerin ortak kültürü olan nevrüz geleneğinde de Azeriler, nevrüzün dört çarşambasında od üstünden atlarlar. Bu çerçevede nevrüzde ateşle ilgili olarak yerine getirilen bir âdet de çarşamba ve bayram akşamları evlerde mum yakmaktır. Nevruzdaki ateş kültü her ne kadar Zerdüştlükle ilişkili kabul edilirse de aslında bu dinden önce de insanlar arasında yaygın olan toprağın ısınması inancı ve güneşin ısıısına ihtiyaçla ile açıklanabilir [Hacıyeva, 1997: 219]. Od çarşambasıyla ilgili uygulama ve inanışlar Anadolu'da da görülmektedir.

Geceleyin evler süpürülmek istenirse, süpürgenin ucundan biraz yakılmalıdır. Çünkü karanlıkta yerler şeytan ve ruhlar tarafından işgâl edilmiştir. Süpüren kişi onlara çarpabilir. Ayrıca kendisine yeni giysi dikmiş olan bir kadın, dikmiş artıklarını ateşe değil, sokağa atmalıdır. Böylelikle daha çok giysiye sahip olacaktır; ateşe attığında ise yeni giysi ateşte yanacaktır [Karadağ, 1994: 37].

Ateş ve ocak kültürünün kalıntılarını Batı Trakya Türkleri'nin inanış ve âdetlerinde de görmek mümkündür. Onlara göre "ateşe tükürmek" günahdır. Çünkü ateş nurdur. Sigara ile ayak yoluna gidilmez. Hatta sigara tiryakileri helâda da sigara içebilmek için kendilerine uzun ağızlıklar yaptırarak, sigaranın ateşini helanın dışında

tutmaktadırlar. Ateşte soğan kabuğu kapçığı yakılmaz. Ateş söndükten sonra sacayağında kıvılcım kalmışsa o eve paranın gireceğine inanılır. Hamur, süt ve yoğurt geceleri komşuya verilmez. Ancak vermek gerekirse bunların içine mutlaka kızgın bir kor atılır. Ateşin onları bu şekilde koruyacağına inanılır [Dede, 1982: 99].

Batı Trakya Türkleri arasında İskeçe ve çevresinde ateşle ilgili başka bir âdet daha görülür. Bilhassa salgın hastalık görüldüğü zaman köy ileri gelenleri “canlı ateş tutmak” için harekete geçerler. Buna göre iki- üç güçlü kuvvetli delikanlı ile köy hocası dereye giderler. İki metre boyundaki iki ardıç kütüğü, karşılıklı olarak 1,5-2 metre mesafede olmak üzere yarım metre kadar toprağa gömülür. Kütüklerin birbirlerine bakan taraflarında ortadan içi oyulur. Açılan bu oyuklara gene ardıçtan bir sopa yerleştirilir. Sopanın orta yerine bir urgan dolandırılır. Gençler hızarla ağaç keser gibi ipi karşılıklı çekerler. Bir müddet sonra oyulan yerlerden sürtünmeden dolayı dumanlar çıkmaya, alevler görünmeye başlar. Köy hocası elinde bir kavla yaklaşıp kavı bu ateşle tutuşturur. Kavın tutuşması salgın hastalıktan köyün zarar görmeyeceğine işarettir. Bu kavdan odun parçalarını tutuştururlar. Beraberlerindeki getirdikleri bir kazana kova ile dereden su doldururlar. Bir öncü köye giderek canlı ateşin tutulduğunu müjdeler. Köy halkı bunun üzerine su kullanmaksızın evlerinde yanan bütün ateşleri söndürürler. Köy halkı, hayvanları da yanlarında olmak üzere köy dışına çıkar, su dolu kazanla canlı ateş arasından geçerler. Hoca bu sırada kazandan üzerlerine su serper. Köy halkı getirdikleri çıra vs.yi canlı ateşten yakarak köyelerine dönerler. Evlerindeki ocakları bu ateşle tutuştururlar. Bu âdet doğrudan doğruya eski Türklerde şamanların ateşe hakim olabilmek için yaptıkları ayinin bir tekrarıdır [Çay, 1997: 22].

Eski Türkler ve Moğollarda, günümüzde Sibirya’da ve Altaylar’da ateşe karşı yapılması yasak işlerden biri de ateşe bıçak tutmaktır. Bu uygulama ateşin ölümüne sebep olacağı için uğursuzluk getirir [Ocak, 2002: 250]. Burada demir ile ateş arasındaki ilişki ortaya çıkar. Demirin kutsal sayılmasının altında yatan faktör “ateş”tir. Demir, ateş sayesinde alaşıma girer ve demirci de bu alaşıma şekil verir. Gökten inmiş olan ateş ve demiri birlikte kullanan ve demire şekil veren demirci de bu sayede kutsallık kazanır.

Türkler ateşi kutsal saydıkları için ona saygıda kusur etmemeye dikkat etmişlerdir. Bunun için bazı önlemler almışlardır. Yaygın olanları şunlardır: Ateşe tükürmek, sövmek, su dökmek, tırnak, soğan kabuğu, kirli şeyler vb. şeyler atmak. Bunların yanı sıra sabah vakti evden ateş çıkarıp komşuya vermek (Bu halde ocağın söneceği), bazen herhangi bir zamanda bile uğursuzluk sayılır ateş verilirse, veren evin bereketi alan eve geçer.

1. 3. 10. Ocak Kültü

İnsanoğlunun kendisini vahşi hayattan ayırması, ateşin kullanılmaya başlamasıyla mümkün olmuştur. Ateş, taşınması ve sürekliliği zor bir unsurdur. Bu yüzden belli bir mekânda bulunması gerekiyordu. Bu gereklilik insanoğlunun yerleşik hayata geçmesinde de önemli rol oynamıştır [Altınkaynak, 1999: 63].

Ocak, hemen hemen bütün toplumlarda kutsal sayılıp, evlerin yaşama sevinci ve hayat kaynağıdır. Bereketi, ekonomiyi ve uğuru temsil eden ocağa, her zaman bir kudret kaynağı gözüyle bakılmış, karşısında korkuyla karışık bir saygı duyulmuştur.

Ocağın kutsallığı ateşten gelmektedir. Dört aslı elemandan birisi olan ateş, arıtıcı, ısıtıcı ve kötülükleri uzaklaştırıcı majik niteliğiyle halk inanmalarında her zaman ön planda yer almıştır. Ateşin yakıcı gücünden sakınmak, hışmına uğramamak için ona çok iyi muamele etmek gerekmektedir [Örnek, 1981: 115].

Türkler, olağanüstü hürmet gösterdikleri ateş için “od-ot” kelimesini kullanıyorlardı. Ancak daha sonraları Soğd ve Taciklerin etkisi ile Farsça “Atış-Ateş” sözcüğünü kullanmaya başladılar. Od kelimesi ise, günümüzde “Od düştüğü yeri yakar” gibi bazı terim ve atasözleri ile ateşin yakıldığı yer anlamına gelen “Ocak” kelimesinde varlığını devam ettirmektedir [Güngör, 1998: 329].

Ocak, Türk evinin en mukaddes yeridir. İslâmiyetten önce olduğu gibi sonrasında da Türkler arasında önemini korumuştur. Bugün dahi Anadolu'nun pek çok yerinde

İslâm öncesi hayatta olduğu gibi, ateşe tükürmek, ateşe su dökmek, ateşin üzerine küçük abdest bozmak, külü gece dışarı atmak gibi eylemler hoş karşılanmaz, yapanlar uyarılır [Altınkaynak, 1999: 63].

“Ocak” kavramı zamanla daha geniş anlam taşımaya başlar. Yukarda zikredilen anlamı dışında;

a) Ulus, soy, sülâle, aile, konut anlamında kullanılır. “Ocağın batsın”, “Ocağın sönsün” gibi.

b) Alevî toplulukların bağlı oldukları kutlu merkez ve o yerlerdeki tarikat ulularının soyu anlamına gelir. “Hasan Dede Ocağı”, “Narlıdere Ocağı” gibi. Genel olarak bu ocakların önderlik görevi babadan oğula veya anadan kıza geçer veya el verme suretiyle başkalarına geçirilebilir. Ocak ulusunun soyundan olan kimselere “ocakzâde” adı verilmektedir [Tanyu, 1976: 293].

c) Belirli bir veya birkaç hastalığı tedavi gücünde olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kişi ve kişiler anlamında kullanılmaktadır.” [Güngör, 1998: 329]. “Sarılık Ocağı”, “Fıtık Ocağı” vb. gibi. Bu son halde “ocak” ve “ocaklı” deyimleri eş anlamda kullanılır [Boratav, 1999: 113].

Ocaklıların birçok işleri ateşle ilgili olup, ateş işlemiyle sağaltma gücü elde edilir [Tanyu, 1976: 293].

d) Aile, soy, kabile anlamına gelen ocak kelimesi, zamanla daha geniş anlam taşımaya başlamış ve mülk ile miras olarak kalan toprak sembolü anlamında kullanılmıştır. Şeref Han İran şahları tarafından miras olarak verilen Bitlis’i toprakları için bazen Türkçe olarak “ocak” kelimesini kullanmaktadır [Konstantinova, 2002: 171].

e) Ocak kelimesi, “askeri birim ve birlik” [Konstantinova, 2002: 172]. ile siyasî ve sosyal bir kurum anlamında da kullanılır. Yeniçeri teşkilâtı hakkında bu kelime

kullanılırdı [Eröz, 1992: 70]. Bunun yanı sıra günümüzde bazı kurumlara da isim olmuştur. Türk Ocağı, Aydınlar Ocağı, Ülkü Ocağı... gibi.

Sembol olarak ocak, bazı abide ve mezar taşlarında “üçgen” ve “daire” biçimindeki şekillerle ifade edilmektedir [Güngör, 1998:329]. Bu ocağın ateşle olan münasebetinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca ateş ve ocak, Türk mitolojisi ve inanışlarında çok önemli yer tutar. Ateş ruhundan, ocak sahibinden bahsedilir [Çoruhlu, 2002: 88]. Umay Ana ateş ruhu olarak bilinir.

Yakut Türklerine göre ateşi yaratan ve sacayaklarını ocaklara yerleştiren Tanrı Ülgen'dir [İnan, 1976: 21]. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilâhilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültürünün atalar kültürüyle ilişkisi vardır. Şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” denir [İnan, 1995: 68].

Altay Türkleri ocağa doğru dönerek, ateşe karşı (ocak ruhuna) şu şekilde dua edermiş: “Ey melikem ey annem ateş! Sen Hangay ve Gur Hatu Han dağlarının tepesinde biten ak kavak ağacından yaratılmışsın! Sema yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun; sen anamız Ötüken kademinden zuhur etmişsin; Tanrılar padişahı tarafından halk olunmuşsun! annem ateş! senin pederin sert çelik, validen çakmak taşı ve cedd-i alâların ak kavak ağacıdır. Senin nurun semaya erişir, arzın altına kadar gider! ateş sen semavi zat eliyle taştan çıkarılmış Uluken melike eliyle bakılmışsın! sarı başlı koyundan alınmış sarı yağları sana kurban ediyoruz! sağlam ve neşeli oğlun, güzel gelinin var! Ey daima semalara bakan ateş! Biz sana fincan rakı, kova kova yağ takdim ediyoruz... Güvey ve geline ve bütün halkımıza sıhhat ve asayiş ver! sana secde ediyoruz.” [Şahhüseyinoğlu: 2000: 17].

Başka bir duada şöyle deniyor: “Üç köşeli taş ocak, alevli yanan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın, daima yansın! Yaktığımız ateş alevli olsun. Tarhana pişirdiğimiz ocağın külü çok olsun! Neslimiz kesilmesin, sürsün, biri giderse biri

gelsin! Ey Abukan dağının payı, ey ay ve güneşin parçası olan ateş! Bereket ver, kısmetimiz bol olsun [İnan, 1995: 70].

Yakutlar, and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. Yapılan andlar, “büyük babamız ateş karşısında... and ediyorum...” diye başlar ve “yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum” diye son bulur [İnan, 1976: 46].

Altay Türkleri'nin bir gelenğine göre, ekşi süttten bir içki hazırlanır. Köyün kadın-erkek tüm yetişkinleri bu içkiyi içmek üzere bir evde toplanır. Kadın ve erkek konum ve yaşlarına göre sıralanır, bir daire oluştururlar. Rakı hazırlanan yerde ateş yakılır, demirden bir kazan konur. Bir kadın ayrıntılı bir işlemle içki hazırlar. Ateşe göre sağda erkekler, solda kadınlar oturur. Toplantıya katılanlar toprak yer üzerine serili keçe parçası, kayın ağacı kabuğu, tay postları üzerine daire biçiminde otururlar. Rakı içmeye şöyle başlanır: ev sahibi, içkiyi tahta fincanla sol elinde tutar. Sağ eliyle biraz ateşe, biraz mabut tasvirlerine serper [Bozkurt, 1990: 88].

Yakut Türklerinde en büyük demircinin adı “Ağlış”tır. “Ağlış” adı ise, kutsal ve koruyucu, muhafaza edici anlamında olan “Ağı” kelimesinden gelmektedir. Eski Türklerde kutsal sayılan aile ocağı ve bu ocakta her zaman yanar vaziyette tutulan “kutsal ateş” de “Ağı” kelimesi ile ifade edilir. Ayrıca bu ocağın bir de koruyucu ruhu vardır [Ögel, 1971: 68; Öztürk, 2000: 83].

Ocakta yanan ateş ses çıkarmaya başlayınca, eve kötü ruhların geldiğine inanılır, uzaklaştırmak için ateşe ardıç yaprağı atılırdı [Sarıkcıoğlu, 2002: 95].

Od, ocak iye veya iyelerinin Türk hayatında önemli bir yeri vardır. Ergenekon'dan çıkmak için demir dağı ateş yakıp eriterek yeryüzüne çıkan Türkler, kökü Gök Tanrı inancına dayanan bu mistik hatırayı günümüze kadar yaşatmışlardır [Kalafat, 1998: 80].

Eski zamanlarda, ayin yaparak ateş etrafında toplanan eski Türkler, demir parçasını ocaktaki ateşte kızdırıp örs üzerinde döverlerdi. Türkler, bu hareketleri ile,

kendilerini tekrar yeryüzüne kavuşturan ateşe, şükranlarını sunarlardı. Ocaktaki ateşi söndürmeyerek, bu tazimi ömür boyu sürdürürlerdi. Ateş, ocak içinde küle gömülerek uyutulurdu. Kül, ateşin koruyucusu, belki de koruyucu iyesi kabul ediliyordu. Külde saklanan, yeniden ateş yakmağa hazır halde saklanan korlara nispetle, ailede son çocuğa “kül” adının verildiği sanılmaktadır. “Kül Tigin” ve “Od Çigin” adlarının da son çocuk oldukları inancı ile ad olarak verildikleri ileri sürülmektedir [Kalafat, 1990: 51].

Türklerde aileler ve nesiller, eve ait ocakları ile sembolize edilirler [Karadağ, 1994: 34]. Bir felâket karşısında söylenen “ocağım yandı”, “Ocağım söndü” , “Ocağım tütmez oldu” vb sözler ya da birisine beddua etmek için söylenen “Ocağın başına yıkılsın” sözü, ocağın insan hayatındaki önemini göstermektedir [Erdem, 2000: 163]. Aile ile olan benzerliği yüzünden kutsal ocağın ateşi dikkatle korunmalı ve ona saygıyla davranılmalıdır.

Eski Türk töresine göre, babanın tahtına daima büyük oğul çıkardı. Küçük oğlan ise, babasının evinde oturan ve baba ocağını devam ettiren bir çocuktur. Bunun içinde, en küçük çocuklara “Ot-Tegin”, yani “Ateş-Prensi”, “Ocak Beyi”, baba ocağını devam ettiren çocuk denirdi. Töreye göre hükümdar olamazlardı; fakat babalarının mal ve servet mirası onlara düşerdi [Ögel, 1971: 29]. Bugün, Anadolu’da hâlâ küçük erkek çocuğuna, baba ocağının temsilcisi ve ocağı yakacak kişi gözüyle bakılmaktadır.

Ocağın mukaddesliği, ocağın tütürülmesi görevinin küçük kardeşe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar. Bengü Taş yazıtlarında, tehlike anında, evin korunması görevi Kül Tigin’e verilmişti. Ocak küçük çocuğa bırakılan en mukaddes ata mirası sayılmaktadır. Onu korumak, sürdürmek küçük çocuğa aittir. Savaşta Bilge Kağan’a ölüm değseydi, evi koruyan Kül Tigin, ocağın tütmesini sağlayacaktı [Kalafat, 1990: 53]. Bugün Türk dünyasının büyük bir bölümünde erkek çocuğu olmayan ailelere “ocağı kör” veya “kör ocak” denilir [Riştanoğlu, 1992: 140].

Kırgızlarda diğer Türk boylarında olduğu gibi, evin mukaddes yeri ocaktır. Kanıkey

rüyasında “ocak”tan bir kavağın göğertiğini ve bunun göğe kadar yükseldiğini görür. Kayınpederi ile annesi de bu kavağa tırmanarak göğe çıkarlar. Bu rüyadan sonra Manas dirilir ve hayat bulur. Manas dirilip eve gelince, Manas’ın annesi ocakta devamlı yanan ateşi söndürür ve oğlunu emzirir. Türk mitolojisinde az görülen ocak kültüyle alâkalı bu motif Türkler için önemlidir [Erdem, 2000: 163].

Müslüman Kırgız ve Kazakların düğün törenlerinde, ateş ve ocak önemli unsurlardır. Kırgızların Manas destanında bir gelinin kayınbabasının evine giderken ateşe ve ocağa yükündüğü şöyle anlatılıyor: Kızlar ve gelin çifte çifte dizilerek çadıra girdiler. Gelin eğilerek ocağa selâm verdi. Sonra ateşe yaklaşarak yükündü, ateşe selâm verdi [İnan, 1976: 45].

Türkiye’de bazı yörelerde yeni gelinin kocasına ve müstakbel ocağına takdimi, gelinin yasal olarak kabulünden çok önce gerçekleştirilir. Meselâ, Bursa yakınlarındaki bir köyde, yeni gelin, buğday unu ile suyu yoğuracağı mutfağına yaşlı bir kadın tarafından getirilir. Gelin, ocağına gittikten sonra sağ elini hamurlu olarak duvara bastırır, elinin izini orada bırakır. Böylelikle gelinin ocakla karşılıklı etkileşmesi, sembolik bir anlam taşır. Sabahleyin gelinin bir üfürüşte ateşi tekrar başlatması ile, gününün iyi geçeceğine veya ateşi genellikle çabucak tutuşturabiliyorsa çocuğunun güzel olacağına inanılır [Karadağ, 1994: 36].

Yörükler oğlunu evlendirip ayrı çadır veya eve çıkarsa ilk ateşi kendisi yakar. Atanın yaktığı ocak uğurlu kudümlü olur, ocağı tüter. Honamlı aşiretinde “Dumanın tütmesin, horozun ötmesin” en büyük bedduadır. İşi rast gidene “Atan ocağını yakıvermiş oğlum senin” derler. Akşam otururken komşusunun malına bir zarar geldiğini duyarlarsa, “yedi ocaktan ırak” diyerek, közün bir tarafına tükürüp, çadırdan dışarı atarlar.

Bütün Yörüklerde ateş ıslık çalarsa misafir geleceğine veya aleyhte konuşan birinin olduğuna inanırlar. “Dövlet isen çoğal; gaybat isen goval(sön)” derler. Ocak daima tütsün diye ocağın üç taşından biri hiç kaldırılmaz [Eröz, 1991: 31].

Bir evin yıkılması, bir kimsenin başına büyük bir yıkım gelmesi, halk arasında “ocağı sönmek” deyiimiyle anlatılır. “Ocağı söndü”, “Ocağına incir ağacı dikildi”, “Ocağı tütmez oldu”. Gene halk arasında ev kurmaya, ev düzenlemeye ev- ocak sahibi olmak, ot – ocak şenletmek, ocağı tütürmek denir. Halk gözünde ocak, dolayısıyla ateş, insan yaşamını sürdüren temel ilkelere biridir [Eyüpoğlu, 1998: 83].

Ateşle yapılan ayinler incelendiğinde, ateşin insanların iyilik ve kötülükleriyle, kaderleriyle ilgili görüldüğü, onlara saadet getirebileceği gibi bir kısım inançları yansıttığı sezilir. Bununla birlikte bu duaların hiçbirinde ateşin önemli bir ilâh olarak görüldüğüne dair bir ipucuna rastlanmaz [Ocak, 2002: 249]. Ateşe, insanlara faydası dokunan üstün bir güç sıfatıyla dua edilip kurban kesilmektedir. Bundan dolayı da ateş, onun yandığı ocak da önemlidir. Birinin ocağına sövmek, gizlice ocağını kirletmek büyük suç sayılır. Bunu yapana düşman diye bakılır. Bu gibi olaylar öylesine önemli bilinir ki sonucu ölüme varan dövüslere bile yol açar.

Geleneklere göre, eski inançlarına çok bağlı köylerde, birinin ocağına öç almak için işeyenin öldürüldüğü bile olmuştur. Bir evin erkeğine en ağır sövgülerden biri de “Senin ocağına işeyim” demektir. Bunu söyleyen bir kimsenin, derin bir öfke sırasında öldürülmesi işten bile değildir.

Ocak, ateş kutsallığının başka bir nedeni de evin canlılığını, şenlik oluşunu, yaşamı sürdürmeyi sağlamasıdır. Bir ev yapılırken ona ocak taşı vermek büyük bir dostluk belirtisi sayılır. Anadolu’nun değişik bölgelerinde yeni evlilerin ocağını yörenin en saygıdeğer yaşlısına yaktırma inancı vardır. Bu davranış yeni evlilere uğur getirmek, onlara mutluluk sağlamak içindir. Bir kimsenin ocağı tütüğü, ateşi yandığı sürece düşmanları kıskançlığından çatlarmış. Düşmanın ilk işi ateşi söndürmek olurmuş [Eyüpoğlu, 1998: 84].

Ocağın takdisi, ateş kültürünün atalar kültü ile irtibatını hatıra getirmektedir. Altaylılar ve Yakutlar’da, ocağın ilk ata tarafından yakılmış olması dolayısıyla ailenin sembolü olarak kabul edildiği anlaşılıyor [Ocak, 2002: 251]. Hun

Türklerinde çadır ortasındaki ocak yeri, hem evin ortası hem de en kutsal yeridir. Çadır sakinlerinin yeri bunun çevresinde belirlenir. Ocağın arkasında yaşlı erkekler ve konuklar için ayrılmış bir şeref köşesi bulunur. Bu yere başköşe anlamına gelen tör adı verilir [Çeçen, 1986: 46].

Mehmet Eröz'e göre, ocak kültü ile atalar kültü arasındaki ilişki şu şekildedir: "Atalar kültü, ocak kültürünü doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ateşin devamlı şekilde yanması, ataların o ocakta, o yurttta, o çadırdta devamlı bir şekilde bulunması demektir. Ataların canları, ocağın ateşi içinde tecelli eder. Bunun için Türkler, ocağı ve ateşi kutlu sayıyor, saygı duyuyorlardı [Eröz, 1992: 68]. Eröz, ocağa ve ateşe gösterilen aşırı saygının sebebini, kesinlikle atalara olan saygıdan kaynaklandığını belirtmiştir. Atalarla temasta olmanın bir vasıtası da ocak ve ateştir.

Atalarla olan bu sıkı bağı, Alevîlik ve Bektaşîlikte de görüyoruz. Silifke dağlarında oturan Tahtacıardan Felteş Emmi, "ölümüz çok gıymatlıdır beyim" diyerek atalara duyulan saygıyı dile getirmektedir. Bu saygı mezarlıkların birer park gibi tutulması sonucunu doğurmuştur. Tahtacı oymaklarında mezarlıklar dağ tepelerine ve yamaçlara yapılmış mesire yerleridir. Mezarlıklar atalara duyulan sevgi ve saygıdan dolayı çiçek bahçesi gibi bakımlı halde tutulur.

Doğu Türkistan Türkleri yılda bir kere, Berat Gecesi'nde, ölülerin hatırasını anmak için büyük bir ziyafet düzenlerler. Burada çalgılar çalınır, rakslar edilir, şarkılar söylenir ve güneş battıktan sonra ateşin üzerinden atlanır. Kadınlar ölülerine puşkal, yani yiyecek götürürler. Kara-Kırgızların hepsi de, Kazak-Kırgızlar gibi "Busurman" (Müslüman)dır. Bunların erkekleri de, kadınları da, ateşin üzerine yağ döküp önünde saygı ile eğilirler. Bu şekildeki merasimler, Perşembe günleri, dokuz ateş önünde yapılır. Kazak kadınları yeni yurta ilk girişlerinde ve gerek ilk çocukları doğduğu zaman ateş önünde eğilir ve üzerine yağ parçaları atarlar [Eröz, 1992: 69].

Fuat Bozkurt'a göre "ateşe egemen olma" inancı dünyadaki birçok inançta görüldüğü gibi, eski Türk dininde de karşımıza çıkmaktadır. Meselâ ateşe egemen

olma inancı Anadolu'ya "Rum erenleri" adı verilen şamanist öğelerin ağır bastığı dervişler aracılığıyla Anadolu'ya getirilerek yayılmıştır [Bozkurt, 1990: 103]. Anadolu'ya gelen bu erenler, görevlerini icra etmek için müritleriyle bir araya gelerek toplanmışlar ve sonraları "ocak" adını alan kurumları oluşturmuşlardır.

Nejat Birdoğan'a göre "ocak" terimi eski Asya kültür hayatının bir uzantısı olarak Anadolu Aleviliğinin sosyo-kültürel merkezini oluşturmaktadır. Buna göre adı anılan bir ocağa bağlı kişiler odağın güdümlendiği yönde aydınlanır ve bilinçlenirler. Anadolu Aleviliğinde "ocak" hemen hemen dedeli olsun olmasın her kesimde kutsal sayılıyor. Sözgelimi Batı Anadolu Aleviliğinde "Dikmeliler" dediğimiz Tahtacılar da Trakya Bektaşilerinde bile "ocak" kutsal sayılır ve ona saygıda kusur edilmez. Ocağa eğilerek yaklaşılır, tükürülmez ve kötü söz söylenmez. Tahtacılar ve Trakya Bektaşileri ellerini ocağa sürdükten sonra yüzlerine götürerek "Yâ Ali" derler. Ancak şimdi de ekleyelim ki bu ocak terimi dedeli olan Alevilerde bir parça kavram değiştirip genişlemiş. Salt yemek pişirilen, ısınan, aydınlanılan bir kavram olmaktan çıkıp belli bir ailenin tekelinde olan, o ailenin taliplerinin aydınlattığı ve peygamber soyunun sürüp gittiği bir soy kavramını taşımakta. Bu soydan olan herkes kutsaldır. Bu soy ancak dede olan başka soylarla kız alıp verebilir veya onlarla musahip olabilir. Bu soyun karşısına herhangi bir alanda talipler dikilemez. Anadolu Aleviliğinde bu ocak kavramı maddesel bir mimarî ile de yaşıyor. Özellikle dede evlerinin hemen tümünde çok büyük çapta bir şömine bu ocağı simgeliyor. Bu ocak törenler dışında kullanılmıyor ve öbür günlerde yeşil bir örtü ile perdeleniyor [Birdoğan, 1992: 7]. Ayrıca dede postu ocak başına yakın olur [Kenanoğlu, Onarlı, 2003: 245].

Alevî köyleri kutsal saydıkları birer ocağa bağlıdırlar. Bu ocaktan gelenler Peygamber soyundan sayılırlar. Ocaktan gelenlere "dede" adı verirler. Dede ocağından gelen her erkek çocuk dededir. Dedeler, çeşitli yetişme ve eğitim derecelerinden geçerek, bilgi ve görgülerini geliştirerek posta oturmazlar.

Dedelik Tanrı vergisidir, soydan sürmedir; eğitim yapısı değil. Ancak oğullardan istekli ve yetenekli olan din adamlığı görevliğini üstlenir. Ocaklar birbirinden kız

alıp verirler. Ocağa bağlı olan köyler, obalar vardır. Bu belli ölçülerde bir yeraltı örgütlenmesidir. Anadolu'da Kızılbaşların en yoğun baskı dönemlerinde bile bu dedelik örgütü işlevini sürdürmüştür. Dinsel törenleri başarıyla yerine getirmişlerdir.

Dede ocakları da birbirlerine bağlıdır. Bu örgütlenme biçimi bir zincirin halkalarını andırır. Her dede ocağının görülebileceği başka bir dede ocağı bulunur. Böylece gerektiğinde dedeler de toplumdan bir birey gibi dinsel törende bulunurlar. Başka dedeler önünde hesap verirler, yargılanırlar. Alevî inancındaki “el ele, el hakka” ilkesi dedelik örgütünde kendisini gösterir. Bütün Anadolu'da köylerin, obaların dedelere, dedelerin birbirine bağlı olduğu bir örgütlenme biçimi kurulmuştur. Bu örgütlenme biçimi ile Alevî toplumu her zaman birbirinden haberi olan, birbirini tanıyan kurum olarak yaşaya gelir. Uzak bölgelerdeki Alevîler birbirini bilip tanır [Bozkurt, 1990: 96].

Alevîlerdeki dede kavramı Bektaşîlerde “baba”ya dönüşüyor. Ancak, Bektaşîlerin büyük çoğunluğunda ocaklı olmayanlar da bulunduğu için veya ocak olmadığı için toplumdaki herkes görev yüklendiğinde “baba” unvanını taşıyor [Birdoğan, 1992: 7].

Alevî dedelerinin yaşam biçimi ve işlevlerine baktığımızda kamlarla arasında büyük bir benzerlik vardır. Kişinin kam olabilmesi için belli bir kamın soyundan gelmesi gerekiyorsa, dedelikte de ocak yani soy önemlidir.

Eski Türklerde kamlar doktorluk, üfürükçülük, büyücülük gibi işlerle uğraşırlardı. Türkler'in İslâmiyeti kabulünden sonra da kamlar, bu yeni dinin içerisinde, kendilerine yer bularak görevlerini icra etmeye devam ederler.

13. yüzyılda Anadolu'da Baba İlyas bir tür İslâm şamanlığını sürdürür. Oturduğu Amasya yakınlarındaki Çat köyünde, köylülere birçok hizmette bulunur. Onların güvenlerini kazanır. Köylüler şeyhin üstün bir güce sahip olduğuna inanırlar. Baba İlyas'ın yazdığı muskalarla sayrıları sağaltır. Geçimsiz çiftçilerin arasını bulur.

Ayrıca sihirbazlık bilir.

Bu İslâmî şaman geleneği yakın döneme dek Alevî dedeleri arasında sürer. Şamanın temel görevlerinden olan sihir ve büyü değişik ortam ve konumlarda ortaya konan bir işlevdir. Bu işlevler arasında şu gibi olağanüstü güçler sayılabilir: sayırları sağaltmak, bilinmeyenden ve gelecekteki bilgiler vermek, doğa güçlerine egemen olmak, ateşe egemen olmak... vb. Alevîler arasında, kimi dedelerin pek çok olağanüstü işi başardıkları üzerine söylenceler anlatılır [Bozkurt, 1990: 98].

Alevî ve Bektaşî meydanlarında ocağın yeri büyüktür. Ocak, Bektaşî tekkelerinin meydan odalarında kiblenin olduğu yerde bulunur. Ocak bulunmayan meydanda köşenin biri ocak ittihaz edilirdi. Ocağın bir tarafında Seyit Ali postu, öbür tarafına Horasan postu vardı.

Ocak, aydınlıktır, ısıtan şeydir. “O makama niyaz edilir”. Senirkent, Uluğbey Köyü Bektaşîleri’nin dediğine göre, “ocak, çiğleri pişirir. Hem zahiri, hem batını pişirir. Bundan ötürü ona secde edilir. “Edremit Çamcı Köyü Tahtacıları, ateş yansın yanmasın, ocağa niyaz ederler. Eskiden secde ederlermiş; şimdi, sağ el ocağa sürülür ve dudaklara götürülür, bıyıktan çeneye doğru süzülür veya kalbe konur. “Ya medet Mürvet” veya “Medet Mürvet Ya Rabbim” denir. Kapı eşiğinden geçerken de aynı şeyleri yaparlar. Aydın’ın Alamut köyünde oturan Tahtacılar, Çaylak oymağındandırlar. Vaktiyle çadırlı ve göçebe idiler. Baba, evlenen oğlu için çadır (toprak ev, keçe çadır) yaptırır ve yeni çiftler bu çadıra gelirdi. O zaman, “ata”, kurban keser ve “ocağı ebediyen tütsün” diye ilk ateşi yakar. Buna, “Yeni ocak uyandırma” denir. Bu âdet hâlâ devam etmektedir. Samsun- Lâdik’in Meşepınarı köyünde, cem ayininde lüks lambası yanıyor olsa da, ocağın üzerindeki terek’te “çıra-çırak/ mum” yanar. “Çırakman” cem ayininin sonunda ocağa doğru gider. İki avucunu, ortası şişkin olacak şekilde birleştirir ve ocağa doğru uzatır, kendisi de saygı ile ocağa doğru bu vaziyette eğilir. Sonra hürmetle geriye doğru çekilir ve böylece durarak, dedenin hayır duasını alır [Eröz, 1992: 70].

Sıraç Türklerinde yeni ev kuranların ya da yeni evlilerin ocağı, baba evinden

götürülen ateşle odunlar tutuşturulur. Yeni yanan ocağa da “Allah- Muhammed Ya Ali” diye sağına, soluna ve ortasına niyaz edilir. Davlumbazlı ocak olmayan evde; tasavvufta “küre” denilen sobalar kutsal sayılır ve ateş yakıldığı için bunlara niyaz edilir [Kenanoğlu, Onarlı, 2003: 244].

Günümüze değin gelen Alevî ocaklarından bir bölümünün doğrudan ateşe egemen olma gücüne sahip olduğuna inanılır. Bu konuda en ünlü ocak Kureşan ocağıdır. Ocak çoğunlukla Erzincan- Tunceli yöresine yayılmıştır. Dedelerin ve müritlerinin yaklaşık tümü Kızılbaş Kürtler'dir. Ocaklı dedelerin bir bölümü kızgın demir, kızgın sobayı dilleri ile yalarlar. Alevî dedeleri bu yeteneğin doğuştan Kureşanlı ocağına verildiğine inanırlar [Bozkurt, 1990: 102].

Şamanların törenlerinde kesinlikle ateş bulunurdu. Buna karşılık Alevilerin dini törenlerinde de “çerağ/ delil uyandırma” vardır. Törende çerağ ya da delil adı verilen lambayı yakan kimseye çerağcı denir. Birtakım törenlerden sonra çerağ yakılır.

Ateş ve ocakla ilgili inanışlar ve uygulamalar Sünnî Yörük ve Türkmenlerde de vardır. Atalara olan sevgi ve saygı, bütün Türk dünyasında ocak ve ateşe saygıyı doğurmuştur. “Aile ocağı”, “Asker ocağı”, “Ocağı tütme” gibi deyimler böyle bir dünya görüşünün ve ocak etrafında oluşan inanışların ürünüdür.

Kozan'ın Aslanlı köyünde, ocak kutlu sayılır. Bu köylülere göre ocakta daima bir taş bulunması uğur getirir. Buna “Uğurtaşı” derler. O taşın orada bulunması “Yorasa” yani uğur ve iyilik alâmeti sayılır [Eröz, 1992: 72].

Ocak ateşi yorumsal mesajlar da verir. Meselâ bazı yörelerde insanlar, ateşin birden hararetle parlamasını, bazılarının ev sahibi hakkında olumsuz konuştukları biçiminde yorumlarlar. Ateşin çatırdayarak yanması, ocak sahibi hakkında dedikodu yapıldığına işarettir [Karadağ, 1994: 36]. Yakutlar ocaktaki külün kıpırdadığını görürlerse “og kuta oynuyor” (çocuk ruhu oynuyor) derler, ateşin ailede bir çocuk doğacağını haber verdiğine inanırlar. Bir şey hakkında düşünürken ateş ısıklık çalarsa,

o şeyin olmayacağına hükmederler [İnan, 1976: 43]. Mut yöresinde ocakta yanan ateş ses çıkarırsa gurbette olan yakınlarını anmış demektir [Aydın, 1992: 36].

Ocak ateşi birçok geleneksel tedavilerde ve nazara karşı yapılan işlemlerde de rol oynar. Meselâ çiğ sütün başkasına verilmemesi gerektiğine inanılır, yoksa ineklere nazar degecek ve onların sütleri kesilecektir. Bu sebeple, aile dışından birine çiğ süt verilmesi gerekiyorsa, nazara karşı sütün içine, ocaktan alınan ufak bir yanan kömür parçası atılabilir [Karadağ, 1994: 36].

Türkler, od ve ocak iyesine bir saygı işareti olarak üstüne, pis ve kötü şeyler atmaz, bundan sakınırlardı. Söndürmez ve üstüne su dökmezlerdi. Türkler, bereket ve hayat kaynağı olarak inanılan ateşi, ocaktan dışarı ateş vermeyi uğursuzluk kabul ederlerdi ve başka boydan kişilere asla ateş vermezlerdi. Bir inanışa göre, ocağın ateşi kırk gün dışarıya verilirse, ailenin soyu- soppu kesilecektir. Ateş ancak çok ender ve sadece dürüst ilişkilerin bulunduğu dostlara çok muhtaç olduklarında verilmelidir [Karadağ, 1994: 34].

Türk ve Moğol kavimlerinde od iyesi kutsandır. Altay Türkleri'nin "ot ezi" adını verdikleri ateş iyesi, Yakut Türklerine göre, gökten inen od/ ateş içinde oturur [Kalafat, 1990:51].

Kuzey Irak Kırmanç ve Türkmenlerinde Ocak kutsaldır. Ocak bütün Türk dünyasında olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da kutsaldır. Gagauzlarda da aile ocağı kutsal kabul edilir ve ailenin reisi erkektir [Kalafat, 1998: 80].

Hazar Türklerinde Ata, ocak içerisinde, Hakan'ın millet içerisindeki kutsanmış halinin küçük boyutlu bir örneğidir. Dereköy düğünlerinde, düğünün disiplinini sağlayan seçkin kimseye "Ocak Başı" denir [Kalafat, 1998: 81].

Anadolu'da ocak taşı da, ocağa benzer bir kutsallık taşımakta, saygı görmektedir. Bilhassa köylerde ocak taşı yerine konulurken dua okunmakta, hatta bazen kurban kesilmekte ve ayrıca bağışlar dağıtılmaktadır. Dikkate değer bir husus, yeni yapılan

eve ocak taşı vermek, dostluk, yakınlık işareti sayılır.

Ocaktaki ateşin kutsallığı gibi ocakta pişen ekmek arasında da bağlantı kurulmaktadır. Aynı zamanda ocak bilhassa ilk defa köyün en saygıdeğer yaşlısına yakıtılmaktadır. Böylece eve uğur, mutluluk geleceğine inanılır.

Cinlerin ateş yakıldığı takdirde oraya giremeyeceği, ateş sönünce cinlerin, perilerin ocak başında toplanacağı inancına da rastlanmaktadır [Tanyu, 1976: 293].

Diyarbakır'da ateş, ocağa su dökülerek söndürülmez. Erzincan'daki bir pratik temizlik ve koruyuculukla ilgilidir. Göz değmesine uğradığına inanılan kişi için ateşe tuz atılır. Yedi kez tekrarlanan bu olayda gözü o kişiye dokunanların adları sayılır ve yedincisinde tüm kötü gözler kargınır.

Hakkari'de evin herhangi bir tarafına kül dökmek iyi karşılanmaz; o eve uğursuzluk geleceğine ve felâkete uğrayacağına inandır. Gaziantep'te ateşe atılan kağıt ve paçavralar ile bazı hastalara tütsü yapıldığı söylenmektedir. Burada da ateşin bir temizleyici, kötülüklerden koruyucu olduğu inancı varlığını sürdürmektedir [Kalafat, 1990: 53]. Karaylarda ocağın külü ayak yoluna dökülmez. Özel küllükleri vardır [Kalafat, 1999: 72].

Halk arasında işi biten sacayağını ayakları yukarı gelecek biçimde devirmek uğursuzluk sayılır. İş biten sacayağı maşa ya da bir odunla tutulup bir kıyıda, ocak yanında yan yatırılır. Ocaktan çekilen sacayağının üstündeki kurumlar kıvılcım saçarak bir süre yanar. Bunu havanın açmasına, gökyüzünü parlak yıldızların kaplamasına yorarlar. Sacayağından kıvılcımlar çıkınca yıldızlar parlar, ertesi gün ortalık günlük güneşlik olurmuş.

Erzurum ve Şenkaya çevresinde, ocağın üzerinde duran sacayağının ayaklarından yukarı kıvılcımlar yükselirse, ertesi gün havanın güzel olacağına inanılır. Ayrıca, buralarda, ocağın üzerinde sacayağı boş bekletilmez. Çünkü, boş kalırsa, ocağın ölü suyu kaynatmak için beklediğini söylerler. Bir başka inanç da ilk gelen gelinle

ilgilidir. Eve ilk defa ayak basan gelin, o an ocağa doğru bakarsa kaynanası ölülmüş [Kalafat, 1990: 53].

Çıldır yöresinde ekmek sacının altından ateş uçarsa, o eve bir misafir veya gurbetteki bir ferdinin geleceğine inanılır. Ayrıca ekmek sacının altından dışarıya komşuya ateş verilmez. Ateşi veren ev için iyi olmayacağına inanılır. Ekmek sacının altından ekmek verilir ise evin bereketinin kaçacağına inanılır [Kalafat, 1992: 156].

Sacayağı, saygı gösterilmesi gereken bir araçtır. Ocak üstü boş bırakılmaz. Bırakılırsa uğursuzluk olurmuş. Sacayağı ocaktan alınırken bir kıyıya fırlatılıp atılmaz, saygısızlık sayılır. Ocaktan alınan sacayağı ayakları üstüne bırakılmaz. Sacayağının üstüne içi boş kap konmaz.

Bir kız evlenip de güveyi evine giderken çeyizi arasına önce bir sacayağı, sonra bir kazan, bir tencere, bir güğüm koyma geleneği vardı. Bunların ardından sahan, tava, sini gibi ev gereçleri, yatak takımları gelir. Sacayağı bir yuvanın kurulmasında temel araçlardan biridir. Ocak tütürmenin, ev ocak kurmanın örneği durumundadır. Evlerde aşağı yukarı bütün gereçler, komşular arasında iğreti olarak alınır verilir de sacayağı verilmez, evden çıkarılmaz [Eyüpoğlu, 1998: 115]. Halk arasında, bir evden sacayağı çalınırsa o evin uğurunun ve bereketinin gittiğine inanılır.

Sacayağı yalnız halk arasında değil tarikatlarda, özellikle Bektaşî Tarikatlarında da çok önemli, çok kutsal sayılır. Tekkede kazan ve sacayağı büyük saygı görür. Bektaşî inançlarına bağlı Yeniçeriler de, orta denen topluluğun kutsal gereçleri arasındadır. Bütün Yeniçeri Ocaklarında kazan, sacayağı başta gelen gereçlerdir [Eyüpoğlu, 1998: 116]. Anadolu'da sacayağı üzerine yemin edilir. Bu da sacayağının ateş ve ocakla olan ilgisinden kaynaklanmaktadır.

Kars ve Sarıkamış çevresinde, ocak üstünde kaynayan sütü gelinler taşıyıp ateşe dökünce, kaynanaları, onlara üzülmemelerini söyler. Çünkü dökülen kısmın “meleklerin hakkı” olduğuna inanılır. Burada ocak ve od iyesinin, melek ile

değiştiğini görmekteyiz. Ancak, inanç devam etmektedir. Ocakta yemek pişirmeden önce, ateşe saçı olarak tuz ve şeker atılması gerektiği inancı, Kars ve çevresinde yaşamaktadır [Kalafat, 1990: 54].

2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATEŞ VE OCAKLA İLGİLİ İNANIŞLAR

2.1 Geçiş Dönemlerinde Ateş ve Ocakla İlgili İnanışlar

Doğum, evlenme ve ölüm olarak insan hayatını derinden etkileyen üç geçiş dönemi vardır. Bu geçiş dönemlerinin çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, dinsel ve büyüsel içerikli uygulamalar bir araya gelerek bu geçiş dönemlerini bağlı buldukları kültürün özelliklerine uygun bir biçimde yönetirler.

İnsanlar bu geçiş dönemlerinde kendilerini zararlı dış etkilerden ve doğaüstü güçlerden gelebilecek tehlikelerden korumak için çeşitli dinsel ve büyüsel çarelere başvururlar. Geçiş dönemlerinde yapılan bazı uygulamalarda “Ateş kültü” ile “ocak kültü”nün etkili olduğunu görürüz.

2. 1. 1. Doğum

Hayatın üç ana safhasından ilki olan doğum, her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk sadece anne ve babası değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu ve kabileyi de sevindirmiştir. Çünkü doğum, ailenin, akrabaların, soyun ve kabilenin sayısını artırmaktadır; sayının artması ise kuvvetin artması demektir. Özellikle küçük toplumlarda ve etnik guruplardaki aileler, nüfuslarının fazlalığı oranında kendilerini kuvvetli hissetmektedirler [Örnek, 1981: 55].

Doğum üreme yeteneğine sahip insan hayatının başlangıcıdır. Türkler, mitolojilerine ait bilgilere bakılacak olursa, Çin kaynaklarına göre kurttan türemişlerdir. Oysa Köktürk yazıtlarına ve devrin diğer kaynaklarına bakıldığında, Türklerin, bu çağda, göğü ve yeri yaratan Tengri'nin, yeryüzünde insanoğlunu yarattığına inandıkları açıkça anlaşılır. Ancak atalarımızın kurdu mübarek görmeleri, ona hürmet etmeleri ana ve ata ruhlarıyla ilgili bir inançtan

kaynaklanıyor olmalıydı [Kalafat, 1990: 71].

Türklerde aile toplumun temelçekerdeğini oluşturmaktadır. Özellikle ata ruhlarına ait inançlardan dolayı “baba ocağı”, “ata ocağı” deyimleriyle ile kutsallaştırılan bu sosyal kurumun varlığını sürdürmesi doğumla sağlanıyordu [Araz, 1995: 90].

Doğum Öncesi

Türk toplumunda yeni bireyin aileye katılması önemli bir olgudur. Kadın ve Erkek evlendikleri ilk günden itibaren akrabalar ve komşular tarafından çocuk sahibi olmaları için telkinlere maruz kalırlar. Bu nedenle özellikle çocukları veya erkek çocukları olmayan aileler bazı pratikler uygularlar. Yapılan uygulamalarla ilgili unsurların büyük çoğunluğu eski Türk inançlarından günümüze kalmıştır [Kılıç, 2003: 204].

Türklerde erkek çocuk “ocağı tütüreceği” için yani soyun devamı açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple doğan ilk çocuğun erkek olması istenir. Anadolu’da damat evine gelen kızın kucağına ilk gün özellikle bir erkek çocuk verilir. Gelin yatağının hazırlanması esnasında da yatağın üzerinde bir erkek çocuk yuvarlatılır [Işık, 2001: 34].

Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dilek diler ve kendilerinden himmet beklenirdi. Eskiden de, mukaddes kabul edilen ağaçlara, ata mezarlarına, kam mezarlarına çaput bağlayarak, saçı ve kurban sunarak çocuk dilemek ve yardım istemek Türkler arasında yaygın bir inançtı [Kalafat, 1990:72].

Hazara Türklerinde çocuğu olmayan kadınları “baksi”ye götürürler. Çocuğa kalamayan kadın için “bakıcı kadın”, “Emici Ana”, “Ebe Ana”, “Ocaklı Ana”lara gitme, Nuska/Muska, hamayıl yazdırıp taşıma geleneği Türk boyları arasında çok yaygındır [Salih ve Kalafat, 2000: 31].

Türklerin hayatında çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için, açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin alkışını/ duasını dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır. Oğuz Beyleri, göğe el açıp yüz tutarak alkış tuttuklarında, Tanrı dileklerini geri çevirmezmiş ve çocuğu olmayanların bu şekilde dilekleri yerine gelirmiş. Yine bu boylarda, çocuk sahibi olmak isteyen anaların saçı olarak, “kuru çaylara” su saldığını görmekteyiz. Kimi destanlarımızda, çocuk sahibi olmak isteyenlerin elmalı yerlerde, kutlu pınar başlarında, ata mezarlarında yatması gerektiği vurgulanır [Kalafat, 1990:72].

Erkek çocuğun Doğu Anadolu'da olduğu gibi diğer Türk illerinde de itibarı fazladır. Erkek çocuk doğuran ana, ocağının devamlılığını sağlamış olur. Dede Korkut hikâyelerinde de, oğlu olanlar, kızı olanlar ve oğlu-kızı olmayanlar çadırları itibarıyla farklı sosyal statüdedirler [Kalafat, 1998: 103].

Anadolu Türklerinde de “Oğul uşağa karışasın”; “Erkek çocuk evin, direğidir”; “Erkek olsun kız olsun hayırlı evlat olsun”, ölüm temenni edilen bir kimseye “Adın bebeklere konulsun” denir. Erkek çocuk için “evin, ocağın tütsüsü denilir.” Çocuğu olmayan için ise “kör ocak” veya “ismi yerde kaldı” denir.

Şanlıurfa'da çocuğu olmayan kadına veya erkeğe “Kör ocak” denmektedir. Her ikisine de pek iyi muamele edilmez. Zaman zaman bu durum ortaya konur [Akbiyık, Kürkcüoğlu, 1990: 99].

Türkistan'da çocuğun dünyaya gelişi, büyümesi ve serpilmesi etrafında mitolojik muhtevası da olan bir edebiyat doğmuştur. Bunlardan bazı örnekler verecek olursak;

“Alas, alas yaman beladan halas.

Babalı ev pazar, belalı ev mezar

Babalı ev hanedan

Balasız ev zindan.

Babalı evde sır yatmaz

Gıybet olmaz.

Baldır ebedi şirin

Baldan hem bala şirin” [Kalafat, 2000: 107].

Çocuğun fizikî yapısını olumsuz yönde etkileyeceği için hamile kadın şu davranışlardan kaçınır. Yere dökülmüş ölüün yıkandığı suyun üzerinden atlamaz, atlarsa çocuğun yüzü ölü yüzlü gibi olur. Doğan çocuğun düzelmesi için; ölü suyunun ısıtıldığı ateşten kül alınıp çocuğun üzerine serpilirse düzelir [Akbıyık, Kürkçüoğlu, 1990: 100].

Gagauz Türk halk inançlarına göre gebe kadın ateşe bakmamalıdır. Bakması halinde çocuğa bir hal olabilir [Kalafat, 2002: 249]. Özbek Türklerinde baba, çocuk dünyaya gelmek üzere iken, yani annesinden doğmaya başlayınca evden gönderilir, eşik, kapı, kilitler açık bırakılırdı. Ahırdaki hayvanlar bahçeye çıkarılırdı. Çocuklar bir taraftan diğer tarafa koşuşturulurdu. Eşiğin önüne at bağlanırdı. Çaydanlıkta sütlü çay kaynatılırdı. Madenî eşyalara vurularak tıkırtı yapılırdı. O, odaya lamba ve mum yakılıp koyulurdu [Kalafat, 2000: 45].

Türkmenistan’da çocuk yaşamıyorsa daha önce doğmuş çocuğun ayağının altına ve alnına ateş bastırılır. Türkmenistan’daki bu uygulama ateş/ od kültürü ile ilgili olmalıdır. Halk sufizminde “alın” insanların gelecekteki kaderlerinin “alın yazılarının” yazıldığı yerdir [Kalafat, 2000: 35].

Doğu Anadolu’da doğum anında hamile kadının eşiğinin önünde ateş yakılır. Azerbaycan’da böyle hallerde su kenarında ateş yakılan yerler vardır [Kalafat, 2002: 150].

Doğum Sırası

Doğum sırasında, doğumun kolay olması ve çocuğun kötü ruhların şerrinden korunması için, evdeki yüklüğün üstüne bir bez serilir ve ateş üstüne bir parça yağ

atılır. Bu inanç Kazak Türkleri arasında da görülmektedir. Ateş iyesinin izlerini taşıyan bu inançlar ve yatır ziyareti şekline dönüşen Ata ruhlarını memnun etme inancı günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir [Kalafat, 1990: 78].

Yakutlar'da ilk doğuma büyük ehemmiyet verilmektedir. Doğum günü yaklaşınca erkek ormana gidip bir kayın ağacı keser. Bu ağaçtan bir buçuk arşın uzunluğunda üç kazık hazırlar. Bunlar tek bir kayın ağacından alınmalıdır. Kileri, evi, sandıkları hep açık bırakırlar. Ateşe yağ atıp "Ey doğum tanrısı Ayısıt hatun ye! Yolun açık olsun!" derler. Çocuk doğduğu gibi yağlı bir yemek yerler; bir kurban keserler. Hayvanın kafasını kırmadan pişirirler. Kemiklerini bir kaba doldurup ormana götürüp bir ağaca asarlar. Doğumun üçüncü günü Ayısıt hatunu çıkarma ayini yapılır [İnan, 1995: 168].

Yakut kadınlarına göre "son" ayısıt'ı, yani Umay'ın görevlerini melek ruhları temsil edermiş. Bu yüzden "son", doğumdan üç gün sonra, yani ayısıt hatunu teşyi ettikleri gün, kadınlar tarafından bir çukura gömülür. Gömme töreni şu şekilde yapılır: doğumdan üç gün sonra ayısıt hatun tangrıyı teşyi ederler. Yakın komşular, bilhassa kadınlar toplanır. Hanenin sol tarafında yani kadınlara mahsus kısmında, bir çukur kazıp, "son"u gömerler. Çukurun çevresine ağaç kabuğundan yapılmış küçücük üç çadır yaparlar ve bunları erkeklere göstermezler. Küçücük çadırlara ateş sokarlar. Kabuktan yapılmış küçük çadırları da ateşte yakarlar. Ateş sönmek üzere iken kadınlar bir daire teşkil ederler ve avuçlarını yağlarlar. Hepsi birden el çırpmaya, alkışlamaya başlarlar. Bu anda hepsinin birden kahkaha atıp gülmeleri gerekir [Dede, 1982: 95].

Altaylı boylarda ve Kırgızlarda doğum saati yaklaşınca, oba yahut oymak kadınları lohusanın evine toplanırlar. Tecrübe görmüş bir kadın ebe vazifesini görür. Çadırın tam ortasına, ateş yakılan yerine bir direk yerleştirerek ona bir urgan bağlarlar. Bu urganın bir ucu duvara bağlanıp lohusanın koltukları altından geçirilir. Kadın çok ıstırap çekmeğe başlarsa albastı yahut al karısı denilen kötü ruhun lohusaya musallat olduğuna hükmederler. Bu kötü ruhu korkutmak, kovmak için erkekler de toplanır, "hay, huy!" diye haykıрмаğa başlarlar, tüfek ile havaya ateş ederler. Bu

gürültü kadın doğuruncaya ve baygınlığı geçinceye kadar devam eder. Bazen hocanın yahut baksının müdahalesine lüzum hasıl olur. Lohusalara musallat olan bu kötü ruh Çin Seddi'nden Akdeniz kıyılarına, Buz denizinden Hind'e kadar yayılmış Türk folklor ve hurafelerinde Alkarası, Albastı, Albis, Almis adlarıyla yer almıştır [İnan, 1995: 169].

Bu ruhun lohusalara dadanma şekli (lohusanın ciğerlerini alıp götürmesi, suya atması, ocaklı adamlardan korkması, tüfek sesinden kaçması gibi), Kırgız, Kazak ve Anadolu Türklerinde bütün ayrıntılarıyla aynıdır. Bütün Türklere bu ruh dışıdır [Sencer, 1999: 54]. Al Karısı belki de Umay'ın ta kendisidir ya da onun kötülüğü temsil eden bir şeklidir. Nitekim Türk topluluklarında Umay "ateş ruhu" olarak da kabul görmüştür [Çoruhlu, 2002: 42].

Mahmut Kaşgarî'ye göre "Umay-doğumdan sonra çıkan son'dur. Kadınlar bununla tefe'ül ederler. Umay'a taparsa oğul olur derler". Yakut kadınlarına göre "son" Ayısıt'ı temsil eder. "Son", üç gün sonra, yani ayısıt hatunu teşyi ettikleri gün, kadınlar tarafından bir çukura gömülür. Gömme töreni, Yastremski'ye göre şöyle yapılır: "(doğumdan) üç gün sonra Ayısıt Hatun'u teşyi ederler. Yakın komşular, bilhassa kadınlar, toplanır. Hanenin sol tarafında, yani kadınlara mahsus kısmında, bir çukur kazıp "son"u gömerler. Çukurun çevresine ağaç kabuğundan yapılmış küçük küçük üç çadır yaparlar ve bunları erkeklere göstermezler. Küçük çadırlara ateş sokarlar. Kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resimleri ve küçük yay ve üç tane ok (çocuk kız ise kabuktan makas, inek ve kısrağ resimleri) yaparlar. Sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına korlar. Sonra bu resimleri oklarla atıp ateşe düşürürler. Kabuktan yapılmış küçük çadırları da ateşe yakarlar. Ateş sönmek üzere iken kadınlar bir daire teşkil ederler ve avuçlarını yağlarlar. Hepsini birden el çırpmağa, alkışlamaya başlarlar. Bu anda hepsinin birden kahkaha atıp gülmeleri gerekir. Gülmek için önce kendilerini zorlarlar; yüzlerine yağ ve kurum sürerler. Birden hepsi gülmeye başlarlar ve: Doğum tanrısı hatun, ye! diye bağırırlar. Aralarında bulunan bir genç kadın kahkahâ atarak gülerse "ayısıt buna girdi. Çocukları çok olacak" derler. Bu törenden anlaşılıyor ki "son" çocukların koruyucusu olan ayısıt (Umay)ın timsalidir. Buna kadınlar çocuk anası olmak için

taparlar [İnan, 1995: 39].

Özbek Türklerinde çocuk dünyaya gelmek üzereyken odaya lamba ve mum yakılıp koyulurdu. Bunun yanı sıra annenin baş ucuna ekmek, tuz, bıçak, üzerlik (ısırık) konulurdu. Ayrıca üzerlik koklatılırdı. Doğum yapan kadın, ateşle temsilî olarak paklanır [Kalafat, 1997: 251]. Ayrıca Özbeklerde, çocuk dünyaya geldiği zaman da çocuğu ve annesini inler-cinlerden ve yaman gözlerden korumak amacıyla ateşten geçirilerek cillig devri yani kırkı yapılır. Anne ve çocuğu da 40 gün cillede kırklı olurdu. Bu dönemde yabancı kişilerin anne ve çocuğunun yanına girmesi yasaktır. Çilleli evde çeşitli irimler-sirimler (dini pratikler) yapılırdı. Çocuğu yaşamayan kadınlar da bu dönemde doğum yapılan eve sokulmazdı [Kalafat, 2000: 43].

Ahıska Türklerinde doğum yapmış kadını “Al basmasın” diye eşikte bir mum veya ateş yakılır. Bu ateşin şeytan veya cin türünden varlıkların gelinin odasına eşikten geçerek girmesine mâni olacağına inanılır [Kalafat, 2002: 201]. Doğum odasında doğum anında ve doğumdan sonra 40 gün ışık yakılması geleneği Türk Dünyası’nda çok yaygın bir uygulamadır.

Doğu Anadolu’da, doğum sırasında, anayı kötü ruh olan Al, Alkarısı, Albasması’na karşı daima korumaya, onu böyle bir durumla karşı karşıya bırakmamak için geceleri yanında bulunmaya çalışırlar. Erzurum, Kars, Ağrı, ve Muş illeri çevresinde doğum yapan kadınlar, geceleri albasması tehlikesine karşı yalnız bırakılmazlar. Doğum için gelen kadınlar ve evde bulunanlar, gece, doğum yapmanı beklerler. Doğum sırasında eve giren hiçbir eşya dışarı çıkarılmaz. Ayrılmak zorunda kalan kadınlar, gündüz dışarı çıkabilir ama, güneş batmadan yine geri dönmek mecburiyetindedirler. Aksi yapılırsa, doğum yapan kadını al basması tehlikesi vardır. Buna dikkat edilmeyen yörelerde, doğumdan sonra, al karısı, bebeği ve anayı öldürürmüş. Al karısından korunmak için, yine bu çevrede, doğum yapan kadının yanında, gece, ocak veya ışık söndürülmez, sabah gün ışıncaya kadar yanık tutulur [Kalafat, 1990: 78].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da lohusanın odasında bilhassa geceleri ateş

yakıldığını, bu ateşin hiç söndürülmediğini, ayrıca doğum esnasında da kapı eşiğinin önünde ateş yakıldığını biliyoruz. Bu ateşle birlikte mümkün olması halinde lohusanın bulunduğu odanın ışıklarının söndürülmediğini de biliyoruz. Kuzey Irak Türkmen ve Kırmançlarında da lohusa, odasında yalnız bırakılmaz ve odasındaki ateşin sürekli alevli olmasına çalışılır. Bu uygulamada maksat lohusanın kötü ruhlardan korunmasıdır. Gagauzlar'da da lohusanın odasına gece kimse girmez. Zaruret hallerinde kapının önüne konan bir ateşin üzerinden atlandıktan sonra içeriye girilebilir [Kalafat, 1998: 103].

Malatya'da doğumu kolaylaştıracağına inanıldığı için kadının hamile iken yaptığı tandır veya ocak yıkılır [Yardımcı, 1989: 268].

Erbil'de saç burkuk doğan çocuğun babasının başını yiyeceği inancı vardır. Böyle dünyaya gelmiş bebeklerin ölümüne sebep olmamaları için bu tür çocukların "Anlı yandırılır". Küçük bir iğne ateşte kızartılır, sembolik olarak bebeğin alnı dağlanır. Bu tür çocuklara "Alnı on üçtür-Mikbettir-Uğursuzdur" denilir. Bu uygulamadaki iğne ve ateş eski Türk inancındaki ateş ve demir kültürleriyle ilgilidir [Kalafat, 2000: 60-61].

Bulgar Dağı Yörüklerinde ocak başında doğan çocuk sıtaralı (şanslı) sayılır. Davar başında doğan çocuk kutlu sayılır. Yabanda doğan çocuğun yiğit olacağına inanılır. Erkek çocuk çok gözde sayılır. "Er obanın alafı (alevi) kız evin közüdür" denilmektedir [Kalafat, 1996: 16].

Yörükler, erkek çocuk ocak başında doğarsa şanslı olacağına, davar başında doğarsa kutlu olacağına, odun toplarken doğarsa yiğit olacağına inanılır. Yörüklerde, "Erkek çocuk obanın alevi, kız çocuk evin közüdür" sözü yaygındır [Artun, 1996: 44].

Anadolu'daki Varsak Türklerinde de lohusa kadının ve kırklı çocuğun bulunduğu odanın ışığı, gece sabaha kadar söndürülmez. Kırklı evden başka bir eve ateş verilmez. "Al" basarsa çocuk ayyaş halini alır ve kendinden geçer, gider. Bunu önlemek için ayyaş aş pişirilir. Bu aş, sokakta gelip geçen herkesin ateşe bir odun

atmasıyla pişirilir ve kaplara dökülür [Gökbel 1998: 95].

Bazı yörelerde doğum evinin önünde ateş yakılıp silah atıldığı da olur.

Doğum Sonrası

Türklerde kadının hamilelik dönemi ve doğmu son derece önemliydi. Ancak bu önem doğumdan sonra geçen belli bir süreyi de içine alıyordu. Doğum sonrasında alınan tedbir ve yapılan uygulamaların pek çoğu anne ve çocuğun sağlıklı olması içindir. Alınan bu önlemler ve yapılan uygulamalar arasında akrabalar ve çevredeki insanlar anneye yardımcı olmaktadır.

Türkmenistan'da çocuk doğduktan sonra kırk gün geçinceye kadar kırklı/ çilli sayılır. Kırklı eve âdetli kadın ve merhumu, toprağa verip mezarlıktan dönen kişi girmemelidir. Böyle eve et ve yumurta sokulmamalıdır. Kırklı eve et ve yumurta getirilmişse, çocuk eşikten dışarı çıkarılmalı, et ve yumurta eve alındıktan sonra çocuk eve alınmalıdır [Kalafat, 2000: 48].

Özbeklerde çocuk dünyaya geldiği zaman çocuğu ve annesini inler-cinlerden ve yaman gözlerden korumak amacıyla ateşten geçirilerek kırkı yapılır [Kalafat, 2000: 32]. Bunun yanısıra bebeğin giysileri evde açıkta tutulmaz, dışarıya konulmaz, ins ve cin giymesin, şeytan üzerlerine oturmasın diye, dolap türünden kapatılan yerlere konulur [Kalafat, 2000: 106].

Özbek mitolojisinde “Beşik Toyu” kutsal kabul edilir bebeğin beşiğe konulmasının yirmi birinci gününden sonra Beşik Toyu yapılır. Beşik Toyu esnasında ısıruk (üzerlik) tütsülendirilir, beşiğin etrafında defa bu tütsü dolandırılır. Bu esnada şu dua yapılır:

“Ağır yatıp, yengil dursun
Kuş gibi uçup at gibi koşsun

Yattığı yer sıcak olsun

Girecek in-cin, dev, düşman yok olsun” denir [Kalafat, 1997: 265].

Özbek Türklerinde çocuğu hayata alıştırmak bitkiler, su, ateş ve çeşitli hayvanlardan gelebilecek görünmeyen tehlikelere karşı korumak için bir eğlence havası içerisinde temsili oyunlar ve türkülerle, “kurt görsen korkma, o senin arkadaşındır. At görsen karkına, o senin binitindir. Sebze görsen korkma, o senin aşındır. Ateş görsen korkma.....” şeklinde telkinde bulunurlar [Kalafat, 2000: 107].

Merkezi Türkistan’da çocuğu ile birlikte çocuklu bir aileye giden kimse, ins ve cinsten korunmak için güneş battıktan sonra evine dönmez, gittiği evde kalır. Evine dönüp çocuğunu beşiğine koymadan evvel beşiğin etrafında üzerlik tütsüsü gezdirir. Ateşle beşiğin etrafında dolaşırken, “el-as halas” denir ve bebek sonra beşiğine konulur. Böylece çocuğun korunduğuna inanılır [Kalafat, 2000: 107].

Kumuk ve Avarlar’da süt çocuğu gece dışarıya çıkarılmaz, muhakkak çıkarılması gerekir ise çocuğun yüzüne “ocak isı” sürülür [Kalafat, 1999: 124].

Bayır-Bucak Türkmenlerinde çocuğun düşen dişi, “al eskisini ver yenisini” denilerek evin “ocağın” damına atılır [Kalafat, 2000: 90].

Afganistan Türklerinde kırkı çıkmamış anne kırk ün evin eşiğinin dışından gelen yemeği yemez. Bu korunma bazen 7 gün bazen de 20 gün sürebilir, bazen de kırklı kadın kırk gün kendi odasının eşiğinden dışarı çıkmaz. Kırk gün dolunca da o odada durmaz, bir yakının evine gider. Buna “çille kaçış” denir. Çille, Farsça kırk anlamına gelir. Kırklı eve yabancının gelmesi çocuğun “cine uğrayacağı” fikri Anadolu’da da yaşamaktadır [Kalafat, 2000: 52].

Gagauzlarda hamile kadının doğum yaptığı odada kötü ruhlardan korunmak için lamba yakılır [Kalafat, 2002: 249]. Ayrıca, Gagauzlarda lohusanın odasına gece kimse giremez, girmek gerekir ise odanın kapısı önüne konan bir ateş üzerinden atlamak zorundadır [Güngör, Argunşah, 1991: 25].

Batı Trakya Türklerinde loğusa kadının helâya tek başına gitmesine izin verilmez. Gitmesi gerekirse elinde ateşle gitmesi gerekir. Ateşin lohusa kadını koruduğuna inanılır [Dede, 1982: 99].

Hazara Türklerinde çocuğa gelecek tehlikeleri önlemek için, çocuklar pasaklı tutulur, yüzüne kömür sürülür [Salih, 2000: 32].

Makedonya'da şehirlerde yaşayan Türklerde anne kırkı çıkmadan gündüz evin eşliğinden dışarı çıkabilir, ancak akşamdan sonra çıkamaz. Bir şeye "uğradığına" inanılan ve çocuğu olmayan kadınlar Tepensa'daki Hüseyin Dede'nin ve Pocuval'daki Yusuf Dede'nin türbesine giderler. Deliktaş diye bilinen mevki "Evliya Yatağı" olarak anılmaktadır. Buraya adak adanır, türbeye mum bırakılır, havlu hediye edilir, bez bağlanır. Bu çevrelerde kırkı çıkmamış kadın elini hamura süremez, aksi halde hamurun bereketi kalmaz. Kırk çıkarma işleminde dereden kırk taş toplanır. Çocuk ve annesi yıkanırken bu taşlar başından aşağıya dökülür. Bir şeye uğramış kimseler bu arada kırklılar nazardan ve büyüden anlayan patkacılara götürürler. Patkacı hastayı su dökerek yıkamak suretiyle patkalamış olur. Patkacılar bir nevi ocaktır. "İnsan kırk odalı bir konak" tabiri insan yapısındaki kırk merkezden kaynaklanıyor olmalı [Kalafat, 2000: 86].

Makedonya Türkleri'nde gece 12'ye beş kala ve beş geçe dışarıya çıkılmaz, bu saatlerde dışarıda dolaşılmaz, özellikle çöplükten geçilmez. Buralarda cinlerin olduğuna inanılır. Bu inancı taşıyanlara göre, gece evden ateş ve tuz verilmez. Bu hususlara bilhassa evlerinde lohusa olan aileler dikkat ederler. Kara iye'lerin çöplüklerde mekan tutabileceği, gece yerlerin "bağlandığı" geceleri komşulara "ateş" türünden şeylerin verilmeyeceği bilinmektedir. Bu uygulama gece yarısı onları görmemek için yapılmış olabilir. Enerjinin en düşük olduğu yer, saat olması itibariyle görünmeleri ihtimali artabilir. Anılan gece, Hıdırellez gecesi ise durum değişir [Kalafat, 2000: 88].

Türkiye'de kırklı eve et getirilecek ise, çocuğun babası çocuğu başının üzerinde havaya doğru ayağa kaldırır. Etten yüksekte tutmaya çalışır. Bize göre et, yumurta

cenazeden gelen kişinin çocuğu “basması” risk vardır. Baba çocuğu yukarı kaldırırken, açıklandığı üzere Allah’ın gökte tasavvur edilmesi ve ondan güç almak istenilmesinden kaynaklanmaktadır [Kalafat, 2000: 48].

Harput yöresinde çocuğu yaşamayan kadınlar, çocuklarının yaşamasını sağlamak için, çöp ve benzerlerden yapılan sembolik bir bebeği, Harput’ta medfun bulunan Beşik Baba’nın sandukası üzerinde sökerek dağıtırlar. Böylece yeni doğacak çocuğun yaşayacağına inanırlar. Bu pratiğe benzer inanç küçük farklılıklarla Tuba-Urenha Türklerinde de tespit olunmuştur. Tuba Türkleri çocuğun doğumunu müteakip onu, büyükçe bir kazanın altına saklayarak yanına, “Ak Eren” adı verilen “Ongunu” ve arpa unundan hazırlanmış sembolik bir bebeği bırakırlardı. Kamlar aracılığıyla yapılan bu ayin ve merasim sırasında sembolik bebeğin karnı yarılr, parçalanır ve toprağa gömülürdü. Bu tören sırasında ana ve baba, çocukları gerçekten ölmüş gibi ağlaşırlardı. Bununla çocuğa hastalık veren veya onun ruhunu alarak ölümüne sebep olan şerir ruhların aldatıldığına, şaşırtıldığına inanılırdı. Bu pratiklerde “Ak Eren”in yerini ulu kişinin koruyuculuğu ve kurtarıcılığı almıştır. Ayrıca arpa unundan yapılan ve sonu sembolik bir ölümle neticelenen bebek tasviri ise yerini aynı akıbete maruz kalan sembolik bez bebeğe bırakmıştır. Dolayısıyla her iki pratikte de amaç ve inanç aynıdır [Araz, 1995: 99]. Çocuğun kazanın altında saklanması da soy, ailenin devamının sembolü olan ocak inancıyla ilgilidir.

Kars yöresinde, kırk basan çocuğun üzerine, 3 defa bıçak bastırılır. Anne ve babasının elbisesinden bir parça, kırkbasan çocuğun altında yakılır ise, çocuğun sağlığına kavuşacağına inanılır [Kalafat, 1990: 83].

Anadolu’da “Al-Ruhu”nun mekanı olarak; ahırlar, samanlıklar, virane ve harabe yerler, su kaynakları, ağaç dipleri, değirmenler, mağaralar ve tandırlar olarak bilinir. Bu mekânlar ateş, su, ağaç ve güneş kültürle olan ilişkilerinden dolayı ayrı bir öneme haizdir.

Kars yöresinde çocuk kız doğarsa “bereket”, oğlan doğarsa, devlet olduğu inancı ile karşılanır. Bu çevrede doğan çocuk, eğer ilk erkek çocuk ise; duyanlar, o evin

bacasına çıkıp bacayı bozmak isterler. Bunu önlemek için, ev sahibi onlara bahşiş/peşkeş verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, bacayı bozdurmaz. Buna “baca sökmek” denir. Böyle yapılmazsa, baca sökülürse, ocağın söneceğine, doğan çocuğun öleceğine, ocağın dağılacağına, soyun sürmeyeceğine inanılır. Burada koruyucu ruhun, ocak iyesinin memnun edilmesi için, saç verilmesi inancı açıkça görülmektedir [Kalafat, 1990: 79].

Urfa’da çocuğun sidiği üzerinden geçmenin, iyilik getirmeyeceğine inanılır. Kars ve Gaziantep çevrelerinde ateş ile oynayan çocukların altını ıslattığı sanılır. Altını ıslatan çocuklar için, süpürge uçları üzerlik olarak yakılır.

Giresun’da çocuğun beşiğinin münasip yerine kömür ve kül torbacıkları asılır. Kömürün ve külün çocuğu kötü ruhlardan koruduklarına inanılır.

2. 1. 2. Evlenme

İnsan hayatının önemli geçiş dönemlerinden olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasındaki dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle gözüyle görülmüştür. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir [Örnek, 1995: 185].

Türklerde evlenme, yeni yuva (ocak) kurmak, çocuk sahibi olup soyun devamını sağlamak gibi isteklerin ortaya koyduğu önemli bir geçiş dönemidir. Evlilikle beraber kişiler konum değiştirerek itibar kazanırlar.

Hayatın evliliğe bağlı bu önemli safhasında iyi ve kötü karaktere sahip olan ruhlarla

beraber, ev iyeleri ve ata ruhlarının, kişinin eş bulmasında, yuva kurup çocuk sahibi olmasında olumlu veya olumsuz yönde tesir ederek, bahsolunan konularda etkili olduklarına ilişkin inançlar vardır [Araz, 1995: 110].

Dünyadaki diğer toplumlarda olduğu gibi eski Türklerde de toplumun çekirdeğini aile oluşturmaktadır. Türklerde “patriarkel aile” tipi hakimdir ve ailenin sembolü “ev”, evin sembolü de “ocak”tır. Nitekim Yakutlarda evlilik, “sönmez bir ateş yakma” şeklinde ifade edilmektedir [Güngör Günay, 1997:68].

Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilâhilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüyle bağlıdır. Şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” denir [İnan, 1995: 68].

Türk kültüründe aile önemli bir yer teşkil eder. Toplumların geleceği, sağlam aile yapısıyla mümkün olmaktadır. Aileye verilen bu önem Türklerde evin, eşiğin ve ocağın kutsal sayılmasına neden olmuştur.

Kırgız Türklerinde yaşama ve geçinme karşılığında “ateşi tutma” denir. Bu söz hem mal ve para azlığı, hem de insanlarla geçinme anlayışında söylenir [Erdem, 2000: 17].

Evlenme Öncesi

Evlenmeye niyetli olan bireylerin kendilerine eş bulma zamanı olarak kabul edilen bu dönemde evlenmeye yönelik bazı uygulamalar yapılmaktadır.

Türklerde, ailenin çağı gelen erkek evladına ev/ çadır kuruluyordu. Baba ocağından ayrılan oğul, kendi ocağını kuruyor, ancak ata ocağından kopmuyorlardı. Bu uygulamaya evlendirme ev sahibi olma anlamında “evlenme” deniyordu [Salih, Kalafat, 2000: 39].

Valandova Yörük Türklerinde kızlar 12-13 yaşlarından itibaren çehiz, oğlanlar da evlilik parası biriktirmeye başlarlar. Evlilik evveli istetmeler bu yaşlardan itibaren başlar. “Dünür Gitme” âdetleri vardır. Oğlanın babası kız evine varınca ocağın etrafına oturur ve ateşi karıştırır. Bize göre yeni bir “Ocak” kuracak olan damat adayının babasının eski Türk inançlarında kutsal sayılan ateşi karıştırması özel anlam taşımaktadır. Kız babası nazlanırken “Bir balta ile odun kesilmez” demektedir [Kalafat, 2000: 235].

Harput ve çevresinde evlenmek istedikleri halde bu isteklerini bir türlü elde edemeyen genç kız ve erkeklerin bahtlarının bağlı olduğuna inanılır. Bu durumda gençler özellikle Fatih Ahmet Baba, Arap Baba ve Murat Baba'nın türbesine götürülür. Bu gençler ulu ve bilge kişilerin “ruhlarının yüzü suyu hürmetine” Tanrı'dan manevi yardım talebinde bulunurlar [Araz, 1995: 110]. Bugün İslâmî kalıplar içinde yoğrulmuş olan bu inançlar ve pratikler, eski Türklerde ata ve ocak kültlerine bağlı inançların fonksiyon değişimine uğramış biçimleridir.

Evlenme Sırası

Nikah toplumsal bir olay olduğundan çeşitli tarihî dönemlerin ve dinî görüşlerin üzerinde derin etkilerini görmekteyiz. Meselâ, şamanizm döneminde Uygurlarda düğünde erkek ve kızlar atlı iki sıra şeklinde düğün meydanına toplanırdı. Meydanın ortasına arça (akçam) ağacından ateş yakılır. Kam ağacın çevresine kımız serper, evlenenlere başarı ve mutluluklar dilerdi. Ardından evlenen erkek ve kız atla, ateşten atlatılarak düğün töreni bitirilirdi [Rahman: 104].

Türkistan'da gelin oğlan evinin önüne getirilince bir kabın içinde yakılan ateşin közleri ikiye bölünür, gelin arasından geçer. Böylece gelinin günahlarının ve kötü huylarının yok olacağına inanılır [Özhan, 1993: 34]. Altay Türklerinde gelin oğlan evine ayak basar basmaz ateşe yağ atarak ateş iyesini memnun eder [Özkan, 2002: 602].

Şaman ayinlerinde ve manzum dualardan birinde ateş ruhu şöyle takdis edilmektedir: “Üç köşeli taş ocak, alevli yanan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın, daima yansın! Yaktığımız ateş alevli olsun. Tarhana pişirdiğimiz ocağın külü çok olsun! Neslimiz kesilmesin, sürsün, biri giderse biri gelsin! Ey Abukan dağının payı, ey ay ve güneşin parçası olan ateş! Bereket ver, kısmetimiz bol olsun [İnan, 1995: 70].

Düğün törenlerinde ateş ve ocağın gerek şamanistlerde ve gerek müslüman Türklere çok önemli mevki vardır. Budist Buret’ler bile gelin ve güveyi ateş ve ocağa secde ettirerek şu duayı okurlar: “Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay-Han ve Burhatun Han dağlarının tepesinde biten karaağaçtan yaratılmışsın! Gök yerden ayrıldığı zaman doğmuşsun; Ötügen anamızın tabanından (kademinden) peyda olmuşsun! Anamız ateş, senin baban sert çelik, anan çakmak taşı, ecdadın karaağaçtır. Senin nurun göklere ulaşır, yerin altına nüfuz eder. Gökte yaşayanın çakmağıyla çakılmışsın, anamız Uluken hatunun eliyle yakılmışsın! Sarı başlı koyundan aldığımız sarı yağları sana kurban sunuyoruz. Neşeli ve sağlam, oğlun, güzel kız-gelinin var! Ey daima göklere uzanan ve bakan ateş! Biz sana fincan fincan rakı, kap kap yağ sunuyoruz; güveye ve geline ve bütün ulusumuza sağlık ve güven ver! Biz sana secde ediyoruz [İnan, 1995: 70].

Kırgızların düğün törenlerinde ateş ve ocak, tıpkı Altay ve Buryat şamanistlerinde olduğu gibi, önemli bir unsurdur. Kırgızlar’ın “Manas” destanında bir gelinin kayın babasının evine giderken ateşe ve ocağa yükündüğü şöyle anlatılıyor: “Kızlar ve gelin çifte çifte dizilerek çadıra girdiler. Gelin eğilerek ocağa selâm verdi. Sonra ateşe yaklaşarak yükündü, ateşe selâm verdi” [İnan, 1976: 45].

Kazaklarda da, kız kaçırıldıktan sonra delikanlının arkadaşları çalı çırpıdan bir otağ (odag) yaparlar. Bu otağın kapısı yoktur. Güvey ile gelin bu otağda üç gün kalırlar. Bunlar ateşlerini çakmak taşıyla kendileri yakarlar. Dışarıdan ateş ve kibrit verilmez [İnan, 1995: 166].

Kırım Tatarlarında damat alayı gelince ocaktan bir köz verir. Gelin bu kömürü alır

kendi ailesine götürür. Böylece ailesine “kuta” gelecek beni isteyecekler demiş olur [Kalafat, 2002: 343].

Uygurlarda kızın geçeceği yola belli aralıklarla ateş yakılır, kız mahalleye geldiğinde mahallenin gençleri tarafından yolu kesilir, çeşitli düğün hediyeleri verildikten sonra mahalleye girilmesine izin verilir. Erkeğin evinin önüne gelindiğinde gelin kilime sarılıp ateş üzerinden geçirildikten sonra içeriye alınır [Rahman, 107].

Özbekistan’da gelinin ayağının, yeni evine bereket getirmesi için gelin eşikten geçmeden evvel kurban kesilir. Çiftler avludaki ateşin etrafında yedi defa dolaşırlar [Kalafat, 2000: 206]. Yeni gelin aileye huzursuzluk getirmesin diye ayağının altı hafifçe yakılır [Artun, 1996: 37].

Uluğ Türkistan’da gelin, oğlan evinin eşiğinin önüne gelince attan inmez. Koyun ve tavuk kestirir, hediye alır. Bu uygulama Türkiye Türklerinde de vardır. Gelin yeni bir eşikten içeri girecektir. Eşik kutsaldır. Yeni bir evin ferdi olacaktır. Ocak da kutsaldır. Kan akıtılması, etinin lokma edilmesi şerleri defeder. Alınan hediye bir nevi saçdır [Kalafat, 2000: 204].

Özbeklerde, gelin eşikten girerken gelinin başına bacadan sembolik toplar atılır, ateşin etrafında üç defa dolaştırılır, böylece ins-cinsden saflanmış olacağına, çiftlerin arasındaki muhabbet ve sıcaklığın devam edeceğine inanılır. Gelin, yeni evinin eşiğinden girmeden evvel yüzü açtırılır ve “Bu ev benim evim, evim onurum” diye üç defa tekrarlatılır [Kalafat, 2000: 208]. Bazı yörelerde de davetliler üzerine üzerlik tütsüsü tutulur.

Özbeklerde gerdek gecesi, yakılmış mumlar gelin ve güveyin etrafında dolaştırılır, odanın kapısından girerken gelin ve güveye ayna tutulur, bal yalattırılır. Saçları elle düzeltilir, okşanır. Her ikisinin de koluna ipek verilir. Odaya çiftler rızıklı olsun diye bir tas içerisinde buğday konulur. Ak fatiha verilir (Hayır duası edilir) [Kalafat, 2000: 213].

Türkmenistan Türklerinde gelin yeni evine gelince; gelinin sağ elini sarı yağa, sol elini soğuk una batırma uygulaması yapılır. Böylece, o gelinin yeni ocağına bereket getireceğine inanılır [Kalafat, 2000: 157].

Karakalpaklarda damat başarısız olmasın diye, gerdek odasının girişinde eşiğin önünde, damat ve gelin 3 defa ateşten atlatılırlar. Böylece zararlı cinlerin imha edildiğine inanırlar [Kalafat, 2002: 73].

Valandova Türkmen Yörüklerinde gelin, kaynana ve kaynatasının yardımı ile attan indirilir. Bu arada gelin cebinden çıkardığı metal parçalarını üç defa sallayarak evinin damına doğru fırlatır. Bize göre gerek üç sayısı ve gerekse fırlatılan parçaların metal oluşları Gök Tanrı inanç sisteminin uzantılarıdır. Demir'in eski Türk inançlarında kutsal kabul edildiğini biliyoruz. Bugün Anadolu Türklerinde de sadaka verilirken başın etrafında üç defa dolaştırıldıktan sonra verildiğini keza biliyoruz. Gelin, metal parçalarını eski ocağı damına atmakla o ocağın iyesini hoşnut etmeyi amaçlamış olabilir. [Kalafat, 2000: 238].

Jitonik Debre Türklerinde gelin, gerdeğe girmeden evvel kayınvalidesi gelini ocağa götürür ve kafasını üç defa ocağa vurur gibi yapar. Böylece bu ocağın kutsiyetini ve bereketini unutma yeri mesul sensin, demiş olur [Kalafat, 1996: 166].

Gelinin, damadın evine girdiğinde ocağın başına götürülmesi şeklindeki uygulama Makedonya Türkleri'nde de vardır. Doğu Anadolu'da ise gelin gıda ambarına, kilere, erzak deposuna götürülür [Kalafat, 2002: 29].

Kayseri'de evlenecek kimse gerdeğe girmeden önce yatsı namazına gidilir. Yatsı namazını müteakip damat ve yakınları imamla birlikte eve dönerler. Bu sırada "gilamada" denilen bağ çubuklarından bir demet alınarak, kapı önünde, imamın yaptığı duadan sonra yakılır. Damat Ateşi adı verilen bu ateş üzerinden damat atlatılır. Bu ateşin yakılmasının amacı, şeytanın da damatla birlikte gerdeğe girmesini önlemek ve damadın karşılaşabileceği zorluklardan onu kurtarmaktır [Güngör, 1998: 330].

Türklerde kişiöglü âdeta doğuştan beydir veya onun kişiliöindeki kuvvede bir beylik vardır. Evlendiöi zaman bu beylik unsuru açığa, gün ışığına çıkar. O'nun yeni bir ocağı ateşlemesi onun beyliöinin başlamasıdır. Yeni binalara, çatı safhasında bayrak asılması, düöün bayrağı, bu anlamda o beyin kendi ocağında egemenliöidir [Kalafat, 2002: 89].

Dereköy'de köyün gençlerinin düöün gecesi eölendikleri “muhabbet gecesi” yapılır. İçki içilip kadın oynatılan bu gecede, çirkin bir olay olmasını önlemek için “Ocak Başı” denilen saygın bir kişi seçilir [Kalafat, 1998: 118].

Türkiye'nin birçok yöresinde görölen sinsin oyunu Osmaniye'de düöün gecesi oynanmaktadır. Davetliler ateşin etrafını çevirirler. Davul “sinsin” havasını çalar. İyi “sinsin” oynayan birisi çıkıp, ateşin etrafında döne döne oynamaya başlar. Bu arada, eline kemerini alan bir başka oyuncu, bunu kovalayarak vurmaya çalışır, oynayan kaçar. Ardından kovalayan oynamaya başlar. Bir başka oyuncu da bunu kovalayıp kendisi oyunu devralır. Oyun bu şekilde devam eder [şimşek, 2003: 25]. Bu oyun, eski Türklerdeki ateş kültünün bir kalıntısı olarak hala günümüzde hâlâ oynanmaktadır.

Boyabat ve çevresinde gelin evden çıkarılırken kız tarafı, kızın saödıçına kül, çivi, ekmek, oklava ve çanak veriyor. Kül ocağın devamlılıöini; çivi, oölanın evine çakıldıöında gelinin eve baölanmasını; ekmek, bereketin geleceöini, oklava, çanaöa vurulduöça gelinin aölamaklı halinin gizleneceöini saölamaktadır.

Kayseri Bünyan yöresinde kına gecesinde, gelin ile kaynana arasındaki tartışmalar mum gibi eriyip yok olsun diye, iki tane mum yakılır. Tomarza'da ise, kına gecesinde kız tarafından bir kadın Üç İhlâs, bir Fatıha okuyarak üç mum yakar. Yanan mumların sonuna kadar sönmemesini diler. Eöer mumlar erken sönerse evliliöin uzun sürmeyeceöine inanılır [Güngör, 1991: 99].

Mezar-ı şerif'de hem geline ve hem de damada kına gerdekten bir gece önce yakılır. Kına avucun içine konularak yakılmış olunur. Aynı gece yedi kızın da eline

kına yakılır. Böylece onların da kısmetinin açılacağına inanılır. Bahtı açılması istenen kızların eline de kına yakılır. Kına tepsisinde mum yakılır; tepsinin ortasında çiçek etrafında yiyecekler olur. Çocuklara da kına yakıldığı olur. Gelinin böylece balalı (çocuklu) olacağına inanılır. Kına, Türk dünyasının her kesiminde görülen bir uygulamadır. Kına tepsisine mum yakılması ve çayda çıra oyunundaki mumlar bize göre ateşin kutsiyetini göstermektedir [Kalafat, 2000: 204].

Ürgüp kasabası ve köylerinde duvağın üzerine “kıvrak” adı verilen kırmızı pullu bir örtü örtülmektedir. “Geline al basmasın diye kullanılan bu örtünün bugün daha çok gelinin başını ağrımasını engellemek amacıyla taşındığına inanılmaktadır [Er, 1997: 200].

Harput yöresinde düğün günü gelinin oğlan kardeşi, yoksa dayısı veya amcası “gelin kuşağı” adı verilen kırmızı ipekli şeriti, orada bulunan davetlilerin huzurunda gelinin beline üç defa çözerek bağlar. Bu davranışla gelinin gideceği eve bolluk, bereket ve uğur getirdiğine inanılır. Eski Türk inançlarında alpların ve kamların kuşandıkları kuşak ile, kutsiyet ifade eden üç sayısının söz konusu kuşak çözme ve bağlama pratiğinde birleştiğini görüyoruz [Araz, 1995: 113].

Ege bölgesindeki Tahtacılarda gelin alma gününde giyilen gelinlik takımlar; iç içe giyilen don, gömlek, üste giyilen üç etek “deyre” ve keper başlıktan başka, en üste giyilen gelinlik al kadifeden oluşur. Aslında bu, İslâm öncesi Türk kadın ve erkek giyiminin özgün biçimi olarak görülmektedir. Destanlarda kızıl renkli kaftanı ancak evlenecek olanlar giymektedir. Evlenme, genç kızlıktan kadınlığa geçişi belirten bir sosyal olguyu kutsama amacı taşıdığından gelin de baştan aşağı anlam dolu giysiler içindedir. İnançlar en önde gelen biçimlendirme öğesidir. Bu yüzden en önemli yanı gelinlerin baştan aşağı allara bürünmesidir. Günümüzde artık beyaz gelinlik yer almış olmakla birlikte, gelinlere al gelinlik giydirilmesi, al duvak örtülmesi; eski Türk inançlarının bugünkü izleridir. Anlam bakımından “al” ile yapılan sözcüklerin, ateş ile ilgisi üzerinde durulurken “al” sözcüğünün pembe, kırmızı, parlak kızıl gibi rengi belirtmesi yanında, “al” rengin bayrakta ve giyim halinde, ateşle ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. “Al” ruhu tarihe önceki zamanlarda, tarihi dönemlerde

tasarlandığı gibi kötü bir ruh olmamıştır. Bugünkü Türk inanmaları onu “kötü bir ruh” olarak göstermesine karşın (albastı, alkarası), bir zamanlar “al ruhu”nun koruyucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kötü ruh “al” renkten korkar. Geline allar giydirilip, yüzünün al duvakla örtülmesi, gelini kötülüklerden ve nazardan korumak için alınan bir önlemdir. Gelin, gelin başlığını giydikten sonra başından aşağı “al” örtüsünün altına saklanarak damadın evine gider. Günümüzde Ege yöresinde yaygın biçimde sürdürülen bu gelenek, bir aşiret geleneği olup, Sünni Yörüklerin günümüzde de sürdürdükleri geleneksel bir davranıştır [Kılıç, 2003: 237].

Düğünde geline al duvak takılması da gelinin gerdeğe girdiği yeri yani onun yeni evini temsil etmekte idi [Köse, 2003: 95].

Borçalı Türklerinde gelin eşikten içeri girince bir kapta kor halinde od (ateş) getirilir. Yanında demir şiş olur. Gelin od’un etrafında 3 defa sağdan başlayarak dolaşır [Kalafat, 2002: 98].

Harput’ta gelin eve getirildiği zaman kurban kesilir. Gelin bir kurbanın üzerinden atlayarak geçtikten sonra iç kapının önünde serili bulunan koyun postunun üzerine getirilir. Burada kapının yan duvarına dayalı ve “eğiş” adı verilen demirden yapılmış ocak aracının üzerine basan gelin, aynı yerdeki tahta kaşığı da ayağı ile kırdıktan sonra kapının eşiğine bastırılmadan içeri alınır. Bu davranışlarda tahta kaşığın kırılmaması bir uğursuzluk işareti olarak telâkki edilir. Söz konusu pratiklerde; kurbanın kesilmesi, evin kaza ve belalardan korunması; koyun postu gelinin, koyun gibi uslu ve sakin huylu olması; eğiş, gelinin doğru ve demir gibi kuvvetli, sağlam bir yapı ve karaktere kavuşması; kaşığın kırılması, eve uğur ve bereketin gelmesi; eşikten atlama ise gelinin çarpılıp hastalıklara yakalanmaması ve sağlıklı olması amaç ve inancına yöneliktir [Araz, 1995: 115].

Evlilik toyu münasebeti ile de bazı uygulama ve inançlar yaşanır. Gelin, babasının evinden çıktığı zaman arkasından su dökerler. Damadın evine girdiğinde ocağa götürülür, gelin ocağı öperek ziyaret eder. Gelinin eline içmek için şerbet verilir, yaşamın tatlı ve hayırlı olması için gelin eve girerken besmele çekmesi gerekir [Kalafat, 20002: 29].

Evlenme sırasında geline kına yakılır. Osmaniye’de kınacıları kız evi karşılar. Bir süre oynandıktan sonra, kızın babasından veya ağabeyinden kına yakmak için izin alınır. Kızın anası, kına gümüğü (sembolik bir altındır, gelinin eline kına yakılırken avucunun içine konur) ister. Kınayı yoğuran kişinin dört başı mamur bir kadın olması gerekir. Kınayı yoğuran kişinin mutlu bir hayatı yoksa, gelinin de mutlu olmayacağına inanılır.

Yoğrulan kına, küçük yuvarlaklar halinde bir tepsiye dizilerek üzerine birer tane kibrit çöpü veya mum yerleştirilir. Tepsi, bayraktarın veya genç kızlardan birinin başı üzerinde davul zurna eşliğinde meydana getirilir ve elden ele dolaştırılarak bir süre oynanır. Bu arada gelinin başına kırmızı bir örtü örtülerek ortaya getirilip, yönü kibleye bakacak şekilde bir sandalyeye oturtulur. Tepsi daha sonra, gelinin başı üzerine getirilir. Kınayı yakmak için yengeler ve genç kızlar, gelinin etrafını sararlar. Sesi gür olan ve işi bilen bir kadın veya erkek kına türküsü söylemeye başlar, davulcular kına türküsü söylemeye başlar, davulcular kına havasını çalarlar. Diğer taraftan genç kızlardan birkaçı kınaların üzerindeki mum veya kibritleri yakar. Gelinin kardeşi yanan mumları söndürerek bahşış ister. Kız evinden alınarak üzerine kına dizilen tepsi tekrar kız evine verilmez, oğlan evine götürülür [Şimşek, 2003: 23].

Kına yakmanın hem İslâmiyet ile hem de eski Türk inancıyla ilgisi vardır. Rivayete göre, Peygamberimizin sırça parmağına kına yaktığı söylenmektedir. Diğer taraftan kına, adanmışlığın, adanmış olmanın bir işaretidir. Türk kültürünü incelediğimizde, kurbanlık koyuna, geline ve askere kına yakıldığını görürüz. Koyun, Allah’a; asker, vatana; gelin ise evleneceği eşine adanmıştır, kurban olarak seçilmiştir. Ayrıca, geline yakılan kınadan, akşam damada da yakılması, ikisinin birbirine kurban edildiğinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Kına yakma işleminde tepsi üzerinde mum veya kibrit yakılması da çok anlamlıdır.

Kına yakma deyimi kullanılırken, özellikle “yakma” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Bilindiği gibi ateşin yandığı yer olan ocak, aynı zamanda ailenin de sembolüdür. Gelin, yeni evinde ocağı yakacak olan kimsedir.

Kına yakılırken, gelinin başına kırmızı örtü örtülür. Kırmızı örtünün anlamı ise renginde gizlidir. Tıpkı gelinin beline bağlanan kardeş kuşağında olduğu gibi kırmızı; gücün, bağımsızlığın, sevincin, bayramın ve koruyuculuğun sembolüdür. Ateş de kırmızıdır, onun için ailenin bir adı da ocaktır. Yani bir yönüyle kırmızı örtü, yeni kurulacak aile ocağının işaretidir. Bu örtü, nazardan korunması için gelinin başına örtülür. Ayrıca nazardan korunmak için tütsü veya üzerlik de yakılır ki, bu tamamıyla eski Türk inançlarından ateş kültürünün kalıntısıdır [Şimşek, 2003: 24]. Ayrıca kırmızı kuşağın rengi ve üç kere bağlanıp çözülmesi de anlamlıdır.

Hafik ve çevresinde, gelin eşikten içeri adımını atarken önüne ateş serpilir ve dış kapının eşiğine de çivi çakılır [Aşıtepe, 1974: 14].

Gelin, damat evine geldiğinde ilk iş olarak ocak yaktırılır. Ocak, soyu temsil etmektedir. Aile ocağının tüttürülmesi ile soyun devam ettirilmesi anlaşılmaktadır. Ocak ve ateşle ilgili bu âdetler Eski Türklerdeki ateş kültürünün bir yansımasıdır.

Gelin odasının, “ocağı” da kutludur. Bu ocağa Yakutlarda kırmızı; müslüman Türklerde ise şeker gibi şeyler saçılırdı. Bu da bir saçı idi. Odanın “eşiği”de, kutludur. Bunun için gelin, ya bir halı veyahut da kumaş üzerinden geçirilerek, odaya sokulurdu. Anadolu’da “eşik atlaması”da yapılır [Ögel, 1979: 187].

Evlenme Sonrası

Evlenme sonrasında da ateş ve ocak ile ilgili inanış ve uygulamalar devam etmektedir.

Gelin alma törenleri Türklerde çok eski zamanlardan beri “saçı” ve “kurban” uygulamalarına vesile teşkil etmektedir. Kırgız- Kazaklar ve Başkurlarda gelinin ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesini yine Başkurlarda gelinin kayınpederinin içtiği pınar ve göl sularına para saçması, anlaşılan ateş ve su kültürü ile ilgili koruyucu menşeli uygulamalardandır. Esasen evlenmede saç uygulaması, Türklerin arasında bugün de varlığını sürdüren önemli bir âdettir ve temelinde dinî inançlar

yatmaktadır. Gelinin kocasının ve erkek akrabalarının adlarını söylememesi, belli bir süre için onlarla konuşmaması gibi yasak ve uygulamalar da kültürel menşelere sahip görünmektedir [Güngör, Günay, 1997: 69].

Kırgızlarda, evlenme törenlerinde “otka girüü” yani “ateşe girme” adında bir merasim vardır. Bu tören, düğünden birkaç gün sonra gelinin akrabalarının evinde yapılır [Erdem, 2000: 117].

Kayseri ve çevresinde düğün sonunda, gelin alındığı zaman, damat evinde iki tane mum yakılır [Güngör, 1991: 99]. Ateşin sönmesi aile ocağının batması, dağılması anlamına gelir.

Balkar Türkleri’nde ata ve ana küçük çocuklarla birlikte aynı evi paylaşır. Diğer kardeşler evlenir giderler. Ailenin küçük oğlu baba ocağını sürdürür [Kalafat, 2002: 140].

Harput ve çevresinde bugün zayıflamış olmakla beraber devam eden bir inanç ise, eve yeni gelmiş gelin hanımın “gelinlik etmesi” ile ilgilidir. Evin gelini, kayınatası ve kendinden yaşça büyük olan kayınbiraderleri ile konuşması, onların oturduğu sofrada yemek yemesi, hizmetin dışında bunların buldukları odaya girmesi, burada oturması hiçbir zaman hoş karşılanmaz. Ayrıca gelinin beyinden evvel yatağa girip uyuması iyi görülmeyen bir davranış olarak nitelendirilir. Buna bağlı olarak, kimi ailelerde gelinin hamilelik durumunun bile adı geçen büyüklerden saklandığı görülür. Bu durum gelinin birkaç defa doğum yapmasına ve büyüklerin kendisine konuşma ve ev içinde rahat etme iznini vermesine kadar devam eder. Gelinin söz konusu yasaklara uyması ile ilgili davranışlara eski Türk hayatında da rastlanılmıştır. Zira “ekzogami yasası”na riâyet eden göçebe Türk boylarında, her ailede mevcut olduğuna inanılan “cedd-i yet eden göçebe Türk boylarında, her ailede mevcut olduğuna inanılan “cedd-i âlâ ruhu”, kendi soyuna kendi kanından olmayan herhangi bir yabancıya sokulmasına kesinlikle razı olmazdı. Aileye kabul edilen evlatlık bile, kamların aracılığıyla cedd-i âlâ ruhundan izin alındıktan sonra ev halkına dahil olabiliyordu. Keza, adı geçen bu ruhun tutum ve tavrı, öz soyuna

yabancı olan yeni gelin için de aynı idi. Gelinin kocasının mensubu bulunduğu oymağın (cedd-i âlâ) adını ağzına alıp söylemesi bile yasaktı [Araz, 1995: 115].

Eve gelen gelinin ilk gün ocağın karşısına geçip selâm vermesi, ocağı yakması ve ocağa saç saçması vb. uygulamalar, onun, ata ruhları tarafından kabul edilmesi içindir. Mukaddes aile ocağında barınan “od ana” kadının, “od ata” ise erkeğin sembolü idiler [Gökalp, 1991: 230].

Karaçay- Malkar Türklerinde kadın hiçbir zaman kocasının ismini anmaz. Onun için “er kişi” der. Bu inanç bir sakınmadır ve Anadolu Türklerinde de vardır. Anadolu Türklerinde de erkekler hanımlarının ismini vermez, onları lakaplarla anarlar. Onlara; “Hatun” ,”Bizimki”, “Küldöken”, gibi isimlerle hitap ederler. Böylece onların ismini zikrederek kara iyelerin dikkatini çekmediklerine inanırlar. Altay Türklerinde kül döken saygı duyulan hanımefendi, anlamındadır [Kalafat, 2000:98].

Bununla birlikte aile ocağı içerisinde kadın da kutsal sayılır. Dede Korkut hikâyelerinde kadınlar dört gruba ayrılır. Birisi solduran soptur; birisi dolduran toptur; birisi evin dayağıdır; birisi ne kadar dersin bayağıdır. Ozan, evin dayağı odur ki kırdan, yazıdan, yabandan eve bir konuk gelse, kocası evde olmasa, o onu yedirir, içirir, ağırlar, azizler ve gönderir. O Ayşe Fatma soyundandır. Hanım, onun bebekleri yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin.

Solduran sop denen kadınlara gelince, bunlar sabahleyin yüzlerini yıkamadan dokuz şekerli pide ile bir külek yoğurt isterler. Doyuncaya kadar, tıka basa yedikten sonra da ellerini böğürlerine vurarak şöyle derler: “Bu evi yıkılası adama vardığımdan beri karnım doymadı, yüzüm gülmedi, ayağım papuç, yüzüm yaşmak görmedi. Ah, ne olurdu; bu öleydi bir başkasına varaydım!”... Hanım, böyle olanların çocukları yetişmesin, ocağına böyle kadınlar gelmesin.

Dolduran top denen kadınlara gelince, sabah olmadan obanın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna çarpıştırdı, dedikodu yaptı, kapı dinledi, öğleye kadar gezdi;

ögleden sonra evine geldi, gördü ki hırsız köpek, büyük dana evini birbirine katmış, tavuk kümesine, sığır damına dönmüş; komşularına seslenir ki; kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Çan Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek ölmeye yitmeye gitmemiştim, yatacak yerim yine bu harap olası idi, nolaydı benim evime birazcık bakaydınız, komşu hakkı Tanrı hakkı diye söyler. Bunun gibisinin, Hanım bebekleri yetişmesin. Ocağına bunun gibi kadın gelmesin.

Bayağı denen kadınlara gelince, uzak kırdan, yabandan bir edepli misafir gelse, kocası evde olsa, ona dese ki: kalk ekme getir yiyelim, bu da yesin dese, pişmiş ekmeğin bekası olmaz, yemek gerektir; kadın der: Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve değirmeninden gelmedi, der; ne gelirse benim kalçama gelsin diye elini arkasına vurur, yüzünü öteye kalçasını kocasına döndürür; bir söylersen birisini koymaz. O, Nuh peygamberin eşeği asıllıdır. Ondan da sizi, hanım, Allah saklasın. Ocağınıza bunun gibi kadın gelmesin [Ergin, 1997: 76- 77]. Dede Korkut, evin dayağı olan kadının aile ocağına gelmesini ve onun çocuklarının olmasını istemektedir. Çünkü Türklerde ocağın tütmesini sağlayacak çocukların da yetiştirilmesi önemlidir.

Türklerde evlenen kadın ve erkeğin, evlendikleri ilk günden itibaren ateş ve ocakla ilgili çeşitli uygulamalara tabi tutulduğu görülmektedir. Burada ocak soyu temsil etmektedir. Aile ocağının tütürülmesi ile soyun devam ettirilmesi anlaşılmaktadır. Anadolu'da ocağın kutsallığı bu uygulama ile de karşımıza çıkmaktadır [Santur, 1997: 343]. Ateş, aile gibi temel bir kavramla bütünleşmiştir. Aile ocağının batması ateşin sönmesi anlamına gelir. Ocağa bu kutsallığı veren şey şüphesiz "ateş"tir [Altun, 2003:250]. Ocak ve ateşle ilgili bütün bu âdetler İslâmiyetten öncesi eski Türk inançlarından ateş kültürünün günümüzde de önemini hâlâ koruduğunu ve devam ettiğini göstermektedir.

2. 1. 3. Ölüm

Ölüm insanın yaşamında kişinin ailesiyle, yakın çevresiyle bağları, kişinin

toplumdaki statüsüyle doğru orantılı olarak toplumu çok yakından etkileyen bir geçiş sürecini oluşturur. İnsanoğlu bu önemli geçiş sürecinde ölümü çözümlene, önceden öğrenebilme olgusu karşısında kurulu düzenin devamı veya yeni oluşumlar için çözümler arama uğraşısına girmiştir [Erden, 1998:112].

Doğum ve evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde birçok inanma, âdet, töre, tören, ayin, kalıp davranış işlem kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan ve inanmalar, âdetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan bir grubu ölenin “öte dünyaya gidişini” kolaylaştırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gözünde, gerekse “öte dünyada” saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. Bir başka grupsa, ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir. Üçüncü grupta toplananlarsa; ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır.

Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yanında ölüm çevresinde toplanan âdetlere ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan, aralarında gerek coğrafi, gerekse kültürel bakımdan ayrımlar bulunan değişik yapıdaki toplumların konuyla ilgili inanmaları, âdetleri ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir [Örnek, 1995: 207]. Türklerde ölümle ilgili inanış ve uygulamalarından bazıları da ateş ve ocak kültürüyle alâkalıdır.

Ölüm Öncesi

Hayatın son durağı olan ölüm, insana acı ve keder veren bir bitiş olmaktan çok, insanı korkutan, çaresiz kılan ve sırrına erilmesi güç olan bir olaydır. Ölüm eninde sonunda gelecek, bir gün kurbanını alıp götürecektir [Örnek, 1981: 90]. Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, alışlagelmişin dışındaki birtakım davranışları, araç- gereçlerin şu yada bu biçimdeki

kullanılışlarını, meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve seslerini, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir ön belirtisi saymaktadır [Örnek, 1995: 208].

Halk arasında nazar değen insanın hastalanıp öleceğine inanılır. Bunu önlemek için nazar değen hastaya, ateş, kömür, kül, tütsü ile ilgili uygulamalar yapılır. Ağrı Eleşkirt, Cumaçay köyünde doğan çocuğun göbeği düşene kadar evden dışarı ateş verilmez. Ateş verilirse çocuğun öleceğine inanılır. Ateşten alınan bir köz, bebeğin yattığı beşiğin ayağı altında sallama esnasında ezdirilir. Böylece bebeğe değen nazarın yok olduğuna inanılır [Kırcı, 1998: 405].

Halk arasında görülen bazı düşler, rüyalar da ölüme yorulmaktadır. Örneğin düşte ateş, duman, yangın, kara kazan görmek ölüme yorulmaktadır [Örnek, 1995: 210].

Eski Türklerde ölen kişinin arkasından yakınlarından ve sevdiklerinden birini de yanında götürüleceğine inanılırdı. Bunun için ölü mezara konduktan sonra dönüştü ölü'nün ruhunu şaşırtmak için mezar yoluna ateş yakılırdı. Böylece ölümün gelmesi de önlemiş olurdu. Sarı Uygurlar ölüye “Çocuklarını beraberinde alma, hayvanlarını ve eşyalarını alma!” derler. Eğer ölü'nün sağ kalan eşi, çocukları ve dostları biraz sonra ölürlerse, Teleütler ölü'nün onları yanında götürdüğüne inanırlar [İbn Fadlan, 1975: 137].

Akşam vakti komşudan kazan alınmaz veya kazan verilmez, ölüm habercisi sayılır. Akşam vaktinden sonra komşuya kara sac verilmez [Arslanhan, 2001: 15]. Malatya'da, rüyasında evinin yandığını gören kişi ailesinden birinin öleceğine inanır [Doğan, 1989: 103].

Ateşin yakıcı, öldürücü gücünden korunmak için ona saygı gösterilir ve iyi davranılmaya çalışılır. Ocağa ayakkabıyla basanlar azarlanır. Yanan ateşe su dökülmez. ateşin devamlı yanık tutulmasına dikkat edilir. Özellikle akşam vakti bir evden başka bir eve ateş verilmez. Ateşe yapılan bu saygısızlığın sonunda evin, ocağın dağılacağına ve evden ölü çıkacağına inanılır.

Ölüm Sırası

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan cesetle ilgiliyken, bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölünün öte dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korunmanın tipik belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik endişeler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadırlar [Örnek, 1995: 214].

Şamanist Türkler ölümün kötü ruhlardan kaynaklandığına inanırlar. Altay Türklerine göre, yer altı dünyasının tanrısı Erlik yeryüzüne gönderdiği görevliler aracılığıyla insanların ruhlarını alarak hayatlarına son verirdi. Yakutlara göre ise ölüm, ruhun kötü ruhlardan kapılıp yenmesidir. Bu ruhlardan ise daha önce ölen atalarının serserice yeryüzünde dolaşan ruhlarıdır.

Eski Türkler, ölen kişinin ruhunun, şaman tarafından özel bir merasimle yer altı dünyasına götürülünceye kadar evde dolaştığına inanırlar, çünkü onlara göre ölü çevresinde olup bitenden haberdardır. Bu yüzden akrabalarına zarar verebileceği düşünülen ölü, merasimlerde etkisiz hale getirilmelidir [Durdu ve Kalaycı Durdu; 1998: 66].

Eski Türkler ve diğer Altay kavimleri umumiyetle ölümden ve ölümlerden korkuyorlardı. Hasta bulunan çadıra yaklaşmadıkları gibi ölü bulunan çadıra da yaklaşmazlardı. Ancak şamanlar ölümlerle uğraşabilirdi. Bir çadırda ölü bulunduğunu belli etmek için bir bayrak dikilirdi. Ölünün çadırı, ölümler yanında bulunanlar ve eşyalar kirli sayılırdı. Bunlar ancak iki ateşin arasından geçirilmek suretiyle temizlenirdi [İbn Fadlan, 1975: 133].

Gök Türkler'in defin töreni hakkında Çin kaynakları defin törenini şöyle tasvir etmektedir: “ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerine kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra

muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşe yakarlar; külünü, yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler [İnan, 1995: 177].

Urenha- Tubalar, biri ölürse derhal çadıra çıkarıp keçe veya deri ile örterler. Eve bir koyun getirip bağlarlar. Bu koyun meleyene kadar beklerler; meledikten sonra keserler. Şaman, koyunun en iyi et parçalarını ateşe yakıp ayini yapar; ölüye hitaben: “Bu yeri bırakıp gidenlerin birincisi sen değilsin! düşünme, üzülme! et ye, rakı iç! darı ye, çay iç!” der. Törende bulunanlar ateşe tütün atarlar bununla evdeki tören tamam olur. Sonra çadırın bir tarafını söküp ölüyü oradan dışarı çıkarırlar. Eğer Urenhalarda birinin evinde misafir bulunan kişi ölürse bu ölüyü kapıdan çıkarırlar. Bir demet ot ile vurup “Nen varsa al! Bize bırakma, beraber götür!” derler. Kendi ölülerini kapıdan çıkarmamalarının sebebi fenalık yapmak için geri dönerken kapıyı bulamaması içindir. Ölü misafir ise, inançlarına göre, akrabasını arayacak, bu eve tekrar gelmeyecektir [İnan, 1995: 184].

Tatar Türklerinde biri öldüğü zaman, çadırının önünde toprağa, üzerine kara keçe geçirilmiş mızrak dikerler. Bu, yabancı bir kimsenin o eve girmesi doğru olmadığını gösteren bir alâmettir. Bunu dinlemeyip içeri giren kimse uzun müddet cenabet yani mundar olur ve böylesi büyük hanın veya sair büyüklerin katına çıkamaz. Eğer hasta ölürse ve tesadüfen nüfuzlu adamlardan biri ise kıra götürürler ve sağlığında en çok hoşlandığı yere gömerler. Mezarına çadırını kurarlar, kendisini ortaya oturtuktan sonra önüne üzerinde et yağlı bir tepsisi ve bir testi kısırak sütü bulunan bir masa koyarlar. Yanına tayıyla beraber daha bir kısırak ve bütün takımlarıyla bir binek atı da gömerler. Bundan başka bir at kesilerek etini cenaze ziyafetinde yerler, derisini de samanla doldurduktan sonra sırkalar üzerinde mezarın tepesine dikerler. Cenaze ziyafetinde kurban edilen atın kemiklerini, ölünün ruhunun selameti için ateşte yakarlar. Ölenin en sevdiği arabasını kırıp dağıtırlar, çadırını bozarlar ve onun adını tam üç nesil boyunca kimse ağzına alamaz [Ligeti, 1998:104].

Gömmeden sonra ölenin arkada bıraktıklarının temizlikten geçirilmeleri lâzımdır. Bunun için iki ateş yakarlar, her birinin yanına toprağa birer mızrak dikilir,

mızrakların uçlarını ipe birbirine bağlarlar ve bu ipe, putları temsil eden niyet (bukeran) paçavraları takıştırırlar. İki ateş arasında, mızrakların teşkil ettiği takın altından tek mil ev halkının, bütün hayvanlarıyla, arabaya yükletilmiş çadırlarıyla geçmesi lâzımdır. Sağda solda birer kadın-şaman durur. Geçidin devamı müddetince bunlar durmadan efsunlu ilâhiler mırıldanırlar, sular serperler. Bu ayın sırasında kırılan araba olursa veya yola bir şey düşerse bunlar efsuncu kadınlarıdır [Ligeti, 1998:105].

Çin kaynaklarına göre, Vu Huan ölüleri, büyük Kingan dağının güneyindeki yerleşik kabile bölgesinden Liao Tung'un kuzeybatısına, Li'nin binlerce kilometre uzağında bulunan Kızıl Dağ'a kadar gidiyorlardı. Bu yolculuk, uzun, zorlu ve tehlikeliydi; dolayısıyla, bu yolculuğu başarabilmek için, köpeklerin, elbiselerin, silahların ve süs eşyalarının ateşe atılma törenleri zaman zaman yenileniyordu. Bununla birlikte bu dağın varlığı aynı anda gökte de yaşamın sürdüğüne inanmaya engel değildir. Canlıların ateşe attıkları nesnelere ölüye eşlik etmeleri gerektiği açıktır. Oysa, duman göğe doğru yükseldiği için, yakma teması her zaman göksel bir mitolojiye dayandırılmıştır [Roux, 1999: 154].

Tatarlar, cenaze törenlerinden sonra iki ateş yakarak ve bunların her birinin yanına, altından insanların, hayvanların ve eşyaların geçirildiği, birbirlerine uçlarından bir ipe bağlı iki mızrak yerleştirmek suretiyle kendilerini artırırlar.

Günümüzde Yakutlar, cenaze törenlerinden sonra dönüş yolunda yaktıkları bir ateşin üzerinden atlarlar. Ölünün ateşten geçemeyeceğine inanırlar. Altay kültürünün bulunduğu birçok yerde buna benzer inançlara rastlanmaktadır [Roux, 1999: 156].

Eski Türklerde ölüleri gömme şekilleri çok çeşitlilik arz eder. Meşhur büyük dinlere girenler o dinlerdeki âdetlere göre ölülerini gömerlerdi. Şamanist Türklerde ise başlıca gömme, teşhir ve yakma şekilleri görülmektedir. Bu şekillerden her birinde çeşitli farklılıklar görülür. Bunlardan en eskileri gömme ve teşhir olmalıdır. Yakma şeklinin ise bunlara göre daha sonradan ortaya çıktığı görülüyor. Ayrıca, bir

kabilede veya kabileler gurubunda zamana ve mekâna bağılı olarak bu gömme şekillerinin her biri görülmektedir. Meselâ, kaynaklar Kırgızlar hakkında “Onlar ölülerini gömerler”, “Onlar cesetleri teşhir ederler”, “Onlar ölülerini yakarlar” gibi çeşitli haberler verirler. Bunlardan başka Orta Asya kavimlerinde cesetlerin vahşi hayvanlara yedirilmesi şekli de vardır. Bu âdetin Türkler tarafından tatbik edilip edilmediği şüphelidir. Çeşitli yazılı kaynaklardan ve arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre eski Türklerdeki gömme şekillerini başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

- * Cesedin toprağa gömülmesi
- * Cesedin teşhiri
- * Cesedin yakılması

Yakma âdetine M.Ö.1200 yıllarından itibaren çeşitli Orta Asya kavimlerinde rastlanır. Cesedin yakılmasının en büyük sebebi, ateşin her şeyi temizlediğine ve kötü ruhları kovduğuna dair eski Türkler arasında yaygın olan inanç olmalıdır. Bu âdete Göktürklerde, Hazarlarda, Kırgızlarda, Komanlarda, Tuna Bulgarlarında, Tunguzlarda, Kitanlarda ve Moğollarda rastlanmaktadır. Uygurlar da ihtiyarların ve şamanların cesetlerini yakarlardı. Cesetler yakıldıktan sonra kemikler ya gömülür veya bir ırmağın içine atılır, veya rüzgarda savrulurdu. Kırgızlar ölülerin cesetlerini yaktıktan sonra kemik kalıntılarını gömerlerdi. İdrisî mümkün olduğu takdirde küllerin Menkhoz ırmağına atıldığını, uzak mıntikalarda olanların ise külleri rüzgarda savurduklarını kaydeder [İbn Fadlan, 1975: 117-118].

Kalmuklar büyüklerden biri ölürse onu yakar, külünü kireçle karıştırarak bir küçük bina yaparlar, içine putlar kor, kandil asar, dua yazılı kağıtlar da bırakırlardı [Uraz, 1994: 225].

XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi, Kırgızlara dair şu malumatı veriyor: “Kırgızlar, Hintliler gibi, ölülerini yakarlar ve “ateş en temiz şeydir, ateşe düşen her şey temiz olur. Ölüyü de ateş kirlerinden ve günahlarından temizler” derler [İnan, 1995: 8].

Türklerde cesedin yakılması ve toplanan kemiklerin bir yıl geçmeden ya da yıl sonunda gömülerek gerçekleştirilen gömme geleneği Çinliler ve Müslümanlar kanalı ile öğrenilmiştir. Müslümanlar bize bu konuda daha fazla bilgi sağlamaktadırlar. İdrisî, küllerin, mümkün olduğu hallerde nehre (kendi ifadesiyle Menkhoz'a) atıldığını belirtmiştir; fakat “bu nehre çok uzak bulunanlar, cesedin yakılması işleminden sonra külleri toplayıp havaya savurmaktadırlar. Belki de diğer bir uygarlığın olaylarıyla karıştırılması sonucu olarak cesedi ilişkilendirildiği ortaya çıkmaktadır. Hudud el Alem’de de bu konudan dolayı olarak söz edilmektedir. Maksudi de şu açıklamayı yapmaktadır: “Onlar, ateşin, cesedi kirlilikten arındırdığını zannetmektedir. Marvazi, Maksudi’yle aynı görüştedir. “Ateşin arıttığı ve temizlediği bahanesiyle, ölülerini yakıyorlar. Fakat şunları da eklemektedir. “Bu onların eski bir geleneğiydi. Müslümanlara komşu olmalarından sonra ölülerini gömmeye başladılar. Gerçekten de XIX. yüzyılda yalnızca ölüleri gömme geleneğinin sürdüğü saptanmıştır. Cesedin yakılmasındaki tek amaç cesedin arıtılması olmamış olsa bile, ateşin her şeyi arıttığını düşünenler için bu doğrultuda düşünülmesinin engellenemediği bir gerçektir [Roux, 1999: 231- 232].

Bazı şamanistler arasında iyilerin ruhlarının göğe, kötülerin ruhlarının yerin altına cehenneme gittiği kabul edilir. Bir kısım şamanistler cesetleri yakılan imtiyazlıların ruhlarının dumanla beraber göğe uçtuklarını, orada bizim bu dünyadaki hayatımıza benzer bir hayat yaşadıklarını kabul ederler. Örneğin, Buryatlar şamanları hakkında böyle düşünürler; aynı inanışa Çukçi ve Koryaklarda da rastlanır. Özü veya türü ne olursa olsun, ateş insanı “ruha” dönüştürüyor. Bu nedendir ki şamanlar “ateşin efendisi” olarak biliniyor ve korlara değseler bile acı duymuyorlar. Bu “ateşe egemenlik” yada cesetlerin yakılması, bir bakıma, bir çeşit sırra ermeye karşılık geliyor [Eliade,1999:238-239].

Ateşin insana semavi bir hayat temin ettiği düşüncesi, bazı yerlerde, yıldırımla ölen kişinin ruhunun göğe uçtuğuna inanılmasıyla da desteklenmektedir. Aynı şekilde, kahramanlar ve bir şiddet sonu ölenler de göğe çıkarlar. Onların ölüm şekli göğe yükselmeleri için bir kabul merasimi gibi telakki edilmiştir. Zirâ hastalık, kötü ruhlar ve ölümler tarafından, meydana getirilmiştir. Biri hasta olunca Altaylılar onun

Körmös tarafından yenilmek üzere olduğunu söylerler. Ölen bir kimse için “O Körmös tarafından yenildi” derler. Ayrıca şamanistlere göre, ölen kimse yaşamayı bırakmak istemez. Akrabalarının yanına dönmek ister. Yeni ölen ve ölümler dünyasıyla henüz haşır neşir olamamış insan kendisiyle beraber ailesini, dostlarını, hatta sürülerini götürmeye çalışır. O, aniden kesilen hayatını devam ettirmek, yani akrabalarının arasında yaşamak ister. Onlar arasında ölünün tekrar köye dönmesine mani olmak için bütün tedbirler alınır. Mezardan dönerken ölünün ruhunu şaşırtmak için ayrı bir yol tutulur. Mezar çok acele terk edilir. Eve dönünce temizlenilir. Ölüyü taşıırken kullanılan bütün eşya tahrip edilir. Nihayet mezardan döndükten sonra bir kaç gece köye gelen bütün yollar korunur. Yollar üzerinde ateşler yakılır [İbn Fadlan, 1975: 137].

Eski Türkler ölüyü defnettikten sonra eve dönüp yemeğe, içmeğe başlarlar. Sonra mezarın sağ tarafına ateş yakıp ölü aşı için kesilen hayvanların kemiklerini yakarlar. Ateşe rakı serperler ve yemek atarlar. Ateş tanrısının bu rakı ve yemekleri ölüye ulaştıracağına inanırlar [İnan, 1995: 186].

Moğolistan’da Kırgız-Nor gölü çevresinde yaşayan Hoton Türkleri ölümlerini gömdükten sonra koyun kurban ederek ciğerlerini ateşte yakarlar [İnan, 1995: 187].

Romanya’da yaşayan müslümanlar ölen kimsenin vampir- obur olmaması için cenazeyi mezarlığa götürmeden önce kuvvetli bir ateşin altından geçirmektedirler [Güngör, Argunşah, 1991: 42].

Kırgız Türkleri İslâmiyet’ten evvel; “ateş” ve “ışık”ın mübarekliğine inanmışlardı. Onun için ölünün kemiğini yakarlar ve küllerini savururlardı. İslâmiyet’i kabul ettikten sonra Kırgızlar da ölümleri kefenle defnetmeye başladı. Karaylar’da ölünün yanında çita yakılır, söndürülmez [Kalafat, 2002: 171].

Eski zamanlarda Uygurlar ölen kişinin cesedi ateşte yakılır ve cesedin külü de yere gömülürdü [Durdu ve Kalaycı Durdu, 1998: 69]. Kayseri’de yaşayan Uygur Türklerinde ölü mutlaka evde yıkanır, ölü suyu ısıtılan ateş ise su ile söndürülmez,

üzerine toprak atılarak söndürülür [Güngör, 1998: 360].

Kırgız Türklerinde, ölünün çıktığı evin kapısını ev sahibi açıp kapatmaz. Aksi halde o evden bir ölünün daha çıkacağına, aileden birisinin daha öleceğine inanılır. Kırgız Türklerinde, ölü evine 3 gün komşuları yemek getirirler. Ölü evinde ocak yakılmaz [Kalafat, 1995: 205].

Altaylılara göre ölü bir evden çıktıktan sonra, Aldacı denilen kötü ruhlar evde, bulunurlar. Bunun için yedi gün dışarıya eşya verilmez, içeriye alınmaz. Yedi gün sonra ev temizlenir, Şamanlar bundan sonra eve girerler. Yine birinin ölümünden yedi gün sonra ölü evinde bir ziyafet verilir [Uraz, 1994: 256].

Bulgaristan'da ölü çıkmış evde, ilk günlerde ateş yalnız ölünün ruhu için yakılır. Bununla ilgili, yaygın olan bir deyimde göre, bu ateşle "sadece yağ kokutulur". Yani, üç gün süresince, ev içinde ateş yanacaksa, ölünün ruhuna, yağ kokutmakla ilgili, yakılır. Bu günlerde, ruh kendini çok aç hisseder. Kendine bağışlanan, yiyeceklerin, içeceklerin kokularıyla, onlara edilen dualarla doyar [Kalafat, 2002: 216].

Kemaliye Köyü'nde ölünün yüzü yukarıya gelecek biçimde elleri yanlarına bırakılır, ölen kadınsa eline, ayağına, saçlarına kına yakılır, daha sonra puhur (tütsü) yapılır. Puhur kayın ağacının kabuklarından yapılır [Durdu, Kalaycı Durdu, 1998: 83].

Tekirdağ'da ölünün yıkandığı yere ışık ve ibrik konur. Bazı köylerde ölen kişi erkekse şapkası, kadınsa eşarbi ocakta yakılır, bunun külü yıkama suyuna atılır. Tütsü yapılır [Artun, 1998: 25].

Karaylarda ölümün olduğu gün, o evdeki saat durdurulur. Sobanın veya ocağın küllüğü açılır. Karaylarda ölünün definden evvel tattığı yere taş konulur. Burada ekmek ve tuz yakılır [Kalafat, 1999: 86]. Yaşar Kalafat'a göre ocağın yakılmaması od inancı ile ilgilidir. Ölüm olayı ile ocak sönmüştür. Od iyesinin sadakası verilmeden, icazeti alınmadan ocağı tütürmenin doğru olmayacağı kanaatinden

kaynaklanmış olabilir. Kırgız Türklerinde, ölüm olan evde 40 gün ışık-mum yakılır. Böylece insan doğduğu zaman yapıldığı gibi, öldüğü zaman da kırkı yapılmış olur [Kalafat, 1995: 205].

Yeşilyurt ilçesine bağlı Kırılgaç, Onatlı, Doğan Geçit, Işıklı Karapınar köylerinde cenazenin gömüldüğü günün akşamı, mezarı başında ateş yakılır. Ateş yakmakla, o gece gelecek kötü ruhları, cinleri kovmak, ölünün ruhunu temizleyerek aydınlatmak amaçlanmaktadır. Cuma günleri ve dini bayramlarda her aile kendi yakınlarının mezarlarını ziyaret ederek akşamları mum yakarlar. Kimileri de mezarlıkta ot, odun toplayarak ateş yakar [Şahhüseynoğlu, 2000, 21].

Harput'ta, definin yapıldığı günün akşam saatinde ölünün mezarı başına gidilerek ateş yakılır. Bunun sebebi, ölünün yırtıcı hayvanlar tarafından mezarının eşilerek çıkarılmaması için alınan bir tedbir olarak izah edilmiştir. Esasen mezar başında uygulanan bu pratiğin sebebini kısa sürede yanıp kül olan ateşin, mezarı yırtıcı hayvanlardan koruması düşüncesinde değil, ateşin Türkler tarafından kutsal sayılması inancında aramak gerekir. Nitekim Göktürklerde, Başkurlarda, Kırgız Kazaklarda, Yakutlarda ve Altay Türklerinde ateşin kutsiyetine dair inançlar mevcuttur. Bu inançlarda ateş ve ocak ile atalar ruhu arasında sıkı bir ilişkinin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Altay Türklerinin "ot ezi"(ateş sahibi), Yakutların "ot içite" adını verdikleri ruhlar doğrudan doğruya ateş ruhlarıydı. Beltirlilerde ve Sagaylarda definin yedinci ve kırkıncı günleri ile altıncı ayında, ruhun Tanrı katına yolculuğu esnasında, yolunu kaybetmemesi için ateş yakılırdı. Azerbaycan Türklerinde, mezar başında yedi gün süreyle ateş yakılarak nöbet tutulduğu tespit olunmuştur. Bu ve benzeri inançlar, bütün Altay ve Yenisey Türk zümrelerinde görülür. [Araz, 1995: 124].

Ölüm Sonrası

Ölümden sonra ruhların yine insanlar gibi yaşayışlarını devam ettirdiklerine inanan Türkler, ocak çevresinde düğümlenen bir külte sahip olmuşlardır. Bu ocak kültü

“Atamın yaktığı ocak” diyen şaman duasında olduğu gibi, aile ocağı ve buna bağlı olarak atalar kültürünü doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ateşin devamlı bir şekilde yanması ataların o yurttan, o çadırda devamlı şekilde bulunması demektir. Ataların ruhları, canları ocağın ateşi içinde tecelli eder. Bunun için Türkler, ocağı ve ateşi kutlu saymışlardır [Riştvanoglu, 1992: 140].

Ölümlere karşı hissedilen duygular iki yönlü ve çelişkilidir. Bir yandan büyük saygı görür, cenaze yemeklerine çağrılır, hatta zamanla ailenin koruyucu ruhları haline gelirler; öte yandan da diriler onlardan korkar ve aralarına geri dönmeleri için ellerinden gelen bütün önlemleri alırlar. Aslında bu iki yönlülük, art arda gelen iki karşıt davranış şeklinde özetlenebilir: insanlar yeni ölenlerden korkar, eskiden ölmüş olanlara ise saygı gösterir ve koruyuculuklarını beklerler. Ölümlerden korkma, başlangıçta hiçbir ölünün yeni varoluş biçimini kabul etmemesi olgusuna dayanır. Ölen kişi “yaşamaktan” vazgeçmek istemez, yakınlarının yanına dönmeye çalışır. Toplumun manevi dengesini bozan da bu eğilimdir: Yeni ölü yeraltındaki yeni dünyasıyla henüz bütünleşemediğinden, ailesini, arkadaşlarını, hatta sürülerini yanına almaya çalışır; aniden kesilen eski yaşantısını sürdürmek, yani yakınlarının arasında “yaşamak” ister. Demek ki aslında korkulan, ölünün yapabileceği bir kötülükten çok, onun yeni dünyası hakkındaki bilgisizliği, eski dünyasını bırakmamak konusundaki inatçılığıdır [Eliade, 1999:239].

Ölünün köyüne geri dönmemesi için alınan bütün önlemler bundan kaynaklanır: Ölünün ruhunun dirileri izleyememesi için, mezarlıktan dönüşte gidiştekenden başka bir yol kullanılır; mezardan çabucak, kaçır gibi ayrılır ve eve girerken arınılır; mezarlıkta kızak, araba vb. gibi bütün taşıma araçları tahrip edilir, bunlar aynı zamanda yeni ülkelerinde ölümlerin işine de yarayacaktır. Sonunda art arda birkaç gece köyde çıkan bütün yollar gözetlenir ve ateşler yakılır. Fakat bütün bu önlemler ölümlerin üç yada yedi gün boyunca evlerinin etrafında dolaşmalarını engelleyemez. Bu inanışla ilgili olarak bir başka fikir de belirginlik kazanmaktadır: ölümler ancak ölümden üç, yedi veya kırk gün sonra verilen cenaze şöleninden sonra yeni yurtlarına doğru yola çıkarlar. Bu şölenle ölüye, ateşe atılmak suretiyle, yiyecek ve içecekler sunulur; mezarlığa ziyaretine gidilir, en sevdiği atı kurban

edilip mezarının başında yenir ve kafatası da bir kazığın ucuna asılarak bu kazık mezarının üzerine dikilir. Ayrıca bu vesileyle, ölünün evinde bir şaman tarafından “arındırılma” töreni yapılır. Bu törenin içinde, şaman tarafından ölünün ruhunun arınmasını ve kesin olarak evden kovulmasını canlandıran dramatik bir sahne yer alır. Hatta kimi Altay Şamanları ölünün ruhuna yeraltı dünyasına kadar eşlik eder ve oradakiler tarafından tanınmamak için yüzlerini kurumla karartırlar [Eliade,1999:240].

Türklerde ölüm olayından sonra ölenin arkasından birtakım inanç ve uygulamalar yapılmaktadır. Ölen kimsenin bulunduğu evde bir gece ateş yakılır veya üç gün ışıklar yanık bırakılır [Güngör, 1998: 330].

Hakaslar ölülerinin arkasından yılda altı kez yemek verirlerdi ve “kirek” dedikleri duaları okurlardı. Ölenlerin ardından üçüncü, yedinci, yirminci, kırkıncı günleri ile yarı yıl ve birinci yılında yemek verir, dua okurlardı. Bir yıl dolduğunda kirek bitiyordu. Seneyi devriyesinden bir gün önce tüm akrabalar ölenin evinde toplanır ve ölen için yemek yaparlardı. Sabah ise hepsi mezara gidip ateş yakarak mezarın çevresinde büyülü dolanma “ibirig” yaparlardı. Dul kadın veya bir erkek yanan sopayla mezara vurur ve bu işlemden sonra ölünün bir daha yemek istemeyeceğine inanırlardı.

Kirek günlerinde evdeki dua bittiğinde “kara ruhu” (Haras) evden kovmak gerekirdi. Aksi halde kara ruh evde olanlara mutsuzluk getirirdi. Bunun için bir at kafatası, dört at bacağı, dokuz adet kuşburnu dalı, dokuz siyah taş, üç ak diken dalı ve orak demiri hazırlanırdı. Akşam kapıya siyah at bağlanırdı. Hazırlanan karışım yakılır ve şaman “kara ruhu” aramaya başlardı. Kirek’e katılanlar ateşin etrafında yavaş yavaş dönmeye başlardı. Ateş onları “haras”tan koruyordu. Şaman kara ruhu bulduğunda ölenin sesini çıkararak yalvarmaya başlardı. Şaman kara ruhu kara ata bindirerek köyden kovarlardı [Deliömeroğlu, 1997: 48].

Uygur Türkleri cenaze defnedildikten sonraki kırk gün boyunca her gün İsrık (tütsü) yaparak, ölen kişinin ruhuna dua okurlar. Bazı bölgelerde ateş yakılmaktadır. Berat

gecesinde mezarın başında yağ kapağı ateşe verilir. Yani yedi- sekiz metre uzunluktaki ağacın ucuna yağa bulanmış kapağı bağlayıp yakarlar. Ateş yanıp bitinceye kadar bu törene katılan gençler ve çocuklar ervah(ruh) çağırmaı konu eden koşmaları grup halinde okurlar [Rahman, 1996: 116].

Beltirler'de birinci "ölü aş" definin üçüncü günü verilir. Çadırın güney tarafına masa üzerine sofru kurulur. Bu "aş" fazla kalabalık toplanmaz. Hazırlanan yemek ve içkilerin yarısını ölünün ruhu için ateş ruhuna kurban ederler (ateşte yakarlar). Definin yedinci günü bütün oba halkı, kadın ve erkek hepsi toplanıp mezarlığa gelirler. Mezarın sağ tarafına büyük bir ateş yakıp getirdikleri yemeklerin ve içkilerden ateşe atarlar. Sonra herkes mezarın üzerine kadehlerle rakı koyarak ve yemek atarak "bu rakıyı iç! bu yemeği ye! Bunlar sana yukarıdan tayin edilmiş yemek ve içkilerdir" derler. Bu töreni yaptıktan sonra kendileri içmeğe ve yemeğe başlarlar. Yeme içme tamam olduktan sonra, mezar üzerindeki rakı ve yemekleri ateşe atarlar. Tören böylece tamam olur. Yedi gün kadar ölünün evinden hiçbir şey dışarı çıkarılmaz. Definin yirminci günü evde yine aş verilir. Ziyafetten sonra ateşe rakı dökülür ve yemek atılır. Kırkıncı gün mezarlığa gidip yedinci gün yaptıkları töreni tekrar yaparlar. Altı ay sonra yine böyle tören yapılır [İnan, 1995: 190].

Özbek, Türkmen ve diğer Türk boylarında yemek pişirilirken ataların ruhunun şad olması için ateşe bir miktar yağ dökülür [Kalafat, 2000: 194].

Kağızman'da bir inanışına göre, ölünün ruhu, kırk gün evin çevresini terk etmezmiş. Bunun için "Bişi" denilen hamur kızartması yapılır. Bu kızartmanın yağının kokusu çevreye yayılır. Buna da "koku çıkarma" denir. Bu bişiler genellikle fakirlere dağıtılır. Güya evin çevresinde gezen ruh, bu kokuyu hisseder ve hayrına dağıtıldığını sezermiş [Önal ve diğerleri, 2000: 470]. Böylelikle ölüyle iletişim kurulur.

Altay Türklerinde ölümle ilgili törenler son bulduğunda, yas tutanlar, yeniden sosyal hayata dönmelerini sağlayacak olan arınma törenlerine tabi tutulurlardı. Ölülerin akrabaları ve onun evinde yaşayanlar ateşle arınırdı. İnsanlar, hayvanlar

ve çadırlar iki ateş arasından geçmek veya geçirilmek zorundaydı [Roux, 1999: 101].

Doğu Türkistan Türkleri yılda bir kere Berat gecesinde ölülerin hatırasını anmak için büyük bir ziyafet verirler, şarkılar söylerler, güneş battıktan sonra ateşin üstünden atlanır [Rişvanoğlu, 1992: 140].

Bişkek- Ahıska Türklerinde yemek yapmak için yağ eritilir ise ateşe yağ atmak gerekmez. Ancak sadece eritmek maksadıyla eritilir ise ateşe bir miktar yağ dökölür. Ölülerin burunlarına koku giderek yakında ölüm olmasın diye yapılı. Eskiden Ahıska Türklerinde ölü defnedildikten sonra mezarında üç gece ateş yakılırdı [Kalafat, 2002: 190].

Isparta, Yozgat'ta ölenin odasında ve ölü suyunun kaynadığı yerde, akşamla birlikte mum yakılır. Bu mumun yakılması bir hafta sürer. Bu hareketle ruhun sıkıntıdan kurtulduğuna, kabrinin aydınlandığına inanılmaktadır. Bir inanca göre cenazenin konulduğu günün akşamı, ruh kabirden ayrılıp, akşamleyin evinin etrafında dolaşır. Eğer suyunun ısıtıldığı yerlerde mumun yandığını görmüşse bundan sevinç duyarak mezarına döner [Tanyu, 1976: 294].

Trabzon-Şalpaazarı'nda ölü gömüldükten sonra çocuklara kibrit dağıtılır. Çocuklar kibriti yakıp ışık verirler. Şanlıurfa'da ise, ölü yıkandığı yerde üç gün lamba yakmak ölünün kabrinin aydınlatılmasına vesiledir [Akbıyık, Kürkçüoğlu, 1990: 114]. Ölünün bulunduğu yerde ateş, mum, ışık yakılması geleneği Türkler arasında çok yaygındır. Halkın cenaze münasebetiyle yakmış oldukları ışık, Türklerdeki ateş kültü ile ilgili inanışlarından kaynaklanmaktadır.

Ardahan'ın Ölçek köyünde ölen bazı kimselerin hortlayabileceklerine inanılır. "Hortlak" olarak bilinen bu tür kişiöğlunun geceleri kendi evine ve düşmanlarının evlerine gittiklerine inanılır. Hortlak korkutmak suretiyle insanlara zarar verebilmektedir. Hortlaktan kurtulabilmek için bacalarda ateş yakılır. Ateşin koruyucu iyeliği bilinmektedir [Kalafat, 1992: 158].

İlkyaz Yılbaşı Töreninde ölüleri anma âdeti, açık olarak, Tahtacı Türklerinde de korunmaktadır. O gün herkes bayram giysileri giyer. Topluca mezarlığa gidilir. Mezar başlarında bulunan ocaklıklar yakılır. Kahveler pişirilir. Birbirlerine kahve ikram edilir. Sonra mezarlık çevresine dağılırlar.

Yılbaşı töreninde ve diğer mevsim törenlerinde, ölüleri anma, çok eski bir Türk âdetidir ve uçları Türk inancına dayanır. Bu sebepten, bütün Türk dünyasında yaygındır. Kazak Türkleri “Ulus Günü” dedikleri bu törende, ölen yakınlarını ve köydeşlerini anarlar. Mezar başlarında yakılan ateşlerin, kötü ruhları kovduklarına inanırlar ve aydınlığa duydukları güvenden ve saygıdan ötürü, buralarda, ölülerin ruhlarına çıralar yakarlar [Kalafat, 2002: 232- 233].

Gagauz Türklerinin mezar taşlarında mezarı ziyarete gelenlerin mum yakması için oyuklar mevcuttur. Mezarlıklarda rastlanılan yan tarafları çepeçevre delikli kovalar ise mezar ziyareti için gelenlerce günlük yakmak için kullanılmaktadır [Güngör, 1998: 180].

Malatya’da da mezarın üstüne mum yakılarak dua edilir. Ölen kişinin arkasından eşi, evlenirse mezarının alevleneceğine inanılır. Ateşi söndürmek için mezara su dökülür, eğer mevta kadınsa su serpildikten sonra bir de yumurta gömülür. Mezar üzerinde ateş yakılarak, mevtanın kurt, köpek, çakal ve porsuk gibi vahşi hayvanlar tarafından çıkarılmasının önleneceğine inanılır. Mezar üzerindeki kötü ruhların da gitmesi sağlanır [Doğan, 1989: 108].

Türbelere mum yakma âdeti de eski çağlardan günümüze kalmıştır. Eski çağlarda yalnız evliya sayılanların değil, başka ölülerin de mezarlarında yahut öldükleri yerde mum ve ateş yakmak bir nevi kurban sayılırdı. XIX.yüzyılın ilk yarısında Kırgızlar, Kazaklar ve bazı Türkistan şehirlerinde ölülerin en son bulunduğu yerde mum yakma âdeti vardı [İnan, 1976: 206].

Ölü gömüldükten sonra hem ölüden gelecek tehlikeleri hem de ölümün gelmesini engellemek amacıyla cenaze törenleri esnasında şu uygulamalar yapılır. Su ısıtılan

ateş dağıtılır, söndürülür (Kayseri). Ölüyü yıkamak için su ısıtılan ateş başka şey için kullanılmaz ve dökülür. (Ankara; Merzifon). Ölü suyu ısıtmak için kullanılacak olan yakacak başkalarından sağlanır (Kayseri). Ölü suyunu ısıtmak için kullanılan odun artıkları evde kullanılmaz (Çankırı). Ölü suyu ısıtılan kazanın altındaki odun ve kül dışarı atılır (Urfa). Cuma geceleri ocağa mısır unu atılır. Kokusunun ölülerin ruhlarına gitmesi için (Trabzon, Beşikdüzü, Türkeli köyü). Cuma geceleri evin önem verilen yerlerinde mum yakılır (Erzincan, Tercan, Sevgi köyü). Bu uygulamalar ateş vasıtasıyla ölülerin ruhlarını memnun etmek ve onlardan zarar gelmesini önlemek için yapılır. Ateşin üzerinde sacayağı boş ve düzgün bir şekilde durursa üzerinde ölü suyu ısınıyor, evden birisi ölecek denir. Hemen sacayağı ateşten alınır ve ocağın yanına yan yatırılır (Trabzon) [Kırcı, 1998: 406].

Kemaliye Köyü'nde ölü yıkandıktan sonra, su ısıtılan kazan ters çevrilir ve üç gün olduğu yerde bekletilir [Durdu ve Kalaycı Durdu, 1998: 82].

2. 2. Kutlama Törenleri

2. 2. 1. Kurban saçı

Kurban ilkel toplumların ilâhlarına karşı sundukları armağanlardır. İlâhlara önce insan kurban edilirdi. Daha sonra insanlar aradan çıkarılmış, hayvanlar kurban edilmeye başlanmıştır. Türklerin, ilâhlarına at, kurban ettikleri de görülmüştür [Şahhüseynoğlu, 2000: 133].

Kurban, tapınılan yüce varlık veya varlıklara veya herhangi bir güce şükran duygularını ifade etme, bir şeyler dileme veya günahlara kefaret olması gibi nedenlerle sunulan hediyedir [Gündüz, 1998: 226]. Kurban olarak Tanrıya, hayvan, yiyecek, içecek, tütsü veya herhangi başka bir şey sunulabilir.

Kurban, dinsel veya kutsal amaçlarla sembolik bir sununun yok edilmesini içeren, verme eylemidir. Yiyecek veya içecek türünden olan kurban objesini sunmak, teklif

etmekten ibaret de olabilir [Özkan, 2003: 14].

Bütün dinlerde ve cemiyetlerde mühim yeri olan kurbanın, İslâmiyetten önceki ve sonraki Türk topluluklarının kültürü ve sosyal yapısı içinde büyük rol oynamaktadır.

Mehmet Eröz'e göre, Türk sosyal hayatının bütün safhalarında kurbanın önemli yeri vardır. Doğumlar, ölümler, düğünler, toylar ve şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatıyla ilgili bereket dilekleri, Tanrıya dua ve yakarışlar hep kurbanla olmaktadır [Eröz, 1980: 18].

Hayatın her safhasında gündemde olan saç, daha ziyade iyi ruhların rızasını almak ve kötü ruhların gazabından korunmak için yapılır [Kalafat, 1998: 161].

İslâm öncesi geleneksel Türk dininde kanlı kurbanlara “tayılga” veya “tolu” derlerdi [Eröz, 1992: 42]. Bunun yanı sıra, kansız kurban sınıfından olup, bitki yahut gıda kurbanına giren uygulamalarda mevcuttur. İlk mahsulün kurban edilmesi geleneği yaygındır. Eski Türklerde bu çeşit kurbanlara saç, saç, saçılga veya çaçılga denirdi [Sarıkcıoğlu, 2002: 117].

Saç (libation), her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olur. Göçebe kavimlerde süt, kırmızı, yağ; çiftçi kavimlerde buğday, darı, şarap; tüccar kavimlerde para vs. saç olarak kullanılır. Ruhlara saç yapma âdeti dini mahiyetini kaybettikten sonra dahi birçok kavimlerde yalnız görenek olarak son zamanlara kadar devam ettiği malumdur [Eröz, 1992: 42]. Türkler kurbanı değişik yollarla kutsal kabul edilen varlığa sunmuşlardır. Bunlardan biri de kurbanı yani saç, ateşe atmaktır. Bazı durumlarda ateş, kurbanı kutsala götüren bir aracı iken, bazı durumlarda da kutsalın kendisi olabilmektedir.

Türklerin ayin ve törenlerinde de kurbanın yeri vardır. Abdulkadir İnan, Türk kavimlerinin ayin ve törenlerini ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi muayyen zamanlarda yapılan ayin ve törenler; ikincisi ise tesadüfi olaylar dolayısıyla yapılan

özel ayin ve törenler. Muayyen zamanlarda yapılan ayinler ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan ayinlerdir ki bunlar çok eski devirlerden beri yapılagelmektedir. Eski Türk imparatorlukları devrinde bu ayinler devletin resmi dini bayramları olduğu Çin kaynaklarının verdikleri bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu törenler Hunlar devrinden beri yapılmaktadır.

Türklerin bu yaz bayram ve ayinleri, eski Sami kavimlerin “pesah” ve hıristiyanların “paskalya” bayramları gibi, menşei bakımından “tabiatın dirilmesi” şerefine yapılan cihanşümül ayinlerdendi. Bu yaz bayramı ayinine Yakutlar “ısiyah”, yani “saçı” ayini demektedir. Bütün oymak- soy bir çayıra toplanıp soyun kamının idaresi altında ayin dansı yaparlar ve “hey çocuklar, ağalar! Sevinçli günler geldi, eski yıl gitti, yeni yıl geldi, bütün yeryüzü yemyeşil oldu... çocuklar doğuyor, inekler, kısıraklar yavruluyor” diye türkü söylerler. Sonra kam kımız kabını başına kaldırıp “algıs”(iyi dua) söyler, ilk toplanan kımız, saçı olarak tanrıların büyüğü Ürun Ayi Toyon’a ve Ürün Ar Toyon’a sunar ve şu ilâhiyi söyler: “Ar Toyon sana şükürler olsun, bu bahar mevsimini bize sen verdin. Buzağılar, taylar, tatlı sütleri bize sen gönderdin. Ağaçlarımızı güzel yapraklarla donattın, otlaklarımızı güzel yeşil otlarla süsledin... Bu kımız dolu fincanı sana sunuyoruz...”ve sonra ateş tanrısına, al ateş sahibine (al at içite) kımız ve yağ döker [İnan, 1976: 47]. Şamanistlerin yaptığı her törende mutlaka ateş bulunur; kurbanlık hayvan herhangi bir ruh için olursa olsun bir parçası önce ateş ruhuna sunulur.

Sibirya Türklerde kurban törenleri bir içki veya ziyafet ile sona erer. Kadınlar önceden bu törene uygun bir çadır hazırlarlar. Çadırın tabanına halı sererler. Akşam güneş battıktan sonra bir ateş yakılır. Ardından kadınlı erkekli eşler gelip çadırda yerlerini alırlar. Daha sonra önceden hazırlanmış çadırlardaki tulumlardan içki çıkarırlar. Sırasıyla konuklara sunarlar. Böylece içip ilâhiler söylerler. Ellerindeki içkiden ateşe dökmeyi de ihmal etmezlerdi [Bozkurt, 1990:87].

Yakutların inanişına göre ateşin konuşulanları duyduğu ve anladığı kabul edilir. Bu sebepten azarlanmaz veya tenkit edilmez. Ateşin beslenmeye ihtiyacı olduğuna inanan insanlar yaptıkları yemekten bir parça ateşe atarlar. Ayrıca tereyağı da onu

beslemek için yapılan bir saçıdır. Bundan başka ateşin üzerinin boş bırakılmasının da deri hastalığına sebep olacağı inancı vardır [Kırcı, 1998: 401].

Ocağın yapılması esnasında da kurban kesilir. Kurbanın kanı ocak yapılacak yere sürülür, ateşe serpilir. Evin her şeyi tamam olduktan sonra yedi gün kımız hazırlanır. Şaman çağırılır. Şaman dua etmeden kimseye kımız verilmez. Şaman dua ederek kımızdan alıp ateşe saçı yapar ve doğuya bakarak: “At sürülerinin tanrısı kartal ve Cesegey İyehsit hatun! Güzel yeveli atlar ve uzun boynuzlu hayvanlar gönderiniz!” der [İnan, 1995: 118].

Göktürkler, kımız veya kısrak sütünü yere, ata, ocağa serperlerdi. Altay Türklerinde evin içine üç kez rakı saçılırdı. Günümüzde geleneğin kalıntısı olarak, Anadolu’da görülen gelinin üzerine, buğday, şeker, para vs. serpilmesini görebiliriz [Sarıçioğlu, 2002: 117].

Altaylılarda gelin, kayınbabasının evine (yurtuna) girdikten sonra, ocağın önünde yere kadar eğilir. Altaylı kam, âyine başlarken, ocağa doğru dönerek, ocak ruhuna dua eder. Sonra, tam bir vecd içinde davuluna vurarak beş defa ateşin etrafında koşar. Kurban eti hazırlandıktan sonra da, kuşbaşı şeklindeki kurban etinden birkaç parçayı ateşe atar. Bu ateşe yapılan bir saçıdır [Eröz, 1992: 70]. Kazak ve Kırgız Türklerinde de gelin kayınbabasının evinde yanan ocaktaki ateşe yağ atıp secde eder [İnan, 1995: 166].

Kırgız erkekleri ile kadınları, ateşin üzerine yağ döküp saygı ile eğilirler. Bu şekildeki merasimler, perşembe günler, dokuz ateş önünde yapılır. Kadınlar yeni yurta ilk girişlerinde ve gerek ilk çocukları doğduğu zaman ateş önünde eğilir ve üzerine yağ parçaları atarlar [Eröz, 1992: 69].

Törenlerde genel olarak ateşe yüklenen anlam ateşin çeşitli tanrılara sunulan kurbanları iletme görevi idi. Böylece ateşe konulan her sunu ateşi söndürme amacına yönelmezdi. Özellikle arşın üst katmanlarındaki tanrılara sunulan kurbanlarda ateş aracı olurdu. Ateşe tapılmaz ancak Tanrı için yapılan törenlerde bir

araç olarak kullanılırdı.

Nazarı önlemek veya nazar değen kimselerden nazarı kaldırmak için ocaktaki ateşe üzerlik, çörekotu, tuz, hamur parçası gibi maddeler atılır. Kötülükleri yok etmek maksadıyla yapıldığı için bunları da bir nevi saç sayabiliriz.

2. 2. 2. Bayramlar

Bayramlar, toplumun bütün bireylerinin benimseyerek ve bir araya gelerek ortak olarak kutladığı günlerdir. Dünyadaki bütün milletlerin dinî veya millî anlam taşıyan, belirli günlerde kutladıkları bayramları vardır.

Bayramlar millî ve dinî duyguların, inançların, örf ve âdetlerin uygulandığı, sergilendiği, bir toplumda millet olma şuurunun şekillendiği, kuvvetlendiği gündür. Bilindiği üzere bütün bayramlar, dinî ve millî bir inanışta, o toplumu ilgilendiren ortak bir hatıradan, geleneklerden, duygulardan ve tabiattan doğmaktadır [Çay, 1997: 5].

Bayram teriminin anlamı Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lûgat'it Türk adlı sözlüğünde "Bedhrem ve beyrem şeklinde geçmekte olup "halk arasında gülme ve sevinme, bir yerin ışıklarla bezenmesi ve orada sevinç içinde eğlenilmesi; sevinç ve eğlence günü" anlamına gelmektedir [Kaşgarlı Mahmud, 1998: 484.]; [Kaşgarlı Mahmud, 1999: 176].

Doğada meydana gelen değişiklikler dünyadaki bütün milletlerin kültürlerini etkilemiş ve bu kültürler için bir dönüm noktası olmuştur. Mevsimlerin başlangıcı ve bitişi bayramların temelini oluşturmaktadır. İnsanlar bu gibi özel günlerde bir araya gelip çeşitli ayin ve törenler düzenlemişlerdir.

Nevruz

Türkler, eski çağlardan beri sosyal ve dinî hayatındaki bazı önemli zamanları bayram olarak kutlamaktadır. Önemli bahar bayramlarının başında “Nevruz” gelir. Nevruz kelimesi “yeni gün” anlamına gelmektedir. Farsça nev (yeni) ve ruz (gün) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Gece ile ve gündüzün eşit olduğu, Güneşin Koç burcuna girdiği, Miladi 21-22 Mart, Rumi 9 Mart gününe rastlamaktadır [Gönüllü, 1997: 10; Boratav, 1999: 218; Artun, 2000: 63; Önder, 2002: 163; Gül, 1998: 379; Rayman, 2002: 10].

Nevruz kelimesi bu manada olmak üzere, Orta Türkçe döneminde dilimize girmiş ve bu devirden itibaren de bütün Türk lehçelerinde kullanılmıştır. Günümüzde de bütün Türk lehçelerinde küçük farklılıklarla yaşamaktadır. Meselâ; Azerbaycan Türkçesinde “Novruz- Noruz”, Kazakistan Türkçesinde “Navrız- Novrız,, Kırgızistan Türkçesinde “Noorız”, Özbekistan Türkçesinde “Növroz”, Tatar Türkçesinde “Navrız”, Türkmen Türkçesinde “Novrız”, Uygur Türkçesinde “Noruz”, Çuvaş Türkçesinde “Naroz” gibi [Gönüllü, 1997: 10]; [Akçora, 2000; 22].

Mitik düşüncede insan, tabiat ile barışık olmak ve onunla uyum içinde yaşamak için birtakım kutsama nitelikli etkinlikler içine girer, adak adar, ateş yakıp seyreder, kurbanlar keser, bu kutsanan nesnelere bir tür koruma altına alır vb. Aslında tüm bu yapılanlar, insanın kendi hayatına ilişkin bir anlam arama ve anlam üretme etkinliğidir [Korkmaz, 2000: 226].

Nevruz inanç ve geleneklerinin büyük bir kısmı ritüel niteliklidir. Yapılan geleneksel uygulamalar sonucunda doğada var olduğu kabul edilen gücün insanlara geçeceğine inanılır. Bu nedenle, hemen hemen tüm uygulamalar doğaya yöneliktir. Bu uygulamalar içerisinde en çok su, ateş ve yeşillik karşımıza çıkmaktadır [Kaya, 2000: 88]. İlmî hipotezlere göre, kökü yaklaşık 5000 yıldan da fazla gerilere giden Nevruz bayramı, Türk halklarının millî ruhuna sinmiş ve medenî zenginliğine dönüşmüştür [Durdıyeva, 2000: 105].

Nevruz, Türk kültüründe baharı, yaşama sevincini, su ve kutsal arınmayı, yenilenmeyi, uyanan doğa ile birlikte bolluk-bereketi ve üremeyi simgeleyen anlam ve öğelerle yüklüdür. Nevruz ateşinden atlama, günahlardan arınmadır. Ateş kutsandır, doğanın uyanması ateşle kutlanır. Ateş, evreni canlandıran güneşin dünyadaki uzantısıdır. Nevruz ateşi, ritüelin başlamasında önemlidir. Ateş kültü pek çok uygarlıkta aydınlık, kötülükten arınma, temizleyicilik ve bereket-bolluk sembolüdür. Aynı zamanda yakılan büyük ateş toprağın ısınıp uyanması simgesidir [Artun, 2001: 30].

Nevruz bayramı dört unsurun suyun, ateşin, rüzgarın, toprağın ısınması “dirilmesi” ile meydana çıkar [Medetli ve Sadıkoğlu, 1997: 303].

Eski Türk inancı ve tarihine bağlı Nevruz, Ergenekon temeli ile birlikte Zerdüştlük, İslamiyet renklerini de kendinde birleştiren büyük bir millî bir gelenek sistemidir. Nevruz, Türk millî hayatının, psikolojik zenginliğinin, ulu ecdat tarihinin, halk felsefesinin bayramıdır. Eski Türklerin ateş, su, hava, toprak inancı, Nevruz’daki gelenek ve göreneklerin yüzlerce örneği ile tespit olunmuştur [Amanoğlu, 2000: 61].

Nevruz, Türk dünyasının yanısıra Orta Doğu ve Ön Asya’daki çeşitli milletlerce de yeni yılın başlangıcı veya bahar bayramı olarak kutlanmıştır. Ayrıca eski Sümerlerden, Japonlardan, Amerika Kızılderililerinden İran’a kadar çeşitli milletlerle, tarihe mal olmuş topluluklarda gelenekler tespit edilmiştir [Artun, 2000: 63].

Nevruz şenlikleri, geniş bir coğrafyaya yayılmış, çeşitli kültürlerde yer almıştır. Bazı toplumlarda dinî kaynağa oturtulmaya çalışılmıştır. Eski inanç ve kültürler, yaşayan inançlarla kaynaşarak devam eder. Nevruzda bazı yörelerde yapılan kabir üstü törenlerinde helva ve bazı yiyeceklerin topluca yenilmesinin kökeni atalar kültürüne dayanır. Nevruzda ateşten atlama ateş kültürünün bir uzantısıdır, kötülükten temizlenme amaçlanır [Artun, 2000: 65].

Cermenlerin bahar bayramı kışın kovulmasıyla ilgilidir. Böyle bir durum halen Paskalya ateşi ile kutlanmakta ve ateş kış mevsimi İsa'ya ihanet eden Yudas'ın şahsında temsil edilerek yakılmaktadır. Hindistan'da da Bahar Bayramı Holi de ekin saplarından yapılmış bir oyuncak bebek yakılır. Türklerde ve diğer Orta Asya kavimlerinde kutlanan Nevruz bir bahar bayramıdır. İlbahar mevsiminin başlamasıyla pek çok ülkede kutlanır. Meydan ateşleri yakılarak etrafında danslar yapılır [Sarıkcıoğlu, 2002: 77].

İranlılar'ın inanişına göre ateşi İran hükümdarlarından Cemşid bulmuştur. Buna göre Cemşid Mazenderan ormanlarında tavşan avına çıktığı zaman bir zehirli yılan görerek okunu ona atıştır. Ok, yılanın bulunduğu kayalıklara çarparak bir kıvılcımın çıkmasına sebep oluş ve bu kıvılcımda etraftaki kuru otları tutuşturmuştur. Ateşi ilk defa gören İranlılar korku ile ateşe secde etmişler, onu mukaddes addetmişlerdir, karanlıkları yok ettiği inancıyla ateşin devamlı yanık tutulmasına çalışılmıştır. Bunun içinde ateşgede denilen tapınaklar yaptırılmıştır. Ateşin bulunduğu bu günü de nevrüz olarak kabul etmişlerdir [Çay, 1993: 6-7].

Ateşin üzerinden atlama geleneğini bazen ateşperestlik ile ilgili olarak izah ediyorlar. Ama bu törende ateşin kutsallığı ona tapınması değil, hastalığı, kötülüğü yakıp yok etmek gücüne sahip olunmasının belirtileri ifade edilmektedir.

Ateşin Türk halklarının inanç dünyasında kendine özgü bir yeri vardır. İlk gelişim devrinde ateş, yerde güneşi sembolize ediyordu. Gökten yıldırım şeklinde inen ateş, tabiat olaylarını anlamada zorluk çeken insanlar tarafından olağanüstü bir kuvvet gibi algılanıyordu. Onlar ateşten korkuyor, onun yararlarını (ısısını, ışığını) anlıyor, onu koruyor ve saygı duyuyorlardı. Tüm bunların Zerdüş'tün ateşperestliğı ile hiçbir ilgisi yoktu. İnsanın yaradılışından itibaren gelişegelen bu inanç sistemini araştıran Zerdüş, kendi felsefesinde bu bilgilerden yararlanmıştı [Yoloğlu, 2000: 391].

Nevruz, Farsça kökenli bir kelime olmasına rağmen hem Farsların, hem de Türk topluluklarının ilkbaharda yaptıkları bayramın adıdır. Türkler, Orta Asya kökenli

olan millî bayramlarını İslâmî dönemde “nevruz” adı altında kutlamışlardır. Ancak, Farsların millî bayramı “nevruz” ile “Türklerin millî bayramı nevruz” arasında temelde ve özde büyük farklar bulunmaktadır. Her iki milletin nevruz bayramlarında şekli olarak ortak unsurlar bulunmaktadır, fakat, bu unsurların her iki millette anlamları ve yorumları tamamen farklıdır. Ateş unsuru her iki milletin bayramında da vardır. Ancak, İranlılarda ateş tapınmanın bir objesidir. Bundan dolayı ritüel bir anlam taşımaktadır. Türklerde ise ateş, temizlenmenin ve arındırmanın bir vasıtasıdır. Dolayısıyla eski Türk inancına göre, saflığından şüphe edilen herkesin ve her nesnenin iki ateş arasından geçirilmesi, bir ocağın etrafında döndürülmesi ve hatta bir ateşin üzerinden atlatılması lâzımdır. Meselâ, Göktürkler, Bizans elçisi Zemarkhos’u her türlü felaketten uzak tutmak için bir ateş etrafında döndürmüşlerdir. Öte yandan Türk kamları (şamanları) da, hastayı kötü ruhlardan arındırmayı ateşle yapmaktaydılar [Koca, 2000: 127].

Zerdüşt dininde ateş, tapmanın objesidir ve kutsaldır. Türk kültüründe ise, bir temizlenme, arınma aracıdır. “1245 yılında Batu Han’ın ordugahına gelen Vatikan elçileri kötü ruhlardan arındırılmak amacıyla iki ateş arasından geçirilmişler. Nogay, Kırgız, Azerbaycan Türklerinde, Nevruz’da ev hayvanlarının iki ateş arasından geçirilmesi de bu geleneğin devamıdır” [Pirverdioğlu, 2000: 261].

Türk bayramlarındaki bazı unsurlar İran bayramlarında hiç bulunmamaktadır. Örneğin, İran bayramlarında örsün üzerinde demir dövme âdeti yoktur. Bu tamamen Türklere has bir gelenektir. Bu geleneğin kökü de Göktürlere dayanmaktadır. Türklerde demircilik ata mesleği durumunda idi. Türklerdeki “tarhan” unvanının demircilikle çok yakın ilgisi vardı. Ortaçağ tarihinin kaynaklarında verilen bilgiye göre, ancak yedi göbekten beri ataları demircilik yapanlar bu unvanı alıp kullanabilmekteydi. Öte yandan, İran tarihinde Farsların demircilik yaptıklarına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır [Koca, 2000: 128].

Nevruz’u algılama farklılıklarına baktığımızda; Nevruz bir anlayışa göre, Türklerin Ergenekon’dan çıkışını hatırlatmıştır. Türklerin bir bozkurtun yol göstermesiyle demirden dağların eritilip yol bulunması sonunda vardıkları yerlerde akarsular, türlü

otlar ve av hayvanları ile karşılaşmaları, böylece yeni bir güne kavuşma sevinci olarak Tanrı'ya şükretmeleri şeklinde izah edilmiştir.

İkinci bir görüşe göre ise, Türkler Ergenekon'da bir mağarada mahsur kalmışlar, daha sonra demir dağı ateş yakarak eritmek suretiyle, oradan bir yol bulup kurtulmuşlar ve bu ânı bir kurtuluş günü ve Ergenekon bayramı olarak kutlamaya başlamışlardır. Bu kutlamada bir parça demir alınmış, ateşte kızdırılmış ve daha sonra Türk hakanı bu demiri bir kıskaç ile tutup, örse koymak suretiyle çekiçle dövmeye başlamış, böylece Tanrı'ya şükretmişler [Akçora, 2000: s. 23-24].

Yeni Gün bayramı Ergenekon Destanı'na göre, Türklerin Ergenekon'dan çıkışı ve çilelerinin bitişi ile yeni bir döneme başlamalarını ifade eder. Bu yüzden, bu bayram Türk milletinin kurtuluş günü olarak çok güzel kutlanır. Ergenekon Destanı'na göre, 2000 yıl önce Türkler, düşman baskısıyla yok edilirler. Yalnız, Kıyan ve Nögüs adlı iki erkek ile onların kadınları sağ kalır. Bu dört kişi, yakalanıp öldürülmemek için, bir dağ eteğindeki mağaradan içeri girip saklanırlar. Ergenekon adındaki bu mağaranın sonunda, bereketli ve etrafı dağlarla çevrili geniş, bereketli bir ova görüp, oraya yerleşirler. Bu iki aileden çocuklar olur ve birbirleri ile evlenerek, 400 yıl içinde çoğalırlar. Öyle ki, boylar, oymaklar meydana gelir. Ergenekon onlara dar gelmeye başlar. Bunun için, çevresi sarp dağlarla kapalı Ergenekon'dan dışarı çıkmak üzere bir geçit ararlar. Bu bunalımlı günlerde ovada bir bozkurtun dolaştığını görürler ve onun nereden geldiğini ve nereye gideceğini takip ederler. Sonunda, bir demirli dağdaki delikten dışarı çıktığını görürler. Aralarında işbirliği yaparak, bir demirci ustanın yardımı ile yetmiş at ve öküzün gönlerinden yaptıkları körüklerle, toplayıp kuru ağaçlardan yığınak yaptıkları odunları yakarak elde ettikleri ateşi körükleyip, kurdun geçtiği delikte, günlerce elbirliği ile çalışarak, dört yanındaki demiri eriterek, yüklü bir devenin geçeceği büyüklükte, kapı gibi bir yer açarlar [Rehnumun, 2000: 265-266].

Şecere-i Türkiyye'ye göre Oğuzlar ve Moğollar, Ergenekon'dan çıkılan günü ve onun saatini bellediler. Her sene o günde ve o saatte bayram yaparlar. Bir parça demiri ateşe sokup kızdırırlar [Gökalp, 1976: 104].

Bütün eski kültürlerde mevcut olan yeni yıl mefhumunu Türkler canlı tutmak ve yüzyıllar boyunca Ergenekon'dan çıkışı simgelemek üzere kışın bitip baharın başladığı, yani tabiatın canlandığı günlerde tören düzenlemişler, ateşte kızdırılan demir parçalarını örs üzerine koyup çekiçle vurarak temsili oyun sergilemişlerdir [Düzgün, 1999: 25].

Oğuzlar, düşman ile savaşımlardan sonra eve dönüşlerini de Mart ayının son günlerine denk getirirlerdi. Bu günlere “özgür bağımsız gün” demişlerdi. Onlar büyük bir ateş yakıp bir parça demiri içine atar çekişle döverler, bu sayede su ve toprağı etkilediklerini, soğuşu uzaklaştırdıklarını düşünürler, toprak canlanmaya başlar, otlar büyürdü [Baharlı, 2000: 9].

Türkler Nevruz kutlamalarında evlerde ve törenlerin yapılacağı alanda, ocaklarda ateşler yakarlar. Türkler'de dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir bağlantı kurulur [Kılıç, 2000: 106].

Nevruz kavramının ana teması başka bir görüşe göre de, güneş ve ateş olmuştur [Akçora, 2000: 22]. Güneş, yeryüzüne sıcaklığı getiren, zorlukları yok eden varlık olarak görülür. Kazaklar güneşi doğruluk, sıcaklık, ateş ve diriliğin sembolü sayarlar. Karanlığı yok etmesi sebebiyle ateş sürekli yanık vaziyette bırakılır. Bu durum, ateş üzerinden atlama geleneğı olarak Türk dünyasının pek çok yerinde devam etmiştir

Nevruz gününde, Kazak kadınları, güneş doğar doğmaz eğilip ona selam verir, pınarlara yağ döker, yeni dikilen ağaçlara ak boya sürerdi. Ateşe yağ dökme işlemi de güneşin sembolü olarak görülür. Ateş, güneşi çağırırır [Çınar, 2000: 448].

İklimlerin değışmesi sonucunda, güneşin tekrar dünyayı ısıtmasına hayret eden halklar, tabiatın canlanmasıyla bayram ederler, güneş selâmlarlar. Bununla ilgili olarak, Mertsşor (Moldavlar), Babu Marta/ Martacık (Gagauzlar), Tsagan Sar (Moğollar), Çagaa (Tuva Türkleri) gibi adlarla Nevruz bayramını kutlar, ateş yakarlar. Fakat ateşin farklı halklar tarafından, farklı zamanlarda yakıldığını,

üzerinden insanların, hayvanların geçtiklerini dikkate alırsak, ateşin kullanılması, onun temizleyici kuvvetine ve gelecekte haber verme özelliğine inançtan kaynaklanıyor, diyebiliriz. Nevruz'da ateşin üzerinden atlanarak söylenen “Ağrılığım, uğurluğum oda”, “Sarılığımı al, gırmızılığımı mene ver” gibi sözler, buna delil olarak gösterilebilir [Yoloğlu, 2000: 399].

Türk dilli halklarda Ülgen tanrısının da oluşması tesadüfi değildir. Bu Güneş-Od-Ateş ile ilgilidir. Zerdüştlük'te ateş ve güneşin mukaddesliği korunmuş, ateşe tapma inancı oluştuğundan sonra Güneş-Od-Ateş sıcaklığının beş türü ile ilgili merasimler yapılmıştır. Bu merasimlerde Ateş Salısı günlerinde yapılmış ve akıllarda Azer merasimleri gibi kalmıştır. Eski inançlara göre, Güneş-Od-Ateş'e tapmanın ilk örneği, kaynağı ağacın gövdesinde olan sıcaklıkla ilgilidir. Eski inançlarda insanın ısındığı sıcaklığın ilk kaynağı da Ağaç kültü sayılırdı. Ateşperestlik inancına göre, “mukaddes ateş”i insana ağaç vermişti, yani insan iki ağacı birbirlerine sürerek, ateş yapmıştır. Ulu dedelerimiz bu yüzden “Şahrivar” adlı merasimler yapmışlar. İnsan vücudunda ve tabiatda korunan sıcaklık mukaddes sayılırdı. Bu sıcaklığın korunması için “Sedde” merasimleri yapılırdı” [Topalova, 2000: 471-472].

Coğrafi olarak bütün Türklerden uzakta yaşayan Yakut (Saha) Türkleri de Isıakh bayramında ateş yakarlar. Yakut Türklerinde Nevruz'a denk gelen Isıakh bayramı, 21-22 Haziran'da kutlanmaktadır. Bu coğrafyada tabiatın canlanması, havaların ısınması, otların, ağaçların yeşillenmesi bu tarihe rastladığı için Isıakh, hem bahar bayramı, hem de yılbaşı olarak kutlanmaktadır. Bayramın kutlanma şekli de diğer Türklerle benzerlik gösterir. Bayram alanına yarım daire şeklinde akağaç dikilir. Ateş yakılır ve tören sonuna kadar söndürülmez [Pirverdioğlu, 2000: 261-262].

Karaçay- Malkar Türkleri bahar bayramlarına Nevruz yerine “Gollu”, “Gutan”, “Altın Hardar”, “Saban Toy” gibi değişik isimler vermişleridir [Gelayeva, 2000: 117].

Gollu kelimesinin etimolojisi şimdiye kadar açıklanmamıştır. Bu kelimenin kökü olan “gol” çeşitli dillerde “ateş”, “şimşek”, “gökyüzündeki ateş”, “aydınlık yer”,

anlamını taşıyor. Bazı bilim adamlarının inancına göre bu kelime “ateşi olan” anlamındadır ve Gollu güneş tanrılarındandır. Buna tespit olarak, Gollu bayramının uzun süren kıştan sonra güneşin yeniden dirildiği ve bütün yeryüzünü canlandırdığı gece ile gündüzün eşit olduğu gün yapılmasıdır. Gollu Tanrı, aydın, neşeli, sarı kürklü, bereketli olarak tasvir edilir

Karaçay- Malkarlar bayram öncesi gecesini mukaddes saymışlardır. Halk arasında bu geceye “Amin Gecesi”(dileklerin kabul olduğu gece), “Nart Kophan Keçe” (Karaçay- Malkarların babaları sayılan Nartların mezarlarından kalktığı gece) diye çeşitli isimler verilmiş. Araştırmacı M. Jurtubayev’in söylediğine göre, “Nartların kalktığı gece” değil, “Nar kalktığı gece” şekli doğrudur. “Nar” kelimesi ise, Moğol dillerinde “Güneş”, Türkçe’de “Ateş” anlamını taşıyordu. Bu konuyla ilgili “Nardugan” adında bir bayram töreninin Tatarlar, Başkirler ve Çuvaşlarda da olması çok ilginçtir. Bu bayramın güneşin doğduğu bayram olarak kutlanması dikkati çekiyor. Bunlara dayanarak M. Jurtubayev, “Gollu” bayramının önceki gecesinin “nar kalktığı gece” veya “güneşin doğduğu gece” olduğunu tarif ediyor ve bu inancın pek çok halklarda olduğunu, en eski çağlardan beri kutlanılageldiğini söylüyor [Gelayeva, 2000: s. 122].

Kazaklar arasında Nevruz günü sabah erkenden kalkmanın kut getireceğine inanılır. Bu inanç, Türkiye’deki Aleviler arasında da yaygındır. Eski Kazaklarda 22 Mart sabahı, güneş doğmadan önce mümkün oldukça yüksek bir tepe veya binaya çıkılır, güneşin doğması beklenirdi. Güneşi ilk gören veya güneş ışığını ilk hissedenlerin yıl boyunca mutlu ve bahtlarının açık olacağına inanılır, ateşin iyisi olduğuna inanılan Güneş Ana’ya selam verilirdi [Çınar, 2000: 448].

Kazakistan’da Nevruz günü görüş ve ziyaretler ile başlar. Birinci gün ocaklar hazırlanır, bu ocakların üzerine kazanlar kurulur, bazılarında etler, bazılarında ise pilavlar hazırlanır. Yine kesilmiş olan hayvanların etleri ve pilavların pişirilmesi yanında küçük ocaklarda tandır ekmekleri, lokmalar, börek türü “Külşeler”, “Katırmalar”, “Kattamalar” adı verilen hamur işleri kızartılır [Akçora, 2000: 28].

Çıldır’da çocuklar ve gençler, evlerin “buhan” denen ocak bacalarından Nevruz

kısmeti için içeri sallayacakları küçük bir torba (genellikle eldiven veya yün çorap) ve bunun bağlanacağı “ince örek” denen ipler hazırlar. Köyden küskünler önceden tespit edilerek, Nevruz gecesi barıştırılır ve o gece Nevruz ateşi hep birlikte yakılır. Nevruz gecesinde herkes evinde olmak zorundadır [Korkmaz, 2000: 222].

Nevruz kutlama hazırlıkları arasında görülen, evlerin temizlenmesi, Anadolu'nun ve Türk Dünyasının hemen hemen her yerinde görülmektedir.

Eski zamanlardan günümüze değin İran ve özellikle Azerbaycan Türk halkı arasında Nevruz'la ilgili bir kısım âdetler, törenler yapılmaktadır. İran milleti ve İran Türkleri Nevruz, gelmeden ev temizliğine başlarlar törenin yapıldığı odayı da süslerler. Bir masanın üzerine cam sürahide su koyup, çiçekle dolu vazoyu bırakırlar. Bunun yanında bir küçük mangal da yer almaktadır ve içine çör otu (nazar otu) atıp, odanın hoş kokmasını sağlarlar. Bazı evlerde adı geçen ota ilave ud da yakarlar. Ud veya çör otu yakmada herkes görevlidir, çünkü bu işle yıl boyu güvende kalıp, o kişiye nazar değmeyecektir. Bir inanca göre, evin hoş kokusu evden ayrılan kimselerin ruhlarının şad olmasına sebep olup, onların da bayram zamanı ruhlarını sevindirmek imkanı sağlayacaktır. Bildiğimiz kadarıyla, Cenâb-ı Allah Perşembe ve Cuma günleri bayramlarda ruhları serbest kılar ve bu nedenle ruhlar ailelerinin ziyareti için kendi evlerine dönerler; Hatta yılın en son Çarşamba gecesinde ateş yakmak bu inançtan kaynaklanmaktadır. Diğer bir rivayete göre, Ateşperestler de eskiden aynı inanca bağlı kalmış ve ruhlar için ateş yakmışlar. O gecenin âdeti eskiden kalmadır. Herhalde iki inançta da ruhlara değer vermek ve saygı göstermek açıkça belli olmaktadır ve bu âdet yalnız İran değil, Ortadoğu ülkelerinde de görülmektedir [Güldiken, 2000: 134].

Nevruz bayramı'nda ev temizliğinin yanı sıra vücut temizliğine de öne verilmektedir. Temiz giyinmek, bazı bölgelerde beyaz giyinmek âdettendir. Edirne'de de Nevruz'dan bir gün önce kadınlar ve genç kızlar o yıl buğdayların taneleri kırmızı olsun diye ellerine kına yakarlar [Turan, 2000: 355].

Türklerin Nevruz kutlamaları sırasında güneş, ateş, su ve bitki kültürünün çok açık

şekilde ifade edilmesi, onların ilâhi gücüne verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Türkler, yeni yılın başlangıcı olan bu günde dünyanın başlangıcı saydıkları bu öğeleri bayram geleneklerine katarak ebedileştirmek istemişlerdir.

İnsanlara göre üç şey temizlik unsuru sayılır. Bunlar su, toprak ve ateş'tir [Aliyeva, 2000: 46]. Eski Türk inanışlarına göre, su ve ateşin üzerinden atlandığı vakit, her türlü hastalıktan ve dertten kurtulunacağına inanılmaktadır. İster Gök Tanrı inancının, ister Maniheizm'in tesiri olsun, çok eski devirlerden bu yana, bu inanış Türkler arasında bilinmektedir. Bu inanış Azerbaycan Türklerinin düşünce yapısını da etkilemiş ve atasözlerinin oluşmasında vesile olmuştur:

“Novruz'da od üstünden atdanan hestelik bilmez.”

“Novruz'da su üstünden atdanan il boyu sağlam olar.”

“Novruz'dan sonra gırh gün kütük yanar” [Alptekin, 2000: 54].

Nevruz'un ilk kutlamalarından biri sayılan “Şum Töreni” buğday toplandıktan iki hafta sonra toprağın sürülmesiyle başlar. Çiftçiler sabah erkenden öküz ve pulluğu araziye çıkarttıktan sonra, pulluğu kullanan kimseye verilmek üzere, kavurga, şerbet, havlu, çorap ve gömlek gibi hediyelerle donatılmış bir tepsi hazırlanır. Bu tepsiye “honça” adı verilir. Ekimin yapılacağı yerde toplanan halk, bir yandan kurbanlar keserken, diğer yandan da her evde toplanan bir parça buğdayla “yarma aş” denilen yemeği pişirir. Bu toplantıya katılmayan hasta ve yaşlılara da bu aştan gönderilir. Yemekler yenildikten sonra yakılan ateşin üzerinden atlanır. Kol kola giren gençler bu ateşin etrafında dönerek şöyle seslenirler:

“Yaz ver,

Yüz ver,

Yaz ver,

Gara göğ,

Ağ göğ,

Ağ göğ,” [Nebiyev, 1997: 11].

Birçok kaynakta eski Türklerin de eski İranlılar gibi Ateşperestliğe tabi oldukları dönemden söz edilir ve ateş kültürünün hem Şamanist, hem Müslüman Türklerdeki kalıntılarına işaret edilir. Böyle bir fikrin en belirgin izleri de Nooruz kutlaması sırasında sergilenir. Ateşten atlamakla insanlar, dünyanın başlangıç öğelerinden biri saydıkları ateşin, yaratıcı olduğu kadar, yok edici gücüne de inandıklarını, o yüzden dünyanın yenilediği ve yeni yıla ayak basıldığı bu günde, ateşin, kendilerini fizikî ve ruhî kötülüklerden, hastalıklardan arındırmasını, güç, kuvvet ve ilham vermesini isterler. Ateşten atlama ayini Türklerin “Göçürme” veya “Çevirme” dedikleri, hastalıkların, kötü niyetlerin, tutkuların başka bir şeye veya kimseye göçürülebileceği inancı ile de bağlıdır [Cumakunova, 2000: 77].

Ateşten/ alazdan atlama Nevruzda uygulanan pratiklerin başında gelir. Ateş üzerinden atlama ve çevresinde dans etme Türkler’deki eski ateş kültürüyle doğrudan ilgili olarak kötülüklerden, hastalıklardan ve günahlardan temizlenmek, arınmak, sıkıntıları geride bırakmak inancıyla yapılan bir uygulamadır [Çetin, 2000: 27; Turan, 2000: 357; Kılıç, 2000: 106].

Eski Türklerde, Gök Oğuzlar’da ateşe, onun saflaştırıcı, temizleyici kuvvetine olan inanç, o kadar kuvvetlidir ki, düşman tarafın askerleri anlaşma için geldiğinde, ateşin üzerinden geçmek zorunda kalmışlardır. Onların çadıra girmesine ancak bu ateşin üzerinden geçtikten sonra izin verilir. Ateş, düşmanın kalbindeki tüm kını, düşmanî hisleri, kara güçleri yok eder. Şamanlar da merasime başlamadan “san calırı” (ateş yeri) yapar. Onlar düz taşın üzerine köz ve sıcak kömür, onun da üzerine kuru ardıç budakları koyarlar. Ateşten duman çıkması, onun canlanması demektir. Sonra onun üzerine yağ, un ve buğday atarlar ve şaman önce düngürü, sonra ise sırayla ayaklarını kaldırıp, dumana tutar. İnanca göre, ateşin tütsüsü (dumanı) kötü ruhlarla savaşta ona ve düngürüne kuvvet verir [Yoloğlu, 2000: 394].

Kazak geleneklerine göre, Nevruz kutlamalarında akşam olup gün battıktan sonra iki yerde büyük ateş yakılır. Gençler kendileri arasında gruplaşırlar. İki ateşin ortasından geçerek ellerindeki kumaş sarılı sopalar tutuşturulur. Bu arada gençler ateş üzerinden de atlayarak, günahlarından arınmaya çalışır [Akçora, 2000: 29].

Çıldır'ın Kecebörk, Kayabeyi, Kızilverene, Akçil, Esmepınar (Purut) ve Terekeme Çayıs adlı köylerinde, Nevruz ateşinin üzerinden atlarken söylenen, “Ağurluğum oğurluğum hep bu odun içine”, “Derdim gadam oda düşsün” vb. ifadelerde, ateşin yakan, temizleyen, değiştiren ve sağaltan gücünden yararlanma dileği vardır. Ayrıca, Nevruz közlerinin eşiğe serpilmesi, evin girişinde şamanik karakterli bir koruma kalkanının oluşması anlamı taşır. Zira ahır ve kom gibi hayvan barınakları eğer bu genel eşiğin dışında ise, özellikle o eşiklere de Nevruz közü külü serpilerek, sayrılıktan, afetlerden ve görünmez kötülüklerden hayvanların da korunacağı inancı hâkimdir [Korkmaz, 2000: 225].

Malatya'nın Arguvan ilçesinde, yerleşik olan Alevî Türkmenleri nevrüz günü “Kış bitti bayramı” yapmaktadırlar. Uğur getirmesi için taştan küçük evler yapılmakta, meydana yakılan ateşin etrafında dönülmektedir. Ayrıca nevrüz dolayısıyla akraba ve köylüler arasında ev ziyaretleri de yapılmaktadır [Çay, 1993: 140].

Edirne'de 22 Mart günü Sultan Nevroz eğlencelerinde eski hasırlar yakılıp “Mart içeri pire dışarı” diyerek üzerinden atlanır [Onarlı, 2003: 51].

Romanya'da yaşayan Türklerde de ateş kültü yaşamaktadır. Mart ayına girdiklerinde evlerinde temizlik yaparlar. Avluda kurumuş dallar, odalar süpürülür, avlular süpürülür ve çöpte bir araya toplanır. Mart'ın dokuzunda akşamüstü avlularda çöpler yakılır. Küçüğünden büyüğüne kadar ateş üstünden atlarlar ve günahlardan, kötülüklerden kurtulmuş olduklarına inanırlar [Abdulla, 1997: 10].

Karabağ köylerinde her yıl 22 Mart günü Saya yakarlar. Köyün en büyük meydanına ateşler yakılır. Çocuklar ateşin üzerinden atlar. Ateşten atlandığı zaman günahların döküleceği, hastalıkların iyi olacağı, yağmurların bol, yılın bereketli olacağına inanırlar [Bayar ve Muharrem; 1996: 87].

Çıldır'da Nevruz, “Döldökümü” olarak adlandırılır. Genellikle akşamdan başlayan törenler için ön hazırlıklar bir hafta önceden başlatılır. Hazırlık safhasında, evlerin baca olarak nitelendirilen damlarında yakılacak Nevruz ateşi “Cihan Kakola” için

gerekli ot, çalı ve odun yığınları hazırlanır [Korkmaz, 2000: 222].

Köyde Nevruz kutlama töreninin başlaması için Nevruz ateşini ilk önce köyün en yaşlı kişisi “kav çakmağı” ile yakar ve töreni başlatır. Bir tür başlama işareti olan bu ateşten sonra diğer evlerin damlarındaki otlar/ çalılar da tutuşturularak, tören tüm köye yayılmış olur. Bu tören esnasında yaşlı, çocuk, hasta demeden her evin bütün üyeleri ateşin etrafında toplanır ve ateşi seyrederek. Ateş iyice tutuşunca törene katılan herkes, ateşin üzerinden üç defa atlar. Bunu yapamayacak durumdaki hasta, yaşlı ve çocuklar, yetişkinlerin yardımıyla üç defa “ateşten geçirilir”ler. Atlarken, herkes dilek niteliğinde bazı tekerlemeler söyler:

“Nazar ola göz ola
O da yana köz ola”

“Eşiğe od saçılısın
Menim bahtım açılısın”

“Derdim gadam yok olsun
Yüzlerimiz ak olsun”

“Yansın Cihan Kok ola
Dertlerimiz yok ola”

“Ağırım oğurum tökülsün
Oda tüşüp kül olsun”

“Ağırılığım tökülsün
Odda yanıp kül olsun”

Bu dilek tekerlemeler söylenerek, ateş üzerinden atlandığında, ateşin yanan gücü, bize musallat olan veya yıl boyu musallat olabilecek kötü ruhları ve onların illetlerini yok edecektir [Korkmaz, 2000: 222-223].

Çıldır'da tek katlı toprak evlerin damında yakılan bu ateşler yaklaşık bir saatlik bir süreyi kapsar. Ateş, bu süre içinde sürekli çalı-çırpı, odun ve yağla, yöre deyimiyle "beslenir" veya "şenlendirilir". Ateş, suyla veya ayakla çığnenerek söndürülmez, onun kendi kendine sönmesinden sonra közleri, bacadan evin ana giriş-çıkış kapısının eşiği üzerine serpilir. Ahır veya kom olarak bilinen hayvan barınakları, ayrı bir binada ise, bu barınakların eşiklerine de Nevruz ateşinin közü serpilerek, sabah erkenden tüm hayvanlar bu Nevruz külü üzerinden geçirilerek, uğursuzluklar, hastalıklar kovulmuş, kötü ruhlar ürkütülmüş sayılır. Ayrıca "Nevruz közü", bakır bir güğüm içerisinde yedi gün bekletilmiş bir suya, kırk dul kadın ve erkek adı sayılıp atıldıktan sonra ruhsal bakımdan rahatsız olan hastalara içirilirse, şifa olacağına inanılır. Nevruz ateşinin bacalarda sönmesinden sonra, gençler, önceden belirledikleri arkadaşlarıyla ortak birer meşale yakıp, evlerin bacalarından kismet istemek üzere dolaşmaya başlarlar. Buna yörede "Baca Gezmek" veya "Baca Dolaşmak" denir. Varılan her bacada aşağıdaki dilek tekerlemesi söylenerek, kismet istenir:

"Bu gece Nevruz gecesi
Bu baca devlet bacası
Verenin oğlu olsun
Vermeyenin kızı olsun
Adı Fatma olsun
Kaşları çatma olsun
Bacadan düşsün "Paaat!" etsin!
Yumurta!... Yumurta!"

Ev sahipleri, o gün evlerini terk etmediklerinden ve hazırlıklı olduklarından, hiç kimse bacalardan kısmetsiz dönmez.

Çıldır'da Nevruz gecesi doğum yapan bir kadın olursa, o evin bacasındaki ateş gece geç vakitlere kadar çalı, odun ve yağ vb. şeylerle yanar tutulur. Doğan çocuklara Nevruz, Doğan, Aydoğan, Gündoğan ve Yenigül gibi isimler verilir [Korkmaz, 2000: 223-224].

Kırgızların Nooruz'u kutlamaları sırasında suyun, ateşin ve bazı bitkilerin kültürünün çok açık bir şekilde ifade edilmesi, onların yeni yılın ve yeni hayatın başlangıcı olan Nooruz gecesini dünyanın başlangıcı saydıkları bu öğelerin yardımıyla canlandırmak amacından doğmuş olabilir [Cumakunova, 1997: 6].

Kırgızların Nevruz kutlamalarında ateşle ilgili âyinler kutlamanın odak noktası halindedir. Avlularda, meydanlarda ulu ateşler yakılır ve büyük- küçük demeden herkes ateşten atlar [Cumakunova, 2000: 77].

Atlama sırasında :

“Senin kızıl nurun
Maga kelsin
Menin sarı oorum
Saga ketsin”

“Senin kızıl nurun
Bana gelsin
Benim sarı hastalığım
Sana gitsin.”

diye dua ederler. Bu âyinin anlamı da, insanların Nooruz günü sadece yaşadıkları yeri, eşyalarını, bedenlerini değil, kendi ruhlarını, niyetlerini de temizlemek istemelerini, yeni yıla bedende, canda, gönülde arınmış olarak girme niyetlerini ifade eder. Bazı yörelerimizde koyun, keçi gibi ufak hayvanları da ateşten atlatmaya zorladıkları bilinmektedir. Ateşten atlandıktan sonra evlerde önceden kap kacaklara doldurulmuş sular dökülür ve insanlar inanca göre evde dolaşan kötü güçleri de suyla beraber dışarı atmış olurlar [Cumakunova, 1997: 6-7].

Gagauzlarda çocuklar için, akşam üstü, gün kavuşurken aul boyunda ateş yakılarak, üstünden atlanması en büyük sevinç kaynağıdır. Yakacak hazırlanır, sokağa çıkılır, ateş yakılır. Bu hazırlıklar dede ya da baba gibi bir aile reisi tarafından yapılır.

Herkes, kendi ateşinin en yükseğe çıkmasını ister. Delikanlılar, gençler, ateşin üzerinden üçer kere atlayıp, şöyle söylerler: “Mart içeri, pireler dışarı!”. Ateşin üstünden ne kadar yüksek atarlarsa, o kadar pehlivanlıklarını göstermiş olurlar. Yakın yaşayan kızlar birbirinin ateşine yaklaşmaya çalışır, arada sırada buna delikanlılar da katılırlar. Bir delikanlının yavuklusunun ateşinden diğer delikanlılar atlamaz. Çadır bölgesinde, önceleri, delikanlılar yürük beylerle yavuklularının ateşlerinden atlamaya giderlermiş. Gençlerin oyunları, yarışları sabaha kadar uzar [Çinpoş, 2000: 101-102].

Kafkas Gagauzları köyün kenarında ateş yakarlar. Ateşin etrafında toplanan delikanlılar da aralarında ateşten atlama yarışı düzenlerler. Küçükleri, uşakları koltuklarından tutup, üç kere ateşten atlatırlar. Ne kadar ihtiyar ve hasta olsalar da, insanlar çıkıp ateşe bacağına sürerler [Çinpoş, 2000: 101-102].

Iğdır’ın Aralık İlçesi’nde Çarşamba akşamı büyük bir ateş yakılır. Büyük küçük herkes bu ateşin üzerinden atlarken “Atıl batıl Çarşamba, Derdim batır Çarşamba” tekerlemesini söyler. Bu sözün anlatmak istediği inanış “Yeniden doğuş ve kışın ağırlığını, yorgunluğunu atmak”tır [Kılıç, 2000: 99].

Nevruz bayramı arefesindeki Salı’lardan sonuncusu Ahir/ Aher Çarşamba’dır. Bu Salı halk arasında “İlaher Çarşamba”, “Toprak Çarşambası”, “Yer Çarşambası”, “Çarşamba Suri” isimleri ile biliniyor. Sonuncu Salı’da toprak uyanır. Toprakta su, sıcaklık ve hava normale döner ki, bu da onun ekine hazır olduğunu gösterir. Toprağın uyanmasını ecdâdımız merasimler, türküler, âyinlerle karşılarlar. Halk arasında dört unsurun dördüncüsünün uyanması ile sel, ateş, rüzgâr ve toprağın daha kuvvetli olduğuna, arzın elbisesini değiştirdiğine, insanları yokluk ve kıtlıktan, zorluklardan kurtarmak için kendinde büyük kuvvet bulduğuna inanılır. Bu inançla ilgili olarak halk arasında yaygınlaşmış eski bir mite göre, insanların kıtlık çektikleri bir günde Sel, Ateş, Rüzgâr, Toprak Hatun’un yer altı mabedine misafirliğe gelir. Burada uyumakta olan Toprak Hatun’u uyandırıp, insanların açlık ve kıtlık çektiklerini söylerler. Toprak Hatun, “İnsanları felâkete düşürenin kendisi felâkete düşer” diye yerinden kalkar. Sel, Ateş, Rüzgar ve Toprak Hatun el ele tutup,

“Zemzem geldi, ateş geldi yel geldi/ Teze ömür, teze mehsul, il geldi” türküsünü söyleyerek, aydın dünyaya çıkarlar. O günün yılın sevinçli günü, Ahır Salı olduğunu söylerler. Ateşle ilgili kutlamalar, akşama doğru başlar, ilerleyen saatlere kadar sürerdi [Topalova, 2000: 475-476].

Nahçıvan’da Nevruz bayramı arifesindeki son cemre, yıl sonu cemresidir. Bu cemre merasimi oyun ve şenliklerle kutlanır. Nevruz öncesi odalar, evler temizlenir, avlu süpürülür, hepsi tertemiz yıkanır ve yeni elbiseler giyilir. Son cemre evlerin üstünde, avlularda ocaklar toplanır, nazarlık yandırılır, bacalardan torbalar salınır. Çocuklar ellerinde torbalar, renkli çorap tekleri evlerin bacalarına çıkarlar ve kendi paylarını isterler [Medetli Eynulla; Sadıkoğlu, Elbeyi; 1997: 306].

Cemre kelimesi köken itibariyle Arapça olup kor veya ateş halinde kömür anlamına gelmektedir. Dört cemre bellidir: ab (su), ateş (od), hak (toprak), bad (yel, rüzgar). Halk arasında Su Çarşambasına evvel Çarşamba da deniliyor. Kars’ta üç çarşamba olduğu gözlemlenmiştir. Nahçıvan bölgesinde Nevruz bayramı arifesindeki çarşambaların sonuncusu Ahır çarşamba’dır. Ahır çarşamba suya, ateşe, yele tapınmayı bir bütün halinde kendinde yansıtır. Bu ise en ilkel bağlılığı kanıtlamaktadır. Ahır çarşamba 21 Marttan, yani Nevruz bayramından önceki sonuncu salı gününe tekabül etmektedir. Bundan iki gün önce de mezarlıklar ziyaret edilir. Kara bayramda ölüsü düşenler bu vesile ile geleneksel olarak yastan kurtuluyor, bayrama dertsiz, mihnetsiz geliyorlar, hazırlanıyorlar. Salı günü gecesini düzenlenen törenler, yapılan ayinlerde kışa yola salma, yazı karşılama ruh halinin üstün olması göze çarpıyor. Bu çarşamba yapılan törenlere baca- baca bayramı da denmektedir. Bu gece her aile tongal çatmalıdır. Bu tongal için hazırlanmış odun, yakacağı içinde mutlaka dikenli kollar da olmalıdır. İnanca göre kışın koruyucusu olan kötü ruhlar güneşin yerdeki sembolü, simgesi olan ateşi, ocağı söndürmeye çaba gösteriyorlar. Dikenler onlara battığı için korkarak ateşe yaklaşmıyorlar. Yine inanca göre tongal yakmamak kötü ruhları sevindirmek anlamına geliyor. Bu yüzden yas saklayan ailelerin evinin damında hatta komşular tongal yakıp ateş çatıp onları yastan çıkarmalıdır [Hacıyev ve Amanoğlu, 2000: 3-4].

Ahir arşaba'nın Nevruz etkinliklerinde önemli bir yeri vardır. Bu gece herkes evlerinin damında büyük ateşler yakar. Bu ateş, köylerde veya mahallelerde herkesin toplanabileceği bir meydanda yakıldığında görülmektedir. Ateşler yakıldıktan sonra ateşin çevresinde toplananlar, kendilerine göre birer dilek tutarak sırasıyla ateşin üzerinden üç defa atlarlar. Böylece tutulan dileğin en kısa zamanda gerçekleşeceğine inanılır. Ayrıca yakılan bu ateşin üzerinden atlamakla, geçen bir yılın ağırlığından kurtulup yeni yıl içinde gelebilecek tüm kötülük ve tehlikelerden korunulacağına inanılır. Ateş yakma olayı, tüm gece boyunca özellikle gençler için büyük bir eğlence kaynağı oluşturmaktadır [Özmen, 1996: 7].

Kars'ın Pırsak Köyü'nde ise arşamba günü akşamı evlerin düz damları üzerinde ateşler yakılır. Bu ateşin Hz. Ali'nin sefer sırasında halkı haberdar etmek için yaptığı uygulamanın hatırası olduğu inancı görülmektedir [Kılıç, 2000: 99].

İğdır merkezde 21 Marttan bir gün önceki kutlamalarda “Baca baca” adı verilen ateşler yakılır, üstünden atlanır [Onarlı, 2003: 53].

İran'ın hususiyle Azerbaycan bölgesinde, çerşenbe'ye birkaç gün kalınca kadınlar ve kızlar tanıdıkları yaşlı ve matemli ailelerin evlerine gider, onlardan izin alıp, onların evlerini temizleyip, tozlarını döküp, matem giyimini eyinlerinden (üzerlerinden) çıkarıp, onlara şan renkli giyim giyindirirler. erşenbe akşamı da komşular matem sahibi için “erşenbe Odu” yakar ve böylece onları yasdan çıkarırlar. Çünkü yeni yıla kara ve yaşlı giyimle girmeyi uğurlu saymazlar (Erdebil bölgesi, Şerifbeyli köyü). erşenbe günü od üstünden atlamak için de geven ya odun ve başka kendisi biten bitkileri yığar veya alırlar. Akşam çağı hava karardığı zaman “Od Yakma” merasimi damda, hayatta (avlu), sokakta veya caddede olur.

erşenbe akşamı, akşam yemeğinden sonra evin bütün otağlarında ve başka hisselerinde bir şem (mum) yakar ve bunu ışıklık ve aydınlık sembolü bilirler ve böylece arzu ederler ki, yeni yılda evleri hermişe ışık ve ev ehli sağlıklı olsunlar. erşenbe günü çocuklar yakınlıklarında yaşayan kohum akrabalarının evlerine gidip, onlara “erşenbeniz kutlu” derler. Onlar da çocuklara “Acil” (kuru yemiş) ve

“Çerşenbelik” verirler [İbrahimpur, 2000: 171].

Nahçıvan’ın Güneşli Köyünde Nevruz hazırlıklarına bir hafta öncesinden başlanır. Nevruz’dan önceki Perşembe, o sene içerisinde vefat eden kişilerin evleri ziyaret edilir. Cenazesi olanlar için o sene “Kara Bayram”dır. Köylüler Kara Bayramı olan bu kişileri ziyaret ederek “Yeni Bayram”a çıkartırlar. Bugün mezarlıklar ziyaret edilir; Fatiha ve Yasin duaları okunup, mum yakılır

Nevruz’da her evin önünde büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe “tongal”adı verilmektedir. Evde yaşayan aile fertleri, bu ateşin üstünden üç defa atlayarak şu duayı söylerler: “Ağırlığım düş bu odun üstüne” [Gül, 1998: 379-380].

Türkmenler Nevruz’dan bir hafta önce yılın son çarşambasında, odunlar çatılır herkes ateş yakar, bütün gün odun üstünden atlanır. Bu esnada;

“Ağırlığım uğurluğum dökülsün
Sağ salamat kalım”

“Atıl tatıl çerşembe
Üstünden atıl çerşembe
Sağ salamat kalıp
Gene üstünden atlayım çerşembe” denir.

Atlayanlar bekar ise, “Gelen çerşembeye kadar bahtım açıl çerşembe” denir [Kalafat, 2000: 289].

Yılın son Salı günü kaş karalarken, analar “Üzerrik” denilen tohumları evlerinin avlusunda yakarak, çoluk-çocuk, evi ve eşyayı tütsüye verip, şu şiiri okurlar:

“Üzerriksin havasın
Bin-bir derde devasın
Üzerrikler çartlasın

Yaman gözler partlasın” [Rehnumun, 2000: 270-271]. Son Salı'nın akşam kutlamaları, canlı olur. Üzerrik, ateş yakar, kapı hasarlardan torba sallar, kuşak atar, kulak falı kurarlar [Topalova, 2000: 476].

Özbekistan'da Son Salı'nın akşam kutlamaları, canlı olur. Üzerrik, ateş yakar, kapı hasarlardan torba sallar, kuşak atar, kulak falı kurarlar [Topalova, 2000: 476].

Nahçıvan'da Nevruz bayramının sonuncu Salı günü mezarlık ziyaretine gidilir. Mezarlıktan döndükten sonra ölmüş olan akraba ruhlarının evleri ziyaret edeceğine inanılır. Ruhları karşılamak için hazırlıklar yapılır. Bu inançla ilgili bahçede ateşler yakılır ve bu ateşin üzerinden atlanılır. Böylece ağırlık-uğurluk dökülüp yanar, hastalık, elem, dert insandan uzak olur hepsi odta yakılır. Ateş üzerinden atlarken şarkılar söylenir.

Ağırlığım-uğurluğul odlara
Menle hoppanmayan yadlara,
Ağırlığım od olsun.
O üstünden atdanak
Her cefaya katlanak [Medetli ve Sadıkoğlu, 1997: 306].

Güney Azerbaycan bölgesinde, yılın son Salı günü dağlardan toplanan gevenleri ve yakacakları, güneşin batışına az kala sokaklarda ve damlarda yakarak, üzerinden atlamaya başlarlar. İnsanlar od üzerinden atlarken, şu sözleri söylerler:

“Atıl-matıl Çarşamba,
Ayna tekin bahtım açıl Çarşamba”

“Ağırlığım-uğurluğum
Tökülsün tongal üstüne”

“Sarılığım seninki
Kırmızılığın benimki”.

Nevruz kutlamalarında oğlanlar sokaklarda ve damlarda, kızlar ise evlerinin avlusunda ot yakarak, üzerinden atlarlar. Erdebil'in Bulgavar yöresinde, birileri o yılda ölmüş olursa; o yörenin aksakalları ölen kişinin damlarına çıkıp, salavat diyerek ot yakarlar ve yas sahibine baş sağlığı verirler. Tebriz'in yakınında olan Likvan köyünde de yüksek bir tepede ot yakıp, sabaha kadar yanık tutarlar. Bu gece şehirlerde havai fişekler ve el bombaları atarlar. Köylerde ise parça parça kumaşları bir araya toplayıp, bunları yumruklayarak top şekline getirip, bir demir telinin ucuna bağlayarak, nefte batırıp, sonra yakıp atarlar ve sönene kadar atarlar, bunun adına "Pölke" denilir. "Ateş Yakma" töreninin anlamı eski yılı şenlikle yola salmak ve yeni yılı şen karşılamak demektir [Rehnumun, 2000: 270].

Yılın Son Salılarından ikincisi Ad Çarşanbası (Ateş Salısı)'dır. Buna halk arasında "Uspu Çarşanba", "Uspü Gecesi", "İkinci Çarşanba" veya "Addı Çarşanba" diyorlar. Ateş Salı'sı eski inançlara bağlı olup, güneşe, ateşe, ateşi koruma inancına tapma ile ilgili olarak oluşmuştur. Zerdüştlük'ten çok çok önce insanlar tabiata hayat veren, toprağı ısıtan güneşi, onun yerdeki remzi olan ateşi sembolleştirmişler. İnsanlar arasında, onlar güneşi ateşi ne kadar sever ve okşarlarsa, tabiatın da o kadar erken ısınacağı, insanlara mutluluk vereceğı gibi bir inanç oluşmuştu [Topalova, 2000: 471].

Ateş ve ısının önemli kaynaklarından birisi güneş ısıdır. Ateşe seslenen Godu (Hodu) türküleri Azerbaycan halkı arasında yaygındır. Güneş sıcaklığı ile ilgili olarak Azerkan merasimleri yapıldı. Ateşgâhlarda ve ocaklarda bulunan ateş için ise, çırağın merasimleri yapıldı. Görüldüğü gibi, Ateş Salı'sında Güneş-Od-Ateş anlamı geniş ölçülerle kabul edilmiştir. Bu tabiatın dört unsurlarından biri olan ateş erken inanç silsilelerini oluşturuyordu. Bu inanç dünyası ise, ateşin ebediliğine ve mukaddesliğine tapmayı doğurmuştur. Ateş Çarşanba'sı, Güneş-Od-Ateş inancı ile ilgili akıllarda kalan birçok türkü, inanç, merasim, mit ve rivayet günümüze kadar ulaşmıştır.

Ateş Çarşanba'sında insanlar sabah erkenden kalkar, yüksek bir tepe başında ateş yakarak, onun etrafında dönerek, güneşin doğmasını beklerler. İnsanlar ateşin

çevresinde döndüklerinde ve kendi ocaklarını yaktıklarında “Godu Han” türküsünü söylerler.

“Godu Han Godu Han

Söndürme odu Han

At üste god getir

Ulusal od getir

Sözü bal Godu Han

Özü al Godu Han” [Topalova, 2000: 472].

Azerbaycan’da Ölü Çarşamba’sında (Gara Bayram) ocaktan koku çıksın diye ateşe yağ, et atar, yemek pişirirlerdi. Azerbaycan Türklerinin sözlü halk edebiyatında ateşle ilgili birçok inançlar, alkış ve beddualar, andlar vardır. Ateş, ailenin mutluluğunu sembolize ettiği için gece evden dışarıya ateş verilmez. Bununla ailenin mutluluğunu vermiş, kötü ruhlara yardımcı olmuş olunur. Ateş sahibi, ailelerin yardımcısı, akıl vereni, himayecisidir [Yoloğlu, 2000: 391-392].

Azerbaycan’ın Ordubad bölgesindeki nevruz şölenlerinde, insanlar son çerşenbe günü akşam bütün hayatlarda ateş yakılır, onun üstünden atarlardı. Atlarken de “Ağırlığım, uğurluğum/ Bu tongala dökülsün” sözlerini söylerlerdi. Son çerşenbe gecesi evdeki bütün ışıkları sabaha dek yanmış vaziyette koyarlar ki, uluların ruhları eve- otağa dönende burayı ışıklı görsün. Bu sebeple bu günü “ata-baba” günü de adlandırmışlar. Yani önceden evden, ocaktan göçmüş bütün uluların ruhu bu gece geri gelir [Ahundlu, 1997: 17]. Ocağı şer (akşam) vakitlerinde söndürmezler. Dağdağan, zoğal, incir ve dut ağaçlarını ateşte yakmazlar. Od çarşamba’sında ocaktan od vermezler.

Yılın Son Salı’larından üçüncüsü Rüzgâr Salı’sıdır. Eski inançlara göre, bu Salı’da uyanan rüzgâr alanı gezer. Uyanmış suyu, ateşi hareket ettirir [Topalova, 2000: 473].

İran Türklerinde eski yılın Ahir/Son Cuma akşamı ateş yakılır. Ateşin tonkalları,

mukaddes üçlünün iyi söz, iyi iş, iyi düşünce esasında olur ve onların temsilcisi ve remzi sayılır. Tonkalın sayısı bazen de Tanrı'nın tekliğini göstermek için bir tane olur [İbrahimpur, 2000: 171].

Azerbaycan'daki nevruz kutlamalarında Kara Çarşamba gününde çocukların toplanarak damların üzerinde Nevruz Ateşi yakarlar. Bu ateşe, Tangal, Tongal, Tonkar, Tonkur adı da verilmektedir [Çetin, 2000: 95].

Nooruz/Nevruz bayramının temel âyinlerinden biri olan “Ardıç ağacı” ile tütsü yapma ve alazlamanın, belli ağaçların koruyucu ve arındırıcı niteliğine inanmakta olan Türklerin hayli uzaktaki Anadolu Türklerinin kiminde de âyin tam olarak korunmaktadır, kiminde ise “ateşe tutmak”, “yakmak” anlamında olan “alazlama” kelimesi kalmıştır. Alazlama esnasında ağaç kültü ile ateş kültü bir arada görülüyor. Kırgızlar'da “Ardıç ağacı” günümüzde de kutsal ağaç türlerinden sayılır. Yeni eve taşınmadan önce, salgın hastalıklar zamanında onunla tütsü yapılır. Ayrıca tek bitmiş ardıç ağacına “mazar” denir ve “kutsal yer” olarak ziyaret edilir. Kumaş parçalar bağlayarak, dilek tutulur. Doğu Türklerinde ağaca paçavra bağlayarak, dilek tutmak ve çocuğu olmayan kadınların tek biten ardıç ağacını kutsal sayarak, altından geçip, çocuk isteme âdetlerinin Anadolu yörelerinde de halen görüldüğü bazı araştırmacıların eserlerinden belli oluyor [Cumakunova, 2000: 76-77].

Bayrama yakın günlerde Karaçay Malkarların kutsal saydıkları ağaçların ve taşların yanına gidip, koyunlar keserek, tören yaptıkları bilinmektedir. Kurban etini pişirmek için yakılan ateşin üzerinden atlamak geleneği ise, dünyanın pek çok halklarında olduğu gibi, ateşin güç, kuvvet verme, hastalıklardan, kötülüklerden korunma özelliği olmasına duyulan inançtan kaynaklanmaktadır [Gelayeva, 2000: 120].

Şamanların farklı hastalıkları ateşle tedavi etmeleri, hastayı ateşin üzerinden geçirmeleri, ateşin etrafında dönmeleri, vücutlarındaki kötü güçleri temizlemek amacıyla, közün üzerinde yalın ayak yürümeleri ve nihayet halkımızın Nevruz bayramı zamanı, ateşin üzerinden atlaması, ateşin saflaştırıcı gücüne inançla

ilgilidir. Bu eski yılda vücudumuza toplanmış ağrı ve acılardan temizlenmek, yeni yıla, yani ateşin diğer tarafına sağlıklı, temiz ayak basmak dileğinden kaynaklanır [Yoloğlu, 2000: 394-395].

Çıldır'da Nevruz törenleri dışında da "demürevi" denilen bir tür cilt hastalığının, üç Çarşamba kav çakmağı çakarak, Türkçe dualar okuyan yaşlı insanlarca tedavi edildiğini de ayrıca belirtmemiz gerekir. Ateşin bu şifa yönü, Çıldır'da suya salınan kırk Nevruz közüyle yine karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içinde ruhsal bakımdan rahatsızlıklar yine ateşin suya geçen gizli gücüyle tedavi edilmek istenir [Korkmaz, 2000: 225].

Yaratılış destanından edindiğimiz bilgiye göre ateş, Tanrı Ülgen tarafından insanlığa verilmiştir. Onun iyisi olarak da Ulu Toyon görünür. Tanrı tarafından insanlığa bahşedilen ateş ve ateşi kutsama, ateşten geleceği okuma ve ateş çevresinde uygulanan bir çok pratik bulunmaktadır. Yaratılış destanından edindiğimiz, bir bilgi ateşin Tanrı Ülgen tarafından insanlığa verilmiş olduğudur. Onun iyisi olarak da Ulu Toyon görünür. Tanrı tarafından insanlığa bahşedilen ateş ve ateşi kutsama, ateşten geleceği okuma ve ateş çevresinde uygulanan bir çok pratik bulunmaktadır. İslâmiyet'ten önceki dönem Türk inanç sistemi içinde, hükümdarın muayyen bir günü bulunduğunu ve bu günde kendisi için büyük ateş yaktırıp, geleceğe dair kehanetlerde bulunulduğunu bilmekteyiz. Hatta zaman zaman Mecusilik inancının izlerini de Türk topluluklarında görmekteyiz.

Kazak Türklerinin Nevruz kutlamalarında Güneşin sembolü olan bir kadının ateşe yağ dökmesi ve ateşe ana diye tazimde bulunması, ilkel dönemlerin inançları ile ilgili olmalıdır. Türkiye sahasında Elbeyli Türkleri, Toroslarda yaşayan Türkmen grupları, Sivas yöresinde dam başlarında yel ekmeği pişirmek için yakılan ateşler, kanaatimizce, Türkistan kaynaklı inanmaların devamı olsa gerek. Ateşin kutsal kabul edilmesi, aynı zamanda ateş ile temizlenmek, günahlardan arınmak, tedavi vasıtası olarak da kullanılmasını yerleştirmiştir [Çetin, 2000: 27].

Türkiye'de ve Başkurt'larda bir paçavrayı yakıp, hastanın başı etrafında alas, alas

diye döndürmek tedavisi şaman törenlerinde ardıç veya başka kutsal sayılan ağacın yakılması, dinî pratiklerle ilgilidir. Ateşin kutsal sayılması, Nevruz pratiklerinde de görülmekte olup, dinî motif olmaktan uzaklaşmış, sadece bir inanma olarak kalmıştır. Nevruz ateşinin yakılması, ateş çevresinde dönerek oyunların oynanması ve üzerinden atlanması, yukarıda kısaca bahsettiğimiz inançların devamıdır. Türk Topulukların bulunduğu hemen hemen bütün yerlerde, Nevruzun ateşle karşılanması, ateşin yüksek yerlerde yakılması, onun çevresinde dönülmesi ve üzerinden atlanması dini kaynaklı olmaktan zaman ve mekan genişlemesine bağlı olarak, mevsim değişmesinde yapılan tören; hatta çocuklar arasında bir oyun biçimine dönüşmüştür. Bu konuda Azerbaycan sahasında görülen Od Baba oyunu bir örnek teşkil eder. Azad Nebiyev'in aktardığı efsaneye göre, Od Baba her akşam bir kızı korumak için nöbet tutar. Od Baba'nın burada genç kızları koruduğu ve onların güzelliklerini seyrettiği kaydedilir. Türk mitinde genç kız ve gelinlerin koruyucusu Umay'dır. Muhtemeldir ki, Türkistan'dan batıya gelindikçe koruyuculuk esas olarak kalmış, Umay sadece bir ad değişikliği ile Od Baba olmuştur. Burada Umay'ın genç kızların ve gelinlerin koruyucu iyesi olduğu örneğine Türkiye'de rastlandığını söylemek gerek Adıyaman/ Gölbaşı ve Çankırı'da tespit ettiğimiz ve genç kızların beceriksizliğinde söylenen Umay'sız tabiri bunun uzantısı olsa gerek.

Yel ekmeği yapmak için dam başlarında ateş yakılması, baharın gelişinde ilk şimşek çakması veya yıldırım düşmesi sırasında gökyüzüne kaşık atılması, temelinin de dini inançların bulunduğu, inanma şekillerinden bazılarıdır [Çetin, 2000: 28].

Ateş, asırlar boyunca bereket, kuvvet, temizlik, kötülüklerden koruyucu bir işaret olarak düşünülmüştür. Soğuk, karanlık, hastalık, kendini ateşin karşısında geri çeker, diye inanılmıştır. Bu Mart ayında yakılan ateşin üzerinden evvelden bütün hayvanları da geçirmişlerdir. Şimdi sadece ateşin üzerinden hayvanların erini geçirirler. Bunun amacı, hayvanların sağlıklı olması, sürülere zarar gelmemesi içindir. Bu inanç özellikle Kafkas, Moldova, Ukrayna Gagauzlarında sürdürülür [Çimpoş, 2000: 102].

Tuva Türklerinin mevsim merasimlerinden birisi de “Ot Dagır”dır. “Ot Dagır” genellikle sonbaharda ürün toplandıgında veya sonbahar yerine göç edildikten sonra yapılıyordu. Eskiden Tuva Türklerinde dairevi göç yaygındır. Onlar yazlıktan sonbahar yerine, oradan kışlığa, kışlıktan ilkbahar yerine, oradan da yazlığa göçerler. Her tayfanın, soyun, kendine özgü göç yerleri vardır. Göç yazlıktan sonbahar yerine döndüğünde, yeni yurttta tayfanın, ailenin mutlu yaşaması, toplanmış ürünün helâllikle kullanılması, çocukların, yaşlıların, hayvanların hastalıktan ve felâketten uzak olmasını sağlamak amacıyla yapılan “Ot Dagır” merasimi, genellikle yeni yurdu saflaştırmak amacıyla yapılıyor. Bu yüzden aile üyeleri, akrabalar, tayfa aksakalının evindeki ateşin etrafına toplanırlar. Her sene yapılan bu merasimden önce ev temizlenir, düzene sokulur, tavana kuzu ve buzağı asmak için ipler bağlanır, ateş yeri temizlenir, kuru odun yığılır, âyin için aktalanmış küren veya siyah keçi (serge) seçilir ve şaman davet edilirdi. Genellikle her ateşin kendi semlik hayvanı olurdu. Önce ateşin yerine “serge döjee” (keçi döşeği) denilen dörtgen tahta konulur. Onun üzerine hamurdan yapılmış keçi veya diğer küçük boynuzlu hayvan figürü konulur ve etrafına alçıdan akıla benzer figür (kajaa) berkidilir ve ona da renkli kumaş ve ipler (çalama) bağlanır. Sonra bunların üzerine sacayak-ojük koyup, üç taraftan topulga (söösken) ve sogüd, (kadar haak) ağaçlarının kuru budaklarını takarlar. Şamanlar genellikle bu bitkileri kullanırlar. Onlar bu bitkilerin tabiatı canlandırma ve toprağı verimli yapma gücü olduğuna inanırlar.

Merasim esnasında sacayağının yukarisına yağlı köç döşü takarlar. Aile üyelerinin ateşin çevresinde oturduklarında ayaklarını ateşe doğru uzatmamaları gerekir. Bu onu mundarlamak, aşağılamak anlamına gelir. Şaman düngürde çalarak alkışlar, ateşin sahibinden bu aile, tayfa için mutluluk, rahatlık diler. Evin kadını ateşe yağ, süt serper, güneşin hareket istikametinde üç defa ocağın etrafında dönerek, oturanlara, ayakta duranlara, avuç avuç buğday dağıtır. Evin erkeğı ise, ateşe et, peynir atıp, ateşi doyurur. Sonra, keçinin boynuzlarına piy (yağ) sürülür, örtü bağlanır, başını üç defa ocağı doğru eğer ve üç defa ocağın çevresinde dönerler. Bundan sonra keçi “ıdıktaan mal”, yani kutsal hayvan sayılır. Onu kesmek, öldürmek olmaz, kendi eceli ile ölmesi gerekir. Şaman ise, merasime devam eder.

İçeridekiler de ocağın etrafında dönüp, şamana hediyeler verir, ellerindeki buğdayı evin hanımının eteğine dökerler. Evin hanımı ise, onları “mutluluk torbası”na (kejik havı) döker. Merasim tamamlandıktan sonra, “Çinçi çajırar” (Boncuk Saklamak), “Kajık Kapar” (Aşığa Vurmak) oyunu gibi oyunlar oynarlar. Üç gün evden bir şey çıkarmaz, kimseye bir şey vermezler. Bugünler, “Üş konuk şeerlig” (üç gün kurallara uymak) olarak adlandırılır [Yoloğlu, 2000: 392-393].

Amasya Dere köyünde çocuklar Nevruz’da şeker toplar, yumurta ister ve ateşten atırlar [Kalafat, 2002: 180].

1/14 Mart yılbaşı bayramı ile ilgili olarak Ohri ve çevresinde çeşitli âdetler tespit edilmiştir. Bekar kızlar olan evde evin dış kapısında bir salıncak kurularak bekar kız yüzü sokağa olmak üzere salıncakta üç defa sallanır. Kızın annesi veya akrabalarından birisi bu sallanma sırasında “Kızımız sallanırken, dışarı baktığı gibi, kısmeti de öyle çıksın!” sözünü üç defa tekrarlar. Bu âdetin genç kızların kısmetlerinin açılması için yapıldığı bilinmektedir. Sallanma safhasından sonra, kızın annesi bir yumurtayı ıslatarak ateş üzerine koyar. Yumurtanın patlaması sırasında çıkaracağı sese göre meçhul damat adayının dul veya bekar olacağı tahmini yürütülür. Bunun bir benzeri de bayram gecesı yapılır. Ateşe kuru biber atılarak yakılır. Bu sırada kız annesi, “Bu biberin yandığı gibi ergenlerin yürekleri yansın!” temennisinde bulunur [Çay, 1993: 127].

1/14 Mart sabahı çocuklar, Ohri’de piliç veya civciv olarak nitelendirilen çalı çırpıları toplayarak konu- komşuya götürürler. Ev sahipleri buna karşılık çocuklara çeşitli armağanlar verirler. Bu çalı çırpı ocağa atılarak “Evimiz de çok civciv ve bol bereket olsun!” temennisinde bulunulur.

Ohri bölgesi Türkleri’nde diğeri bir âdet de “Martinka, adını taşımaktadır. Arife günü “martinka” adı verilen iki çeşit bükme hazırlanmakta, bunlardan birisi beyaz-sarı iplikten, diğeri beyaz- kırmızı iplikten yapılmaktadır. Sarı renkli bükme çocuğun boynuna, kırmızı iplikten yapılmış bükme bayram gecesı dışarıda bir gül dalına asılmaktadır. Bayram sabahı kırmızı martinka gül dalından alınır, yerine sarı

mantinka takılır. Bu âdet kötülük, hastalık timsali sarı rengin kapı dışarı edilmesi, sağlık ve sıhhat timsali kırmızı rengin ev içine alınması anlamına gelmektedir” [Çay, 1993: 128].

Altay Türkleri Nevruz Bayramını “Cılgayak Bayramı”, “Yılbaşı” adı altında kutlarlar [Yuguşeva, 2000: 402].

Cılgayak bayramı, Altay Türklerinin saygı gösterdiği dağ eteğinde kutlanır. Zengin-fakir bütün halk bu bayrama katılır. Kimi at üstünde, kimi yürüyerek gelir. Herkes yiyecek getirir. Gençler büyük bir ateş yakar, bayanlar yemekler yapar. Kalabalık arasında en yaşlı ve en saygın olan kişi, kutsal otu (arç) yakarak, ateşe dua eder:

“Tört toluklu taş ocak

Tört kindiktü ot ene

Ak külün yastangan

Ak calbıştu ot ene

Odız baştu ot ene

Çıydi bolzo bışırğan

Tondi bolzo eritken”

“Dört taraflı taş ocak

Dört göbekli ateş ana.

Beyaz külü yastangan

Beyaz alevli ateş ana

Otuz başlı ateş ana

Çiğ olsa pişiren

Buz olsa eriten”

Sonra, insanların beraberlerinde getirdiği yiyeceklerden parça parça ateşe atılır. Ateşteki et haşlandıktan sonra, et parçası ateşe verilir. Sonra Tanrı’ya dua edilir ve uğur, bereket istenir:

“Örö turgan kün ene
Beyin körgün ay ada
Bir alkıjar beriger
Bir bıyanar cetirer
Oru cobalgo tüğürber
Kara baştu kalıgımdı korular
Op kuruy! Op kuruy!”
“Yukarıda bulunan güneş ana
Buraya bakan ay ata
Bir uğur verin
Bir şans verin
Hastalık, kötülük vermeyin
Kara başlı halkımı koruyun
Amin! Amin!”

Altaylıların Kam olanları ise, ateş ruhuyla, dağ ruhuyla, nehir ruhuyla görüşüp, o senenin nasıl geçeceğini insanlara anlatır. Sonra insanlar “Yılan başı soyuldu, yılan başı birikti” diyerek, eğlenmeye devam ederler. Çocuklar, dağlardan kayarlar, kaşık oyunu oynarlar. Büyükler ise, güreşir, Şatra oyunu oynar, at yarışı yapar, taş kaldırırılar [Yuguşeva, 2000: 403].

Altaylılar “ateşi Ülgen yaratmış” diye ateşe çöp atmaz, üstünden geçmezler. Ülgen, her ne isterse olur; yıldırım çaktırır; yağmur, dolu yağdırır. “Cılgayak” (Nevruz) bayramı Altaylılarda 5000 yıldır kutlanmaktadır [Yuguşeva, 2001: 149].

Hakas Türkleri yılbaşı bayramlarına “Çılpazı” adını verirler [Davletov, 2000: 458].

Çılpazı bayramında güneşe tapma âyinleri düzenlenir, tıpkı bundan yüzyıllar önce düzenlendiği gibi. Diğer Türk boylarındaki gibi Hakaslarda da, güneş kültü mevcuttur, bu olgu sahip oldukları millî bayraklarında ifadesini bulmuştur. Tabiata karşı saygı, güneşe ve onun yeryüzündeki parçacığı olan ateşe ve bunların kutsallığına inanış ile ilgilidir. Çılpazı bayramını belirleyen, tabiat ve zamanın

kendileridir.

Çılpazı'dan önce bayram hazırlıkları arasında temizlik ve temizlenme ritüeli de mevcuttur. Evlerde temizlik başlar, bütün çöpler yok edilir, çamaşırlar yıkanır, yeni elbiseler ve hediyeler alınır. Esaslı bir temizlik yapılmış olsa bile, küçük bir çöp parçası saklanıp, evin eşiğinin önüne konur ki bunun amacı ev içindeki saadetin (ırıs) yok olup gitmesini önlemektir. Bilindiği gibi, Türklerde eşik sayılır, kırılmaz ve üzerinde oturulmaz, çünkü eşiğin ee(iye)si kızabilir ve uğursuzluklar ile karşı karşıya kalınabilir, diye inanılır [Davletov, 2000: 459].

Çılpazı bayramında eski düşmanlar barışır, kusurlar affedilir, kıskançlık ve diğer olumsuz düşüncelerden arınılır. Bu yapılırken de, yukarıda bahsedilen olumsuzluklar siyah bir çalamaya hapsedilip, ateşin temizleyici gücüyle yok edilir. Ateş üzerinden atlamalara gelince de, Hakaslarda atlama yoktur. Ateşin temizleme ve arındırma gücüne inanılır, ama üzerinden atlanmaz, olsa olsa, onun altından geçilir [Davletov, 2000: 459-460].

Nevruz bayramında huzur, güven, birlik, şenlik ve renk cümbüşü vardır. Bayramın varlığını günlük giyimde yapılan değişiklik ve çok renklilikten çıkarmak mümkündür. Her milletin renklerle ilgili olarak kendine özgü gelenek ve inançları bulunmaktadır. Kullanılan eşyalarda, giyim ve kuşamda, günlük hayatın değişik alanlarında, tören ve uygulamalarda sevilen renkler kendini hemen hissettirir. Bu sevginin temelinde bireyin ait olduğu milletin dünya görüşü, hayat anlayışı vardır. Kazaklarda kara, soğukluğu, ağır başlılığı; kırmızı (kızıl), ateşi, sıcaklığı; yeşil, dirilik ve gençliği; ak, temizlik ve sağlığı; mavi, sonsuzluk ve Tanrı'ya bağlı inançları; sarı, zenginliği ifade eder. Renklerin dili ile ilgili bu gelenek ve inançlar Türkiye Türkleri ile Türk Dünyasını oluşturan diğer topluluklarda aynıdır [Çınar, 2000: 448].

Orta Asya menşeli olan Nevruz bütün Türk Dünyasında ortak olarak kutlanan "Yılbaşı bayramıdır. Tabiatın yeniden canlanmasıdır. Hemen hemen bütün milletlerin kültürlerinde benzer yılbaşı törenlerine rastlanılmaktadır. Bu törenler

esnasında hava, su, toprak ve ateş gibi bazı kültlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kültürler, büyük dinler sonrasında varlığını birer motif olarak devam ettirmektedir.

Türklerin Nevruz törenlerinde ateşin diğer kültlere göre daha belirgin bir yeri olduğunu görmekteyiz. Bu da Türklerin ateşle ilgili inanışlarından kaynaklanmaktadır. Türklerde ateşin farklı fonksiyonları vardır. Ateş güneşin sembolüdür; sıcaklık ve ısı kaynağıdır; ateş birlik, mutluluk sembolüdür; ateş canlı varlıktır; ateş gelecekte haber verebilir; ateş temizleyici, koruyucu kuvvete sahiptir.

Nevruz kutlamaları esnasında tonkal/ tongal adı verilen ateşlerin yakılıp üstünden atlanması, avlularda çöplerin yakılması, hastaların alazlanması, tütsü yakılması, kurşun dökülmesi, üzerlik yakılması, hayvanların ateşten atılması, ateşe saç saçılması vb. uygulamalar ateş kültürünün Türklerdeki yansımasıdır. Türkler de yeni yıl (bahar) ve ateş arasında bir bağ kurular. Türklerde Orta Asya'dan Balkanlara kadar ateş ve Nevruz ile ilgili, ufak farklılıklar da olsa, ortak inanışlar görülmektedir. Bu da Türk kültür bütünlüğünü ortaya koymaktadır.

Hıdrellez

Hıdrellez geleneğinin kökeni Orta Asya kültürüne dayalı olup, İslâmî nitelikleri de içeren mevsimlik bayramlardan biridir. İnsanlar bu bayramı efsanevi şahsiyete sahip olan Hızır ile İlyas'ın buluşması inancına bağlı olarak kutlamaktadırlar.

Hıdrellez kelimesi halk ağzında , “İdirlez”, “İderlez”, “ilk yaz”, “İzirilyaz”ve “İzır Bayramı” şeklinde söylenmektedir [Kartal, 1997: 273].

Hıdrellez günü genellikle 6 Mayıs'ta kutlanmaktadır. Bazı yörelerde 5 Mayıs bayram günü, 6 Mayıs Hıdrellez günü olarak kabul edilmekte ve ona göre törenler düzenlenmektedir. Hıdrellez günü (Rûz-i Hızır) halk takviminde yazın başlangıç günü olarak kabul edilmektedir. Türkler'deki halk takvimine göre bir yıl iki ana

bölüme ayrılmaktadır. Hıdırellez gününden (6 Mayıs) 8 Kasım'a kadar süren devre 186 gün olup Hızır günleri adıyla anılmaktadır. Bu dönem genellikle yaz mevsimine tekabül etmektedir. 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar süren ikinci devre kış devresi olup Kasım günleri olarak adlandırılmakta ve 179 gün sürmektedir [Çay, 1997: 19].

Hıdrellez sözcüğü Hızır ve İlyas Peygamberlerin adlarının birleşmesinden meydana gelmektedir. Hıdrellez gününe Kocacık'ta her yer yeşerdiği ve kışın ardından doğa değiştiği için "Yeni Gün" adı da verilmektedir. Yeni Gün, umutların tazelendiği bir gün olarak algılanmaktadır [Kartal, 1997: 273].

Küçük çillenin sona ermesiyle başlayan ve üç gün süren "Hızır Nebi" töreni, Nevruz öncesi yapılan kutlamalardan biridir.

İlk gün, toprağın nefesinin kızması için etraftaki çalı- çırpı toplanarak ateş yakılır.

İkinci gün, boyunduruğa koşulacak her öküz için tuzsuz ekmek pişirildikten sonra bu ekmekler öküzlerin karnının altında yuvarlanarak şu sözler söylenir:

Hızır Nebi, Hızır İlyas,
Bitti çiçek, oldu yaz!

Üçüncü gün, çiftçiler arasından toprağı ekip biçecek kişilerin seçilmesiyle başlar. Bugün Nebi'nin, ateşle birlikte geleceğine inanılır. O'nun toprağı ısıtan ateş ile gelişi, vatana güneş ve su, insanlara da sağlık getireceğine işarettir [Nebiyev, 1997: 30].

Hızır inancı Türkler'de doğrudan doğruya baharın gelmesi merasimi ile ilgili bir inançtır [Çay, 1997: 16].

Hıdrellez arifesinde yapılanların başında genel temizlik gelir. Hıdrellez'e bir hafta kala evin yıkık yerleri onarılır, badana yapılır, tüm eşyalar paklanır. Hıdrellez'den bir gün önce de yollar dahil evin çevresi süpürülerek temizlenir [Kartal, 1997: 274].

Anadolu'da Hıdır/ Hızır Nebî günü genellikle Zemherî'nin 27'si ile Şubat/ Gücük ayının 3'üne kadar olan günler arasında kabul edilir. Iğdır ve çevresinde gündüz kavru lan buğday ezilerek bir tepsiye konulur. Bu tepsi sonra kimsenin girmeyeceği bir odaya yerleştirilir. Hızır Peygamber geçerken atının ayağı değer, eve bereket girer şeklinde bir inanç hakimdir. Gene bölgede bu inançla ilgili başka bir tören daha tespit edilmiştir. Buna göre son harman buğdayından tandır üzerinde saç konularak bolca kavurğa yapılır. Kavurğa olarak yenilecek ise çok kavrulur. Ancak bundan pekmez ve şerbetle yoğrularak kavut yapılırsa daha az kavrulur. Kavurğa kirkire denilen el değirmeninde çekilerek kavut için ayrılır. Kavut temiz bir odaya bakır bir tas içine konulur. Yanında boş bir leğen, bir ibrik dolu su, hiç kullanılmamış bir havlu, bir ayna, bir tarak, küçük bir maşraba ve bir kaşık bırakılır. İnanca göre Hızır bu eve geldiğinde, leğende, abdest alacak, ibriğin suyunu dökecek, havluya silinecek, aynaya bakacak, tarakla sakalını tarayacak, tastaki kavuta elini basacak, içine su döküp kaşıkla karıştıracaktır. Bu gelenek daha çok perşembeyi cumaya bağlayan gece yaşlı kadınlarca yapılmaktadır. Kavru lan buğday ekim zamanında buğdayın içine karıştırarak mahsülün bereketli olması temennisinde bulunur [Çay, 1997: 18]. Hidrellez günü evin bereketinin çok olması inancıyla da küllü mısır kaynatılır [Kartal, 1997: 274].

Van çevresinde, Şubat'ın ilk haftasından 27 Şubat'a kadar üç hafta süren törenler yapılır. Buna Hıdır nebî törenleri denilir. Belirtilen günlerdeki çarşambalara ayrıca önem verilir. Çarşamba akşamları buğday kavrulur, kavut yapılır. Buna karaçörek otu karıştırılarak yenilir [Çay, 1997: 18].

Hem şifa ve sağlık kazanmak, hem de nazardan korunmak amacıyla pek yaygın bir şekilde uygulanan bir âdet de, Hidrellez günü ateş, üzerinden atlamaktır. Evlerdeki eski eşyalar ve çalı çırpıdan yakılan ateşler üzerinden bir takım tekerlemeler ve dualarla bir kaç kere atlanır. Hatta hastalar bile yardım edilerek bu ateşin üzerinden atlatılır. Bazı yerlerde ateşin külünden alınarak alınlara sürülür. Bazı yörelerde. Hidrellez günü yakılan bu ateşlere Hidrellez Ateşi denmektedir. Bu suretle yıl boyunca hastalığa yakalanılmayacağına, yakalananların şifa bulacaklarına ve nazara uğranılmayacağına inanılmaktadır.

Şifa ve sağlık kazanmak için bundan başka, eşyalarla ilgili bir takım uygulamalar vardır. Meselâ, sıhhatli olmak için, Hıdırellez’de kırlardan yedi türlü ot toplayıp giydiği elbisenin bir parçasına sararak ocak içine bacaya mıhlamak gerekmektedir [Ocak, 1985: 148].

Hıdırellez törenlerinde ateş üzerinden atlamakla alâkalı bu uygulama ve âdetler Eski Türk inançlarındaki ateş kültürünün kalıntılarını taşımaktadır.

Eski Türk inanç sisteminin belli başlı kültürlerinden birisi de ateş kültürüdür. Türkler’de dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir bağ kurulur. Bir şaman duasında görüldüğü üzere bu üçlü birbirinden ayrı düşünülemez. Bu şaman duasında şöyle denilmektedir:

“...Yüce Gök-Tanrı’nın ilk defa gürlendiği, yağız yer altmış türlü çiçeklerle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen yaratıldın [Çay,1993: 226].

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültürü, aile ocağı ve ateş kültürü birbirleri ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu üçlü birbirlerinden pek ayrılmazlar. Bilinen en eski devirlerden beri Türkler’in yaptıkları törenlerde ata-ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Asya Hunları’nın Lung-Ç’eng denilen yerde Haziran ayında yaptıkları törende, Tabgaçlar’ın ilkbaharın ilk ayında ülkenin doğu bölgesindeki taş-ev’de, Köktürkler’in “Atalar mağarası”nda yaptıkları törenlerde ata ruhlarına kurbanlar sunulurdu. Türk kamları ata ruhları tarafından görevlendirildiklerine inanırlardı. Bütün Türk dünyasında bununla ilgili olarak gerek Nevruz’da ve gerekse Hıdırellez’de bayram günlerinin gayet neşeli, birbirlerine saygın geçirilmesi zorunlu bir görev olarak kabul edilirdi. Çünkü ata ruhlarının evin bacası etrafında çocuklarının bayramı nasıl geçirdiklerini kontrol ettiklerine inanılmaktaydı. Bayram dolayısıyla mezarlıkların ziyaret edilmesi bunun bir sonucudur. Ölmüş atalara duyulan bu saygı onların hatıralarının yaşatılması hususu, Türkler’de değişik âdetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Hıdırellez’le ilgili olarak genellikle halkın bayram için gittikleri mahaller tamamen bu inançla ilgilidir. Anadolu’nun

her şehrinde bir Hıdırlık mevkiî vardır. Başta Hıdırlık mevkiî olmak üzere bugün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tespit edilen evliya inancının kaynağı doğrudan Türkler'deki bu atalar kültü ile ilgilidir [Çay, 1997: 20].

Tunceli bölgesi Türk aşiretlerinde de 17 Şubat Hızır bayramıdır. Hızır nebî günü akşamı mezar ziyaretleri yapılır. Bu sırada çörek ve ekmek götürülür. Çörekler fakirlere dağıtılır. Ekmek ise köpeklere doğranır. Herkes kendi aile mezarlığına bir mum dikerek ayrılır. Eve dönüşte, evdeki yiyeceklerin üzerleri düzeltilir [Çay, 1997: 18].

Mart ayının birinci günü ise Kırşehir'de "Mart içeri, dert dışarı!", temennisiyle bir kürek kül sokağa atılır.

Maraş'ın Elbistan ilçesinde de kül dökümü ile ilgili âdetlere rastlanılmıştır. Elbistan'ın Çatova köyünde aile reisi çok sevilen kız torununun saçından kestiği bir parça ile sığırların kuyruğundan kestiği bir parçayı bir tütsü kabına koyarak yakmaktadır. Bu sırada yılın bereketli geçmesi, insanların ve hayvanların sağlığı için dua okunur ve etraf tütsülenir Daha sonra küller "Al hıdırellezini de ver yazımızı!" denilerek dışarı atılır [Çay, 1993: 228].

Batı Trakya Türkleri birçok bölgelerde Yunanlı Hıristiyanlarla beraber yaşamaktadır. Ancak gerek resmi dairelerde olsun gerek diğer yerlerde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görürler. Eşit davranılmaz onlara. Bu nedenle Türkler uzak durmağa gayret ederler. Yunanlıların davranışlarından korunmaya çalışırlar. Burada da ateş kültü imdada yetişir. Ateş Tanrısı Odgan, onları Hıristiyan cadılarından korumaya hazırdır [Dede, 1982: 102].

Batı Trakya Türkleri'nde, Dobruca Türkleri'nin Hıdırellez'i hıristiyanlardan önce karşılamak için yaptıkları "Yavuryüzü" törenine benzer oldukça enteresan bir gelenek daha vardır [Çay, 1993: 229].

Hıristiyanların Paskalya adlı törenlerinden önceki akşam, Türkler oldukça büyük bir

ateş yakarlar. Çoluk- çocuk üzerinden atlarlar ve bu sırada şu tekerlemeyi söylerler:

“Gavurun başı hamur,

Türk’ün başı demir!” [Dede, 1982: 103]. Halk bu törenle Yunanlılar’ın kötülüklerinden korunacaklarına inanmaktadırlar.

Kütahya’da Hidrellez’de ateş yakılarak üzerinden atlanarak şeytanın kovulduğuna inanılır. Ancak günümüzde bu uygulama yerini, yakılan ateşte bu gün için hazırlanan etlerin pişirilmesine bırakmıştır [Meydan, 1990: 120].

Çay’a göre Türk dünyasında Hidrellez etrafında oluşturulan gelenekler, inançlar, törenler bir bakıma Sultan Nevruz ve diğer baharı karşılama gelenek ve törenleri ile karıştırılmıştır. Çay’a göre Türkler’deki bahar törenleri bir veya bir kaç önemli gün üzerinde yoğunlaşmış ve yapılan törenler o günün etrafında toplanmıştır. Bu bakımdan Nevruz, Hıdırellez veya diğer bahar törenlerinin tamamını herhangi birinin kutlanması sırasında görmek mümkündür [Çay, 1997: 19].

Ateşten atlama hayvancılıkla meşgul olan Gagauzlarda da yaygındır. Hidrellez’den sonra kıra çıkacak olan bütün koyunlar da bu ateşin üzerinden atlatılır. Ateşten atlayan hayvanların da belalardan, kötülüklerden korunacağına inanılır [Arnaut, 1998: 60].

Hidrellez’de ateş yakma ve ateş etrafında dans etme, bununla kötü ruhları kovma inancı oldukça eski bir gelenektir. Eski Türklerde ateş üzerinden atlayarak kötü ruhlardan uzaklaştırıldığına inanılırdı. Türkler arasında günümüzde de hayli yaygın olan ateş üzerinden atlama geleneği doğrudan doğruya ateş kültü ile ilgili olup, kötülüklerden temizlenmek gayesiyle yapılmaktadır. Hastaların alazlanması, tütsü yakılması, kurşun dökülmesi, üzerlik yakılması hastalıkları kovmak için yapılan âdetlerdendir.

Ateşten atlama geleneği hayvancılıkla meşgul olan Türk topluluklarında hayvanlara da uygulanır. Yayla zamanı sürüler teker teker ateşin üzerinden atlatılarak yola

düşülür. Ateş küllerinin evin içine veya evin içinden dışarı süpürülmesi geleneği de doğrudan ateş kültü ile alâkalıdır. İstanbul köylerinden Değirmen/ Germiyan köyünde Hıdrellez sabahı evlerin çevresine kül dökülür. Bu âdet, yılan, çıyan gibi zararlı hayvanların sokmaması için yapılmaktadır [Çay, 1997: 20].

Ergenekon / Nevruz bayramı, Hızır Nebi, Saya vb. gibi bayram ve törenlerde en karakteristik unsurlar eski Türk İnanç sisteminin atalar kültü, ateş kültü ve yer-su kültü ile ilgili âdetler olup bütün Türk topluluklarında ortaktır. Bu, Mançurya'dan Balkan Türkleri'ne kadar bir Türk kültür bütünlüğünü ortaya koymaktadır" [Çay, 1993: 225].

2. 3. Halk Bilgisi

2. 3. 1. Halk Hekimliği

Halkın, olanakları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince, veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne "halk hekimliği" denmektedir [Boratav, 1999: 122].

Halkın sağlık ve hastalık anlayışı, içinde bulunduğu kültür değerleri sisteminden ayrı düşünülemez. İnanışımıza göre hayat ve sağlık Allah'ın bir lütfudur. Bize düşen görev ise; bunları en iyi şekilde korumaktır. Fakat çeşitli sebeplerle hastalığa tutulanlar doktora gidemedikleri takdirde, bitkilerin kök, yaprak, çiçek ve tohumlarından ilaçlar yapmak, yatırları ziyaret etmek, muska yazdırmak veya bir ocaklıya başvurmak gibi tedavi usullerine müracaat ederler. Bu tabii ilaçlar zengin halk hekimliğimizi meydana getirir [Duvarcı, 1990: 34].

İslâmiyetten önceki Orta Asya anlayışında Türkler, ak ve kara iyelerin, ata ruhlarının bulunduğu çevre içinde yaşadıklarına ve sağlıklı yaşayabilmelerinin şartının da bu ruhlarla iyi, dengeli, uyumlu olmak olduğuna inanıyorlardı. Hastalıkların da iyelerle, ruhlarla aralarının bozulmasından, onları

güçlendirdiklerinden veya kızdırdıklarından ileri geldiğine inanıyorlardı. Böylesi bir inanç ortamında göz ile görülebilen, maddi sebeplerle meydana gelen hastalıklar, yöredeki bitki, maden ve hayvanlardan elde edilen, yapılan ilaçlarla “emçi, otacı” tarafından tedavi ediliyordu.

Atabetü'l Hakayık'da da “otala-(=tedavi et-)” terimi geçmekte, bununla Türkler arasında otlardan, bitkilerden ilaç yapılarak çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan gözle görülemeyen ve sebebi ruhlara, iyelere bağlanan rahatsızlıklarda ise, kamlar tedaviyi üstleniyorlardı [Sever, 2001: 139].

Divanü Lûgat-it Türk'te hastalıkları iyileştiren ilaca “ot”, hekimlere de “otaçı” adı verilmektedir [Kaşgarlı Mahmut, 1998: 35]. Kutadgu Bilig'de ise bütün hastalıkların ve ağrıların hekimler, kötü ruhlar ve cinlerden gelen hastalıkların ise efsuncular tarafından tedavi edilebileceği anlatılır:

“Olardan birisi otacı turur
Kamug ig togaka bu emçi erür
Bularda basa keldi afsunçılar
Bu yi yeklig igke bu ol emçiler
Bularka yime ök katılgı kerek
Bu yil yeklig igke okıgu kerek” [Arat, 1979: 438].

“Bunlardan, yani hekimlerden sonra afsuncular geldi, cin, peri (ruh) hastalıklarını tedavi eden. bunlardır. Bunlara katılmak, ruh ve şeytan hastalıklarına okutmak gerek” [İnan, 1976: 211]. Efsuncu olarak bilinen bu kişiler aslında kamlardır.

Kam sözü ilk defa Çin'in Han hanedanı (M.Ö. 206-M.S. 210) yıllıklarında geçer. Bu yıllıklarda Kırgız Türklerinin “gan”(kam) adını verdikleri sihirbazlarının bulunduğu bildirilmiştir. Aynı şekilde Avrupa Hunlarında da “ata-kam” ve “eş-kam” unvanlarını taşıyan iki ayrı kişiden söz edilmektedir. Göktürklerde de “kam” bulunmuş olmasına rağmen, zamanımıza ulaşan yazıtların hiçbirinde kam sözü geçmemektedir. Göktürk

Yazıtlarında görülmeyen “kam” adına, Uygur belgelerinde rastlanmaktadır. Fakat buradaki “kam” unvanını taşıyan kişiler, daha çok “büyücü” kimliğinde gözükmektedirler [Koca, 2000: 181].

Baksi, bahsı, kam adı verilen Asya Türk şamanları kullandıkları davul, kıl, kopuz, zil, tef ve dümbeleklerle transa geçerek hasta tedavisi, askeri savaşa hazırlama, fal bakma, mesele çözme, dua etme gibi işlerle uğraşırlardı [Kalafat, 2000: 291]. Ayrıca şaman/ kamlar, insanlarla ruhlar arasında aracılık yapar. O, kurban takdim eder, evi, ölülerin ruhlarından temizler, rica ve şükran dualarının icrasını idare eder, nihayet O, bir doktor, falcı ve havayı da önceden haber veren kimsedir. Bu yüzden kudretli şamanlar halk arasında büyük itibar görürler, fakat sevilmekten daha fazla kendilerinden korkulur [Radloff, 1956: 19].

Şaman/ kamlar yörelere göre çok az değişen, temelde aynı evreleri izleyen yöntemle hastayı tedavi ederdi. Örneğin Tunguz Şamanı hastayı iyileştirirken şu evreleri izlerdi;

- * Şaman ilkin koruyucu cinine başvurur. Bu cin onun içindedir.
- * Bu koruyucu cinin yardımıyla hastalığın asıl nedenini öğrendiği gibi, hastalık nedeniyle uzaklaşan ruhun eğleştiği yeri de bulunur.
- * Şaman, buyruğundaki çeşitli cinleri çağırarak hastanın kaçan ruhunu yakalar.
- * Başına topladığı cinlerin aracılığıyla hastaya sokulmuş olan cini kovalar.
- * Hastanın uzaklaşmış olan ruhunu yeniden hastanın bedenine sokar.
- * Cinine yardımlarından dolayı teşekkür eder.

Bu evreler, yörelere göre çok az değişiklik gösterirdi. Türklerin, İslâmiyet’i kabul etmelerinden sonra, şaman ortadan kalkmıştır. Bunun yerini hastalığı iyileştirme yeteneği olan, dinî yönü güçlü yine mistik bir gücü olduğuna inanılan kişiler almıştır [Çağmlar, 1994: 71]. Bu kişiler toplum içerisinde kırıkçı- çıkıkçı, çekici, ocaklı vb. gibi isimler altında insanları tedavi ederler. Ayrıca bu kişilerin dini içerikli dualar okumaları, okuyup üfürmeleri eski Türk inançlarının İslamiyet sonrası Türk kültürü içerisinde kendisine yer edindiğini gösterir. Temelde şamanın

yaptığı işi yapsa da isim ortadan kalmıştır.

Hastalıklar ve Sağaltma/ Tedavi Yöntemleri

Halk hekimliğinde hastalık deyimi; bireyin sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra; kısırlıktan, nazar değmesi gibi, insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri gibi doğüstü varlıkların neden olabilecekleri türlü sakatlıklara kadar birçok kavramı içermektedir [Cingöz, 1996: 147].

Halk geleneğinde sağlığı koruma, hastalıkları tanılama ve sağaltma işlem ve yöntemlerinin sadece bir kısmı büyüsel niteliktedir; ikinci bir kısmı büyüsel ve akılcı (rationnel) işlemler birbirini tamamlar [Boratav, 1999: 123].

Halk Hekimliğinde halk ilâçları yani tedavi şekilleri 3 gruba ayrılmaktadır.

- * Büyü niteliği taşıyan halk ilaçları (Yatırlar, ocaklar, uğurlu yerler, uğurlu kişiler)
- * Hem büyü, hem de gerçekçi nitelik taşıyan halk ilaçları
- * Gerçekçi nitelik taşıyan halk ilaçları [Cingöz, 1996: 147].

Büyü Niteliği Taşıyan Korunma ve Sağaltma İşlemleri

A- Ocaklar

Ocak, halk arasında kimi hastalıkları tedavi ettiğine inanılan aile, ev anlamına gelir. Ancak, tedaviyi bütün aile değil, bir kişi veya onun el verdiği kişi yapabilir. Böyle kişilere halk hekimliğinde “ocaklı” veya “ocak” adı verilmektedir. Ocaklı olma durumu, atadan oğla, anadan kıza geçen bir soy özelliğidir. Ocak veya ocaklı denen kişi, kendinde bulunan iyi etme gücünü, aile içinde kendisinden sonra bu işi yürüteceğine inandığı çocuğuna veya yine kendi soyundan gelen birisine devreder. Bu devretme, sembolik olup “el verme” olarak adlandırılır [Sever,2001: 172].

El verme olayı birkaç şekilde olmaktadır. El verenin, el verdiği kişinin ağzına tükürmesi ya da elini tutarak dua okuyup, elini verdiği kişinin adını söylemesi bu yöntemlerden ikisidir [Çağınlar, 1994: 72]. Ancak, bu davranışın yanında usta-çırak ilişkisi çerçevesinde ocaklı, kendi soyundan olmayan birine de ocaklığı devredebilmekte, ocaklık yapması için birine izin verebilmektedir ki, böyle kişilere “izinli” denilmektedir [Sever, 2001: 173].

Ocaklı yeteneğini kazanmanın bir başka yolu Alkarısı ile ilgili gelenekler içine girer. Lohusalarda albastı denilen hastalığa sebep diye gösterilen, lohusanın ciğerini söküp götürmesinden korkulan bu tehlikeli varlığı, kimi hallerde, erkeklerin yakaladıkları olurmuş. Alkarısının vücuduna bir iğne batırmak yada başındaki tarağı çekip almak suretiyle onu kendine kul, köle edebilirmiş. O zaman adam, kendi soyundan kimseye zarar vermemesi şartı ile Alkarısını bırakır, buna karşılık al-ocaklısı (alcı) olurmuş; alcının, albasmasını sağaltma yeteneğinden başka, herhangi bir eşyasını lohusanın yanına bırakmak suretiyle lohusayı koruma gücü de olurmuş [Boratav, 1999: 115].

Geleceğe dayalı sağlık sisteminin bir parçası olan ocaklılar, ekseriyetle bir yatırın yakınındaki evde, köyde yaşarlar veya o yatırın soyundan gelirler. Hatta bazen ünlü bir yatırın bulunduğu köyün bütün halkı ocaklı olarak şifa dağıtabilir. Afyon civarındaki Karaca Ahmet Sultan ocağı bu tiptedir. Adı “deliler ve dolular” ocağı olarak anılan bu yere ruh ve sinir hastaları ile hamile kadınlar başvurarak dertlerinin dermanını ararlar. Köyden herhangi birisi, böyle hastalıkları tedavi işini üstlenebilir.

Ocaklı sayılmanın diğer bir şekli ise ocak diye kabul edilen eve gelin olarak gelmektir. Böylece o ailenin sahip olduğu bütün güçler kazanılır. Fakat evden ayrılan kızlar, gurbete çalışmaya giden erkekler bu özelliklerini kaybederler. Bu tip ocaklarda el almak veya izin vermek söz konusu değildir [Duvarcı, 1990: 35].

Genel olarak ocak veya ocaklı olma durumu yalnız o aile veya sülâleye ait olan yetkidir. Bu yetki, herhangi bir resmi kurum tarafından verilmeyip, yapılan iyi sağaltımlar, verilen iyi hizmetler ve alınan olumlu sonuçlar sonunda, halkın verdiği

“Manevi Onur”dur [Yağmur, 1996: 111].

Ocaklar kadın ve erkekler olabilir. Bazen kadın hastalara kadın, erkek hastalara da erkek ocaklı bakar. Hatta bazı ocaklar insanların yanında hayvanları da tedavi ederler. Hastalardan istenen belli bir ücret yoktur. Fakat gönülden ne koparsa verilen ve ocak hakkı olarak adlandırılan bir miktar para ödenir [Duvarcı, 1990: 36]. Mersin ve çevresinde belli bir problemi olan ve ocağa gelen kişi, ocaklının “elinin ağırlığını” kaldırmak, yani tedavi/uygulama esnasında hastalıktan ocaklının etkilenmemesi için, gönülden kopan belli bir parayı “ağırlık/arılık” olarak ocaklının evine bırakması usulden bir uygulama olarak sürmektedir. Eğer ocak/ocaklı insanların bildirdiğine göre, eğer sözü edilen “ağırlık/arılık” atılmazsa/bırakılmazsa ocaklı, gelen hastanın hastalığının etkisinde kalmakta, hatta hasta olmaktadır [Sever, 2001: 175]. Harput'ta hastaya verilen bu para veya hediyeye “çirelik” adı verilmektedir [Araz, 1995: 159].

Ocaklıların gücünün nereden geldiği sorusunun cevabını vermek için önce kelimenin ilk manasından hareket etmek yani onu, içinde ateşi barındıran yer olarak düşünmek ve ateş-insan münasebeti üzerinde durmak gereklidir.

Ateşin keşfi, insanlık tarihindeki en önemli medeniyet basamaklarından birisi olmuş, yakıcı kudreti, sıcaklığı ve ışığı ile sayısız faydaları görülmüştür. Ateşle güneş arasındaki benzerlik, güneşe tapanların ateşi kutsallaştırmalarına sebep olurken, düşen yıldırımlar insanları korkutmuş. Bu yüzden insanlar, ateşin alevlerinin sönmelerini önleyerek kutsallığın ebedi olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bazı mitolojik düşüncelere göre ateşin bizzat kendisi Tanrıdır veya insan ateşi tanrılardan çalmıştır [Duvarcı, 1990: 35]. Türk mitolojisine göre, ateşi insanlara veren Tanrı Ülgen'dir. Ateşin bu kutsiyetinden dolayı aile ocağında yanan ateş de kutsal sayılmıştır. Bu sebeple ateşe tükürmek, sövmek, kirli şeyler atmak, su dökmek vb. gibi davranışlar yasaklanmıştır.

Kutsal ateşin yakıcı, öldürücü gücünden korunmak üzere ona saygı gösterilmekte, ona iyi davranılmaktadır. Aynı zamanda ateşin kötülükleri giderici veya önleyici,

pislikleri, kirlilikleri temizleyici bir kuvvet olduğuna, bu sebepten arınma ve temizlenme işlemlerinde fayda sağladığına inanılmaktadır [Tanyu, 1976: 301].

Ocaklıların sağaltma yöntemlerinde kullandıkları işlemlerin birçoğu ateş veya onun külü, isi, dumanı rengi gibi unsurlarıyla ilgilidir. Bunlarda sağaltma gücü ile evin ateş yakılan yeri olan “ocak”ın ilişkisi beliriyor. Al basmasına karşı demirden yapılmış şeylerin, bu arada ocaklının kılıcının kullanılması; lohusanın sütü kesildiğinde, memesi üzerine ıslak bir keçe koyup bunun üstüne de kızgın bir çubuk bastırma; kimi şişleri dağlama; kırk basmasına karşı çocuğu, içine ocaktan alınmış küçük taşlar atılan su ile yıkama... gibi tedbirler bu bakıma bir anlam taşıyor [Boratav, 1999: 115].

Araz’a göre, Allah’tan geldiğine inanılan bir bela, kötü niyetli kişilerin yaptıkları büyü, sihir, nazar gibi usullerle ortaya çıkan bir dert, yahut ateş, ocak, eşik gibi kutsal varlıklara karşı gösterilen bir saygısızlığın neticesinde aileye gelen bir felâket olarak değerlendirilen bazı hastalıklar vardır. Bu hastalıkların teşhis ve tedavisinde öteden beri etkisinin olduğuna inanılan, hastanın şifa bulacağına mutlak gözülle bakılan ocaklar mevcuttur. Dolayısıyla da her hastalığın bir ocağı mevcuttur. Bu ocaklar, sarılık ocağı, karıncalık ocağı, alazlama ocağı... gibi tedavisi yapılan hastalıkların adı ile anılmaktadır. Keza her ocağın, adı geçen hastalığı telafi ettiğine inanılan bir ocaklısı vardır [Araz, 1995: 158].

Sarılık, dalak, kabakulak, fitik, sıtma, ishal, romatizma, göz ve akıl hastalıkları ile halkın siğil, kurdeşen, yılanlık, köstebek, doluluk, çakmak, bakır basması, sürk, terme, ekzama gibi kelimelerle adlandırdığı cilt ve alerji hastalıkları ocaklarına hemen her yerde rastlamak mümkündür. Rahatsızlığı olan bir kimse hangi ocağa gideceğine karar veremezse, üç ocak için niyet eder. Akşamdan abdest alarak bir kaptaki suyun içine ayrı ocaklar adına bir yorgan iğnesi, bir dikiş iğnesi, bir bıçak atar. Sabaha kadar bunlardan hangisi küflenirse o ocağa gider. Suyu da ayak değmeyecek yere döker [Duvarcı, 1990: 36].

Ocakların Sağaltma Yöntemleri

Alazlama/Alaslama Yöntemi

Alazlama, ocakların uyguladığı bir çeşit ateşle tedavi yöntemidir. Bu kelimenin Al Tanrısının hami ruh sayıldığı devre ulaşan bir ananın günümüzdeki devamı olduğu düşünülmektedir [Duvarcı, 1990: 36]. Çünkü alazlama, tamamıyla eski şamanlık ve ateş kültü ile sıkı sıkıya bağlı bir merasimdir. Nitekim Türklerde ateşe saygısızlık gösteren adamlar deri hastalığına tutulurlar. Bu hastalığı, çakmak taşıyla ateş yakmak suretiyle, ancak kartaldan türemiş olan şaman tedavi edebilir [İnan, 1995: 119]. Alazlama yöntemi Türk dünyasının genelinde görülen tedavi yöntemlerinden biridir. Yapılan bu uygulamalar ateş kültürünün eski Türk inançları içindeki önemini göstermektedir.

Şamanistlerin inançlarına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. VI. yüzyılda Batı Gök Türk hakanına gelen Bizans elçilerini ateşler arasından geçirmişlerdi. Moğol saraylarında da bu âdet, vardı. Bu tören elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhları kovmak için yapılırdı [İnan, 1976: 43].

Alaslama, Orta ve doğu Türklerinde ateşle temizleme ve takdis merasimidir. Başkurlarda ve Kazaklarda alaslama bir kırmızı renkli paçavrayı ateşleyip hastanın başı etrafında alas, alas diye çağırıp çevirmekten ibaret olan bir tedavi usulüdür. Altay ve Yenisey Türklerinde şamanî merasim esnasında tütsü içinde ardıç veyahut başka bir mübarek ağacı yakmaktır [Tanyu, 1976: 292; İnan, 1998a: 264].

“Alas” kelimesi Altay şaman dualarında çok geçer. Yakut oyun- kamları ateşle kötü ruhları kovmak için okudukları afsunlarda “alias, alias” diye bağırlar. Yakutça “alias”(alaz) yanan paçavra ile ayin yaparak kötü ruhları kovmak demektir. Yakutlar, bu töreni yapan hakkında “oyun aal uotanan aalastır” yani şaman kutlu ot-ateş ile alazlıyor derler [İnan, 1976: 43].

Özbekistan’ın güney bölgelerinde hasta ateş vasıtası ile kötü ruhlardan kurtulur. Bu

uygulama genellikle yaşlı kadınlar tarafından icra edilir. Uygulama şu şekilde yapılır; Yaşlı kadın bir sopaya yağlı bez parçasını sarıp, onu yakarak “alas, alas gelen beladan halâs” diyerek hastanın başında döndürülür. Böylece başa gelen kötülüğün, kötü ruhların insandan uzaklaşacağına inanılır. Ayrıca tedavi ve kötü ruhlardan korunmak için Özbekistan’da “Küçırık” adı altında diğer bir uygulama daha vardır. “Küçırık” göç ettirme demektir. Bu uygulama da yaşlı kadınlar tarafından yapılır ve hastadan kötülükleri, hastalıkları kovmak için kırk bir ateş yakılır ve sonra hasta ateş üzerinden atlatılır. Sonunda ateşin üzerinden atlayan kişinin hastalık ve ızdıraplarının yok olacağına inanılır [Çınar, 1995: 68].

Uygur Türklerinde sara hastaların cin çarpmış denilir. Bu hastalığın tedavisini ancak bahşilar yapabilir. Bahşi, cin çarpmış hastaya önce nüsha/ muska yapar sonra okur ve üfler. Okuma ve üfleme sonucu iyileşmeyen hastalar için diğer bir yöntem de “Peri Oyunu”dur. Oyun şu şekilde yapılır: Türkistan’da evlerin damlarında bir pencere vardır. Buna Tünglük denilir. Saraya tutulmuş hasta eve getirilir. Söz konusu Tünglük’ün altına sağlam bir kazık çakılır. Kazıkla Tünglük arasına bir urgan geçirilir. Hastaya bu urgana sarılması söylenir. Hasta bu urgana sarılınca bahşi dua okuyup elindeki davula yavaş yavaş vurmaya başlar. O davula vurdukça da hasta urgana sarılmaya devam eder. Zamanla hem davulun ritmi, hem de insanın hareketi devam eder. Eğer hasta dama kadar çıkarsa, o hastanın iyileşeceğine, eğer oraya kadar çıkamazsa bu da kötüleşeceğine delalettir. Daha sonra bu adamı alıp dışarıda yanan yedi ateşe götürür. Adamın başı örtülü olduğu halde, Bahşi yanan bu yedi ateşin etrafında adamı döndürür. Adamın başı üzerinden de yedi defa ateş geçirerek “Cin olsan da git, peri olsan da git” deyip söylenir. Bu yapılan işe “Ot göçürmek” denilir [Güngör, 1998: 363].

Anadolu’da alazlama tedavisi için, kırk bir tane al renkli keten bezinden, okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır. Sonra bu yumak ateşte yakılarak külü tekrar bir al bez üzerine konur ve bununla alazlanır [Genç, 1997:14]. Ayrıca kızgın demirle hasta yeri dağlamak veya dağlar gibi yapmak da alazlama tekniğinin içerisine girer. Ayşe Duvarcı’nın ocaklarla ilgili yaptığı tespitlere göre, vücudunda kırmızı lekeler beliren kişi veya canı bir şey isteyip de yiyemediği için göğsü şişip kızaran loğusa alazlama

olmuştur. Tedavisi için ocaklı abdest alıp üç Fatiha okur. Hasta yeri kırmızı bir bez parçası ile örter, ateşte kızdırdığı bir demiri beze değdirmeden üzerinde gezdirerek kendisine sorulan –Ne yapıyorsun? sorusuna –Alazlama yapıyorum cevabını verir [Dıvarcı, 1990: 37].

Eski Türklerde ateşe saygısızlık gösteren adamlar deri hastalığına tutulurlar. Bu hastalığı, çakmak taşıyla ateş yakmak suretiyle, ancak kartaldan türemiş olan şaman tedavi edebilir [İnan, 1995: 119]. Başkurtlar, dudaklarda peyda olan “Uçuk”un ağzı şeytanın yalaması neticesinde meydana geldiğine inanılırdı [İnan, 1976: 162].

Uçuk: En çok dudaklarda peyda olan içi sulu kabarcıklara denir. Hararetili hastalarda görülür. Birçok Türk boylarının inanışlarına göre bu, uçuk denilen kötü bir ruhun marifetidir [İnan, 1976: 134]. Bu hastalığa “uçuklama”, tedavi eden kocakarılar “uçukcu” denir. Bu hastalığın tedavisi şöyle idi: Emci kadın, bir paçavrayı tutuşturup hastanın başı üzerinde dolaştırıp tekrar ocağa atar. Sonra ekmek parçalarını uçuk (başkurtça “usu”) üzerine dokundurup köpeğe yedirir. Bu ameliyata “uçuklama (usuktav)” denir [İnan, 1976: 162].

Urasa/İrvasa/Uğrasa Yöntemi

Uğrasa, urasa, irvasa gibi çeşitli isimlerle anılan bu metot “doğrudan doğruya vücutla ilgili olmayan, hastayı etkileme amacı güden, daha doğrusu pisişik nitelikteki tedavileri içine almaktadır.

Urasa, yörelere göre farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Ocaklı kimselerin sarılığı ve Yörük adı verilen çıbanı sağaltma işlemi (Mersin). “Büyülük nitelikte çeşitli işlemlerin topuna birden verilen ad” tanımlamasını yapan Söz Derleme Dergisi’nin verdiği bir bilgiye göre urasa, İçel’de kırkları çıkmadan hastalanan çocukları sağaltmak için, değirmen taşı üzerine koyup döndürme, yahut da, çocuklardan birine bu işlemi uygulayıp ikincisine sadece aynı değirmenden alınmış unu sürme işlemine denir. Konya’da tatarca, küpleme, uçuk, alazlama, kızıl yel,

çibık, sivil, yanma, parpı gibi deri hastalıklarının sağaltılması için başvuru alan işlemlere bu ad verilir [Boratav, 1999: 117].

Harput'ta elde bulunan siğil adı verilen şişliklerin tedavisi için eldeki siğil sayısına arpa alınır. Arpaların her birine bazı dualar okunur, bilahare bu arpaların toprağa ekilmesi ve bunların yeşermesi sonucunda siğillerin yok olacağına inanılır [Araz, 1995: 159].

Artvin yöresinde eldeki "memeç"lerin "sigil"lerin dökülmesi için, memeçli kişi, avuç dolusu "tuz"u pileki "ocak" közünün üzerine üç defa serper [Kalafat, 2002: 178].

Beyşehir Sarı Köyde siğil ırvasası şöyledir: Daha ziyade ellerde görülen et beni olan bu hastalığı tedavi etmek için ocak, her siğile kırk tane olmak üzere arpa okur. Bunların hepsini bir torbaya koyarak bir yere atar. Arpalar çürüyünce siğillerin de çürüyeceği inancı vardır.

Ciltte kurda benzeyen kırmızı ve kaşıntılı lekelerden oluşan kurdeşen ırvasasında ise: Hasta ocaktan aldığı dört tane dövülmüş soğanı, dört yol ağzında her yola bir tane olmak üzere atarken -Kurt oldum, kurdeşen oldum kurtlarımı al beni kurtar diye bağırır [Duvarcı, 1990: 37]. Konya'da bu işlem yapıldıktan sonra kişi bir çeşme başına gider, baş parmağı arasındaki fark uzunluğunda bir balmumu yakarak diker; arkasına bakmadan döner; yahut da, gene dört yol ağzında yukardaki sözleri söyler; başından bulgur döker; yaktığı mumu diker, döner [Boratav, 1999: 117].

Streptekop denilen mikropların bir yaraya bulaşarak meydana getirdiği hastalık olan yılancık ırvasasında ise: ocak yılan gömleğini yara üzerine bağlar. Gelincik hastalığı için ocaklar gelincik hayvanını közde kızartıp, bal karıştırıp aç karnına yedirirler. Buralarda görüldüğü gibi ilk örnekte obje, diğer örneklerde isim anolojisinden istifade edilerek psikolojik bir rahatlama temin edilmeye çalışılmaktadır [Duvarcı, 1990: 37].

Parpılama Yöntemi

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bu işleme parpılma, parpulama, parpulma gibi farklı isimler verilmektedir. Hastaların vücutlarını çizerek, keserek, delerek, dağlayarak veya değnekle vurarak yapılan tedavi usulüdür. Bu uygulamalarda hastalığa neden olan şeyin genellikle vücuttaki pis kan olduğu düşünülmektedir.

Adana'nın Aladağ ilçesi'nde yaraların iyileşmesi için yaranın üstü jiletle çok az çizilir, üstüne davar derisi çekilir. Deri koktuğu zaman değiştirilebilir. Bunun yanı sıra yaralı olan bölgeye önce ekmek ufağı ıslanır bağlanır. Yaranın iltihabı olgunlaştıktan sonra üzeri jiletle çizilip kanatılır. Kırık bir cam havanda dövülür, tülbentten elendikten sonra içine sabun ve bir parça kamış kazınır ve bu karışım ateşte pişirilir. Ortaya çıkan merhem yaraya sürülür [Savran, 1999: 583].

Harpüt yöresinde, vücudun herhangi bir yerinin derin ve ince çizikler halinde çatlaması şeklinde ifade edilen karıncalık yahut da burnun belirgin bir tarzda şişmesi olarak nitelendirilen kumru hastalığında hasta, haftanın birbirini takip eden üç gününde bu ocağa götürülür. Ocaklı, hastalığın kendisine sıçramasını önlemek amacıyla herhangi bir ağaç parçasıyla çevresini çizerek, kendisini bir dairenin içine alır. Hastanın getirdiği haşılı (kullanılmamış) iğneyi alarak vücudun yaralı veya hasta olan bölgesini kendisine has çizgilerle çizer. Kullanılan iğneyi hastaya iade eder ve bunu toprağa gömmesini öğütler. Bu iğnenin toprakta çürümesi ve paslanması neticesinde hastalığın da ortadan kalkacağına inanılır [Araz, 1995: 158]. Ocaklıya yaptığı işin karşılığında "çirelik" adı verilen para, hediye verir. Söz konusu bu hediyein veya ücretin verilmemesi halinde hastalığın ocaklının kendisini bir dairenin içine alması inancı, başlangıçtaki inançlarda kamların kendilerini şerir ruhlardan koruması inancı ile bütünleşmektedir. Hastalığın iğneye (demir) göçürülmesi ve iğnenin toprakla teması neticesinde hastalığın telâfisi inancı ise, demir ve toprağın Türkler tarafından koruyucu sayılması inancının bir devamıdır.

Sarılık parpısı için ocak abdest alır, dualar okuyarak temiz bir jiletle hastanın iki

kaşının arasını veya dilinin altını çizer. Buradan çok az bir kan çıkması gerekir. Hastanın durumu ağırsa çizilen yerden sarı bir su çıkmaktadır. Çıkan su veya kana bir diş sarımsak bastırılır. Ayrıca hasta aç karnına üç sabah yarım limon suyu içmelidir. Bunlardan başka kendisine başından bir ekmek çevirip köpeklere vermesi tavsiye edilir. Bunun amacı hastalığın köpeklere geçeceği düşüncesidir [Duvarcı, 1990: 37].

Erbil’de saç burkuk doğan çocuğun babasının başını yiyeceği inancı vardır. Böyle dünyaya gelmiş bebeklerin ölümüne sebep olmamaları için bu tür çocukların “Alnı yandırılır”. Küçük bir iğne ateşte kızartılır, sembolik olarak bebeğin alnı dağlanır. Bu tür çocuklara “Alnı onüç’tür-Mikbettir-Uğursuzdur” denilir

Türkmeneli’nde çok ağlayan çocuğun Seyit burnunu dağlar. Kokaraşa (kokaraş) diye bilinen kara öksürük hastalığının tedavisi için hasta olan çocuk bazı “icazeli” adamlara götürülür. Saç/ocak karasını, isini küçük parmaklarıyla alan icazeli zat bu is ile ilgili çocuğun boynuna bir işaret yapar. Bazı hallerde de bıçağın sırtı ile çocuğun boynunu çizer gibi yaparlar yani parpırlar [Kalafat, 2000: 61].

Kazaklarda, cinli bir adam şöyle iyileştirilmektedir: Baksı olan kişi önce 30-40 kişiyi yanına toplar. Bu toplanan kişilere abdest aldırıp, namaz kıldırır. Bunları bir ateş etrafında toplar. Kendisi başta olmak üzere “Sübhanallah” diye zikre başlar. Aynı zamanda dışarıda bir ateş yakılır ve ateş içerisine birkaç tane kürek konulur. Baksı tam cezbe haline gelince “Patır (kürek) der. Hemen kızarmış kürek getirilir. Baksı önce bu küreği yalar, daha sonra da hasta olan kimsenin sırtına ve kafasına kürekle vurur. Kürek kararınca kadar orada kalır, hasta da böylece tedavi edilir [Güngör, 1998: 363- 364].

Darpılama, Bozkır’da hastalığı tanılama ve sağaltılmasında kullanılan bir yöntemdir. Bu işlem, hastanın veya hastalık şüphesi bulunan kişinin üzerine su dökme şeklinde yapılır. Kocaeli’nde aynı işleme parpullamak, Anamur’da parpıllamak denir. Sinop’ta, daha çok kuduz için, ama başka hastalıklar için de, ocaklının, ince bir gül değneğiyle hastanın çıplak yerlerine veya elbisesinin üzerine

birkaç defa vurmasına parpılama derler [Boratav, 1999: 118].

Büyükle ilgili sağaltma işlemlerinden çok yaygın olanlarından biri de dalak kesmedir. Dalağı şişen veya ağrıyanlar dalak parpısı için ocağa başvururlar. Hasta burada sırt üstü yere yatırılır. Karnının üstüne bir bez örtülür. Ocaklı eline aldığı bıçakla hastanın etrafında dolaşırken orada bulunanlardan biri -Ne kesiyorsun? diye sorar. Ocaklı -Dalak kesiyorum- karşılığını vererek hastanın karnını kesmek taklidi yapar [Duvarcı, 1990: 37].

İskenderun'da, ocaklı hastanın üstüne bir hayvan dalağı koyar, bunu kızgın bir şişle parçalar; hasta, birtakım duaların okunmasından sonra, parçalanmış dalağı gidip bir yere gömer. Narlıdere'de hastanın vücudunda dalağın bulunduğu yere, doğrudan doğruya vurma taklidi yapılır. Bu işlemin dikkati çeken yanı, tekerlemeyi söyleyenlerden birinin (ocaklının) bir "dağdan" geldiğini belirtmesidir: Narlıdere'de Dalak Dağı, Bozkır'da Kaf Dağı. Birincide uzmanlığın belgesi verilmek isteniyor; ikincide sözü geçen Kaf Dağı ise, halk inanışına göre, cinlerin ve başka olağanüstü varlıkların diyarıdır. Narlıdere'de dalak kesme kadınların işi olduğu halde, İskenderun'da ocaklısı erkektir [Boratav, 1999: 118].

Narlıdere'de yürümesi geciken çocuklara duşsak kesme işlemi uygulanır; burada ikili bir konuşmadan sonra, yetkili kişi (çocuk oğlan ise erkek, kız ise kadın) çocuğun ayağına bağlanmış ipleri keser. Bu işlemin bir benzerine Konya'da köstek kesme denilir ve yürürken ayakları dolaşan çocuklara uygulanır. Bu kesme işini birtakım kurallara uyarak mahalleden bir çocuk yapar [Boratav, 1999: 119].

Köstek kesme uygulaması Adana'da da görülmektedir. Karaisalı ilçesi'nin köylerinde çocuğun yürümesi gecikirse veya yürürken ayakları dolaşıp düşüyorsa çocuğun bacaklarının arasına ip bağlanır. Bağlanan ip bir çocuk veya yaşlı bir kadın tarafından kesilir. Bunun yanı sıra çocuğun kösteği üç salı boş bir şekilde kesilir. Ata ve köpeğe ekmek verilerek çocuğun kösteğinin kırılması istenir. Çörek pişirilip ipe geçirilir ve çocuğun ayaklarına bağlanıp kesilir. Daha sonra çörek alınıp yenilir.

Eğlence köyü'nde çok ağlayan, asabî hareketlerde bulunan çocuğun felâket habercisi olduğuna inanılır. Bunun için çok ağlayan çocuğa bazı dinî ve büyü niteliği taşıyan “huy kesme” uygulaması yapılır. Çok ağlayan çocuğun ağzına cuma günü özellikle selâ verilirken papuç (terlik) vurulur. Bu uygulama üç Cuma devam ettirilir. Böylece çocuğun ağlamayı keserek susacağına inanılır.

Konuşması geciken çocuğa “alakuş” eti yedirilir. Dilinin altında konuşmasına engel olan bir bağ, zar varsa kesilir [Işık, 2001: 45-46].

Yel denilen ağrılar için de kesme taklidi yapılır. Bu tedavi hastalığa sebep olan kötülük unsurunu kesip parçalamak tehdidi esasına dayanmaktadır. Sinop'ta ise ocaklı çeşitli hastalıklar için ince bir gül değneğiyle hastanın vücuduna vurarak kötü varlıkları korkutup kovma esasına uygun bir tedavi metodu takip eder [Duvarcı, 1990: 37].

Harput'ta ağzın her iki yanında oluşan kabarcıklara uçuk adı verilmektedir. Bunun kişinin uykuda iken bilinmeyen bir sebepten ötürü korkması ile ortaya çıktığına inanılır. Bunun için ocağa getirilen kişinin ağzına, ocaklı tarafından bir demir parçası ile üç defa “parpusu” denilerek vurulur veya vurulmuş gibi yapılarak tedavi işlemi tamamlanır [Araz, 1995: 160].

Narlıdere'de, cılız, hastalıklı çocukları güçlendirmek için girişilen bir işlem vardır ki adına aydaş pişirme derler: iki yaşlı kadının karşılıklı konuşmasından sonra, çocuğu bir kazanda kaynatma taklidi yapılır.

Dalak kesmede, hastalığa sebep olan kötülük ögesini, zararlı varlığı kesmek, parçalamak, öldürmek; duşak kesmede, çocuğu yürümekten alıkoyan bağları koparmak; aydaş pişirmede, çocuğu tam pişmemiş olduğu düşüncesinden hareket ederek, “yeniden” yeterince pişirmek yolu ile ona kıvamını, gücünü sağlamak anlamları gizli olmalıdır. Taklit, “sympathie” büyülerinin uygulamaları sayılır [Boratav, 1999: 119].

Afsun/Üfürük

Üfürük kelimesinin anlamını “okuyup üflemek” deyimi açıklar; hastalığın sağaltılması isteniyorsa duaların, dileklerin etkisini hastanın vücuduna yaymak için, tabiatüstü zararlı varlıkların kötülüklerden korunmak söz konusu ise, çevreye, etraftaki eşyaya, bu varlıkları ürkütecek sözleri eriştirmek için yapılan işlemidir. Üfürükçü deyimi günümüzde bu türlü akıl ve bilim dışı eylemlerle cahil insanları aldatan ve sömüren kişiler için kullanılır, kötüleyici bir anlam kazanmıştır. Nefes de üfürükle aynı anlamdadır; etkisi güçlü olduğuna inanılan kişilere “nefesi kuvvetli” denir [Boratav, 1999: 116]. Afsun da üfürükle aynı anlama gelmektedir.

Harput'ta, yılan veya zehirli böceklerin sokması neticesinde hastalanan kişiler, afsun ocağına götürülür. Burada ocaklı, okuyup üflediği bir tasın içindeki suyu hastanın üzerine doğru serper. Ayrıca okunmuş olan bu sudan evin dört bir tarafına, bağ ve bahçeye serpilirse söz konusu hayvanların bu yerlere gelemeyeceğine inanılır [Araz, 1995: 162].

Eski Türkçe'de afsuna “arvıç” veya “arbağ” denilmiştir. Bu ad bugünkü Doğu Türk lehçelerinde “arbiş”, Kıpçak lehçelerinde ise “arbav” adıyla adlandırılır. Yakut Türklerinde bu kelime, kötü ruhları aldatmak, şaşırtmak ve dalkavukluk etmek anlamlarına gelmektedir. Başkurlarda yılan sokmasıyla zehirlenen kişi “yılan, arbavçı” adı verilen ocakların, vücudun zehirli olan noktasına kızgın demirle dağladıktan okuyup üfledikten sonra hastaları iyileştirdikleri tespit edilmiştir [Araz, 1995: 163]. Bu ve benzeri inançlar eski Türk inançlarının değişime uğrayarak günümüze kadar geldiğini göstermektedir.

Dini Yöntemle Tedavi Yöntemi

Bu iyileştirmelerde ocaklar çeşitli dualar okurlar, yazarlar. Diğer metotlarda da tedavinin farklı safhalarında mutlaka dualardan istifade edilir. Temre hastalığı için ocak abdest alıp, 7 veya 12 kere “em ebrimu emren fe innema mubrimun” diyerek

nefesini hastaya üfler.

Nazar hastalığında ise, ocak abdest alır, 7 kere “Sub suphan seyidina birahman. Gadahran, kaderden, periler demirden, Cebrail anahtar, bekçi bir Allah” der. 7 kere de Tebbet duası okunur. Yalnız bu duanın “ve ma kessap” denilen yerine gelindiğinde “Ya Rabbim... vücudumda ne kadar nazar varsa, ak gözden, kara gözden, kem gözden, fesat gözden, ölülerin gözünden, dirilerin gözünden, hayvanların gözünden her ne kadar ağrısı varsa kes at” denir. 3 kere de “Ayet el kürsî” okunur. “Allah şifasını versin” deyip bitirilir. Kabakulak için ise ocaklı hastalıklı tarafa mor kalemle Besmele yazar veya ortaya bir ha, etrafına da dal olmak üzere yuvarlak bir şekil çizer [Duvarcı, 1990: 37- 38].

Muska ve hamayıl (hamâil) yazdırılmasını da yöntem olarak bu grup içerisine koyabiliriz. Muska ve hamayılların içerisinde Yâsin, Fatiha vb. ayetler yazılıdır.

Gidilen Belli Başlı Ocaklar

Temre Ocağı

Temre: insan vücudunun çeşitli yerlerinde oluşan, sulu veya kuru şekilde olan bir tür egzama yani cilt hastalığıdır. Bazı yörelerde temreler dişi ve erkek diye ikiye ayrılmaktadır.

İnsanlar temrenin tedavisi için temre ocaklarına giderler. Ocaklar temre tedavisinde çeşitli yöntemler kullanırlar. Temre ocaklısı, üç çarşamba hastanın temreleri yerlerine tükürür. Bazı yörelerde ise tükürülmez; sadece tü-tü denilerek tükürülür gibi yapılır.

Ocaklı, koyu renkli temre yani kopya kalemle temrenin etrafını çizer, içine bazı yazılar yazar veya çizdiği bu dairenin içine tükürür. Bazı temre ocakları ise hastaya, tuz ve evinin ocağından hastaya kül yaladır.

Mersin’de “hayıt” olarak bilinen bitki yakılarak külü temreye sürülürse iyi olur. Tepsinin altı ateşe tutulur ve islenmesi sağlanır. Tepsiyeye bulaşan is, temreye sürülür. Tepsi/ Tepsi ağacı yakılarak külü temreye sürülür [Sever, 2001: 177].

Sarılık Ocağı

Sarılık: “derinin, dokuların ve organizmadaki sıvıkların sarı bir renk almasıyla beliren hastalığa” denir [TDK, 1998: 1912]. Sarılığın tedavisi için insanlar sarılık ocağına başvururlar. Ocaklı sarılığı tedavi etmek için çeşitli yöntemler kullanır. Bu yöntemler yörelere göre değişiklik gösterebilmektedir.

Mersin’de sarılık olan kişi sarılık ocağına gider. “Ocak olan kişi, bir şişi veya demiri ocakta kızdırarak sarılık olan kişinin kola altından, bacakları arasından geçirmek suretiyle, hastayı korkutarak tedavisini yapar. Bu işlemin yanında ocaklı kişi, hastanın başında ekmek ve tuz çevirir. Eline aldığı ekmek veya tuza yedi İhlâs, bir Fatıha okuyarak yedi kişiye tu tu diye tükürttürür. Bu, gerçek anlamda tükürme değildir. Bu ekmek ocak evindeki bir hayvana verilirken tuz, ateşe atılmaktadır. Bu işlem üç çarşamba tekrar edilir”. Bu tedavi yönteminde kızgın demirin kullanılması sarılığın korkutulduğuna, okunan ekmeğin hayvana verilmesi hastalığın başka bir bedene geçirildiğine inanılmaktadır. Tuzun okunarak ateşe atılmasında idse, hastalık tuza göçürülmekte ve tuz ateşe atılınca da hastalık, ateşin arıtıcı, bütün kötülükleri yok edici özelliğinden dolayı ortadan kalmaktadır.

Sarılık tedavisinde kızdırılmış demirin kullanılması, tuzun ateşe atılması Türklerdeki ateş ve demir kültürünün birer kalıntısıdır.

Siğil Ocağı

Siğil: “deride, özellikle ellerde oluşan zararsız, pürtüklü küçük ur”lara denir [TDK, 1998: 1980]. Siğillerin tedavisi içinde siğil ocaklarına başvurulur.

Ocak olan kişi, her siğıil için üç arpa tanesi alıp üç ihlâs bir Fatiha okuyarak güneş doğmadan önce el ayak değmedik bir yere gömer; arkasına bakmadan evine döner. Buradaki inanç, arpalar gömüldükleri yerde çürüyünceye kadar siğıillerinde hastanın bedeninden kaybolması yönündedir. Burada uygulamanın güneş doğmadan yapılması dikkati çekmektedir.

Siğıil tedavisinde tuz da kullanılır. Siğıil sayısınca tuz alınıp ateşe atılır veya siğıil sayısınca tuz toprağıa gömülerek üç kez: “tuz burada çürüsün, siğıilim elde kurusun” denir [Gözaydın, 1976: 63].

Bazı yörelerde de siğıilleri erkek ve dişi olarak ikiye ayırırlar. Adana’da siğıil tedavisinde siğıili bölgedeki en göze çarpan, bu genellikle dişi olmaktadır, siğıilin üzerine ateşte kızdırılmış ince bir demir, toplu iğne gibi metalle bastırılır, dağılanır. Böylece diğer siğıillerin de yok olacağına inanılır. Bu işlem vücuttaki diğer siğıillere de uygulanabilir.

Kıyık Ocağı

Yemeyen, içmeyen, zayıf, yediğini kusan, ishal çocuklara “kıyık” veya “kıyılık olmuş” denir ve kıyık ocağına götürülerek iyileştirilmeye çalışılır. Ocaklı böyle çocukların tedavisi için, çocuğun gömleğinin yakasına bir ilik açarak buraya sarı bir iplik takar. Ocaklı, evinin tuzundan, şekerinden ve ocağından kül verir. Kül, suya atılır ve bu su ile çocuk yıkanır.

Emzikli bir kadın tekrar hamile olur da çocuğunu emzirirse, bu çocuk gelişemez. Böyle çocukları kıyık ocağına götürürler. Ocaklı, ocağın üzerine bir kazan, tencere koyar, altına odun atar fakat yakmaz. Çocuğı kazanın/ tencerenin içine koyar ve “Bu çocuk pişsin, kabuğunu almayın, şişsin” diyerek çocuğı üç kere tencerenin içinde çevirir. Böylece kıyık giderilmiş olur. Bu işlem üç Çarşamba devam eder. Burada taklidî bir sihir uygulaması söz konusudur. Çocuğı pişirir gibi yaparak kara iyelere, “İşte çocuk pişti, öldü” denilerek, kara iyeler kandırılmakta, solayısıyla da

çocuktan uzaklaştırılmaktadır [Sever, 2001: 181].

Aydaş Ocağı

Gelişmesini tamamlayamayan, çelimsiz çocuklara “aydaş” denir. Eğlence Köyü’nde, çocuğun giysilerinin üzerinden hayızlı bir kadın geçerse de çocuğun cılız ve hastalıklı yani “aydaş” olacağına inanılır [Işık, 2001: 45].

Tedavisi için ocağa götürülen çocuğa “Aydaş aşısı” yapılır. Ocak kurulur, ocağın üzerine “kuzu bakla” denilen bir tencere konulur. Tencerenin içine süpürge, eye, şiş, oklava, kaşık, bir boş tabak, elek, çömçe/kepçe) atılır. Ocaklı eline üç tane yeşil dal alıp karşısındakilere:

- Bu çocuğa ne olmuş, der. Karşısındakiler ise
- Aydaş olmuş, derler.
- İnşallah geçer, deyip elindeki yaş dallardanbirini tencerenin altına, ocağa sokar. Bu konuşma üç kere tekrar edilir ve ocaklı elindeki üç dalı ocağa koyarak çöçe ile kazan içindekileri karıştırır. Böylece aydaş aşısı pişirilmiş olur. Bu işlem üç Çarşamba tekrar edilir, çocuk her defasında, içine ocaklıdan alınan tuz ve külün katıldığı su ile yıkanılarak tartılır ve kilo alıp almadığı takip edilir. Çocuğun yıkandığı sabun ve bez alınmayarak ocakta bırakılır. Ocaktan her defasında ayrılırken tuz ve kül alınarak çocuğa yalıtılır veya çocuğa yapılan mamaya katılarak çocuğun yemesi sağlanır.

Aydaş aşısı pişirmede ocaklı olmadığı zamanlarda da yapılır. Pişirmeyi, kocası ölüp de kayını ile evlenmiş kadın yapar. Üç yol çatına kurulan kazan içine çocuk, süpürge, şiş, ayna, keser, kaşık, tabak, elek vb. konulduktan sonra kadın, çevresindekilere “Gelin, buyurun, aydaş aşısı pişiriyorum, çorbasını birlikte içelim” diyerek çömçeyle kazanı karıştırır gibi yaparak mecazen çocuğu pişirir. Pişirme işlemi bittikten sonra çocuk yıkanır ve tartılır. Uygulamada, çocuğu pişirir gibi yapmakla, şer ruhlar kandırılmakta; çocuğa bir daha ilişmeleri önlenmeye

çalışılmaktadır [Sever, 2001: 210- 211].

Sihir, Büyü ve Tılsım Ocağı

İyi veya kötü bir sonuç almak için tabiat öğelerini, yasalarını etkilemek ve olayların düzenlerini değiştirmek için girişilen işlemlerin tümüne birden “büyü” denir [Boratav, 1999: 106].

Bu ocaklara genellikle kısmeti bağlı kızların kısmetini açmak; birbirini sevmeyen karı-kocayı barıştırmak veya mutlu bir yuvayı dağıtmak; evine bağlı olmayan kocayı yuvasına bağlamak; nikah esnasında damadı bağlamak veya bağlı bulunan damadı yahut da gelini eski sıhhatine kavuşturmak; gelebilecek her türlü dert, bela ve felâketlerden korunmak; hastaları tedavi ettirmek veya kişileri ağır bir hastalığa düşürmek; kaybolan eşyayı yahut hırsız bulmak; ekonomik ve iktisadî hayatta karşı rakibin güç ve kuvvetini alıp onu etkisiz ve muhtaç duruma getirmek; define aramak, define gizlemek; karşı sihrî etkisiz hale getirmek gibi sosyal hayatta akla gelebilen her türlü olumlu veya olumsuz isteklerin gerçekleştirilmesi amaç ve inancıyla başvurulur [Araz, 1995:163].

Üzerine büyü yapılmış olan kimseler bu işten anlayan ocaklı kişilere götürülür. Halk arasında bu kişilere cinci hoca, derin hoca, cindar gibi isimler de verilir.

Büyü yapılırken farklı öğelerden faydalanılır. “Okuma- üfleme” biçiminde olan sözlü öğeleri kapsayan büyülerde bazı tekerlemelere yer verilir. Örnek olarak muhabbet için önerilen büyüde şu uygulamalar yapılır:

Üç arnavut biberi alınır. Her biberin içindeki tohumların her birine “Tebbet” suresi okunup üflenir. Sonra tohumlar biberin içine doldurulur. Kıvılcımlı küle gömülür. Bunu yapan ocağın duvarına sağ elini vurarak: “Elimi vurdum duvara/ Duvar oldu üç pâre/ Birinden in çıktı/ Birinden cin çıktı/ Birinden İsmail Peri çıktı/ İni yolladım ine/ Cini yolladım Çine/ İsmail Periyi yolladım filâna (burada etkilenmek istenen

kimsenin adı söylenir)/ Durmadan, dinlenmeden bana gele” dedikten sonra arkasına bakmadan yatağına gire” [Boratav, 1999: 110] sözleri söylenir.

Kötü büyülerden korunmak için bazı tedbirler alınır. Bunlardan biri de tütsülerdir. Çeşitli tütsüler: a)Yedi dükkan süprüntüsü, leylek tersi, maydonoz tohumu ile, b) kaş, kirpik ve vücuttaki başka kıllar yakılarak, c) yedi kapı eşiğinden kesilmiş tahta parçaları yakılarak, tütsülenmek veya evi tütsülemek [Boratav, 1999: 111].

Yapılan büyülerin ve alınan tedbirlerin pek çoğu ateşle ilgilidir. Yakılan, kavrulan nesne ya da bütünüyle tılsım aracılığıyla hedef olan kimsenin “yanması” amaçlanır. Ayrıca sihir ve benzeri hastalıklara yakalanmış kişilerin başında okunmuş tuz çevrilir. Daha sonra bu tuzun bir miktarı hastaya ağzına koyması için verilir, kalanı ise ateşe atılarak yakılır. Burada da ateşin koruyuculuk ve kurtarıcılık yönünü görürüz.

Külleme Ocağı

Külleme, yüzde bir çeşit temre de diyebileceğimiz yaranın meydana gelmesidir. Yüzde yanmış gibi küçüklü büyüklü benekler meydana gelir. Hastalığın tedavisi için külleme ocağına gidilir. Ocaklı külleme olan bölgelere tükürür ve dua okuyarak kopya kalemiyle yaranın çevresini ve üstünü çizer [Sever, 2001: 215].

Dağlama ve Alazlama Ocağı

Alazlama hastalığında hastanın her tarafında kızamığa benzer, birbirine yapışık şekilde kızartılar olur. Bu da kaşdıkkça şişer ve hasta ateşlenir. Bu hastalığın tedavisinde ocak şarttır. Hastanelere gidildiğinde iyileşse bile tekrardan yinelendiği söylenmektedir. Bu hastalık ateşli seyrettiği için birçok hastalıklara da zemin hazırladığı düşünülmektedir. Tedavisi için hastanın üzerine bir örtü serilir. Bunun üzerinde çayırdan toplanan süpürge otundan 2-3 tane yakılarak dualar okunur [Erdoğan, 1997: 213].

Bu ocağa şiddetli diş ağrısı çeken hastalar getirilir. Burada ocaklı tarafından kızgın ateşle kızdırılan ince bir demir parçası veya çuvaldız, hastanın ağruyan dişine üç defa “parpusu” diyerek bastırılır. Bununla diş hastalığının geçeceğine inanılır. Ayrıca yüzünde yara çıkan hastalar da bu ocaklı tarafından tedavi edilir. Yörede “çakmak taşı” adı verilen iki taş parçasının, yüzde bulunan yaralara doğru üç defa şiddetle çakılması sonunda ortaya çıkan ateş kıvılcıklarının, bu yaraları korkutup giderdiği inancı mevcuttur. Her iki pratikte de demirin “kutsiyeti ve koruyuculuğu” ile beraber, özellikle ateşin “kurtarıcılık” unsurunu taşıması inancı, günümüzde yaşayan demir ve ateşe bağlı eski Türk inançlarının izleridir [Araz, 1995: 159].

Nazar Ocağı

Aslı Arapça bir kelime olan ve sözlük anlamı, bakma, göz atma, düşünce, mülâhaza olan nazar, halk inançlarımızda, göz değme, göze gelme, nazara gelme, nazara uğrama olarak da tanımlanır.

Arapların ayn veya isabetü’l-ayn, İranlılar’ın bed nazar dedikleri, nazar, etnolojide şu şekilde tanımlanmıştır: “Belli kimselerde bulunduğu inanılan özellikle çocuklara, evcil hayvanlara eve, mala, mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren bakışla dışarı fırlayan çarpıcı ve öldürücü güç” [Üçer, 1997: 164]. Bu şekilde tanımlanan nazar, bütün dünya kültürlerinde, tarih boyunca inanç sistemlerinin en karmaşığı ve çözümü en zor bilmece olarak değerlendirilmiştir. Semavî dinler öncesi sözlü kültür toplumlarında iyi- kötü ruhlar, ak- kara iyeler olarak toplum beyninde yer eden inanışlarda nazar da kara iyelerin insanlara musallat olmasından ileri gelen bir durumdu. Semavî dinlerin yaygınlaştığı devirlerde de eski inançlar etkisini sürdürmüştür [Sever, 2001: 182].

İnsanlar, zarar verici kötü, öldürücü bu güç karşısında, korunmak için, canlı cansız bütün varlıklar için birtakım korunma yöntemleri geliştirmiştir. Nazarı değen kişilerin bakışından, nefesinden ve dilinden korunmak gibi. Ancak kimin nazarının değeceği bilinemediğinden nazarın değmesi de önlenememektedir.

Nazar Değmesinden Korunma Yolları

Tütsüleme

Tütsü, Türk topluluklarının genelinde eskiden beri görülen bir tedavi şeklidir. İnsanlar büyü ve nazar gibi tehlikelerden korunmak için tütsüyü kullanırlar.

Eski Türklerde ardıç tütsüsü, ruhlar bayramında ortaya çıkan ölü ruhlarının kaçırılmasına, uzaklaştırılmasına hizmet ederdi [Sarıkcıoğlu, 2002: 95].

Tütsü için kullanılan maddeler şunlardır:

- Üzerlik, çörek otu, kuru karanfil, kâbe süpürgesi, günlük (hepsi bir arada kullanılır).
- Tuz, biber, soğan ve sarımsak kabukları mavi kağıt parçaları (hepsi bir arada kullanılır).
- Nazarı değdiği şüphe edilen kimsenin saçından, elbisesinden, ayakkabısından gizlice bir parça (ayrı veya hepsi bir arada).
- Nazarı değdiği şüphe edilen kimsenin, oturduğu evin sokak kapısı eşiğinden kesilen yonga parçası yakılarak tütsülenir.
- Tuz veya üzerlik, ayrı ayrı veya birlikte yakılarak tütsülenir. Tütsülemek gayesiyle hazırlanan yukarıdaki tertiplerden herhangi biri ateşe atılır. Nazar değmiş olan kimse hasıl olan dumanın üstünden atlar. Ayrıca başını, kollarını, ayaklarını dumana tutar. Yürüyemeyen çocuklar annelerinin kollarında tütsülenirler [Çıkman, 1977: 56].

Tütsü yapılırken nazardan korunmak istenen kimseye üzerliğin dumanı, tekerlemeler söylenerek koklatılır. Bunlar;

Üzerlik ateşe atılırken:

“Gelsin üzerlik, gitsin nazarlık

Üzerlik bin bir erlik”

Üzerliğin ateşte yakılması sırasında:

“Çatır çatır çatlasın

Çatırtısı patlasın

... a nazar edenin

İki gözü patlasın”

“Elementere fiş

Kem gözlere şiş

Üzerlik çatlasın

Nazar eden patlasın”

Üzerliğin tütürülmesi sırasında:

“Eş eşikten

Beş beşikten

Yassı dilden

Yaman gözden

Allah saklaya” [Akalin, 1993: 258- 259].

Tütsüleme de nazar değdiğine inanılan kişiye tütsü yapıldıktan sonra, hasta bu tütsüyü kokladıktan sonra, ev de tütsülenir; tütsü kabı evin içerisinde dolaştırılır. Evin tütsülenmesindeki amaç, üzerliğin kokusundan rahatsız olan, evin içinde çeşitli yerlerde saklanmış olan cinlerin üzerlik kokusundan rahatsız olan, evin içinde çeşitli yerlerde saklanmış olan cinlerin üzerlik tütsüsü, kokusu ile evden kaçırılmasıdır [Sever, 2001: 194].

“Üzerlik sen havasın

Kamu derde devasın

Allah seni yaratmış

Cümle bela savasın

Ey üzerlik

Gitsin kemlik, gelsin güzellik

Üzerlik esen bir havasın

Her bir derde devasın
Allah seni bizler için yaratmış
Kaza, bela her ne varsa savasın
Derdim bak, gör ey biçare
Sonra koş, git bucağa
Üzerlik say ocağa
Bir, iki, üç oldu yedi
Kaza, bela bu evden gitti” [Çıkman, 1977: 57].

Üzerlik otunun ve ondan yapılmış tütsünün koruyucu ve kurtarıcı olacağı inancı, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kafkasya ve Ön Asya’da vardır. Geniş bir uygulama alanı bulmuştur [Kalafat, 2002: 49].

Türkmenlerde nazar değdiği inanan çocuk için çörek otu tuzla beraber ateşe atılarak tütsü yapılır, çörek otları ateşte sıçrarken nazarın çıktığına inanılır.

Özbekistan’da bebeği kötü gözlerden korumak için elbiselerine tumar (nazarlık-nuska) ve göz boncuğu takılır. Çocuğun beşiğinin ve annesinin etrafında üzerlik tütsüsü gezdirilir. Bu esnada Al Hazar, Hazar Osman veya ısırık-ısırık bin bir derde ısırık denir [Kalafat, 2000: 106].

Çukurova Yörüklerinde nazar için üzerlik otu ateşe atılıp yakılarak insanlara ve hayvanlarsa koklatılır [Artun, 1996: 43].

Karakalpak Türkleri’nde üzerlik Edrespan olarak bilinir. Edrespan, soğan, sarımsak, tuz, yemek yağı, yedi evin önünden toprakla birlikte bir kağıt parçasından göz göz koparılarak alınan nokta parçacıklar ateşe atılırken, gözü deyip nazar ettiğinden şüphe edilen şahsın ismi söylenir. Daha sonra da kağıdın geri kalan gövdesi ateşe atılır. Edrespan veya Adrasman uygulanması esnasında “Essalamun Aleykum Adraman sizi yenge (yeni) buyurdu. Ömer Osman” denilir. Yapılan tütsü, çocuğu ve evi nazardan korur [Kalafat, 2002: 70].

Tütsü ile yapılan işlemlerde ateş vasıtasıyla “arınma” amaçlanmıştır. Eski Türk inancındaki ateşle arınma işlemine sonraki dönemlerde bazı maddelerin ateş üzerine atılarak yakılması eklenmiştir. Eski Türklerde ateş bir arınma vasıtasıydı.

Hastayı tütsüye tutmak veya hastaya tütsüyü koklatmak yoluyla hasta tütsüdeki sağaltıcı güçleri olan maddelerle temas ettirilmekte, dolayısıyla nazardan arındırılmaktadır. Cinlerin, kötü ruhların, al karısının uzaklaştırılmasında, şerlerinden korunulmada madeni eşyaların yanında, keskin kokulu bitki veya maddelerin yakılması da görülmektedir. Ayrıca, gelenekle dinin bağlantısı kurularak bu maddeler yanında Kur'an-ı Kerim'den sureler de okunmaktadır.

Ateş ve ateşte yakılan maddeler, işlem sona erdikten sonra el ayak değmedik bir yere dökülmekte ve bu işlemi yapan kişi arkasına bakmadan geri dönmektedir [Sever, 2001: 195].

Kars yöresinde çocuğun nazardan korunması için yüzüne is sürülür [Kalafat, 1998: 93]. Kırcaova'daki is annenin ve bebeğin alına sürülür. Buna “Nazar Karası” denir [Kalafat, 2000: 82].

Anadolu Türklerinde çocuğun sarıldığı ilk bez, kırkı çıkıncaya kadar yıkanmaz. Kırkı çıkıncaya kadar hiç hastalanmazsa, yıkanmayan bu bez toprağa gömülür ve böylece çocuğun ömür boyu hastalanmayacağına inanılır. Kundaklı çocuk eşikten dışarı çıkarılacak ise “baca isi”, “Ocak isi” çocuğun kulağının arkasına sürülür ise göze gelmeyeceğine inanılır [Kalafat, 2000: 107].

Kurşun Dökme

Nazardan ve kötü ruhlardan korunmak için yapılan uygulamalardan biri de kurşun dökmedir. Kurşun bu işte denenmiş, ocaklı aileden olan ve izinli kadınlar tarafından yapılır.

Kurşun dökme işleminde ateşte eritilen kurşun, kişinin başı üzerinde bir kabın içerisinde bulunan suya dökülür. Kurşunun aldığı şekle göre yorumlar yapılır. Eğer kişiye nazar değmemişse kurşunda girinti ve çıkıntılar meydana gelmez.

Kurşun dökme işlemi şu şekilde yapılır: Hastanın başı ve vücudu örtü ile örtülür. Kurşun kepçede eririlir. Su bulunan derin tase, ayrı ayrı olmak üzere hastanın başı, göğsü, ayakları hizasında, yattığı odanın sağ köşesinde, dış kapının eşiği üzerinde kurşun eritilerek dökülür. Bu iş tamam olunca kurşun dökülen tastaki sudan hastaya birkaç yudum içirilir. Aynı sudan hastanın alınına, bileklerine, avuçlarına sürülmesi âdetdir. En sonunda kurşun dökülen suya bir miktar ekmek doğranır. Bu ekmek dört yol ağzında köpeklere verilir. Tas içindeki suya dökülen kurşun, patlamalarla nazarı yok edeceğine inanılır. Kurşunun şekillenmesinden hastanın kimler tarafından nazarlandığı tahmin edilmeye çalışılır. Daha sonra kurşun kapı üzerine asılır [Çıkman, 1977: 55].

Şanlıurfa'da sihre veya nazara uğrayan kişi veya kişilerin üzerine getirilen bir tas suya eritilen kurşun dökülür. Kurşunun aldığı şekil, sihri yapanın veya edenin şekli olduğu kabul edilir [Akbiyık, 1990: 118].

Kurşun dökmede, ocak olan evlerde kurşun eritmek için ayrılmış bir tavada kurşun eritilir. Bir kalbur içine bir tas su, ekmek, soğan, sarımsak, bıçak veya makas, ayna, tuz üzerlik konulur. Emirler köyünde kalburun içine üç tane deve pisliği, bir tane gevrek ekmek, kaşık, ayna ve bir tas su konmaktadır. Çocuğun üzerine bir tülbent örtülür. Eritilmiş kurşun, kalbur içindeki tastaki suya “Bu benim elim değil, Fadime anamızın eli” veya “Fatma anamızdan kalık bir arılık, yeğniliksin” denilerek dökülür. Önce tepeye, sırtta ve ayağa olmak üzere bu işlem üç kere tekrarlanır. Dördüncüde kurşun kapı eşiğine dökülür. Kapının eşiğine dökülen kurşun, “deliksiz ise, bir yerinden delinerek hastanın odasının kapısına asılır [Sever, 2001: 191]. Ateşin kurşunla yani demirle, kurşunun ise su ile teması neticesinde hastalığın tedavisi inancı eski Türklerde de vardı. Bunlar, demir, ateş ve su kültürlerinin günümüze kadar gelen kalıntılarıdır. Kurşun dökme işlemi sırasında, “Fatma ana eli” tabirinin kullanılması, İslâmiyet öncesi bir Türk inancının, İslâmiyet'in kabul

edilmesiyle yeni bir şekle büründürüldüğü görülür. Eski inançlar yeni dinin içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Elazığ yöresindeki mevcut inanışlara göre kurşunu, ehil olanlardan başkası dökmez. Bu pratiği uygulayan kişinin mutlaka yetkili, izinli ve ocaklı olması gerekir. Nazara uğramış olan hastalar, kurşun dökme ocaklarına götürülür. Burada ocaklı tarafından hastanın üzerine bir örtü örtülür. Kalburun içine bir miktar tuz, ekmek, kömür ve tas içerisinde su ile bir adet soğan bırakılır. Kalbur hastanın başında tutularak, ateş küreğinde eritilen bir miktar kurşun tasın içindeki suyun içerisine dökülür. Ocaklı, kurşunun suyun içindeki aldığı şekillere bakıp, nazarı yapan kişinin eşkâlini belirleyerek tedavisini tamamlar [Araz, 1995: 177].

Silifke yöresinde, ocaklı tarafından içine eritilmiş kurşun dökülen su, bir şişeye doldurularak kurşun döktüren kişiye verilmekte, o da bu suyu eviyle işi arasında gidip geldiği yola, evinin eşiğine, içine, çevresine serpmekte, böylece nazarın giderileceğine inanılmaktadır.

Tezek Yakmak

Nazara karşı tezek genellikle bağ, bahçe, ekin tarlası ve bostanların içinde yakılır. Kokusu ve dumanı etrafta yayılınca kötü gözlü olanların gözüne girermiş, o zaman da bağın, bahçenin, ekinin veya bostanın görkemliliğini ve verimini görmezlermiş [Şahhüseyinoğlu, 2000: 56].

Ateş Söndürmek

Ateş söndürme, kurşun dökmenin yerini alır. Bunun için ocaklı ve izinli olmaya gerek yoktur. Bunu herkes yapabilir. Ocaktan alınan kömür parçaları hastanın başı, göbeği ve ayakları hizasında su dolu bir tasta söndürülür [Çıkman, 1977: 56].

Çocuğa nazar değdiğinden şüphe edilen şahsa, bir maşa verilerek İhlâs okutturulur. Daha sonra kor halindeki bir köz (ateş) parçası maşa ile tutturularak suya atılır ve söndürülür. İçerisinde ateşin söndürüldüğü bu sudan nazar değen çocuğa içirilir [Gökbel, 1998: 92].

Karaman ili Taşkale Kasabası'nda halı çözümü bir törenle yapılır. Halı çözecek kadına komşular yardım ederler. Halı çözmeye başlamadan önce ev sahibi kapının koluna kırmızı renkli bir ip bağlar, bu ip uğurun ve bereketin simgesidir. Daha sonra ocak yakılarak üzerine tencereyle su konur. Ocaktan çıkan dumanlar "Sındı" adı verilen makasla dua edilerek kesiliyormuş gibi yapılır, böylece halının kolay dokunacağına sındının halıyı iyi ve düzgün keseceğine inanılır. Halı türküler söylenerek çözüldükten sonra ocakta kor haline gelen odun parçaları alınarak tenceredeki suyun içine atılır. Böylece de halının nazardan korunacağına inanılır [Özhan, 1992: 195].

Tuz Çevirme ve Tuz Patlatma/Hamur Patlatma

Tuz çevirme ve tuz patlatmadaki amaç, nazara uğramış kişi üzerinden nazarın kaldırılmasıdır. Nazar değdiği sanılan kişinin veya hayvanın kurtarılması için, eli keskin ve bu yönde isim yapmış bir kadın veya bir erkek çağrılır. O kişi, bir tutam tuzu avucuna alır, göz değenin başında üç defa dolaştırır. Sonra o tuz ateşe atılır. Ateşe atılan tuz yanınca "çat çat" diye ses çıkarır. Bu ses gözü değenin kötü ruhudur [Şahhüseyinoğlu, 200: 54].

Azerbaycan Türklerinde üzerlik ve tuz dolaştırılıp, ocakta yakılır. Böylece gelin kem gözlerden korunmuş olur [Hacıyeva, 1997: 220].

Hazara Türkleri arasında nazar değen kişiler için yedi tane küçük yuvarlak hamur ateşe atılır bu esnada hamurlar patlatılır ve ses çıkarırken dualar okunur. Kötü gözle beddua edilir. Böylece nazarların geçeceğine inanılır [Salih ve Kalafat, 2000: 41].

Sivas ve çevresinde nazara gelen kişinin başında üç kez tuz çevrilerek okunur, bu tuz ateşe atılır, çıkan dumanına nazara gelenin elbisesi tutulur, elbise sonra çocuğa giydirilir. Bunun yanı sıra nazar ocağına gelen kimse getirdiği unu burada tuz ve maya koymadan su ile hamur yoğurur. Bu hamurdan ufak parçaları ev halkından biri adına ateşe atar. Hamur şişip patlayarak ocaktan fırlarsa o kişiye nazar değdiğine inanılır [Üçer, 1997: 178].

Harput'ta nazarla ilgili yapılan bir pratikte, nazarının değdiğinden şüphe edilen kişilerin adları tek tek ve yüksek sesle çağırılarak, ocağın yanmakta olan kızgın alevine bir miktar tuz atılır. Bununla canlı veya cansız herhangi bir varlığa etki eden nazar kudretinin bertaraf edileceğine inanılır. Ayrıca, nazardan korunmak için ateş küreğine alınan tuz, evin dört bir yanında dolaştırılır veya nazarı değmiş olan kişinin elbisesinin eteğinden yahut ayakkabısından gizlice kesilen küçük bir parça ateşte yakılır, evin her tarafı tütsülenir [Araz, 1995: 176].

Tuzların patlamasının şiddetine göre hastaya o kadar nazar değdiğine inanılır. Tuz, ateşte eridiği, yandığı zaman nazarı değen de çatlar. Bu uygulama, nazarı değen kişinin gözünde meydana gelmesi arzu edilen patlamanın taklididir ki, bu taklidin yerine getirilmesiyle nazarı değen kişinin nazarını yok etmek amaçlanmaktadır.

Kurşun veya tuz parçalarının ısıtılıp suyun içine dökülmesi uygulamasında su- ateş karşıtlığını görmekteyiz. Roux'a göre, su ateşin karşıtı olmakla beraber aynı zamanda onun tamamlayıcısı sayılmaktadır [Roux, 1994: 114].

Her ocak kendi alanıyla ilgili hastalıklara bakar. Yukarıdaki ocakların yanı sıra insanların rahatsızlıkları için gittikleri ocaklar da şunlardır: Dalak Kesme Ocağı, Tıbıka Ocağı, Yılanduk Ocağı, Felç/İnme Ocağı, Köstek Kesme/ Duşak Kesme Ocağı, Karıncalık ve Kumru Ocağı, Uçuk Ocağı, Afsun/ Efsun Ocağı, Kırık ve Çıkık Ocağı

B-Yatırlar/Türbeler

İnsan, varoluşundan beri tehlikeler, zorluklar, imkansızlıklar karşısında kutsal olarak telâkki ettiği varlıklardan yardım ummuştur. Bu, bir ölçüde içinde bulunduğu şartları değiştirme, daha iyi durumlara ulaşma, mutluluğa kavuşma, hatta kaderini değiştirme hareketidir. İnsanların istek ve dileklerini gerçekleştirici, hastalık ve dertlerini sağaltıcı ve giderici olarak telâkki ettikleri varlıklar ve yerler, türbeler ve buralarda medfun bulunan yatırlardır. Bu kişiler, yaşadıkları zamanda Allah'ın sevgili kulları olarak bilinen, ibadet ve davranışlarıyla halka örnek teşkil etmiş, vatanı, milleti uğruna şehitlik mertebesine ulaşmış kişilerdir. Ancak, her zaman için yatır ve türbe olarak bilinen yerde medfun bir şahsın olmadığı da bir gerçektir ki; böyle yerler kimi zaman bir makamdır, ziyarettir [Sever, 2001: 216].

İnsanlar sıkıntıya düştüklerinde herhangi bir şekilde sorunlarına çözüm bulamadıklarında ya da kimseye açamadıkları, açık açık söylemedikleri dertlerine çare bulunması amacıyla bu yatırlara başvururlar. Onlardan sorunlarının çözüme kavuşturulmasını isteklerinin gerçekleşmesini beklerler [Kaya, 1997: 282]. Halkın inanç ve telâkkilerinde kutsallaştırılan bu mekânlar, belli belirsiz gün ve saatlerde, bilinen usûl ve esaslar dahilinde ilgililerce ziyaret edilirler [Araz, 1995: 180]. Her yatırın kendine has tesirinin ve belirli hastalığa şifa verme özelliğinin bulunduğu inanılmaktadır [Yörükkan, 2002: 126].

İnsanlar isteklerinin ve dileklerinin yerine gelmesini Allah'tan dilerler. Ancak yatırlar da kişinin isteklerini, Allah'ın seçkin ve sevgili bir kulu olduğu inancıyla, Allah'a ulaştırmaları için bir aracı vasıtası olarak görülmektedir. İnsanlar yatırda yattığına inanılan kişinin manevî kişiliğinden istifade etmeyi düşünmektedirler. İnsanlar dileklerinin gerçekleşmesi halinde yatırlara birtakım adakları yerine getireceğine söz verirler. Dileği gerçekleşince adağını, yatıra aracılığı karşılığı verdiği sözü yerine, getirir.

Boratav' a göre adak, kurban ise kesilip fakirlere dağıtılır. Bağış ise türbeye ya da bekçisine verilir. Bir işlem veya eylem ise, Kur'an okuma, namaz kılma, mevlit

okutma vb., onu yerine getirir. Yani adak, a) Yatırla bir dilek konusunda antlaşma, b) Kesilen kurban, c) Yapılan bağış, d) Önemsiz, ya da garip de olsa, yatırım hoşuna gidecek bir eylem olur [Boratav, 1999: 42]. Adak kurbanı olarak genellikle koç, horoz kesilir. Kurbanın dışında Kur'an, mevlit okutma, helva, aşure yapıp dağıtma, şeker dağıtma ve mum yakma şeklinde de adaklar adanmaktadır.

Yatırlara duyulan saygı ve adanan adaklar Türklerdeki atalara duyulan saygının göstergesidir. Eski Türkler atalara olan saygılarını göstermek için ata mezarlarına karşı ateş yakma, saçı saçma, kurban kesme vb. birtakım uygulamalar, törenler yapardı. Günümüzde yatırlara karşı yapılan uygulamalarda eski Türklerden günümüze kadar gelen "Atalar kültü"nü bir devamı niteliğini taşır. Bu kült günümüzde yerini "Veli kültü"ne bırakmıştır.

Veli kelimesi, Arapça yakın olma, yaklaşma anlamlarına gelen velâ yahut veliye kelimelerinden türemiştir. Velinin anlamı dost, arkadaş, yardımcı, komşu demektir. Türklerde veli tipinin tarihi başlangıcını şamanist döneme kadar götürmek mümkündür. Türk şamanlarını haber verme, hastaları iyileştirme, ateşte yanmama gibi olağanüstü özellikleri vardı. İslâmiyet'ten sonra ortaya çıkan veli tiplerinden bu özellikler beklenmemekle beraber, onlar hakkında anlatılan efsaneler ve gösterdikleri kerâmetlerden sıradan insan olmadıkları sonucunu çıkarmak mümkündür [Rayman, 1997: 337]. "Dede" diye bilinen bu ulu kişilerin hayatta olduğu gibi öldüklerinde de keramet beklenildiğini, türbenin ziyaret edilmesinin yanı sıra suyunun, toprağının da şifa verdiği inancı vardır [Kalafat, 2000: 82].

Kutsal sayılan bu yatırlara, türbelere mum veya ateş yakılması inancı da eski Türk inançlarından kalmadır ve ateş kültü ile alâkalıdır. Kökeni ise ateşin kutsal sayıldığı döneme dayanır. Eski Türkler, ölüleri yakarlardı, böylece onların ruhunun daha çabuk gökyüzüne ulaşacağına inanırlardı. Bunun yanı sıra, isteklerinin Tanrı'ya daha çabuk ulaşacağına inandıkları için de, ev ocağını yaktıklarında veya mevsimi törenleri gibi özel törenlerde, ateş yakarlardı, ateşe saçılar saçarlardı ve ateş karşısında dualar ederlerdi.

Kerkük'teki Türkmen ve Kıрманçılar, korkan çocuklarını İmam Ahmet Türbesi'ne götürürler. Adak olarak yakılan mumun isleri korkan çocuğun yüzüne ve muayyen yerlerine sürülmektedir. Bu dini pratikten amaç çocuğu ziyaretin gücünden yararlanarak korumak ve işlemek suretiyle kötü ruha, kara iye'ye çocuğu çirkin göstermektir [Kalafat, 1998: 93].

Mersin ve çevresindeki, Şeyh Muhammed Abbarî Türbesi, Yeşil Ziyaret, Şeyh İbrahim Hekim Türbesi, Hz. Hızır ve Hz. Yunus Makamı, Daniyal Peygamber'in Mezarı gibi yatır ve türbelerde mum ve ateş yakılmakta, tütsü ve buhur yapılmaktadır. Örneğin Daniyal Peygamber'in mezarını ziyarete gelenler, dilek ve adakları için mum yakmaktadır. Yakılan mumun gün ışığına ermesi, mumu yakan kişinin dileğinin Allah tarafından kabul edildiğine ve gerçekleşeceğine işarettir. Şeyh Mansur Türbesi'ni ise, çocuk sahibi olmak, kısmet açmak, işlerinin yolunda gitmesini isteyen insanlar gelerek adak adamakta, çaput bağlamakta, mum ve buhur yapmaktadırlar [Sever, 2001]. Türklerin yaşadığı pek çok coğrafyada yatırırlarla ilgili bu inanç ve davranışlar uygulanmaktadır.

2.3.2. Halk Veterinerliği

Halk veterinerliğinde hastalanan, nazar değen veya salgın hastalıklara yakalanan hayvanların tedavisinde de ateş ve ocakla ilgili uygulamalara başvurulur.

Kimi salgın hastalıklarda, gözle görülmeyen bir cinin şiş vurarak hayvanları öldürdüğüne inanılır. Cin ahıra girip uzun süre çıkmaz, hayvanlar bu nedenle aniden hastalanır ve ölür. Bu durumlarda hayvanlar dışarı çıkartılır, evin erkeği tavana ateş eder, bazı yerlerde davul çalınır. Bu pratiklerde şamanizm ve İslâmiyet'in etkileri yan yana izlenebilmektedir. Şamanizm'de ateşin önemli yer tuttuğu, kötü ruhlardan temizlenmek için kullanıldığı, çeşitli hastalıklarda ateş yakılarak "alaslama" yapıldığı bilinmektedir. Şaman inançlarına göre bazı hastalıkların sebebi "ahır ruhu"dur, gece yavaşça ahıra girer, beğendiği hayvanları okşar, sever, bazılarını da eziyet eder.

Bazı salgınlarda belli kimseler yani ocaklılar, kırmızı, sarı gibi renkli toprakları eritip elleri ile hayvanları sıvazlarlar, üzerlerine artı ya da çarpı işareti koyarlar, bu şekilde hayvan barınaklarını da işaretlerler. Bu şekildeki uygulamaların kaynakları çok eskiye gitmektedir. Moğollar tarafından vebayı önlemek amacı ile kullanılan ve fenalık perisini temsil eden işaretlerin hayvanların boyunlarına takıldıkları söylenir [Dinçer, 1976: 89].

Türk topluluklarında hastalıkları tedavi etmek için alazlamanın yanı sıra ateşten atlama uygulaması da yapılır. Nevruz ve Hidrellez törenlerinde tonkal/ tongal ateşinin üzerinden atlama gibi. Ateşle ilgili bu uygulamalar hayvanlara da yapılmaktadır.

Hayvancılıkla uğraşan Türk toplulukları yayla zamanı, sürüler teker teker ateşin üzerinden atlatılarak yola düşülür [Çay, 1997: 21]. Böylece hayvanların hastalıklardan arınacağına inanılır.

Kocabalkan Türkleri'nde, hayvanlarda salgın hastalık belirince "ateş çıkarma" âdeti yapılır. Bu uygulama şu şekilde yapılır: Arada başka doğan ve ölen çocuk bulunmayan iki öz kardeş bulunur. Gayet kuru olan fındık ağaçları hazırlanır. Bunların ikisi kazık olarak yere çakılır. İkisinin arasına merdane gibi dönecek bir vaziyette üçüncü bir ağaç geçirilir. Bu müteharrik haldedir. İki kardeş ipler vasıtasıyla makara gibi süratle bunu tahrik ederler. Sürtünme şiddetli olduğundan biraz sonra ağaçlar yanmaya başlar. Bundan büyük bir ateş yakılır. Köyün umumi bir yerinden geçen yolun iki tarafına, bu ateşten alınarak ateşler yakılır. İki ateş arasına ipler gerilir ve bu iplerin altından, iki ateş arasından geçilir. Diğer taraftan evlerdeki bütün ateşler söndürülür. Ateş ocakları, bacalar bir metre yüksekliğe kadar yeniden sıvanır. Yeni çıkan ateşten herkes ateş alıp ocaklarını yeniden yakarlar. Eski ateşler söner, yeni ateş yanar. Böylece salgın hastalığın geçeceğine inanırlar. Bu, eski Türklerden kalma bir âdettir. Ancak iplere mushaf asma suretiyle buna İslâmî özellikler de katılmıştır [Keskiöğlu, 1973: 246].

Batı Trakya Türkleri'nde dağda kalmış hayvanları canavardan korunması için ateşle

ilgili uygulamalar yapılır. Köyde akşam imin ineği, keçisi veya eşiği gelmezse köylüler, ocağın maşa ile bir tas kor alır ve “Haydi hay hoy... hay hoy...haydi...” diyerek tas ile kızgın kor kapatılır. Daha sonra bir makas ağzını ipe bağlarlar. Bağlı makası tasın üstüne koyuyorlar. Böyle yapıldı mı kurt veya canavar kırdı kalan hayvanı yiyemezmiş. Sabahleyin tası açıp baktıklarında kor kömür olmuşsa canavarlar hayvanı yememiş demektir. Ancak kor kömür değil de kül olmuşsa, o zaman canavarların hayvanı yediğine inanılır [Dede, 1982: 101].

Amasya'nın Aydoğdu köyünde koyunlar yaylaya çıkarılırken ateşten atlatılır. Koyun, sürü sahipleri, Mayıs ayının ilk günlerinde köyden yaylaya göç akımına hazırlanırlar. Sürüye, mahalli dilde “kelek” adı verilen ses çıkartıcı aletler takılır. Sürü bu seslerle daha neşeli, hareketli olur. Böyle bir sürü “çalman” adı verilen etrafı duvarla da çevrili ve dar bir kapısı bulunan yerde toplanır. Kapı eşiğinin bulunması gereken yere ateş yakılır. Kelekleri boyunlarında olan hayvanlar büyük bir neşe ve çeviklikle bu ateşten atlayarak çalmandan dışarı çıkarlar. Artık sürü için yayla yolculuğu başlamıştır. Bu âdet her sürü için ayrı ayrı yapılır. Buna benzer bir âdet Isparta'da vardır. Hastalıktan temizlenme ve nazara karşı fayda sağlayacağına inanılmasının yanı sıra, bereket, uğur elde etmek, uğur kazanmak, hatta kutsallık kazanmak şeklinde de bu işleme başvurulur. Böyle bir töreni zamanında yapan kişinin sürüsüne artık uğursuzluk gelmeyeceğine inanılır [Tanyu, 1976: 296].

Anadolu'da yaygın görülen uygulamalardan biri de, hayvanların zarar görmesini engellemek için akşam vakti evden eve ateş verilmez. Nazar değen hayvanlar için tütsü yapılır.

2. 3. 3. Halk Meteorolojisi

Halk meteorolojisinde, yağmur yağdırma veya durdurma, lodos karşılama, poyraz kesme gibi hava olaylarında da ateş ve ocakla ilgili bazı uygulamalara başvurulur.

Yağmur Yağdırma

Yeryüzünün hemen hemen her tarafında yağmur yağdırmak için birtakım büyüsel işlemlere başvurulmaktadır. Bu işlemler, uygulandıkları yerlerdeki yöresel, dinsel ve etnik renklerin, motiflerin dışında, mekanizmaları ve genel çizgileriyle aşağı yukarı aynıdırlar; yağmurlar şu ya da bu şekilde ilgili olduğu kabul edilen objeleri, sözde majik güçten de yararlanarak birtakım işlemler ve törenler içinde kullanıp, yağmur yağdıracak doğaüstü kudretleri olumlu yönde etkilemektedir.

İlkel toplumların inancında iyilik ve kötülük Tanrısı hep gökte oluşturulmuş, insanlar fenalıkların, kötülüklerin, kıtlığın ve doğa felâketlerinin önlenmesi için Güneş ve Gök Tanrıya yalvarmışlar, onlara insan ve hayvan kurban etmişleridir. Toprak Tanrı ise, doğurgandır. İnsanların ve hayvanların yiyecek, giyecek gereksinimlerini Toprak Tanrı verir. Toprak Tanrı'nın verimi, Gök Tanrı'yla ilişkilidir. Eğer yağmur yağmazsa, güneş ısı ve ışıklarını vermezse, toprakların verimi olmaz, bolluğun yerini kıtlık alır. İnsanlar ve hayvanlar açlıktan kırılırlar [Şahhüseyinoğlu, 2000: 24].

İlkel toplumlar, inandıkları Tanrıların yardımını görmek ve onları küstürmemek için onları hoş tutmaya çalışmışlardır. Yerine göre hediyeler sunmuşlar, saçılar saçmışlar ve kurbanlar kesmişlerdir. Yağmurla ilgili törenler de bu inancın bir parçası niteliğini taşır.

Yağmur, ilk insandan günümüze insanlık tarihinde çok önem taşır. Gökten inen bereket olarak nitelenen yağmur kutsal bir nitelik kazanmıştır. Yağmura rahmet adının verilmesi de bunu kanıtlamaktadır.

Yağmur yağdırma törenlerinin belli bir zamanı yoktur. Halk yağmur geciktiği zaman kıtlığı ve kuraklığı önleme amacıyla yağmur yağdırma törenlerine çıkarılır. Toplu bir şekilde yağmur duası okurlar. Bu törenlerde doğaüstü güçlerden doğrudan veya onlara yakın olduğu düşünülen güçlerden faydalanılır.

Yağmur yağması için yapılan uygulamalardan bazıları şunlardır: Okunmuş taşlar suya bırakılır. Bazı yerlerde taş yerine at, köpek, koyun, insan kuru kafalarından biri, yada insan iskelet kemikleri suya bırakılır. Suya, tabut tahtası parçalarının atıldığı örneklere de rastlanmıştır. Anadolu'nun bazı yerlerinde, suya bir şey atma işlemlerinin yerine, dua meydanında bulunan ağaçlara akrep, kaplumbağa asılmakta yada dua alanında diri diri yılan yakılmaktadır [Acıpayamlı, 1976: 3]. Bazı yörelerde bu yılanın siyah olmasına özellikle dikkat ederlerdi [Şahhüseynoğlu, 2000: 28].

Irak Türkmenleri kasım ve aralık aylarında, mevsim gereği yağmur yağmazsa kuraklık korkusuyla üzüntü ve telaşa kapılırlar. Üç gün oruç tuttuktan sonra şehrin etrafında, mezarlık yakınında, su kenarlarında toplanan halk yığınları, cübbesini ters giyen imama uyararak iki rekat tekbirsiz namaz kılarlar. Daha sonra imam, gereken duayı okur, cemaat "Amin" der. Törene katılan keskin sesli çocuklar da dua esnasında çağıra bağıra "Peygambere salavat" nidalarıyla ardı sıra salavat okurlar. Bu arada kurbanlar kesilir, fukaraya yemek dağıtılır. Halk, orucunu tören yerinde yapılan yağış aşından yiyerek açar. Tören sırasında yetmiş bin çakıl taşı toplatılır, üzerine belirli bir ayet okunarak suya atılır. Bunların yanı sıra çocuklar bir at veya eşek kellesi (baş iskeleti) bulup yakarlar [Terzibaşı, 1976: 306].

Yağmur yağdırmak için yapılan uygulamalardan biri de yatır ve kutsal sayılan mekânların ziyaret edilmesidir. Tire yöresinde uygulanan yağmur yağdırma töreninde, Mehmet Efendi Yatırı ziyaret edilir. Daha önceden alınmış olan mumlar türbenin önündeki "sunak" şeklinde duran bir taşın önüne dizilir ve yakılır [Ekici, 2002: 48].

Akreple kaplumbağayı ağaca asma, yılanı yakma eylemleri sihrî vazife görmektedir. Akrep, kaplumbağa ve yılan toprakla daimi temas halindedirler. Orhan Acıpayamlı'ya göre, akrep ile kaplumbağayı ağaca asma, yılanı yakma eylemlerinin kaynağında bunlarda mevcut olduğuna inanılan yağmuru yağdırmama gücüdür. Bu güç akreple kaplumbağanın asılması ve yılanın yakılmasıyla yok edilerek yağmurun yağması sağlanmaktadır [Acıpayamlı, 1976: 7].

Yılanın yakılması inancı, yılanın semitik kültürde kazandığı olumsuz ve kötü rolden ileri gelmektedir. Sami kültür ile meydana geldiğine inandığımız, Radloff tarafından derlenen Türk Yaratılış destanında yılanla ilgili olarak;

“Bu yasak meyvalardan ilk önce yılan yemiş,
Şeytanın arzusuyla kendini kötü yapmış,
Yasak meyva yer iken bağırması şöyle yılan,
Eci ile Törüngü, siz de yiyin bunlardan” denilmektedir. Bu da yılanın niçin yakıldığını izah etmektedir [Güngör, 1998: 334].

Yamanlı Köyü’nde annenin ilk çocuğu süpürge yakıp elinde sallarsa, rüzgar yağmur bulutlarını toplar ve yağmur yağar [Arslanhan, 2001: 15].

Kocabalkan köylerinde yağmura ihtiyaç varsa yağmur yağsın diye sacayaklarını ayakları aşağı vaziyette yağmur altına atarlar [Keskioğlu, 1973: 247]. Malatya’da ise, ocak ya da tandır yıkılarak parçaları suya ıslatılır [Yardımcı, 1989: 269].

Ateş yakılarak, yağmurun yağmasına engel olan kötü güçler, kara iyeler uzaklaştırılır. Örnek olarak kara yılanın yakılmasını gösterebiliriz. Bu da ateş kültürünün yağmur yağdırma törenlerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Ateş kültürü, insanı kötü ruhlardan koruyan, uzaklaştıran; hatta onları yakan, temizleyen bir kültürdür. İslâmiyet’in kabulünden sonra da yapılan bu uygulamalar, yeni dinin içerisinde yatır ve türbelere ateş, mum yakılması vb., kendisine yer bulmuştur.

Yağmur Durdurma

Yağmur yağdırmak için yapılan büyüsel işlemler ve törenler sonunda beklenenden çok yağmur yağar, sular ekinleri, hayvanları ve insanları tehdit ederse, bu sefer de yağmuru durdurmak için birtakım büyüsel işlemlere başvurulur. Büyüsel işlemlere başvurulmadan yağın çok şiddetli yağmur ve doluyu da dindirmek için de uygulanan bu çareler büyüünün çift değerli imkanlarından yararlanmakta olup, çoklukla zıtlık ilkesine dayanmaktadır. Yağmur ve dolu aşırı bir şekilde yağıyorsa

aşağıdaki uygulamalara başvurulur:

- * Ateşe kına yakılır.
- * Dışarıya tandır demiri veya sacayağı konur, üstüne tuz dökülerek ezan okunur.
- * Bahçeye ters sacayağı konur.
- * Çocuklar evlerden çalı süpürge çalarlar ve daha sonra bunları köyün dışında bir yerde yakarlar. Böylece havanın açılacağına inanılır.

Artvin yöresi Ahıska Türkleri'nde yağış fazla yağar, sele dönüşürse, yağmurun kesilmesi için, çocuklardan evlerinden gizlice “kayın süpürge”si getirip köyün dışında yakmaları istenir [Kalafat, 2002: 195].

Azerbaycan'da sürekli yağan yağmurdan sonra, güneşin çıkması isteniyor ise, Baba Dağı'ndan getirilmiş taş, ocakta küle bastırılır. Bu ocak da haşıl pişirilir. Pişirilen haşılı, annenin ilk çocuğu çalkalar. Efsuncu bastırılan taşın üstüne közleri yığa yığa efsunun sihir bölümünü okur ve “Godu od daşı, Godu kessin yağışı” der. Bu pratikte, güneş iyisine ulaşmak için, dağ, taş ve ocak kültleri devreye girmiştir. Pişirilen haşıl, “saçı” durumundadır. Efsuncu ise, Kam'ın güncelleştirilmiş örneğidir. “Godu”nun sadece yağmurun yağmasında değil, durmasında da etkili olduğu kabul edilmektedir [Kalafat, 1998: 65].

Yörüklerde yağmur çok yağınca, ailenin büyük oğlu, bir yaşına girmemiş eşeğin kuyruğundan ufak bir parça kesip, süpürge teli, nar kabuğunu kargıya bağlayıp ateşte yakarlar.

“Ben anamın ilkiyim

Kul ardında tilkiyim

Silpik silpik silpiyim

Poyraz dede! Poyraz dede!” [Eröz, 1991: 35].

Dışarıya demir ve sacayağının atılması; demirin tehlikeyi, zararı uzaklaştıracak majik bir öze sahip olduğu inancına dayandığı gibi, ateşle olan yakın ilgisine de

dayanmaktadır. Ateşin, suyun zıddı oluşu, ateşle yakın ilgisi olan, bundan dolayı ateşteki arıtıcı, yakıp kavurucu niteliği kendisine geçirdiği kabul edilen sacayağının dışarı atılmasıyla yağmuru durduracağı fikrini doğurması çok muhtemeldir. Gerek yağmur yağdırma, gerekse yağmur dindirme için yapılan işlemler ve törenler, büyü'nün temas ve taklit ilkelerine dayanan, arzu ve savunma ile ilgili uygulamalardır. Toplumun yararını hedef tutan bu uygulamalar, ak büyü alanına girmektedirler[Örnek, 1981: 104].

Lodos Karşılama

Doğanşehir yöresinde halk lodosu karşılarken ateşle ilgili uygulamalara başvurmuşlardır. Lodos, insana soğuk gelir ama karın erimesinde etkilidir. “Lodos kara köz, insana buz gibidir” derler. Güneş ve lodos Gök Tanrı'yla ilişkilidir. Birbirlerinin yardımcılarıdır. İnsanların bu güçlere seslerini duyurmaları gerekir. Bu ses, birtakım uygulamalarla duyurulur.

Köyde yaşlı bir kadın ve erkek “Yarın rüzgara karşı gideceğiz” diye evleri tek tek gezerler. Kömbe, yağlı ekmek, bolca odun, saman ve burma hazırlanır. O gün öğleye doğru tepsilerdeki kömbeyi tutan kadın ve erkekler önde, diğerleri arkada, karları tepe tepe yüksek bir yere çıkarlar. Çıkışlarında dualar, deyişler, türküler söylenir.

Tepenin başında götürülen odunlar üst üste yığılır, alttan ateşlenir. Alevler yükselince, güney'e doğru kadınlar puşularını, peşkirlerini, erkekler de mendillerini sallarlar. Götürülen kömbeler, yağlı ekmekler çıkarılır, görevliler tarafından pay edilerek dağıtılır. Ayrılan paylardan biri ateşin yanına bırakılır [Şahhüseyinoğlu, 2000: 92]. Bu törende eski Türk inançlarının kalıntılarını görmek mümkündür. Ateşin yakılması, insanların el kol hareketleri, saçı olarak ateşe yiyeceklerden bırakılması gibi uygulamalar eski Türkler'in Tanrı'ya teşekkür için yaptıkları törenleri hatırlatmaktadır.

Poyraz Kesme

Yörükler arasında poyraz kesmek için yapılan uygulamada, çocuklar toplanır ve ev ev gezerler. Poyrazın ebesi ölmüş tekerlemesini söylerler. Her evden birer avuç tuz, un, yağ verilir. Vermeyenin ocağına tuz atarlar. Dağ başında ateş yakıp su başında kömbe, kül çöreği yaparlar. Kömbenin bir parçasını küle gömüp, yumruklarlar. “Poyraz ebemiz öldü” derler [Eröz, 1991: 34].

2. 4. Diğer İnanışlar

2. 4. 1. Oyun ve Çeşitleri

Oyun

İnsanlar dünyaya geldikleri ilk dönemlerde meydana gelen doğal olayların nedenlerini çözemiyorlardı. Korku ve umutsuzluk veren fırtına, gecenin karanlığı, şimşek çakması, yıldırım düşmesi, vahşi hayvanların saldırısı vb. olayları gidermek, sevindirici olayları, gündüzün gelmesi, baharın gelmesi, fırtınanın dinmesi, avın yakalanması vb., kutlamak amacıyla toplu törenler yapıyorlardı. Bilinçsizce yapılan bu törenler zamanla bilinçli yapılan törenler haline dönüştü. Doğanın canlanması, yeni yılın uğurlu ve bereketli olması, kötülüklerin kovularak iyilerin çağrılması için yapılan bu törenler amacı değiştirilmiş olsa da günümüze kadar devam ettirilmiştir [Özhan, 1992: 187].

İlkel insan ilk kez tabiattaki sesleri taklitle işe koyuldu; rüzgarın esişi, otlara ağaçlara yarlara çarpıldığında çıkardığı sesler denizin azgın dalgalarının kıyıya vurduğunda oluşan korkunç sesler ilkelerin dikkatinin odak noktası, ilham kaynağı olduğu gibi, aynı zamanda onu taklit arzusunu da geliştirdi. Anlayamadığı bu olaylar ve sebep olan güç onda yüce bir anlam kazandı. Bu korkunun çekiciliği idi [Öngel, 1992: 89].

İlk insan, duygu ve düşüncelerini ifade için tabiat ve hayvan sesleri ile jest ve mimiklerden faydalanarak “taklit”i meydana getirdi. Taklit zaman içinde “temsil”i doğurdu. Sözden önce başlayan bu “taklit-temsil”, sonraları hayatı hareket halinde göstermeye çalışan “dram” sanatının nüvesini teşkil etti [Elçin,1977: 31].

Doğduğu gün ağlayan ve ağladıktan sonra gülmesini öğrenen insanoğlu, zihni faaliyetini dinî şekiller de hayatına renk verdi. Zamanın akışı içinde dinî ayinlerin büyük bir kısmı “oyun” mahiyetini aldı [Elçin,1977: 32].

Müzik eşliğinde, düzgün ve birbirine benzeyen, ritmik hareketlerin uyumlu bir biçimde oluşturduğu kompozisyona oyun denilmekte olup, ilk insandan günümüze kadar, bütün toplumlarda görülmektedir. Bu nedenle oyun ile hayatın her alanını kapsayan ayin ve törenler, her zaman bir yaptırım gücü olarak, iç içe günlük hayatın temelini oluşturmuşlardır. İlkelerde oyun ve ayine ait olmayan ve hiçbir amacı olmaksızın; salt hoplamak, zıplamak kaygısıyla ortaya çıkmış, bir harekete rastlamak mümkün değildir. Hareket ve müzik olan her yerde, ilkel dini kaygıya dayalı bir oyun ve onu çevreleyen ayin geleneği kesinlikle vardır [Öngel, 1992: 89].

Türker Eroğlu’ya göre insanın önemli vasıflarından biri onun oyunculuğudur. “Oyun; insanda insiyakî (içgüdüsel- biyolojik) olarak mevcut olan, temeli din ve büyü ile ilgili bazı töre ve törenlere dayanan; toplumların kültür yapısına göre şekillenen ve toplumdan topluma farklılıklar gösteren; yer ve zaman bakımından günlük hayattan farklı, isteğe bağlı gönüllü, hür hareketlerdir [Eroğlu, 1999: 11].

Bir zamanlar işlevsel niteliği olan oyunlar doğanın çözülmesi oranında ilk çıkış özelliğini yitirerek güncelleşmeye yeni bir bakış açısıyla kabuk değiştirmeye başlamıştır. Günümüz insanı unutulmaya yüz tutan bu oyunları eğlence aracı olarak sürdürmektedir [Artun, 1987: 29].

Eskilerin anâsır-ı erbaa dedikleri, tabiatın dört ana varlığı, (hava, su, toprak, ateş) ve bunlara katılacak olan ağaç, canlılar için, hayat kaynağı olarak kutsal sayılmış unsurlardır. Türk Mitolojisinde, özellikle Dokuz Oğuz hikâyelerinde, ağaçlara

gökten nur inmeyle ateşin bilindiği anlatılmıştır.

Ateş kültünün, özellikle evlenme ritleri, düğün âdetleri, törenleri ve oyunlarıyla ilgili çeşitli uygulamaları, ateşin habis ruhları, halkın ecinni tayfası dediği kötü ve çarpıcı ruhları ürkütücü ve hastalıklara karşı olan arındırıcı niteliğinden faydalanma inancına dayanmaktadır. Bu oyunların birçoğunun şamanistik çağdan kalma olabileceği ileri sürülmüştür [Ataman, 1987: 42].

Şamanın rutin işlerinden olan ritüel ayinlerde, ruh ve davul iki önemli olgu olarak ortaya çıkıyor. Ruhlarla ilişki ancak davul aracılığı ile kurulabiliyordu. Bu nedenle davula özel bir itina gösterilmesi gerekti. Radlof, Sibiry'a'dan adlı eserinde ayin sırasında şamanın davulu tütülemesini ve davulla oyunu şöyle anlatıyor: “Şaman davulu eline alarak tütüleri, sonra kendisinin şaman elbisesini giyer ve davulu tekrar alarak ateşin üstüne sessizce tutar, öyle ki, duman davulun her tarafına dokunur. Bundan sonra şaman bir iskemle üzerine oturarak ağır ağır orbu ile vurmaya başlar ve ciddi bir sesle ruhları çağırmaya koyulur. Çağrılan her ruh şamana: kam ay! diye cevap verir ve şamanın davulunun içine alınır, oda bunu her defasında davulun münasip bir hareketi ile açık olarak gösterir. Davulun içine kabul edilen ruhlar çoğaldıkça şamanın davula vuruşu şiddetlenir. Kollarında taşıdığı davulu şimdi o kadar ağır gözüktür ki, yükün artması ile sağa sola sallanmaya başlar. Nihayet şaman yerinden kalkar, çadırın içine dikilmiş olan kayının etrafında birkaç defa döner, sonra kapıya doğru, yürür, kapıya vardıktan sonra ayakta olduğu halde tevazu ile kapı sahibine, orada mevcut olduğu düşünülen ruha, döner ve diz çökerek kendi beyi önünde imiş gibi derin derin eğilir. Sonra davulun yan kenarını dizine dayanarak hafifçe dokunmaya başlar, bu esnada kolunu biraz ileriye ve geriye doğru hareket ettirerek davulun sallanmasına neden olur. Ev sahibinin yanına gelir, davulu kaldırarak onun tam kulağı yanında tutar, orbu'yu alarak bir kaç defa şiddetle vurur ve bu suretle cedlerin ruh ve kuvvetini onun yanına sokar, bundan maksat onu, ileride şaman tarafından gelecekteki işler hakkında söylenecek sözleri duyarak doğru bir şekilde anlayacak duruma getirmektir... Yine süratle ateşin yanına gider, tolu'ya yaklaşır, davulla birden bire yere eğilir ve tolu'nun altında yer üzerinde, davul ve orbu ile çabucak bir şeyler yakalayıp kaldırmış gibi harekette bulunur.

Bütün bu işleri şaman, büyük bir çabukluk ve ustalıkla yapar. Ayin bu suretle, davulu yukarıya kaldırarak, yerde sürüklenerek, kucakta gezdirerek, omuza alınarak şekillerde çalınışıyla ve bu yolla yapılan tasvirlerle devam eder [Öngel, 1992: 79-80].

Günümüzde gerek Türkiye’de gerekse Orta Asya’da halk oyunlarının temel unsurlarından biri davul’dur. Davul kelimesi Ali Şir Nevai’nin Muhakemetüt’ül Lugateyn’de “Dukavul” şeklinde geçmekte olup; hayvanları iyileştiren kişi, demircilikle uğraşan kişi anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi, tabiplik yapmak, varlıkların vücuduna giren kötü ruhları kovup onları iyileştirmek, şamanın görevi olduğu gibi, ilk yurt olan Ergenekon’daki demir dağı eritip Türkler’e yeni yurdun yollarının açıldığı günden itibaren, o gün bayram ilân edilmiş, demircilik ve kutsal bir meslek olarak şamanların görevleri arasına girmiştir ki varlıkları iyileştirme yollarından biri de “kurşun dökme” olmuştur [Öngel, 1992: 85-86].

Yeni yapılmış davul, ayin yapılmadan önce ardıç (arçın) dumanıyla tütsülenir, üzerine de rakı (arakı) serpilir. Bu törenden sonra davul kutsal şeyler cümlesine dahil olurdu [Öngel, 1992: 88].

Davulun derisi ateşe düşüp delinirse Şaman için fena alâmet sayılır ve değiştirilir [İnan,1998: 422].

Oyun çeşitleri

Gâvur Oyunu

Ateşli oyunların tipik bir örneğidir. Zonguldak’ın Eflâni-Ulus yörelerinin ortak yaylası olan Ulu Yayla’da oynanan Gâvur oyunu, bir yandan ateşin hastalıklardan arındırıcı niteliği, bir yandan da böyle bir hınç duygusu ile oluşturulmuş bir oyundur [Ataman, 1987: 42].

Oyunun esasında, hastalığın vücuttan atılarak gâvurun vücuduna girmesi istenilmektedir. Gâvur, genellikle dinden imândan yoksun, katı yürekli, çirkin huylu, kötülükten başka bir şey düşünmeyenlere Türk halkı tarafından yakıştırılmış bir sıfattır. Gâvur oyununda, goven denilen bir çeşit kuru ot, çalı çırpı ve çam dalları yığınlarından meydana getirilen, büyükçe bir ateşin, göklere yükselen alevleri üzerinden, sıra ile atlayarak, şunlar söylenirdi:

“Gâvura Allah gâvura- gâvuru Allah devire devire- gâvurun kızılığı banğa (burada kızılık, kanlı canlı, sağlıklı oluş), benim sarılığım onğa(sarılık, kansızlık, sıtma gibi şey) iğnem gözüne- şualduzum dizine yetmiş yıl bitmesin gözünün dizinin ağrısı...” ve ateş üzerinden atlamakla hastalıklar gâvura yüklenmektedir. Hemen arkasından, davul- zurnanın çaldığı bir oyun havasıyla, ateşin çevresinde, elele tutuşmalı halka biçiminde bir oyuna geçilmektedir [Ataman, 1987: 43].

Çayda Çıra

Elazığ-Harput'da oynanan “Çayda Çıra” oyunu da ateşli oyunlardan biridir [Eroğlu, 1995: 61].

Kına gecesi oğlan evinde güvey sağdııcı ile kız evinde de gelin sağdııcı eşiyle ellerinde, üzerinde yanmış mumlar bulunan tabaklarla “Çayda Çıra” oynarlar [Öngel, 1992: 141].

Mumlarla oynanan bu oyunu insanlar daha önceleri meydanlarda yakılan alevli ateşlerin çevresinde, ellerinde yanmış çıra ve meşaleler gezdirilerek oynarlarmış. Sonraları kapalı yerlerde, özellikle kadınlar arasında, ateşin yerini, yağ kandilleri ve mum ışıkları almış ve oyun halay düzenine sokulmuştur [Ataman, 1987: 44].

Kâbem (Sini Çevirmesi)

Safranbolu düğünlerinde, kına gecesinde kadınlar arasında oynanır. Deyişleri ve musikisi ilâhi tarzında olan bu oyunda, büyücek bir tepsinin üstüne dikilen yanmış çeşitli renklerde mumlar, gelinin başının üzerinde tutularak, âhenkli ayak figürleriyle, gelinin çevresinde dönmek suretiyle yapılır. Ardından “mızımız” oyunu denilen ve fazla hareketli olmayan ağırbaşlı bir oyuna geçilir. Bu oyunun sonunda mumların seyirciler tarafından kapılması âdettir. Bereket ve uğur sayılır [Ataman, 1987: 44-45].

Arap Oyunları

Arap oyunları da içinde ateş unsurunun bulunduğu oyunlardandır. Oyun geniş bir meydana ateş etrafında oynanır. Oyuncuları ise, yüzü gözü karalı, elinde şişirilmiş bir tulum bulunan bir adam, kadın kılığına girmiş iki adam ve diğer şahıslardır [Eröz, 1992: 71].

Beylerin Kini adlı Arap oyununda, Arapoğlu, Kürsembeoğlu, Kızlar, Muhtar, Bekçiler, Çalgıcılar ve bir at vardır. Düğünde misafirler odaya yerleştikten sonra Arapoğlu, elinde palaska, belinde gazlanıp ateşlenmiş bir süpürge ile “düüy! Düüt! diyerek gelir. Palaskasını sağa sola sallar, meydana açar. Etrafta gürültü kesilir. Arapoğlu meydana gezinmeye başlar. Etraftakilere selam verir. Cevap alamaz, hiddetlenir. Sonunda muhtarı bulur. Çamlıbel'den geldiğini ve Kürsembeoğlu ile hesaplaşmak niyetinde olduğunu söyler. Muhtar Arabın kılığına kızar. Arapoğlu iki kızı olduğunu, müsaade ederse onları oynatacağını bildirir. Muhtar sevinir, çalgıcılar çalar. Bekçiler at üstünde kızları getirirler. Kızlar oynamaya başlar. Dışarıdan nâra ata ata Kürsembeoğlu gelir. Ansızın yakaladığı Arapoğlu'na iki el ateş ederek öldürür. “Haline bakmadan kız kaçıranın hali budur” der ve kızlarla oynar. Oyun bitince kızları alıp gider [Elçin, 1977: 38-39].

Eğlenmek amacıyla oynanan oyunların bazılarında Arap'ın kuyruğu yakılır.

Karaman Taşkale kasabasında oynanan Arap oyununda Arap'ın, Sivas ili Koyulhisar ilçesi Aşağıkale köyünde oynanan "Hacı Baba" oyununda tilkinin kuyruğu yakılır. Ayrıca çoğu oyunlar meydana yakılan ateşin çevresinde oynanır. Ateş eski Türklerde kutsal sayılmış ve bir Tanrı gibi görülmüştür. Şaman törenlerinde ateş yakılır. Şaman ateşin çevresinde dans eder. Sümerler'de, Hititler'de de ateş kutsaldır. Yukarıda sözünü ettiğimiz oyunlarda ateş her ne kadar eğlence veya çevreyi aydınlatmak için yakılsa da temelde inanç ögesi özelliği taşımaktadır [Özhan, 1997: 297].

Çan Sallama Oyunu

Yılbaşı gecesini gençler, kılık- kıyafet değiştirmeden oyuna başlarlar. Birisinin elinde bir torba vardır. Torbaya uzun bir ip ve bir de çan bağlanmıştır. Oyuncular ellerindeki merdivenle damlara çıkarlar. Her evin bacasından torbayı ocağın içine sarkıtırlar. Bu sırada çanı da sarkıtırlar. Oyunculardan iki kişi ev halkının sokağa çıkmasına mâni olmaya çalışırlar. Elleri ya taş veya kar topu vardır. Köylüler bunu bildikleri için torbaya, geleneğe uygun olarak yiyecek doldururlar. Bazıları şaka olsun diye, hediyeler arasına küçük bir kedi de koyarlar [Elçin, 1977: 45].

Kalaycı ve Körüğü Oyunu

Meslek taklidi olarak oynanan bu oyunda da ateş unsuru yer almaktadır. Oyundaki oyuncular kalaycı, körük, çırak ve haberci'dir. Kalaycı, yanındaki körüğü işleterek kalaycılık taklidi yapmakta iken babasının öldüğü haberi gelir. Aldırmaz. Bir müddet çalışır. Sonra anasının ölüm haberini verirler. Ehemmiyet vermez. En sonunda karısının ölüm haberi gelince telâşlanır, çırağına: "Sıva körüğü, ben gidiyorum" der. Çırak önceden hazırlanmış olan çamuru körüğün ağzına, adamın yüzüne, bulaştırır. Kızılcahamam köylerindeki oyunlarda körüğün ağzına çamur, Akçakale'de is, Yaraş'ta kül hamuru ve Karkın'da ise eşeğin kuyruğu altına ve körüğün yüzüne küllü su sürülür [Elçin, 1977: 50].

Semah

Alevî- Bektaşî cemleri ile eski Türk ayinleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Öncelikle her ikisinde de kadın ve erkek bir aradadır. Her ikisi de gece yapılmakta ve içki/ dolu içilmektedir. Her ikisinde de semah/ raks vardır. Yakut Şamanlarındaki Alevî dedesi gibi posta oturmaktadır. Post üzerinde oturan şaman dünyanın dört yanına secde ettikten sonra ağzına aldığı birkaç yudum suyu püskürterek, ayini başlatır. Altay Türklerinde rakı saçılma örneği, Alevî cemlerinde saka suyunun saçılmasına eş değerdir. Her iki törende de ateş vardır. Eski Türklerde ateşe paralel olarak, Alevî cemlerinde delil uyarma, çerağ uyandırma vardır [Elçin, 2001: 65].

Od Baba

Türk topluluklarının bulunduğu hemen hemen bütün yerlerde Nevruz ateş yakılarak karşılanır. Nevruz törenlerinde çeşitli oyunlar oynanır. Bu oyunlardan biri de “Od Baba” oyunudur. Bu oyun Azerbaycan bölgesinde oynanmaktadır. Bir efsaneye göre, Od Baba her akşam bir kızı korumak için nöbet tutar. Od Baba'nın burada genç kızları koruduğu ve onların güzelliklerini seyrettiği kaydedilir [Çetin,2000: 28].

Tonkal/ Tonger Ateşi

Nevruz'da en yaygın oynanan oyunların başında ateş üzerinden atlamak gelmektedir. Ot artıkları ve eski hasırlardan meydana gelen yığına “tongal” denilmektedir. Hazırlanan bu yığın ateşlenir ve gençler üzerinden niyet tutarak ve maniler söyleyerek atlarlar [Turan, 2000: 357].

Nevruz törenlerinde evlerde ve mahallelerde odunlar üst üste yığılarak tonkal/ tongal ateşi yakılır. İnsanlar bu ateşlerin üstünden “Ağrım uğrum tökülsün/ Oda

tüşüp kül olsun/ Yansın alev saçılınsın/ Menim bahtım açılınsın” diyerek atlarlar. Bu atlamalar esnasında dilekler tutulur. Böylece tutulan dileğin en kısa zamanda gerçekleşeceğine inanılır. Yakılan bu ateşin üzerinden atlamakla geçen bir yılın ağırlığından kurtulup yeni yıl içinde gelebilecek tüm kötülük ve tehlikelerden korunulacağına inanılır.

Meydan Cümbüşü

Bir meydanda yakılan ateş etrafında kurulan meydan cümbüşüne bütün köy halkı katılır. Çalgı eşliğinde güreş yapılır. Meydan güreşi adı verilen bu güreşe küçüklerden başlanır. Güreşlerden sonra oyun başlar. Ortaya çıkarılan kişi oynayacağı havayı kendi seçer. Oyunu bitince topluluktan birisini ortaya çeker.oyun bu şekilde devam eder. Gecenin son oyununu en iyi oynayan iki kişi tarafından karşılıklı oynanır. Böylece şenlik kapatılmış olur [Artun, 1996: 37].

Bacadan Çıkma Oyunu

Oyun köy halkından birine misafir gelmiş bir tanıdık ya da akrabaya oynanır. Köye gelen görevlilere ve memurlara da şaka yapmak amacıyla oynandığı olur. Oyunda bacaya çıkmak için bir merdiven, baca isı ve ayna kullanılır.

Oyun bacadan geçilip geçilemeyeceği üzerine kuruludur. Misafir kişi ile köy halkından biri bacaya çıkar. Oyun başı, tam bacaya ulaşınca “Olmaz geçemem. Çünkü sen bana nazar ettin. Sen burada misafirsin çok ayıp ediyorsun” der. Bahis üzerine oyunbaşı bacadan geçeceğini belirtir ama misafirin gözlerinin kapatılmasını ister. Misafirin gözlerini kapatmak için önceden elini baca isine bulamış olan yaşlı bir kişi seçilir. “Bu baba senin gözünü kapatsın” denir. Yaşlı oyuncu misafirin gözlerini kapatır. Oyun başı merdivenden inince misafirin gözleri açılır. Yaşlı oyuncu ellerini misafirin yüzüne sürer.

Oyun başı: Görüyorsun değil mi nasıl geçtim.

Misafir: Sen o bacadan geçmedin.

Oyun başı: Bak sen bizim misafirimizsiniz ayıp ediyorsun. Ben geçmedim de sen mi geçti?

Misafir (şaşıarak): “Sen de geçmedin ben de geçmedim.

Oyun başı: Kardeş yalan söylüyorsun. Sen bu bacadan geçtin hem de bizim komşudan izin almadan geçtin. Çok ayıp ettin. Cebinden aynayı çıkarıp misafire verir. Herkes güler. Köy kahvesine sohbet etmeye gidilir [Artun, 2000: 142-144].

Köskese/ Koskosa/Köse Köse

Nevruz'da oynanan diğer oyunların başında “köskese” oyunu gelir. Bu oyun, Azerbaycan'da “kosa kosa”, “koskosa”, “kösköse”, “köse köse” adlarıyla bilinmektedir ve oyunun kahramanı yalnızca “köse”dir. Nahçıvan'da oynanan köskese'den bazı farklılıkları vardır. Bu oyunun iki kahramanı, köse ve keçel eski püskü elbiseler giyerek ve gençleri de arkalarına alarak bütün köyü ev ev dolaşırlar. Köse ve keçel, şu türküyü söyleyerek evlerden hediye isterler:

Ay köskese gelsene,
Gelip selam versene,
Çömçeni doldursana,
Köseni yola salsana.

Keçel min oyun eyler
Keçini koyun eyler,
Yığar bayram honçasın,
Kösenin toyun eyler.

Böylece hediye toplayan köse ile keçel, topladıkları hediyeleri köyün orta yerinde yakılmış olan büyük ateşin etrafında toplanan köylülerle beraber yer içerler. Bu sırada büyük-küçük herkes yakılan büyük ateşin üstünden atlar ve çeşitli oyunlar oynar [Gül,1998: 380-381].

Deve Oyunu

Aynacılar Köyü'nde Mart dokuzu töreni, 21 Mart'ta yapılmaktadır. Burada bazı gençler bir araya gelerek topolarlar. Deve oyunu şöyle oynanmaktadır: Bir kişi kızı ve bir de erkek de siyah boya veya kömürle boyayarak komi yapılar. Ayrıca iki erkeği de kadın elbiseleriyle giydirip Arap gibi gösterir. İnsanlardan oluşan deve maketi vardır. Birçok şey yapılarak evler dolaşılmaya başlanır; Arap evleri de çıkarır. Kümbet (dede) konuşmaya başlar: "Yolumuz kısıtlı oldu, yolumuz uzundur. Kızlarım ve devem şudur der ve saz eşliğinde kızlarıyla birlikte oynamaya başlar. Arap ortaya çıkarak dedeye vurmaya başlar. Dede ilahî yakılır. Arap da kızlara sahip çıkar. Ev sahibi bu gösteri verebilir. Köyde bulunan evlerin dolaşılmasıyla ev aralarında paylaşır veya o gece beraber bir yerde yiyip üç bacaklı sehpa üzerinde mümkün olduğu kadar büyük bir ateş yakılır [Çay, 1993: 148-149].

Deve Botlaması

Hayvan taklidine dayalı oynanan bir oyundur. Yörük toplandırlarda çeşitli halk oyunları oynarlar. Bunlardan biri de "Deve Botlaması" dır [Artun, 1987: 49].

Oyun göç sırasında bir ailenin devesinin yavrulaması ve mutluluk üzerine kurulmuştur. Oyun, meydana ve Odunun ateşi oyunun dekorunu tamamlar. Oyunda girmiş bir erkek oynar. Zenne müzik eşliğinde oynar. Arap tipi vardır. Arap bir tulumla güreş eder [Artun, 1987: 49].

22 Mart'a bağlayan gece "deve oyunu" ile yiyecek (kümbet) yaparlar, bir Arap adama benzettirler, kız rolüne sokarlar. Bir de devinin de birleşmesiyle ekip çalışmasını bağırarak dışarı çıkar'dandır, memleketimizde zorgun ve bitkin haldeyiz" Bu arada komiklik için birlikte deve bağırarak yere düşen sonra paraya da yiyecek alan insanlar, hasılatı eğlenirler. Ertesi gün ise olmasına özen gösterilen

Şal Sallama (Berek Sallama)

Şal sallama oyununda ateş yakılır, sonra çocuklar ve gençler evlerin bacalarından (baca olmayan evlerde kapı ve pencereleri açık bırakırlar) şal sallarlar, ev sahibi varına göre bu şallara çerez, meyve, para, çorap koyar. Maki yöresinde, evlenmemiş kızları bahtı açılsın diye şalın ucuna bağlayıp, şalını çek derler, kızı gördüğü zaman şalı bırakıp kaçarlar. Bazı bölgelerde şaka olarak küçük kızı şala bağlarlar [Rehnumun, 200: 271].

Horon

Horon oyunlarının üç esas figürünü “Suyun ateş üstünde pirenmesi, kaynamaya başlaması, nihayet fokur fokur kaynaması” şeklinde tasvir ederler [Öngel ,1992: 157].

Fal

Bu oyunu bilenler bilmeyenlere uygular. Oyunu yapan kişi eline iki tencere alır. Bu tencerelerden birinin altı daha önce islenmiştir. Tencerenin altına bakılmaması için içine su doldurulur. İslî tencere bir başkasının eline verilir. İçine bir madeni para atılır. Oyunu bilen kişi tencereyi alana şöyle der: “Devamlı yüzüme bak, benim hareketlerimi tekrarla, senin tencerenin içindeki para benim tencereme geçecek”, Karşılıklı dururlar. Oyunu bilen kişi elini önce tencerenin altına sürer, sonra sırayla yüzüne, gözüne, saçlarına sürer. Karşısındaki de bu hareketleri tekrarlar. Onun tenceresinin altı isli olduğundan yüzü, gözü siyaha boyanır. Seyirciler bu duruma güler, eğlenirler. (Pasinler- Kavuşturan köyü) [Düzgün, 1999: 104-105].

Nazar

Bir kişi eline bir ayakkabı alır, topluluğun önüne gelerek “ben bunun içine gireceğim” der. Ayakkabıyı yere koyar. Sonra onun içine girme hareketleri yaparak ayakkabının üstüne yatar, yuvarlanır, komik hareketler yaparak ayağa kalkar. “Bana nazar veren var” der. İslî ellerini arkasında gizleyen arkadaşına seyircilerden birini göstererek “şunun gözlerini tut, o bana nazar veriyor” der. Elleri isli olan kişi onun gözlerini tutarken yüzünü siyaha boyar. Ellerini açar, terliğe girmek isteyen kişi şöyle der: “kalbinin karalığından yüzünün rengi de ne oldu?”. (Tortum-Cihanlı köyü) [Düzgün, 1999: 142-143].

Yüz Boyama

Adana köylerinde bulgur yapma zamanı olan Temmuz ya da Ağustos aylarında oynanan “Yüz Boyama” oyununda akşam köy meydanına ateş yakılır. Kadınlar on, on beş evden buğday toplayarak yanan ateşin üzerine bir kazanla koyarlar. Buğday veren kadınların yüzü siyaha boyanır. Kadınlar ateşin etrafına otururlar, bolluk, bereket vermesi için toplu halde dua ederler. Duadan sonra sırayla kalkıp ateşin etrafında dans eder gibi dolanırlar. Kazandaki buğday iyice kaynayıp helva yapılır ve ertesi günü komşulara dağıtılır. Kadınların yüzlerini boyaması ilkel törenlerdeki maskları andırmaktadır. Ateş yakılarak etrafında dua ve dans edilmesi ilkel törenlerle, Orta Asya Şaman törenlerindeki kötü ruhların kovularak yerine iyilerin gelmesi için yapılan törenlerin bir kalıntısıdır [Özhan, 1992: 194-195].

Sinsin Oyunu

Yarışmalı toplu köy oyunlarından görünmesine rağmen içinde dans ve musikî unsurlarının yer aldığı eski bir oyundur [Gazimihal, 1999: 19].

Sinsin oyunu Samsun, Sinop, Amasya, Çorum, Yozgat, Ankara, Kozan gibi

Anadolu bölgelerinde oynanmaktadır [Boratav, 1999: 240].

Sinsin kelimesi için “Söz Derleme Dergisi” şunları kaydetmiştir: (2- Ateşi kuvvetli olan ve “Kürt” de denilen bir ağaç, 4- Sessiz hareket). Kürt kelimesi için de Divan-ı Lugat-it Türk şunu kaydeder: “Kürt, kayın ağacı, bundan yay, kamçı gibi şeyler yapılır”. Anlaşıyor ki, Sinsin, kayın ağacı manasına da gelmektedir. Bilindiği gibi bu ağaç eski Türklerde kutsal telâkki olunurdu. Gerçekte bu oyunlar gece ateş etrafında oynanan ateş kültü ile ilgili oyunlardır [Öngel, 1992: 167].

Sinsin oyunu eğlence amaçlı olarak düğünlerde ve bayramlarda kutlanmaktadır.

Kahramanmaraş’ın Elbistan İlçesi’nde Sinsin tekli olarak davul- zurnayla gece ateş başında ve alevden alınan ilhamla, coşkunlukla erkekler tarafından oynanır [Gazimihal, 1999: 22].

Sinsin oyunu genişçe bir meydana oynanmaktadır. Meydanın ortasına büyükçe bir ateş yakılır. Bu ateşe Maraş’ta “alan baş” adı verilmektedir. Ateşin etrafında gençler genişçe bir daire meydana getirirler. Davul-zurnalar sinsin havasını çalmaya başlarlar. Bunun üzerine gençler birer ikişer ortaya çıkarlar. Müziğin eşliğinde oynarlar. Oyun, müziğin ritmine uygun olarak önce eller belde, sekerek oynanır. Sekişler gittikçe sıklaşır, kollar havada kavisler çizmeye başlar. Oyun bu şekilde devam ederken, daireden yeni kişi veya gruplar oyuna katılırlar. Bu yeni oyuncular ilk grubu sırtlarına yumruk vurarak meydandan çıkarırlar ve kendileri oyuna devam ederler. Oyun çeşitli figürlerin gösterilmesi ve daha sonraki grupların da sırasıyla katılmasıyla devam edip gider. Genellikle gece oynanan bir oyun olan Sinsin, Çorum, Gaziantep, Kayseri çevresinde “sinsin”, Amasya’da “simsim”, Tokat, Niksar, Turhal ve Reşadiye’de “Simsine” genellikle Doğu Anadolu’da “sinsine” adıyla bilinmektedir. Tokat bölgesinde, bu oyunla ilgili söylenen “sinsin” türküsü şöyledir:

Hey!... .
Simsine gel, simsine,
Bu meydana gelsene!
Yak eline bir çerağ,
Bizim gibi donsene.

Ayda yılda bir horon
Oyna sen güzel oğlan,
Odur seni koruyan
Evini mesut kılan

Oğul senin şanıdır,
Burası meydanındır,
Herkes eşini bulmuş
Sende bir eş sesene

Ey simsine, simsine,
Oynarım döne döne,
Al yeşil giyinirim,
Sana geldiğim güne” [ay, 1993: 161-162].

ukurova Yörüklerinin dnlerinde geceleri “Sin Sin” oyunu oynanır. Büyük bir ateşin çevresinde geri geri giden oyuncular birbirlerine ellerindeki tuğlalarla vurmaya çalışırlar [Artun, 1996: 33].

Adana'nın Eğlence Köyü'nde dnlerde köyde açık bir alana ateş yakılır. Oyunculardan biri ateşin bir tarafına, diğeri öbür tarafına yerleşir. Oyuncular davul eşliğinde oynamaya başlarlar. Müzik hızlandıkça oyunda hızlanır. Ateşin etrafında hareket ederek dönen oyunculardan ilk belirlenen diğerini yakalamaya çalışır. Kaan oyuncu önceki yerine yakalanmadan gelmeyi başarabilirse oyunu kazanmış olur. Oyun bu şekilde devam eder. Kaybeden oyuncuya ceza, kazanana ise ödül verilir [Işık, 2001: 98].

Nevruz kutlamaları esnasında da Sinsin oyunu oynanır. Oyun genellikle gece oynanır. Meydanın ortasına büyük bir ateş yakılır. Bu ateşin etrafında oynanılır, dans edilir ve ateşin üzerinden atlanılır [Kılıç, 2000: 105].

Sinsin oyunun özelliği ateş etrafında ve davul eşliğinde oynanıyor olmasıdır. Oyuncular oyunu günlük kıyafetleriyle oynarlar [Artun, 2000: 150].

Oyun, ateş sönmeye kadar sürer. Ateş sönmek üzereyken bütün oyuncular serçe parmaklarıyla tutuşurlar. Davul zurnayı da aralarına alıp raks ederler [Gazimihal, 1999: 25].

Sinsin oyununda ateş etrafındaki dönme ve vurma figürlerinde Şamanizmin etkisi görülmektedir. Ancak günümüzde bu oyun eğlence ve güç gösterisine dönüştürülmüştür [Kılıç, 2002: 138].

Sinsin çok eski bir Türk sportif oyunudur. Bütün Türkmen boyları onu hâlâ oynarlar. Değişik müzikleri vardır. Nerde Türkmen boyları varsa orada kesinlikle sinsin oynanır. Sinsin asgari bir dans unsurunu kapsayan oyunlarımızdandır. Davul zurna ile çalınan özel ezgi daha çok bir fon ve eşlik müziği halindedir. Oyun sırasında bazen müziğin ritmine uyularak hareketler yapılır. Ateş etrafına oynanması esas özelliğidir. Ateş unsuru ile ilgili, ateş kültü arz eden bir oyundur [Öngel, 1992: 169].

Samah Çırpma Oyunu

Antalya'nın Elmalı ilçesinde "Samah Çırpma" adında lâdinî bir manzara gösteren bir oyun oynanır [Öngel, 1992: 176].

Antalya'nın Elmalı yöresinde oynanan bu törenimsi oyun ritüel bir mahiyet taşımaktadır. 50-60 ve daha çok sayıda oyuncunun katıldığı bu oyun, masklı, dizi ve halka halinde oynanmaktadır. Oyuncular, başlarına giydikleri fes, yada külâhların

üstüne sardıkları yazma ve poşuların arasına, renkli mumlar takıştırıp, yüzlerine bal mumundan yapılmış, çevresi gelin telleri ve ipek püsküllerle donatılmış maskeler geçirirler.

Oyunu yöneten kişiye “Ece başı” denilmektedir. Ece başının talimatlarıyla oyun tören havası içinde oynanır. Oyun süresince, ece başının kumandasından ve el çırpmalardan başka ses çıkmadığı, çalgı da olmadığı için, oyun âdeta bir ibadet havası vermektedir. Bu oyundan sonra, yörenin teke havası, yada teke zortlatması denilen kıvrak bir müzikle, hareketli bir oyuna geçilmektedir [Ataman, 1987:45].

Sinsin, Çayda Çıra’dan sonra ateşle ilgili olarak bu oyun sessiz bir el çarpma unsurunu ihtiva etmektedir [Öngel, 1992: 176].

Maşallama Oyunu

Bu oyun, Türkiye’nin çeşitli yörelerinde oynanmaktadır. Ankara’nın Haymana yöresinde de oynanan bu oyunda Haymana oyunu kavsara denilen bir meşalenin çevresinde oynanıyordu. Uzunca bir sırıgın ucuna, demir çemberli çanak içine kül ve bez parçaları koymuşlar, gaz yağı ile ıslatarak, yanar şekilde meydanın münasip bir yerine dikmişler. İki guruba ayrılan oyuncular, maşallamanın çevresinde yerlerini aldıktan sonra, bir taraftan çıkan bir oyuncu, davul zurnanın genellikle 9/8 aksak bir oyun havasıyla, âhenkli ayak figürleri ve çalımlı vücut hareketleriyle karşı tarafın oyuncularına meydan okur. Bu meydan okuyuşa, karşı taraftan aynı çalımlarla bir oyuncu çıkar, bir süre birbirlerinin çevresinde çalımlı hareketlerini sürdürdükten sonra, ileri uzattıkları ellerine şaplak atarlar. Şaplağı kuvvetli olan hasmını oyun dışı bırakmaya çalışan oyuncularla devam eder [Ataman, 1987: 46].

Yumurta Kapma Oyunu

Nevruz’da oynanan oyunlardan biridir. Gagauzlarda yeni yıl törenlerinde gençler

ateşin üzerinden atlayıp, şenlikli oyunlar oynar, çocuklar ise içerde başka oyunlar da bekler. Bu oyunlardan biri de “Yumurta Kapma” oyunudur.

Oyun şu şekilde oynanmaktadır: Yumurtayı makara ipliğiyle ortasından iğne saplayarak, tavana asarlar. Büyüklerden birisi o yumurtayı sallayınca, çocuklar ellerini arkalarına koyup, ağızlarıyla onu tutmaya çalışırlar. Tutan oyunu kazanır, ona bahşiş verilir. O yılın oyunu kazanan çocuk için bereketli olacağına inanırlar. Ateşten atlandıktan sonra hepsinin birer yumurta alıp, onları tokuşturarak, yemeleri gerekir. Sofradan kalkınca, hepsinin eline anne tarafından birer yumurta ile yanan mum verilir. Yumurta, hayatın başlaması, [Çimpoş, 2000: 102-103].

Süpürge Oyunu

Ateşli oyunlardan biri olan süpürge oyunu Elazığ- Harput yöresinde düğünlerde oynanmaktadır. Oyun, seyircilerin daire şeklinde oluşturduğu düğün meydanında eğlence amaçlı olarak oynanır. Oyuncu elindeki süpürgeyi ata biner gibi tutarak meydana çıkar. Meydandaki seyircilere selâm vererek daireyi dönerek turlamaya başlar, bu arada onlara sataşır. Seyirciler de oyuncuya karşılık verir. Belli bir süre sonra seyircilerden biri, oyuncunun farkında olmadan süpürgeyi ateşe verir. Oyuncu farkında olmadan birkaç tur daha atar. Seyirciler gülüşmeye başlar. Süpürgenin yandığını fark eden oyuncu, seyircilerin üzerine gider ve süpürgeyi seyircilerin üzerine tutar [Eroğlu, 2001].

2. 4. 2. Fal

İptidaî insanlar tabiat olayları karşısında ilk zamanlar çaresiz kaldıkları için, karşılaştıkları olayları gerçek şekliyle değil, büyü, tılsım vb. bâtil inançlar dediğimiz bir açıdan düşünmüşlerdir. Bu bâtil inançlar tamamen korunmak gayesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak büyü, falcılık, tedavi vb. gibi inançlar günümüze kadar insanları meşgul etmiştir. Genellikle yapılan törenler,

herhangi bir tabiat olayının veya tabiattaki herhangi bir canlı veya cansız varlığın şekli etrafında cereyan etmektedir [Çay, 1983: 62].

Fal, geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kağıdı, kahve telvesi, el ayası gibi şeylere bakarak anlam çıkarmaya denir [TDK, 1998: 758].

Fal eski Türkçe’de “ırk” kelimesiyle ifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, ırk kelimesini “falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek” diye açıklamıştır. Ayrıca bu kelime Türkiye’nin birçok yerlerinde “kader, talih, fal” anlamına da gelmektedir [Kaşgarlı Mahmut, 1998:42].

Kişi kendi geleceğini, yakınlarından birinin sağlık durumunu, uzakta olan birinin halini öğrenme, çaldırıldığı veya yitirdiği değerli bir nesneyi bulma kaygısı gibi önemli hallerde, kendi imkanları ile elde edemediği bilgiyi sağlamak için falcıya başvurur [Boratav, 1999: 101]. Eski Türkler’de fala kamlar bakarlardı

Fallar, tekniklerine, uzmanlıklarının niteliklerine, kullanılan gereçlere, ya da yorumlanması beklenen olaylara göre çeşitli biçimlerde kümelenebilirler [Boratav, 1999: 101].

Türkler’de görülen yaygın fal çeşitleri ise şunlardır: Suya bakma, Aynaya bakma, Kahve falı, İskambil falı, Bakla falı, Kürek kemiği falı, Kurşun, köz ve tütsü falı’dır. Bu fal çeşitlerine baktığımız zaman, su, bitki, ateş vb. çeşitli kültürlerin etkisi olduğu görülmektedir.

Ateş kültürünün etkisi olan fallar ise şunlardır:

Ateşe bakıp kehanette bulunma

Türkler ateşi, gelecekte haber veren bir vasıta olarak da kullanırlardı. Onu, canlı bir varlık olarak tasavvur ederler ve ona karşı saygıda kusur etmemeğe çalışırlardı.

Altay ve Sibirya Türklerinde ateşe kurban sunulması, yeni evlilerin ateşe merasimle yağ dökmeleri, yiyecek ve içecekten ateş ruhuna da bir pay ayırmaları âdetti [Sarıkcıoğlu, 2002: 25]. Devamlı şekil değiştiren ateşin alevi, dumanı, onun rengi ve sıçrayan kıvılcımları, hatta onun sesi tarih boyunca ve günümüzde ateş falcılığına, ateş bakıcılığına yol açmıştır [Tanyu, 1976: 289].

Ateşe bakıp kehanet etmek Türkler’de çok eski bir görenektir. Eski Arap müelliflerinden biri Türkler’in ateşle kehanetlerine dair şu malûmatı vermektedir: “Türkler’in büyük hükümdarlarının muayyen bir günü vardır ki, o gün kendisi için büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselir. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacaktır; kırmızı renkte olursa savaş olacaktır; sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; siyah olursa hükümdarın ölümünü yahut uzak yolculuğu gösterir. Umumiyetle ateşe bakıp fal açmak Orta Asya Türkleri’nde çok yaygın bir âdet olmuştur. Özbek hanlarından Kocugum çadır çadır dolaşarak ateşe yağ atıp kadınların falına bakar “senin oğlun olacak”, “senin kızın olacak” derdi. Manas destanında anlatıldığına göre Manas’ın babası Cakıp han ateşe bakıp gelinlerinin mukadderatını anlatır [İnan, 1995: 67]. Türk topluluklarının genelinde ateşe bir parça yağ atılarak, hamile kadının çocuğunun cinsiyetinin, tespit edilebileceği inancı vardır.

Karagaslara göre, ateş ıslık çalarsa uzaktan bir yolcu geleceğine işarettir. Ancak ateş gece ıslık çalarsa iyi değildi, şeytanın yakına geldiğinin işaretiydi. O zaman şeytanın uzaklaşması için, kutsal sayılan ardıç otundan bir parça ateşe atılırdı [Sarıkcıoğlu, 2002: 25].

Ateş yanarken ses çıkarırsa misafir/ yolcu gelecek demektir (Kayseri, İncili). İnsanlar arasında dedikodu yapıldığına da hükmedilir (Tomarza, Akkışla, Mollahacı). Ateş mavi alev çıkarırsa yolcu geleceğine inanılır (Gezi) [Güngör, 1991: 101].

Ocaktan, ateşten sıçrayan kıvılcımların, alevlerin, rengin halk nazarında bir anlamı

vardır. Ondan havaların nasıl olacağını tahmininden başka, nazara karşı kullanılması inancı da görülmektedir [Tanyu, 1976: 302].

Hayvan içkembesinden bir balon yapılır. Bu balon şişirilerek yanan ateşe atılır. Eğer balon havaya fırlarsa doğacak çocuğun oğlan, yok eğer yerinde sönerse kız olacağına inanılır [Sever, 2001: 50].

Köz, Kül ve Tütsü

Közün, korun durumuna, dumanına, rengine, sıçrayan kıvılcımlarına ve sesine bakılarak da fala bakılır. Kül ve tütsüde de aynı özelliklere dikkat edilir.

Yakutlar ocaktaki külüne bakarak gelecek hakkında yorumlar yaparlar. Kül oynarsa, çocuk ruhunun oynadığına inanılır. Ateşin ailede bir çocuk doğacağını haber verdiğine inanırlar. Bir şey hakkında düşünürken ateş ıslık çalarsa, o şeyin olmayacağına hükmederler [İnan, 1995: 67].

Bulgar Dağı yörüklerinde büyüler; ateş, kül ve demirle yapılır. Büyü yapanlara “Cadı karı” veya “Cazı karı”, denir. Sevgilileri ayıran büyücü kadınlara “Kovaçar” veya “Karaçarlı” denir [Kalafat, 1996: 175].

Şanlıurfa’da “kömür ateşi etrafa kıvılcım saçıyorsa orada mevcut kişilerden birinin aleyhine konuşulduğuna” inanırlar [Akbiyık, Kürkçüoğlu, 1990: 113].

Tütsü falında kişilerin yüzlerinin, vücutlarının belirdiğine, bakıcının bunları gördüğüne inanılır [Boratav, 1999: 102].

Kürek kemiği falı

Ateşte yakılan kürek kemiği üzerinde beliren çizgilere bakarak geleceği yorumlama

anlamına gelen kürek kemiği falı en eski şamanizm kalıntılarında biridir [Sencer, 1999: 52]. Koyun kürek kemiğine bakıp fal açanlara “yağrncı” adı verilmektedir [Çay, 1983: 63].

Asya Bozkırlarında büyük sürüler besleyen Türkler’in eski kültürleri kemik eşya yapmakla başlamıştır. İlk Türkler hayvanların kemiklerinden eşya ve bilhassa silah da yapmışlardır. Bununla birlikte H.Namık Orkun, Eski Türk metinlerinde “yarınça” diye bir kelimedenden bahsetmektedir. Bu kelime anlaşıldığına göre, mızrak demektir. Yarınça kelimesindeki yarın kökü ise, Türkçe’de kürek kemiği manasına gelmektedir. Silah Türk’ün geleceğini ilgilendiren bir nesnedir. Kürek kemiği de aynı şekilde insanların geleceğini okumak amacıyla kullanılmış olabilir. Zira Hunlar döneminden itibaren kürek kemiği uzun zaman Türkler arasında fala bakma vasıtası olarak kullanılmıştır [Uslu, 1997: 225].

Kürek kemiği ile fala şöyle bakılır: belli birtakım yöntemlere uyularak çıkartılan kürek kemiği etlerinden arınır. Ateşte kızdırılır ve üzerinde beliren çizgilerden bakıcı yorumlar yapar. Bu teknik Orta Asya Türk kavimleri arasında yaygındır [Boratav, 1999: 103].

XIX. yüzyıl başlarında Kırım’da seyahat eden papas Minas Meditsi, Nogay kâhinlerinin kuzu kürek kemiğindeki çizgi ve noktalara bakıp istikbalden haber verdiklerini, fal sahibine bir yıl içinde gelecek iyi ve kötü günleri bildirdiklerini yazmıştı [Çay, 1983:63].

1771 yılında Kazak bozkırlarında seyahate çıkan Yüzbaşı Nikolay Riçkov, Kırgız Kazak hanlarından Nurgali Han’ın karargâhında kürek kemiği falına şahit olmuştur. Yüzbaşı 1769-1770 yılları arasındaki bu seyahatini “Jurnal İli Dnevnie Zapiski” adlı eserinde anlatmaktadır. O sıralarda Kırgızlarla Kalmuklar arasında savaş vardı. Savaşın gidişatını öğrenmek amacıyla Han’ın kürek kemiği falına başvurduğunu anlatmaktadır.

Kazaklar kürek kemiği falına “cavrın” derler. Cavrında oluşan diğer çizgilerden

kaybolan bir atın gittiği yol, bir hırsızın takip edileceği yol, kaybolan bir şeyin aranması, sevinçli veya kötü bir haberin geleceği tespit edilir. Fal halktan herhangi bir kişi veya bu işi kendine meslek edinmiş kimselerce açılır. Fal bakılacak kürek kemiği muayyen dualarla temizlenir. Eteri dişle koparılmaz ve kıkırdakları bıçak ile kesilmez. Fal bakılan cavrın faldan sonra köpeklere atılır. Bu işlem yapılmadan atılırsa eve uğursuzluk geleceğinden korkulur.

Kazak Türkleri cavrın falına bakmak için özellikle keçi veya tekenin kürek kemiği olmasına özen gösterirler. Yakut Dolganlar ve Karagaslar bu fal için geyik kemiğini tercih ederler.

Kürek kemiği falına Moğol saraylarında da rastlanmakta idi. Moğol hanları o gün fal açtırmadan niyet ettikleri işe başlamazlardı. Türk boylarında da bu âdet mevcuttu. Meselâ XI. Yüzyıllarda Karahanlılar'da kürek kemiği falı yaygındı. Aynı şekilde Başkurtlar'da, Altay ve Yakut şamanistlerinde de kürek kemiği falına rastlanıyordu [Altınmakas, 1984: 49].

Eski Türkler arasında yaygın olarak görülen ateş kültüne dayalı fallar, İslâmiyet'in kabulünden sonra, yaygın olmasa da Türkler arasında yaşamaya devam etmiştir. Eskiden gelecekte haber verme, kehânette bulunma işini şamanlar(kamlar, baskılar) yapardı. Günümüzde ise bunların yerini bakıcılar, cinciler, hocalar, ocaklar almıştır.

2. 4. 3. Renkler

Al – Kızıl – Kırmızı

Tabiatla iç içe olan insan renkleri görmezlikten gelmemiş ve bu renkleri simge olarak, törensel ya da dinsel işlevde kullanmıştır [Şenol, 1992: 312].

Sayılar gibi renklerin sihirli güçlerle yüklü olduğu özellikle mavi, kırmızı, siyah,

beyaz ve sarının majik renkler olduğu bilinmektedir [Üçer, 1997: 166]. Renklerin insan hayatında da tabiat ve maddelerde olduğu gibi çok çeşitli yerleri vardır [Sümer, 1997: 386].

Renkler dünyadaki bütün toplumların kültürlerinde olduğu gibi, Türk milletinin kültüründe de önemli bir yeri vardır. Ancak halkların ve kültürlerin renklere yaklaşımı birbirinden farklıdır. Bu farklılık renkleri bir araya getirişleri sırasındadır.

Türkler içinde buldukları durumu ifade edebilmek için renklere çeşitli anlamlar yüklemişlerdir: Siyah renk korku, sıkıntı, kaygı; sarı renk hastalıklardan ve kötülüklerden korunma; kırmızı ise heyecan, yaşama tutkusu, coşku, kan, ateş, Türk bayrağı, kavga ve saldırganlık anlamlarına gelmektedir.

Sarı, kırmızı ve yeşil bir inanış ve varlık dünyasını yorumlayış sonucunda, yeşil dirilik, tazelik; sarıyı, merkez hükümlerlik; kırmızıyı, Tanrı, koruyucu ruh, ocak(ev), dirlik, bağımsızlık, hürriyet anlamlarının sembolü halinde yorumlayan sadece Türk kökenli halklardır [Genç, 1997: VIII].

Kırmızı renk güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Eril hareket ilkesini, ateşi, hükümdarlığı, aşkı, hazzı, gelin ve evlilikle ilgili birtakım hususları ifade eder [Çoruhlu, 2002: 186].

Al, kızıl ve kırmızı renk Türklerin inanışına göre güneş ile ateşin rengidir. İnsanoğlu için vazgeçilmez olan bu iki unsur kutsal kabul edilir ve buna bağlı olarak bu iki unsurun renkleri de kutsal sayılmıştır.

Al, kırmızı renk aynı zamanda insanın hayatta kalması için gerekli bir unsur olan kan rengidir.

Kırmızı rengin Türklerde en yaygın ve tek adı kızıl'dır. Kırmızı renk, bir renk isimi olarak sonraları kullanılmaya başlanmıştır. XI. yüzyıl Türk eserleri Dede Korkut hikâyelerinde kırmızı sözünü bulamıyoruz [Ögel, 2000: 417].

Türklerde al ile kızıl renkler birbirinden farklı tonlardadır. Al koyu turuncu anlamında, kızıl ise parlak kırmızı renk anlamında kullanılmaktaydı.

Türklerin en eski inançları ile ilgili olarak onlarda “Al Ruhı” veya “Al Ateş” adları verilen bir ateş tanrısının yahut da hamî (koruyucu) bir ruhun varlığı bilinmektedir [Genç, 1997: 13].

Al kelimesinin ateş kültü ile bağlı olduğunu gösteren bir emare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan Alaslama merasimidir. Alaslama Orta ve Doğu Türklerinde ateşle temizlenme ve takdis merasimidir.

Başkurlarda alaslama bir kırmızı renkli paçavrayı ateşleyip hastanın başı etrafında alas, alas diye çağırıp çevirmekten ibaret olan bir tedavi usulüdür [İnan, 1998: 264].

Kızıl renk bizde manevî ve millî bir renk olarak da algılanmaktadır. Dede Korkut hikâyeleri’nde evlenecek bir kıza ve damada kırmızı kaftan giydirilirdi.

Eski Türklerde saygı duyulan ateş kırmızı renkle temsil edilmiştir. Tanrıça Umay’la ilişkisinin olup olmadığı tartışılan al ruhu, al karısı, al bastı gibi hamilelere ya da lohusalara musallat olduğu varsayılan ve Türk dünyasının her yerinde bugün de yaşayan bu mitin al renkle ya da ateş rengiyle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır [Çoruhlu, 2002: 187]. Yaşar Kalafat’a göre de kırmızı renk al anasını temsil eder [Kalafat, 1996: 157].

XI. yüzyılda Türklerde al sözü bir renk adı olduğu kadar “bayrak” adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bahaeddin Ögel de “Türklerin en eski devirlerden beri Al Bayrak kullanmalarının bu Al Ateş kültüne bağlı bir anane olacağını söyler [Ögel, 2000: 400].

Kazaklar ve Kırgızlar bayrak kelimesi yerine Yalav kelimesini kullanırlar ki, aslı alev’dir. Al Ruhı’nun adı ile al renginin münasebeti şüphesizdir. Türk hurafelerine göre ruhlar, ak, kara, sarı, kuba-esmer diye renklere ayrılırlar. Albastı ile beraber

Karabastı da vardır. Herhalde al rengi de ruhlardan birinin rengini göstermiştir. Şamanizm’de ruhlar şerefine bayraklar (Altayca’da Yalama-Yalav) dikmek âdeti. Al Ruhü’nun “hamî (koruyucu) ruh” sayıldığı devirde bunun şerefine dikilen bayrak ateş rengine yakın bir renkte olmuştur. Bizim fikrimize göre Türkler Albayrak’ları Al Ruhü’nun ateş tanrısı ve hamî ruh sayıldığı devirden kalma bir hatıradır ki, yedi-sekiz bin yıllık demektir.

Al (kıızıl) rengin de tarihimizin başlangıcından beri bizde manevi ve milli renk olarak algılandığı ve tarih boyunca inançları yansıtan, aynı zamanda da Türk duygusunu ve ruhunu anlatan bir milli sembol hüviyeti kazandığı görülmektedir.

Çin kaynakları Göktürkler ve Uygurlar dönemlerinde kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında bir kırmızı bayrak bulunduğunu ve herkesin buna karşı saygı gösterdiğini yazıyorlardı [Ögel, 2000: 36-37].

Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lûgat’it Türk adlı eserinde “al” kelimesi Hunlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır turuncu renkte bir kumaştır. Turuncu renge dahi “al” denir [Kaşgarlı Mahmud, 1998 :81].

Reşit Rahmeti Arat’ın Kutadgu Bilig adlı eserinin 4893. beytinde güneş tasvir edilirken;

“Yaşı körledi yirde koptı toğı
Yaka keldi aşnu tokuz al tuğı” (Güneş yükseldi, yerden toz kalktı; dokuz al tuğı yaklaşmağa başladı) ifadesi yer alır [Arat, 1979: 488].

Bu “dokuz tuğ” ve “al tuğ” geleneğinin Karahanlılar döneminde ne kadar önemli görüldüğünün bir başka ifadesidir.

Rusların eski destanları olan “İgor Alayı” destanında Kıpçak Türklerinin Kızıl bayrağından bahsedilmektedir. Mahmut Kaşgrî’nin bir savaşı tasvir eden şürden naklettiği parçaya göre Karahanlılar’ın savaş bayraklarının kıızıl olduğu

anlaşılmaktadır.

“Ağdı kızıl bayrak,
Tuğdu kara toprak”

Yükseldi kızıl bayrak, kara toprak havalandı, kalktı, denilmektedir ki tuğ kelimesini izah ederken bu tuğları turuncu renkte ipekten veya kumaştan yapılı, demişti. Herhalde Hakanın egemenlik sembolü olan tuğ ile savaşçıların harpte kullandıkları bayrak-tuğ, renk bakımından farklı olmuştur.

Mısırlı kölemenler devletinde hükümdarın at kılından yapılmış bir tuğu ipekten yapılmış ve üstünde hükümdarın ismi ve lâkabı yazılmış sırma ile işlenmiş sarı renkteki bayrağı çok süslü olup bu bayrağa sancak-i Sultanî denirdi Mehmet Osmanov tarafından yayınlanan Nogay halk destanlarında “Sarı tuğ”, al calavlı süngü (al bayrakla süngü)”, “ala tuğ”dan bahsedilmektedir [İnan, 1966: 41].

Manas destanında zikredilen tuğ ve bayrakların türlü renklerde olduklarını görüyoruz. Manas alplarının bayraklarının çoğu kızıldır. Manas bir sefere çıkarken askerlerine şöyle diyor:

“Ala bayrak kızıl tuu
Tübün cerge sayınar
Başın kök kö cayınır”

Alaca bayrak kızıl tuğ dibini yere sançınız, başını göklere yayınız, dalgalandırınız. Ala bayrak, benekli bayrak, Nogay ve kazak destanlarında da zikrolunur. Manas'ta bayrak ve tuğ kelimelerinden başka “celek”, “asaba” kelimeleri de geçmektedir. Nogay destanlarında bayrak yerine “al bayrak”, “sarı tuğ”, “ala tuğ”, “al calav” sözleri geçer [İnan, 1998: 158].

Tuğ ve bayrak Türk milleti için tarihi boyunca millî mukaddesattan sayılmıştır. Onda birinci büyük babanın (cedd-i âlanın) koruyucu ruhu ve zafer tanrısı bulunduğu inanmışlardır [İnan, 1966: 43].

Karahanlılardan Semerkand ve civarının hakimi Ali Tegin'in bayrağı da kırmızı bayrak (kızıl bayrak) idi. Karahanlılar devletinde bu kırmızı bayrağı taşımak mühim bir memuriyet sayılırdı [Köprülü, 1979: 407].

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 1037 yılında Nişabur'a girerken başında hükümdarlık sembollerinden olarak kırmızı çetr bulunduğu ve bu rengin Karahanlılarda resmî renk olduğu gibi, bazı Türk kabileleri arasında da mukaddes renk telâkki edildiğini düşünürsek, bu kırmızı renkli bayrakların menşei meselesi daha iyi anlaşılır [Köprülü, 1979: 408].

Gaznelilerde de kumandanlara kırmızı renkli kumaştan bayraklar veriliyordu. Selçuklu devri tarihçilerinden Ravendi'nin, Irak Selçuklu hükümdarı Arslan b.Tuğrul'un ordusundaki kırmızı ipek bayrak ile ilgili kaydı da bu geleneğin yaygınlığını gösteren bir başka belgedir. Aynı şekilde, Rusların eski destanları olan İgor Alayı" destanında Kıpçak Türklerinin kızıl bayrağından bahsedildiği gibi, Halaç Sultanlığı'nda Emir Ahmed Halaç'ın bayrağının da kırmızı olduğu bilinmektedir. Görünüşe göre burada kaydedilen kırmızı bayraklardan maksat, Türklerin savaş bayrağı olan kızıl bayrak olmalıdır.

Osmanlılara ve Anadolu Beyliklerine gelince, Miralay Ali Bey, Osman Gazi dönemi ile ilgili olarak şu bilgileri kaydetmektedir: "Osman Gazi Hazretleri Ak Sancağı (Anadolu Selçuklu Sultanı'ndan) almadan önce, harp bayrağı için kızıl rengi seçip kabul etmişlerdi. Aşiret mensuplarını kolayca harp bayrağı altına toplayabilmek için onların yaradılışlarından tutkun oldukları al renkli bayrağın manevi tesiri bulunduğunu takdir eylemişlerdi" demek suretiyle, yukarıdan beri örnekleri ile göstermeye çalıştığımız al bayrak geleneğinin, daha başlangıç günlerinde Osmanlı Devleti ve bilhassa orduları için de nasıl vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. [Genç, 1997: 18].

Osmanlı devletinin ilk çağlarında da Alaşehir'de dokunan kırmızı bezler, Osmanlılar tarafından da bayrak bezi olarak kullanılıyordu [Ögel, 2000: 353].

Osman Gazi'nin savaşlarında al (kızıl) sancak kullandığı, vefatından sonra eşyaları arasında birkaç âdet Alaşehir dokumasından kırmızı renkli sancağın da bulunmasıyla sabittir. İşte kırmızı rengin sancak ve bayraklarda çoklukla kullanılmasının ve Levn-i Millî(millî renk) kabul edilmesinin asıl ve esası budur" [Genç, 1997: 19].

Topkapı müzesinde mevcut eski bir İspanyol haritasında Memlûk bayrağı olarak, üstünde bir kırmızı hilâl bulunan altın sarısı renginde bir sancağa, yine Memlûklere ait İskenderiye şehri üzerinde bir kırmızı daireyi ihtiva eden diğer bir bayrağa tesadüf edilmektedir [Köprülü, 1979: 407].

Şüphesiz halkın binlerce yıldan beri sevdiği ve tuttuğu bazı renkler vardır. Bayrak diye ancak onların peşinden giderler ve onların altında ölürlükler [Genç, 1997: 22].

Türklerde çok eski çağlardan beri kırmızı renge büyük değer verilmiş ve saygı gösterilmiştir. Bu bir halk ve savaş geleneğidir. Bu dallı, budaklı ve köklü gelenek günümüzde bile devam etmektedir [Ögel, 2000: 31].

Türklerde bayrağı yükselterek dikmek hakimiyeti pekiştirmek demektir. Bayrağın dikildiği yer, devletin toprağı sayılır. Bayrağın dikildiği yer topraktır. Ancak yeri göktür. Bayrağın düşmesi veya mübarek tuğı savaş meydanında bırakıp gitmek felâket olarak kabul edilir [Ögel, 2000: 241].

Al damga Türklerde hakanlık sembolü olarak kullanılırdı. Bu Çingiz Han imparatorluğu kültür çevresinin bir özelliğidir. Çingiz Han'ın veziri Tota Tonga baş vezir olduktan sonra Çingiz Han'ın damgasını koynunda saklamıştı. Bu damga ona önemli yetkiler verebilmesini sağlıyordu. Bu al damga geleneği, İlhanlılardan Osmanlılara da geçmiş ve bazı işlerde kullanılmıştı. Kaşgarlı Mahmud'un da ifade ettiği gibi Oğuzlar damga yerine tuğra kullanıyorlardı. Tuğralarında mürekkep ve püskül bakımından kırmızı renkle bazı ilişkileri vardır. "Al tamgalıg yarlıglar", Altınordu devletinde de devam etmişlerdi [Ögel, 2000: 403].

Hakanların giydiği kaftanlar da al renkte idi. Çingiz Han'ın hakanlık kaftanı da al idi. Çingiz Han güçlenince, Uygur Hanı İdikut Barçuk, Çingiz Han'a elçi gönderip, şöyle demişti: “Altın kuşağından bir artık iplik; al elbisesinden de bir artık parça, (acaba bana da) lütfederler mi?”. Bunun üzerine Çingiz Han, Uygur İdikut'una (kendi kızı), Al Altun'u verdi” [Ögel, 2000: 407]. Al Altun ÇingizHan'ın kızının adıdır. Burada dikkatimizi çeken husus, altının da al kelimesiyle ifade edilmesidir.

Damada kızıl kaftan giydirmek âdetini Dede Korkut hikâyeleri'nde görmekteyiz. Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek adlı hikâyenin kahramanı Bamsı Beyrek evlenirken “adaklısından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi. Beyrek bu kaftanı giydi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldular. Beyrek “niye saht oldunuz? dedi. Yoldaşları ise, “Niye saht olmayalım, sen kızıl kaftan giyersen, biz ise ak kaftan giyeriz” dediler [Ergin, 1997: 129].

Kazak Türklerinin Er Sayın destanında Boz Manyadlı bir zenginin doksan kölesi sahiplerine karşı ayaklanıyorlar. Köleler burada danıştılar, tepede durup şöyle konuştular: “Kızıl kaftan” giymedik, güzel ata binmedik, Nogaylının hilâl kaşlı yiğitleri gibi devran sürmedik, bu dünyanın böyle geçeceğini bilmedik, yürüyen Boz Monay bizi oğlu gibi görmedi, bölük bölük mallarından bize kalın vermedi bizi evlendirmede, kızıl kaftan giydirmede [İnan, 1998: 242].

Bir Kazak- Kırgız hikâyesinde, “murada eremedik” anlamında kaydedilen “kızıl çapan giymedik” şeklindeki bir kayıt bu geleneğin Türk boyları arasındaki yaygınlığının bir göstergesi olmalıdır. Bunun gibi, Başkurtların eski dönemlerinde de kızıl cepken'in güveylik nişanesi sayıldığı bilinmektedir [Genç, 1997: 17].

Damada kızıl kaftan giydirme göreneği Kazak Türklerinde XIX. Asrın son yarısında bile devam etmiştir. Kazak edibi Muhtar Evezov tarihî “Abay” romanının baş kahramını “Abay”a, evlenirken “kızıl şapan” giydirildiğini yazmıştır [İnan, 1998: 242].

Kırmızı kaftan gerdeğe girecek olan gelin ile güveyinin, Dede Korkut'un dili ile

“ergenlik kaftanları”, mutluluk, mürüvvet ve murat giysileri idi. Bunda bir töre, gelenek ve biraz da resmiyet vardı. Çünkü eski Türk aile törelerinde de askeri bir disiplin vardı [Ögel, 2000: 407].

Dede Korkut hikâyelerinden Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek’de Banı Çiçek, nişanlısı Beyrek kaybolduğunda ak kaftanını çıkarıp karalar giydi, güz almasına benzer yanağını yırttı ve “Al duvağım iyesi”, al duvağımın sahibi diye ağlanıp sızlandı. Burada gelinliğin sembolü olan al duvağın sahibi güveyi yani damat oluyordu [Ergin, 1997: 131].

Günümüz Türkmenistan Cumhuriyeti’nde ilki daha eski olmak üzere kızıl ve kırmızı aynı rengi ifade etmektedir. Orada da daha çok bu renge kız ve gelinlerin elbiselerinde rastlanır ve bu renk Türkmenler için güneşe atıfta bulunan kutsal bir anlam taşır. Burada İslâm öncesi inanışlar ve mitlerinden gelen etkiler sezilmektedir [Çoruhlu, 2002: 187].

Kaşgarlı Mahmud’un XI.yüzyılın sonları için kaydettiğine göre, “kızlar kılunu bilseler (ağır başlı, zarif kızlar) kırmızı (kızıl) giyerler; yaranu (cilvelenmeyi ve sevmeyi bilseler yeşil giyerler) şeklindeki sözleri de kızıl- yeşil ilişkisini ve bu renklerin eski Türk yaşayışında ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir [Genç, 1997: 25-26].

Gelin baba evinden çıkarken ana-babası ona hayır duada bulunur, hakkını helâl eder, yakın akrabalarından onun beline kırmızı kuşak bağlar ve bu kuşak ile de O’na bir hediye vaat etmiş olur. Kırmızı kuşak mutluluk içinde yaşama arzusunu temsil eder [Hacıyeva, 1997: 220].

Çukurova Yörükleri’nde gelinin kapısının önünde ay yıldızlı bir bayrak veya al bir bez asılır [Artun, 1996: 37].

Ürgüp kasabası ve köylerinde gelin duvağının üzerine “kıvrak” adı verilen kırmızı pullu bir örtü örtülmektedir. “Geline al basmasın diye kullanılan bu örtünün bugün

daha çok gelinin başını ağrımamasını engellemek amacıyla taşındığına inanılmaktadır [Er, 1997: 200].

Türk Kültüründe de al renk, daha sonraları, bir çeşit kutluluk, mutluluk ve güzelliğin bir sembolü olmuştur. Örnek olarak Dede Korkut hikâyeleri'ndeki, "al yanaklım, al duvak, al şarap, al aygır, alca kopuz, alca kan" gibi, sözlerin kullanılmasını gösterebiliriz [Ögel, 2000: 36-37].

Dede Korkut'un Dirse Han oğlu Boğaç hikâyesinde Dirse Han eşine "Güz almasına benzer al yanaklım" diye hitap eder [Ergin, 1997: 79].

Erdem ve başarı sahibi olan bir kimsenin, Oğuzlarda yüzü ak; Karahanlı Türk kültür çevresinde ise yüzü kırmızı'dır. Al kırmızı rengin solgunudur. "Kızıl benzini niçin al boyadın?" söylemekle , kırmızı yüzün bugün niçin solmuş?, demek istiyorlardı. Bu anlayışlar batı Türkleri arasında daha genişlemiştir [Ögel, 2000: 405].

Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan'ın doğuşu ve sahip olduğu biyolojik yapı anlatılırken Oğuz Kağan'a insanüstü özellikler verilir. "Oğuz Kağan'ın ağzı kızıl, benzi ateş, gözleri ise al al" gibi diye anlatılır [Öztürk, 2000: 144].

Oğuz Kağan diğer büyük Türk kahramanlarının doğduğu gibi, kutsal bir şekilde doğmuştu. Nitekim Uygurların Oğuz Kağan destanı, O'nun doğuşunu şöyle anlatıyordu:

"Gök mavisiydi sanki, benzi bu oğlancığın!

Ağzı kıpkızıl ateş, rengi bu oğlancığın!

Al, al idi gözleri, saçları da kapkara,

Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!"

Destanda Oğuz Kağan'ın ağzı ateşe benzetilmişti. Bunun da önemli bir sebebi vardı. Tabii olarak bu efsaneyi, bir şiir gibi okuyunca, ağzın niçin ateşe benzetildiğini anlamak kolay değildir. Yine eski Altay efsanelerinde,

“Ak Han avlara gitmiş çok geyik hayvan yıkmış, küçük ufak bir çocuk, Ak Han’a karşı çıkmış. Demiş: Ey Han, beni al! evlât edin, esen kal! Sarayın bahçesinde oynayayım, beni sal! Çocuk ağzını açmış, ağzından alev saçmış. Gökteki bulut yanmış, Hakan da hemen kaçmış!”

Altay efsanesinin kahramanı da, bir mitoloji motifidir. Kendisi çocuktur ve ağzından alevler çıkmaktadır. Bu da onun kahramanlığını ve gücünü gösteren bir özellikti. Ama Oğuz Kağan destanında, ağız bir ateşe benzetilmişti. Fakat binlerce yıl önceki ağzından alev çıkan mitolojik kahramanlar artık kaybolmuştur.

“Oğuz Kağan doğarken gözlerinin rengi de al idi. Bugün Anadolu’da söylenen “gözleri kanlı” deyimi de bize çok şeyler ifade eder. Gözü kanlı demek, hiçbir şeyden yılmayan ve cesur bir kimse demektir [Ögel, 2001: 44].

Cengiz Han da doğarken “avucunun içinde bir kan pıhtısı” tutuyordu. Bunu gören annesi ile babası şaşırılmış ve hemen Şamanlara koşmuşlardı. Şamanlar ise, O’nun dünyayı zaptedeceğini ve büyük bir bahadır olacağını söylemişlerdi.

“Türklerin kahramanlarının gözleri kırmızı veya kızıldır”. Çin’de de bu vardır. Fakat Çin kahramanlarının gözleri yalnız kırmızı olmakla kalmazlar, aynı zamanda cam gibi parlardı. Çinliler, “Büyük Göktürk Kağanı Mohan Kağan’dan söz açarken, Onun da yüzünün kıpkırmızı ve gözlerinin cam gibi parlamasını” söylüyorlardı. Herhalde Mohan Kağan acayip bir fizyonomiye sahip değildi. Fakat 20 sene müddetle bütün Çin’i korkutmuş ve diz çöktürmüş bir hükümdardı. Eski Türkler kırmızı renk için genel olarak “al” sözünü kullanırlardı. Fakat bu söz sonradan biraz da manevi bir anlam almıştı. Nitekim loğusalrı basan ve kötülük yapan “Albastı” da yine bu rengi taşıyordu. Altay Türkleri büyük kurt sürülerini idare edip köylere korkunç zararlar veren kurtlara da “Albörü” derlerdi. Bu allık, kurdun ve veya albastı gibi ruhların renginden dolayı değil daha çok, onların korkunç zararlar vermesinden ileri geliyordu. Çünkü onlar güçlü ve kudretli idiler. Tıpkı yeryüzünü zapteden ve kendi egemenliği altında toplayan Oğuz Kağan gibi [Ögel, 2001: 45].

Manas destanında da Manas'ın doğumu anlatılırken “Anadan canı düştüğünde, Koyun bağı gibi kara kan, Sağ elinde bulunan, Göz kapağı yüksek, kaşı alçak, Gözü kızıl, yüzü sarı, Kanlı doğar Er Manas” denmektedir. Abdulkadir İnan'ın bu konudaki değerlendirmesi, “Büyük kahramanlar avuçlarında kan tutup doğarlar” şeklindedir. Manas destanında ikinci dereceden kahramanlar olan Acı Bay ile Alman Bet'in çocuklarının doğumu da benzer şekildedir; “Manas'ın oğlu Semetey, Attan indiğinde, İki kadın doğurdu, Bir bala kül avuçlayıp düştü, Bir bala kan avuçlayıp düştü”. Bu balalardan kan avuçlayıp doğan, destanda Semetey'e ihanet eden olumsuz bir kişilik oluşturmaktadır. Dolayısıyla kan avuçlayıp doğma motifinin sadece büyük kahramanlara ait olmadığı anlaşılmaktadır [Yıldız, 1995: 341-342].

Dede Korkut hikâyelerinden Deli Dumrul hikâyesinde Azrail “al kanatlı” olarak düşünülmüştür.

“Gökyüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi,
Akça benim göğsüme basıp kondu,
Hırıldanıp canımı alır oldu.” [Gökyay, 1976: 128].

Al orman anlayışı da Türklerde sihir dolu mitolojik bir düşünceden doğmuştur. Al orman “korkunç ve sihirli orman” anlamına gelse de, bu al sözü “Ulug” sözünden gelmez [Ögel, 2000: 406].

Manas destanında da Kızıl-yar, Kızıl-su, Kızıl-tokoy (kızıl orman) gibi şehir adları geçmektedir [Yıldız, 1995: 192].

Al sözü aynı zamanda hile anlamına da gelmektedir. Eski Türk edebiyatında hilenin sembolü “kızıl tilki” idi. Kutadgu Bilig'de “Alçı bolsa kızıl tilki teg” (Kızıl tilki gibi alçı, yani hileci olsa) sözü geçmektedir. Ayrıca Kuzey Asya'daki Türk masallarından birinde, bir kişi için şöyle deniyordu: “Sen, tilki gibi, kızıl yüzlü bir kulsun”. Burada tilkinin kızıl özelliği kulun yüzünde görülüyordu.

“Kızıl dil, kara başın kötü düşmanı”dır sözüyle insanın kızıl dilinin yani uzun ve kötü dilinin cezasını çekeceği belirtilmektedir. Yine “Kızıl dil, seni kısa ömürlü kılar” sözüyle de sen ileri geri konuşur, dil uzatırsan senin yaşın kısa olur” denilmektedir [Ögel, 2000: 418].

Türklerde bir ailenin çocuğunun olmaması pek hoş karşılanmazdı. Çocuğu olmayan ailelere de saygı gösterilmezdi. Dede Korkut hikâyeleri’nden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde Oğuz Türklerinde çocuğu olmayan ailelere nasıl bakıldığı açıkca görülmektedir. “Bir gün Kamgan oğlu Han Bayındır yerinden doğrulmuştu. Şâmi günlüğü yeryüzüne diktirmişti. Ala sayvanı gökyüzüne yükselmişti. Bin yerde ipek halı seccadeler yükselmişti. Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kez toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Yine toy edip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurduymuştu. kimin ki oğlu, kızı yok kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın, gitsin, demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun; oğlu kızı olmayanı Ulu Tanrı hor görmüştür, biz de hor görürüz, belli bilsin, demişti [Gökyay, 1976: 1].

Yörükler askere giden delikanlıya kına yakarlar. İnanişâ göre koçlara kına, Allah’a kurban etmek için, kızların saçlarına kına kocalarına kurban etmek için, askere giden delikanlıların eline kına vatana kurban etmek için yakılır. Biz bu inanişâ Türklerin al, ateş kültüyle alâkalı olduğunu düşünmekteyiz [Artun, 1996: 45].

Kırmızı giydirilen çocuğa nazar değmeyeceğine inanılır [Yardımcı, 1989: 268].

Sarı, kırmızı ve yeşil rengin bir arada kullanıldığı özellikle Türklerde beyler zümresinin bir sembolü olarak kullanıldığına dair şimdilik en eski bilgimiz Göktürkler dönemine ait bulunmaktadır. 1935’ten itibaren Rus arkeologu S.V. Kiselev tarafından Altay ve Sayan dağları bölgesinde yapılan kazılarda, VII.-VIII. yüzyıl Türk aristokrasi zümresine mensup beylere ait olduğu şüphesiz olan mezarlar bulunarak açılmıştır. Tuyahtı denilen yerde açılan kurgan (mezar höyüğü)’daki mezar oldukça sağlam bulunmuştur. Mezarda, başı kuzeydoğuya yönelmiş bir erkek

iskeleti bulunmuş ve üzerindeki elbiselerin üç kat olduğu anlaşılmıştır. Üst kat koyu kırmızı ipekten; ortada yeşilimsi ipekten, iç elbisesi de altın sarısı renginde ipek kumaştan yapılmış olduğu kalıntılardan açıkça görülmüştür [İnan, 1947: 570].

Türklerin eski şaman törenlerinde, bir ip üzerine asılmış gök (yeşil), kırmızı, sarı ve beyaz bezlerin şamana gök yolunu gösterdiğine inanmaları da yeşil renk ile beraberindeki kırmızı, sarı ve beyaz renklerin Türk inanç ve geleneklerinde nasıl yaygın bir şekilde yer tuttuğunu göstermesi bakımından kayda değer [Genç, 1997: 26], [Uraz, 1994: 166].

Bayrakların renkleri muhtelif devirlerde, muhtelif devlet ve boylarda türlü renklerde olmuştur [İnan, 1966: 40-41].

Türkler bayraklarında kırmızı, mavi(gök), sarı, yeşil, ak, kara renklerini kullanmışlardır. En fazla kullanılanı ise kırmızı, beyaz ve yeşil olmuştur.

Al – Kızıl – Kırmızı Rengin Diğer Renklerle İlişkisi

Ak

Ak (beyaz) renk Türklerin en eski milli ve manevi inançlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümlanlık sembolüdür. Aklık, temizliktir, arılıktır, yüceliktir, ululuktur. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluş ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün bir sembolüdür. Devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda, giydikleri bir giysi, elbise rengidir. Ordu veya askerî birliklerin içinde üstsubay veya komutanların kendilerini askerlerden ayırabilmeleri için, beyaz giydikleri anlaşılmaktadır [Ögel, 2000: 377].

Müslüman Türkler bunu dini geleneklerine bağlamışlardır. Osmanlı devrinde de devlet geleneğinden gelen bu Ak Sancak ile, daha çok ordu ve halk geleneğinin üstün tuttuğu al (kızıl- kırmızı) renkli sancak giderek dorukta birleşmiş ve bugünkü

beyaz ay-yıldızlı bayrağımızı meydana çıkarmıştır [Genç, 1997: 13].

Ancak bu iki milli rengin ne zamandan beri aynı bayrak üzerinde birlikte kullanılmaya, başlandığına dair çok açık bilgi yoktur. Kesin olarak bilinen husus, artık III. Selim ve II.Mahmud zamanlarında kalelere çekilen Osmanlı bayrağının beyaz ay-yıldızlı al bayrak olduğudur. Ancak, bu dönemlerde kullanılan yıldız Osmanlılarca “mühr-ü Süleyman” olarak da adlandırılan altı veya sekiz köşeli yıldız idi. Abdülmecid’in son devirlerinde bu sekiz köşeli yıldız, beş köşeliye çevrilmek suretiyle, bayrağımızdaki yıldız şekli de tespit edilmiş oldu. Ancak, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine beş köşeli yıldız ile birlikte intikal eden ay-yıldızlı al bayrağımızın standartlarını da iyice belirlemek gerekiyordu. Bu itibarla 29 Mayıs 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek 5 Haziran 1936’da Resmi Gazete’de yayınlanan 2994 sayılı Türk Bayrağı Kanunu ile milli gururumuz olan şanlı al bayrağımız bugünkü nihaî şeklini almış bulunmaktadır [Genç, 1997: 22-23].

Türkler kırmızı renge büyük bir değer vermişler ve saygı göstermişler bunu bir halk, ordu ve savaş geleneği haline getirmişler ve sembol yapmışlar; ancak devlet sembolü olan ak ile halk ve ordu geleneğinin sembolü olan alı, çok eski çağlardan başlayarak yan yana muhafaza etmişlerdir.

Sarı

Türklerde sarı rengin dünyanın merkezinin sembolü olarak kullanıldığı, bu anlayışın da onların en eski inançlarından olan Şamanizm’den kaynaklandığı görülmektedir. Gerçekten de hayır ilahı Ülgen’in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı=sırma rengi) ile ifade edilmiş ve Ülgen’in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur. Yine bu Şamanist dönemde Türklerin inanışları arasında Sarı albastı veya Sarı Albıs adlı koruyucu bir ruhun varlığı da anlaşılmaktadır.

Kanaatimizce Ülgen'in altın tahtının sembolü olarak dünyanın merkezinin işareti diye kabul edilmiş olan sarı renk bu sembol anlamını Türklerin çizmelerinin (edik) rengi olarak da uzun yıllar sürdürmüştür. Zira bilindiği gibi Türkmenler yüzyıllarca sarı edik ile kızıl keçeden külâh giymişlerdir. Halkımız arasında bugün de çok yaygın olarak kullanılan "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa" deyiminin de kaynağı işte bu tarih ve kültür geleneğimizdir [Genç, 1997: 32].

Türkmenler gökleri tutan kızıl bayrağın sembolü olarak başlarına kızıl börk; dünyanın merkezinin ifadesi olarak da ayaklarına sarı edik giymişlerdir. Şu hususa da işaret edelim ki. kızıl börklü Türkmenler Safevi dergâhının propagandaları sonucunda Anadolu'dan İran'a göçmeye başladıklarında Anadolu'da kalan Sünnî Türkmenler başlarındaki kızıl börkün üzerine "Osmanlı mücevvesi" beyaz sarık sarmışlar ve İran'a gidenler ise kızıl börklerini muhafaza ettiklerinden dolayı onlara "Kızılbaş" adını vermişlerdir. Dolayısıyla, bazı halk izahlarında değişik bazı anlamlandırma biçimleri doğru değildir ve kızılbaş deyiminin aslı Türklerin milli renk saydıkları kızıl (al) renkli keçe börk giyen kimse anlamından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de eski Türk kaynaklarında kırmızı bayrağın daha çok kızıl bayrak diye adlandırıldığını bunun sadece Türklere mahsus olduğunu bunun bağımsızlık, şeref ve şehâdetin sembolü olarak kullanıldığını biliyoruz [Genç, 1997: 33].

Yeşil

Yeşil Türk mitolojisine göre hayır ilâhı Ülgen'in oğullarından birinin adıdır. Doğanın yeşillenmesini, bitkilerin yetişip büyümesini düzenlediğine inanılırdı. Diğer ana renkler gibi yeşil de zaman zaman hükümdarlık ve hâkimiyetle ilgili bir renk olmuştur [Çoruhlu, 2002: 192].

Yemen ile ilgili türkülerde ifade edilen "al yeşil sancağı gelin mi sandın?" sözlerinde yer alan sancak Osmanlıların yeşil renkli padişah sancağıdır [Genç, 1997: 38].

Sarı, kırmızı ve yeşil renk üçlüsü Osmanlı teşkilât ve asker kıyafetlerinde de yan yana kullanılmıştır. Zat-ı Hazret-i Padişahiye Mahsus Sancak (Padişah Hazretlerinin şahsına mahsus sancak) olarak ifade edilen ve kırmızı bir zemin ortasında ve yeşile boyanmış oval bir zemin içinde sarı sırma ile işlenmiş ve birbirinin arkasında yer almış üç hilalli sancak'ta ve kahramanlık gösteren askerlere verilen madalya ile nişanlarda da bu üç renk birlikte kullanılmıştır [Genç, 1997: 48].

Anlaşıldığına göre al kaftan ve al duvak geleneğinin yanında, al kaftan ve yeşil duvak eşlemesi de Türk gelenekleri arasında en eski zamanlarda yer almış bulunmaktadır. Yeşil- kızıl eşlemesi Göktürk yazısıyla yazılmış Turfan el yazmasının, “Yaşıl kaya yayladım- kızıl kaya kışladım” sözlerinde de görülmektedir [Genç, 1997: 25-26].

Çinliler Han zamanından beri (İ.Ö.206-İ.S.221) genel evreni yeryüzü dünyası gibi dört bölüme ayırmışlardır, bu bölümler doğu, batı, güney ve kuzeye yönelmişlerdi ve tabii aynı zamanda günün ve yılın dört zamanıyla yani sabah; akşam, öğle, gece yarısı ve ilkbahar, güz, yaz, kış'la ilgiliydiler. Bu dört bölümün her birine bir renk, bir hayvan, bir unsur v.b. de tespit edilmişti. Çinlilerin sıralamasına göre doğu, batı, güney, kuzeyin karşılıkları: mavi yeşil, ak, kızıl, kara; ejderha, pars, kuş, kertenkele; tahta, maden, ateş, su idi. Buna sonradan sarı/ yıldız rengi ve toprak unsurları 'orta' kavramının ifadesi için eklenmişlerdir. Bu sistem Wu-lun 'beş dolaşanlar' diye adlandırılmıştır. Aynı kozmolojik görüşler Türk ve Moğol halkları tarafından da bilinmekte ve kullanılmakta idi [Von Gabain, 1968: 107].

Türkler tarihlerinin en eski zamanlarından başlayarak uzun zaman beş ana renk olarak kara, ak, kızıl, yeşil ve sarı renkleri esas görmüş ve bu renklerden her birini dünyanın dört yönü ile merkezini ifade etmekte kullanmışlardır. Buna göre merkez; sarı, doğu; yeşil (veya gök renk günümüz Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi bazen yeşil, bazen de mavi anlamını ifade eder şekilde kullanılmaktadır); batı=ak, güney=kızıl (kırmızı, al) ve kuzey= kara renklerle ifade edilmiştir [Genç, 1997: 5].

Göğün dört manevi hakını bu renklerle anlatılır. Doğuda=Gökhan, Batıda=Ak Han,

Kuzeyde=Kara Han, Güneyde=Kızıl Han'dır. Ayrıca bu yönlerin her birinin bir simgesi vardır. Doğunun simgesi "ağaç", batının "demir", kuzeydeki "su" ve güneydeki ateş'tir [Gökalp, 1991: 28].

Hunlar Çin ordusunu kuşattığında Mete'nin atlıları, "Gök" renkte olanlar doğuda, "Al" olanlar güneyde, "Ak-Boz-Kır" renkte olanlar batıda ve "Kara"lar kuzeyde kümelenmiş [Şenol, 1992: 312].

Çin-Altay sisteminin münferit izleri batıda, hatta Almanya'da bulunmaktadır. Eski bir deyim olan 'jemandem den roten Hahn auf's Dach setzen' (kızıl horozu birinin çatısına kondurmak=ateşlemek, tutuşturmak' örneğinde Çinliler'de, Türkler'de ve Moğollar'da olduğu gibi 'kızıl' ve 'kuş (horoz)' dört bölümden güneye ait olanın gerektirdiği gibi 'ateş' için kullanılmıştır [Von Gabain, 1968: 111].

Özbek Türkleri'nde gelin atlarının arabasına nazardan korunmak için; kırmızı, beyaz, mavi püsküller asılır. Arabaya şamdan veya mum konur. Geceleyin bu ateş/ışık güveyin evine gidinceye kadar sönmemesi gerekir. Böylece gelinin ışığının da sönmeyeceğine inanılır [Kalafat, 2000: 230].

2. 4. 4. Demir

Demir anlamını taşıyan en eski sözcük olan Sümerce AN.BAR., "gök" ve "ateş" piktogramlarından oluşur. Sözcük genellikle "gök metali" ya da "yıldız-metal" biçiminde çevrilir. Campbell Thompson sözcüğü "(meteoritin) göksel şimşegi" biçiminde çeviriyor. Kimi uzmanlar sözcüğü Sümerce "ulu metal" anlamına gelen BAR.GAL kelimesinden türediğini düşünüyor; ancak çoğu da sözcüğün -ill ile bitmesi nedeniyle Asya kökenli olduğunu ileri sürüyor [Eliade, 2003: 22-23].

Demir, süs eşyaları, muskalar ve heykelcikler biçiminde görülür. Birçok ilkel halkta hala var olan kutsal değerini uzun süre korumuştur [Eliade, 2003: 25].

Bir Hitit efsanesine göre Topal Kaan adındaki mitik hükümdar demiri keşfetmiştir. Altay Türk'lerinin yeraltı tanrısı olan Erlik Hanın sarayının damı demirden olduğu gibi, kılıcı yeşil demirden, kalkanı da yassı demirdendi [Uraz, 1994: 168].

Demircilik eski Yunanistan'da kutsal bir sanat olarak kabul edilmiştir. Demirciliğe verilen bu kutsallık insanoğlunun parlak zekası ve yaratıcılığının bir sembolü olduğu için verilmiştir. Jüpiter ve Hera'nın oğlu Vulkan, sanatkarların yaratıcılıkları için yardım istedikleri bir tanrıdır. İnsanoğlu hayatın her basamağında demirle beraberdir, demirle yaşar [Demirel, 1995: 81]. Göktürklerde de durum aynı idi.

Göktürkler demir madenciliğiyle uğraşmışlar ve bunun ticaretini yapmışlardır [Ligeti,1998:64]. Demircilik onların günlük hayatlarının içinde idi. Sanatları demircilikti ve demiri kendilerine verene ve bu madeni işletmek için kendilerini üstün yeteneklerle donatan tanrılarına minnettar idiler. Demire, kutsallığını belirtmek için "Gökdemir" denir ve kılıca yemin edilirdi [Demirel, 1995: 81-82].

Türklerin yaşadığı bölgelerde ecnebi elçiler huduttan geçerken, kızgın demirin üzerinden atlatılırdı [Gökalp, 1976: 41]. 568 yılında Batı Göktürk devletinin başında bulunan İstemi Kağan'ı ziyaret eden Bizans elçileri karşılama esnasında ateş üzerinden atlatılır. "Elçi Türk toprağı üzerine gelince, kalabalık bir Türk topluluğı onu karşıladılar. Bizans'a, demir satmak istediklerini söylediler. Sonra, şamanlar geldiler. Bizans elçisini kötü ruhlardan temizlemek için alevlerin üzerinden atlattılar [Ögel, 2000b: 51].

Türk destanlarının madenle en ilgili parçası Ergenekon'dur. Ergenekon Türklerin yüz yıllarca maden işleyerek yaşadıkları kapalı yurdun adıdır. Ergenekon Türkleri, bu kutsal ülkede barınıp çoğaldıktan sonra, daha eski, daha büyük yurtlarına döndüler. Onlara yol bulan ve yol açan adam bir demirci idi [Demirel, 1995: 82].

Börteçine adındaki demirci, dağda demir madeninin, bulunduğu bir yeri, yaktıkları ateşle eriterek geçecek kadar yol açmışlar, Ergenekon'dan çıkmışlardı. Burada demirci kurtarıcı, geçtikleri demir geçit de bir kurtulma kapısı olmuştur.

Martin dokuzunda Ergenekon'dan çıkıldığı için, her sene bu zamanda Türk hakanları tören yapar; halk hazır bulunur. Bir örsün üzerine kızgın demir konulur, Hakan bunun üzerine çekiçler vurur, sonra ziyafet verilirdi [Uraz, 1994: 169]. Bu âyinden sonra, meserretli bir bayram yapılırdı [Gökalp: 1976: 41].

Kırgızların Manas destanında ise kahraman Manas, demircisine çok önem verir. Her akına çıkmadan kılıçlarını biletir, silahlarını tamir ettirir ve öyle yola çıkardı. Demircisini, hükümdar tarafından verilen çok üstün bir unvan olan “Tarkan” deyimini ile çağırırdı [Demirel, 1995: 82].

Kimi kez demirciler krallığa kadar yükselirler. Bazı anlatılara göre Cengiz Han eskiden basit bir demircidir. Ayrıca Moğolların boy efsaneleri demirciliği hükümdar hanedanına bağlar. İran geleneğinde demirci Kavi, Kavya hanedanının atasıydı; bir gün “deri önlüğünü bir mızrağın ucuna asmış ve ejder krala karşı isyan bayrağını açmıştı. Basit bir deri önlük İran'ın bayrağı haline gelmişti” [Eliade, 2003: 91].

Eskiden beri Şamanlar, demiri kutsal sayar, sanat sahiplerini, bu arada demircileri bir ruhun koruduğuna inanırlardı [Uraz, 1994: 168].

Kam (Şaman) şamanlık yemini ederken “Demirci hastalanırsa kızıl inek kesip kurban sunacağım; kurbanın ciğerlerini ve böbreklerini demircinin ocağına gömeceğim.” derdi. Demircinin aletleri, şamanın davulu gibi kutlu sayılır, her aletin bir koruyucu ruhu bulunduğuna inanılırdı [Demirel, 1995: 82]. Ayrıca çekiç, körük, örs de canlı, mucizevi varlıklar olarak görülür; bunların demircinin yardımı olmadan kendi büyüsel- dinsel güçleriyle işleyebildiklerine inanılır.

Tıpkı şamanlar gibi demirciler de “ateşin efendileri olarak ün salmışlardır. Böylelikle kimi kültürel alanlarda demirci şamandan üstün olmasa da ona eşit sayılmıştır [Eliade, 2003: 86].

Bir Yakut atasözü “Demirciler ve şamanlar aynı yuvadan çıkar” der. Bir başkası da “şamanın karısının saygıya, demircininkinin ise tapılmaya lâyık olduğunu” söyler.

Demircilerde hastalıkları iyileştirme, hatta geleceği bilme gücü vardır. Dolganlara göre şamanlar demircinin ruhlarını “yutamaz”, çünkü demirciler onları ateşte saklar. Buna karşılık demircinin bir şamanın ruhunu yakalayıp ateşte yakması mümkündür. Demirciler de kötü ruhların sürekli tehdidi altında ve bu düşman ruhları uzaklaştırmak için sürekli olarak çalışmak, ateşle oynamak, gürültü yapmak zorundadırlar.

Yakut mitlerine göre demirci mesleğini Yeraltı dünyasının baş demircisi “kötü” tanrı K’daai Maksin’den almıştır. Bu tanrı demir parçalarıyla çevrili demirden bir evde oturur. Ünlü bir ustadır; kahramanların kırılan veya kesilen kol ve bacaklarını o onarır. Öbür dünyanın ünlü Şamanlarının sırta erme törenlerine katıldığı da olur. Onların ruhlarına, demire olduğu gibi, su verir [Eliade, 1999: 512].

Bir başka geleneğe göre Yakutların atası Elliei ilk demirciydi. Bir başka mitsel demirci olan Çiki de savaşçıların eğitmenidir. Onlara akıllıca öğütler verirken aynı zamanda silahlarını kalıba dökerdi. Yakutlar demircilere Şamanların yaptığı gibi ruhların yardımıyla değil, doğal araçlarla iyileştirme gücünü atfederler. Dokuzuncu kuşaktan bir demirci emri altında bulunan doğaüstü güçlere sahiptir. Ruhlardan korkmaz bu nedenle şamanın giysisini süsleyen demir nesnelere örste dövmeyle cesaret eder.(çünkü demirin çıkardığı ses kötü ruhları uzaklaştırır.

Bütün Sibiryalı halklarında demirci epey yüksek bir toplumsal bir konuma sahiptir. Mesleği ticari bir iş olarak görülmez: Erginleyici sırlara sahipliği sezdirenen ve baba oğla aktarılan bir yetenek söz konusudur. Demirciler özel ruhlarca korunurlar. Şignan’da ve Pamir’in diğer bölgelerinde demircilik “Davut peygamberin armağanı” olarak görülür ve bu sayede demirci, mollalardan daha fazla saygı görür. Ancak demircinin hem fiziksel hem de tinsel olarak saf olması gerekir. Demirhane bir ibadet yeridir. Dualar ve toplantılar için özel bir yer olmadığına demirhanede toplanılır.

“Peygamber Davut” göksel bir tanrının ya da yerli bir uygarlaştırıcı kahramanın yerinin almıştır. Bu durum, Buryatların inanışlarında açıkça görülür [Eliade, 2003: 87].

Buryat inanışına göre, göksel demirci Boşintoj'un dokuz oğlu insanlara maden işlemeyi öğretmek için yeryüzüne inmiş, onların ilk öğrencileri de demirci ailelerinin ataları olmuştur [Eliade, 1999: 512].

Bir başka söylenceye bakılırsa, Boşintoj'la dokuz oğlunu insanlara maden işleme sanatının sırlarını açıklamak üzere yeryüzüne bizzat gönderen Ak Tengri'dir. Büyük demircinin oğulları dünyalı kızlarla evlenerek demircilerin ataları olmuşlardır. Bu ailelerin birinden gelmeyen hiç kimse demirci olamaz [Eliade, 1999: 513].

Buryatların, tıpkı panteonlarını "ak tanrılar" ve "kara tanrılar" diye bölmeleri gibi "kara demircileri" de vardır; Şamanları "ak" ve "kara" olmak üzere ayırır. Kötü ruhların koruması altındaki "kara demirciler"den halk çok korkar: insanların ruhlarını yiyebilirler. Törenleri sırasında yüzlerini isle boyarlar.

Buryat demircilerinin koruyucu tanrı ve ruhları insanları yalnızca işlerinde yardımcı olmakla kalmaz, onları kötü ruhlara karşı da korurlar. Demircilerin kendilerine özgü ayinleri vardır: Bir at kurban edilir, karnı açılır ve kalbi çıkarılır; bu özellikle bir şaman ayinidir. Atın ruhu göksel demirci Boşintoy'a ulaşacaktır. Dokuz delikanlı Boşintoy'un dokuz oğlunun yerine, bir adam da bizzat demircinin yerine geçer; bu adam cezbeyle düşüp uzunca bir monologa başlar ve in illo tempore oğullarını insanları uygarlaştırsınlar diye nasıl yeryüzüne gönderdiğini anlatır. Sonra diliyle ateşe dokunur; eski âdetlerde Boşintoy'u temsil eden kişi eline erimiş demiri almaktaydı [Eliade, 2003: 88].

Bazı Sibirya Şamanizmlerinde bu kez demirle benzer bir özdeşleştirmeye rastlanır. Bu durum bazı sonuçlar doğurur; demir demircinin koruyucusu olduğundan, demircinin büyüsel- tinsel gücünü artırır. Şamanlarla demircilerin kutsallıklarının "ateşe hakim olmalarıyla" kanıtlandığını gördük. Kuramsal terimlerle söylersek bu "hâkimiyetin" anlamı insanlık durumundan daha üstün bir durumun elde edilmesidir. Üstelik demirci kahramanların silahlarını da yapar. Söz konusu olan yalnızca silahların maddi olarak yapımları değil, onlara yüklenen sihirdir de; bunları sihirli araçlara dönüştüren şey demircinin gizemli zanaatıdır. Destanlarda demirciler

ile kahramanlar arasında ortaya çıkan ilişkiler de buradan kaynaklanır [Eliade, 2003: 90].

Büyük olaylar, büyük savaşlar ve büyük insanlar destanlara konu olduğu, efsanelerde yer aldığı gibi; büyük savaşlarda silah yapılarak kullanılan ve tanrısal bir kaynaktan çıkan demir de efsanelere girmiş, beş kutsal unsurdan biri olarak yer almıştır. Altay ve Sayan dağlarındaki bol demir madenlerini işleten Türkler, bu arada özellikle Göktürk'ler, Kırgız'lar demirden yaptıkları en mükemmel silahları, ince bir sanatla meydana getirdikleri eserleri ile ün salmıştır [Uraz, 1994: 168].

Türklerin kullandığı silahlar çoğunlukla demirden yapılmıştır. Bumin ve İstemi Kağanların kendi kabilelerinin sanatları demircilikti. Aşağı yukarı bütün Orta Asya'yı ellerinde tutan Avar İmparatorluğunun, silahlarını bunlar yapıyordu [Demirel, 1995: 81].

Mızraklarını güneşin ve yaylarını ayın beğendiği Türk kahramanlarının mızrak ve okları hep kendilerinin yaptığı sert demirdendir. Dağların tepesini uçuran Türk okları destanlarda yer almıştır. İran efsanelerinde, Türk hakanının, oturduğu dağlar; içerisi Ejderhalarla dolu olan demir dağlar, diye anlatılmaktadır. Şehnamede; İran kahramanı Zal, oğlu Rüstem'e Türkleri anlatırken; elleri, kolları, bacakları; bütün vücutları ve elbiseleri demirden olan bir millet diye tanıttığı, yazılmaktadır [Uraz, 1994: 169].

Divanü Lûgat-it Türk'ün birinci cildinde "kök temür keru turmas" (gök demir boş durmaz) yani dokunduğu şeyi yaralar denilmektedir. Bu savın başka bir anlamı daha vardır; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı and içtiklerinde, yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar ve "Bu kök kirsün, kızıl çıksun"(Bu gök girsin kızıl çıksın) derler. Bunun anlamı "sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın, demir senden öcünü alsın" demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar [Kaşgarlı Mahmut, 1998: 362].

Demir epeyce ileri ve karmaşık bir kültür tarihine sahip olan halklarda bile

olağanüstü bir büyüsel- dinsel öneme sahiptir. Plinius, demirin noxia medicamenta (zararlı ilaçlar) ve adversus nocturnas limphationes'e (gece buhranlarına) karşı etkili olduğunu yazıyordu. Benzer inançlar Türkiye'de, İran'da, Hindistan'da, Dayaklarda ve diğer milletlerde de vardır. Özellikle bıçaklar demonları uzaklaştırır. Metal çağları arasında tarih olarak en sonuncusu olmanın ayrıcalığıyla üstün gelen demir çağının büyük ölçüde kaybolmuş mitolojisi; âdetlerde, tabularda ve çoğunlukla hiç sorgulanmayan boş inançlarda hâlâ yaşamaktadır [Eliade, 2003: 29].

Kadınlar arasında sihri iptal etmek için kurşun dökme uygulaması yapılır. Bu da, demir âyininin kalmadır [Gökalp, 1976: 41].

Türkiye Türklerinde göbeğin kesildiği bıçak muhafaza edilir. Bazı yörelerde, çocuk evlenince gerdek gecesini bu bıçak yastığının altına konur. Sonra da gelinin çehiz sandığına konur [Kalafat, 2000: 95]. Erkek ise damat olacağı zaman kendisine verilir [Kalafat, 2000: 33].

Türkmeneli'nde çocuğun giysisi dikilirken, dikişin üzerine erkek gelse hamile kadının oğlu olacağına, kız gelse kızı olacağına inanılır. Ayrıca henüz dünyaya gelmemiş çocuğa çamaşır hazırlanırken makas yere düşse ve ağzı açılırsa, kız çocuğu; makasın ağzı açılmazsa, erkek çocuğu olacağına inanılır [Kalafat, 2000: 41]. Bir başka uygulama da şöyledir; komşulardan birisi kendi evinde iki minder hazırlar, bu minderlerden birinin altına bıçak diğerinin altına makas bırakır. Alanlardan habersiz olan hamile kadın çağrılır ve oturması teklif edilir. Bıçak bulunan mindere oturan kadının erkek, makas bulunan mindere oturanın da kız çocuğu olacağına inanılır. Bu inançlar daha ziyade Kuzeydoğu Anadolu ve Azerbaycan Türk inançlarını hatırlatmaktadır [Kalafat, 2000: 39].

Türkmenistan'da çocuklara küçük yaşta altın ve gümüşün takılması halinde çocuğun büyüyünce sağlıklı olacağına inanılır [Kalafat, 2000: 46].

Karaçay- Malkarlılar demirin ölümden koruduğuna inanırlar. Bir kimsenin ölüm haberi duyulduğunda, anneler çocuklarına kama, makas, at nalı gibi demirden

yapılmış eşyayı dişleri ile ısırtmaya dikkat ederler. Bu hareketin çocukları ölümden koruyacağına inanılır [Tavkul,1990: 313].

Valadova Yörük Türkleri'nde gelin cebinden çıkardığı metal parçalarını üç defa sallayarak evinin damına doğru fırlatır. Gelin, metal parçalarını eski ocağının damına atmakla, o ocağın iyisini hoşnut etmeyi amaçlamış olabilir [Kalafat, 1996: 161].

Gagauz Türkleri'nde gelin baba evinden çıkarken eşiğin önüne maşa konur. Maşa ile ilgili inançlar Ortadoğu Türkmenleri, Azerbaycan ve Anadolu Türkleri'nde de çok yaygındır. Maşa, Ateş/Od ve Demir kültü ile alakalı Türk halk inanışlarından biridir [Kalafat, 2002: 266].

Gevrekli-Seydişehir düğünlerinde oğlan evi kız evinden bir çivi alır ve bu çiviye oğlan evine çakar. Böylece gelinin yeni evine bağlanacağına inanılır. Anadolu'da diş ağrısının giderilmesi için Ashab-ı Keyf mağaralarına çivi çakıldığını biliyoruz. Güney Türkistan-Belh'deki yatır bayraklarına dilek dilenerek çivi çakıldığı da tespit edilmiştir. Kalafat, 2000: 220].

Anadolu'da kış aylarında ilkyaza geçiş döneminde gökler gürlemeye, şimşekler çakmaya, yıldırımlar düşmeye başlar. İlk gök gürültüsü duyulduğunda demiri ısırmak inancı vardır. Gürültüyü ilk duyanların elinde bıçak, kazma, balta, orak, çekiç gibi demirden yapılmış ne varsa ısırması uğurlu sayılır [Eyüpoğlu, 1998: 96]. Demir ısırmanın altında yatan diğer faktör ise korkuyu önlemektir.

Doğumdan sonraki kırk gün, kadın ve bebek için tehlikelidir, al basabilir. Yörüklerde kırk çıkıncaya kadar "al karası denen bu afete karşı yastığın altında bıçak veya demir parçası" bulundurulur [Eröz, 1991: 59]. Böylece al/ kırk basmasına karşı anne ve bebek güvence altına alınmış olur.

Demir ister gökten düşmüş olsun isterse toprağın bağrından sökülüp alınmış olsun, her durumda kutsal güçlerle yüklüdür. Metale hürmet en yüksek kültürlerin

halklarında bile korunmuştur [Eliade, 2003:28].

Eski Türkler ve Moğollar'da, günümüzde Sibiry'a da ve Altaylar'da ateşe karşı yapılması yasak işlerden biri de ateşe bıçak tutmaktır. Bu uygulama ateşin ölümüne sebep olacağı için uğursuzluk getirir [Ocak, 2002: 250].

Bize göre demirin kutsal sayılmasının altında yatan faktör "ateş"tir. Nitekim demir ateş ve gök piktogramlarından oluşuyordu. Yani gökten gelmeydi. Ancak ateş de insanlar için gökyüzünden indirilmişti. Aralarında tabii bir ilişki vardır. Demir, ateş sayesinde alaşıma girer ve demirci de bu alaşıma şekil verir. Gökten inmiş olan ateş ve demiri birlikte kullanan ve demire şekil veren demirci de bu sayede kutsallık kazanır. Demirciler zamanla toplumun önderi, lideri haline gelir ve toplumu zor durumlardan kurtarır. Ergenekon destanı'nda gördüğümüz gibi demir dağı eriterek çıkış yolunu açan ve Türkleri tutsaklıktan kurtaran demircidir.

2. 4. 5. Atasözleri ve Deyimler

Ateşle ilgili Olanlar

Ateş düştüğü yeri yakar.

Ateş elini yakar, kadın ömrünü

Ateş ile barut bir arada durmaz

Ateş ile sel dilsiz düşmandır, haber vermeden gelir.

Ateş ile su hatıra bakmaz

Ateş olmayan yerden duman tütméz.

Ateş olsa cirmi kadar yer alır (yakar)

Ateşten eşedir intizar [Gözler ve Gözler, 1982: 180].

Ateş hem nardır, hem nurdur.

Ateşin dostluğu olmaz.

Ateşin üzerine ateşle gidilmez.

Ateşle su hatıra bakmaz.

Ateş olmayınca kazan kaynamaz.

Ateş, yanmış oduna konar.

Ateş yerinde ot çabuk biter [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, 1996: 49].

Ateş ateşi söndürmez.

Ateş ateşi yakmaz.

Ateş yandığı yerde söner [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler II, 1996: 25].

Ateş kış gününün meyvasıdır

Pireye kızıp kürkünü ateşe vermiş [Acaroğlu, 1993:123].

Ateşe su dökenin ocağı söner

Ateş düşünce göz yummak olmaz

Ateşi külde saklarlar

Ateşin dostluğu olmaz

Ateşle su bir arada olmaz

Ateş üstünden atlanmaz

Ateşe tükürülmez

Ateş avuçlanmaz

Ateş diye dirildik, başucunda kırıldık.

Ateşe körük vermek.

Ateşe küre ile girmek.

Ateşi köze düşmek.

Ateşini aldirmek.

Ateşler karnına dolmak

Ateş olsa bizi yakmaz., su olsa bizi götürmez.

Ateş ütügü.(çok üşüyen, ateşin başından ayrılmayan) [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, 1996: 238].

Ateş yok, ıldırık yok.(soğuk ve karanlık yer) [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler II, 1996: 103].

Ateş almak

Ateş almaya mı geldin

Ateş bacayı sarmak.

Ateş basmak.

Ateşe atmak(kendini)

Ateşe vermek.

Ateşe düşmek.

Ateşine(nârına) yanmak.

Ateşle oynamak

Ateş pahasına(pahası)

Ateş püskürmek.

Ateşten gömlek [Yörük ve Yörük, 1997: 20].

Ateş üstünde oturmak.

Aleve ataşa gelesin

Ateşe körükle gitmek.

Evine ateş düşmek

Ateş demekle ağız yanmaz

Ateş ateşle söndürülmez

Ateş demekle ağız yanmaz

Ateşin oğlu kül olur

Ateşten korkan tütünden sakınır.

Ateş etmeden, tütün çıkmaz.

Ateş dumansız olmaz

Ocakla ilgili Olanlar

Ocağın yakışığı odun, evin yakışığı kadın [Gözler ve Gözler, 1982: 440].

Ocak içinden tutuşur.

Ocaktan kız almalı.

Ocak külünü bekler, bülbül dalını bekler.

Ocaktır aşı pişiren, karıdır kocayı şişiren.

Oğlan ocaktan, ayran bucaktan [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, 1996: 174].

Oddur yemeği(kordur ocağı) pişiren, erdir avradı şişiren [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler II, 1996: 74].

İçki, ocak söndürür [Acaroğlu, 1993:122].

Ocağı kör kalmak

Ocağı küllü

Ocağına kara çalı çekmek

Ocağına kara su bağlamak

Ocağına su dökmek.

Ocağında ağaç çıkmak.

Ocağında kül görmüş.

Ocak kaynar duman çıkar, et mi kaynar dert mi kaynar?

Ocaklar bucak oldu, bucaklar ocak.

Ocaktan su çıkmak.

Odu ocağı kör olmak

Odu ocağı sönmek.

Ocağına düşmek [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, 1996: 366-367].

Ocağa girdi kül oldu, değirmene girdi un oldu.

Ocağa yakın olan ısınır.

Ocağına ısırğan bitmek.

Ocağına su salmak [Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler II, 1996: 157].

Ocak başına attırmak.

Ocağı batmak.

Ocağı sönmek.

Ocağı tütmek.

Ocağına incir dikmek [Yörük ve Yörük, 1997:156].

Ocağı kör kalmak

Ocağı sönmek.

Ocak sahibi olmak

Ocağına düşmek

Ocağına incir dikmek.

Ocağını söndürmek.

Od yok, ocak yok.

Odsuz ocaksız.

Ot sub kılmak (ateş ile su etmek)

Oduna ocağına su dökülmek

Ocaklarına kara çalılar çekilmek

Ocağına baykuş tünemek

Ocak sahibi olmak

Ocak tüttürmek

Ocağına işemek

Ocağı yanmak

Ocağı başına yıkılmak

Ot-ocak Şenletmek

Ocağı bozulmak

Ocağı batmak

Ocağı yıkılmak

Ocağı bozulmak

Ocağı yıkılmak

SONUÇ

Çalışmamızda genel olarak ateş ve ocak kültürleri üzerinde durulmuş ve bu kültürlerin günümüzde de varlığını sürdürüp sürdürmediği, çeşitli inanç ve İnanışlar incelenerek, ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde inanç, inanış, din ve kült kavramları açıklanarak bu kavramların Türkler açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulmuştur.

Din kavramı çeşitli kaynaklarda, Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren bir kurum olarak ifade edilmektedir. İnanç ise, bir düşüncenin veya varlığın gerçek olduğuna inanıp kabul etmektir. İnanç kavramı kabul edilen sistem içinde pek çok uygulamanın yapılmasını gerektirir. İnanış kavramının inançtan farkı ise, geleneğe dayalı olması ve mevcut dinle ilgisinin olmamasıdır.

Eski Türklerde Gök Tanrı için yapılan ibadetlerde ateş yakılır, üzerine süt, kırmızı vb. saçlar saçarlardı. Bu, Gök Tanrı dini sisteminin gerekli kıldığı bir uygulamaydı. Eski Türkler inançları gereği bu uygulamayı yerine getirmişlerdir. Günümüzde ise ateşe farklı sebeplerden dolayı saç saçılmaktadır. Günümüzde, nazarı önlemek için üzerlik otu ateşe atılarak yakılır. Böylece kötülüklerden korunulacağına inanılmaktadır.

Eski Türklerin dinî inançlarına genel olarak baktığımızda inançların merkezinde tanrı inancının olduğunu görürüz. Türkler bu tanrıya “Gök Tanrı” adını vermişlerdir. Ancak Türkler bu Gök Tanrı inancının yanı sıra yer, su, gök, dağ ve ateş gibi tabiat unsurlarını ilâhlaştırmadan kutsal kabul ederek kült haline getirmişlerdir. Eski Türklerde tabiat unsurlarının her birinin bir ruh taşıdığına inanılırdı. Bunlara saygı duyulup, kutsiyet atfedilirdi. İnsanlar, dileklerini, isteklerini, bu ruhlar aracılığıyla, Gök Tanrıya ulaştırmaya çalışırlardı. Bunun için çeşitli ayinler, törenler düzenlerlerdi. Eski Türkler bir savaşa çıkmadan önce veya yeni yıla girerken kutsal sayılan yüce, büyük bir dağa çıkarak ateş yakmışlar ve

yaptıkları dualardan sonra yanlarında getirdikleri yiyeceklerden ateşe atarak, saçılar sunmuşlardır. Böylece isteklerin kabul edileceğine inanılırdı. Ateş ise, sunulan saçılan Gök Tanrı'ya ulaştıran bir vasıta görevini görmüştür.

Çalışmamızın ikinci bölümünü, Türk kültüründe bulunan ateş ve ocakla ilgili inanışlar oluşturmaktadır. Türkler günlük hayatlarında, kaynağını bilmeden, ateş ve ocakla ilgili pek çok uygulamalar yapmaktadır.

Türklerde aile toplumun temel çekirdeğini oluşturmaktadır. Ateş ve ocak yuvanın ve hayatın sürekliliğinin simgesidir. Ata ruhlarına duyulan saygıdan dolayı da “baba ocağı”, “ata ocağı” deyimi ile kutsallaştırman bu sosyal kurum varlığını soyun devamı ile sağlıyordu. Erkek çocuk, “ocağı tüttüreceği” inancı ile önem arz etmektedir. Eski Türklerde küçük oğullar için “od tegin” yani ateş- ocak prensi unvanı kullanılırdı. Baba ocağının sahibi küçük oğul idi.

Türklerde evlenme, “ocak kurma”, “ateş yakma” olarak ifade edilir. Ocak, evin ve ailenin sembolüdür. Günümüzde evlenen genç kızların ellerine kına yakılmaktadır. Bunun sebebi ise gelinin, yeni evinde ocağı yakacak kişi olarak görülmesidir. Kına yakma töreninde kına tepsisinin üzerine mum veya kibritlerin yakılması da anlamlıdır.

Kına yakma işleminde, gelinin başına kırmızı örtü örtülür. Kırmızı örtünün anlamı renginde gizlidir. Kırmızı; gücün, bağımsızlığın, sevincin, bayramın ve koruyuculuğun sembolüdür. Ateş de kırmızıdır. Bu açıdan baktığımızda, kırmızı örtü, yeni kurulacak ocağın işaretidir.

Gelin yeni evine geldiği ilk gün bazı uygulamalar yapılır. Türkistan'da gelin oğlan evinin önüne getirilince bir kabın içinde yakılan közler ikiye bölünür, gelin bunun arasından geçer. Bunun yanı sıra Türklerde yeni gelin eve getirildiği ilk gün ocağın karşısına götürülerek ateş yaktırılır veya ateşe yağ, süt atma gibi çeşitli saçılar sunulur.

Türklerde ölümle ilgili inanış ve uygulamalardan bazılarında ateş ve ocak kültürünün etkili olduğu görülmüştür. Ateşin yakıcı ve öldürücü gücünden korunmak için ona saygı gösterilmeli ve iyi davranılmalıdır. Ateşe kızgın su dökülmez, ayakla basılmaz ve akşam vakti ateş verilmez. Ateşe karşı yapılan bu saygısızlığın sonunda ocağın dağılacağına inanılır.

Türklerde ölen kimsenin bulunduğu, evde ve mezarlıkta ateş yakılır. Bunun değişik sebepleri vardır. Mezar üzerinde ateş yakılarak mevtanın, köpek, çakal gibi vahşi hayvanlar tarafından çıkarılması önlenmiş olur. Bunun yanı sıra mezar üzerindeki kötü ruhların da gitmesi sağlanır.

Türk topluluklarının genelinde bahar bayramı olarak kutlanan Nevruz bayramında tonkal/ tongal adı verilen ateş yakılarak üzerinden atlanır. Bu esnada günahların ve kötülüklerin ateşte yanması dolenir. Böylece insanlar yeni yıla her türlü kötülükten ve uğusuzluktan arınarak girdiklerine inanırlar. Nevruz bayramının yanı sıra Hıdrellez bayramında da benzer şekilde ateş yakılarak üzerinden atlanır. Her iki bayramda, ateş ve ocakla ilgili başka uygulamalar da yer alır.

Ocak, Türklerde bereketi, ekonomiyi ve uğuru temsil eden bir unsur olarak görülmüş, ona korkuyla karışık saygı duyulmuştur. Ocağın kutsallığı ateşten kaynaklanır.

Türklerde dinî, siyasî, askerî ve sosyal bazı kurum ve teşkilâtlarda ocak adı kullanılır. Alevî Ocağı, Bektaşî Ocağı, Türk Ocağı, Ülkü Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Asker Ocağı, Sağlık Ocağı... gibi.

Halk hekimliğinde ocaklar, bazı hastalıkları tedavi ettiğine inanılan kişilere, ailelere denilir. Eski Türklerde kamların yaptığı işlevi günümüzde ocaklar devam ettirmektedir. Ocak denilen kurumlarda kurşun dökme, tütsü yapma, alazlama, dağlama gibi ateşle ilgili bazı uygulamalar yapılır. İnsanlar hastalıklarının niteliğine göre bu ocaklara başvururlar. Ocak geleneği eski inançlardan günümüze kadar Türklerin hayatında yer almıştır.

Türklerde, bazı türbe ve yatırların da insanların istek ve dileklerini gerçekleştirdiğinde, hastalıkları gidererek şifa dağıttığına inanılır. İnsanlar sıkıntıya düştüklerinde ve çaresiz kaldıklarında bu türbe ve yatırlara başvururlar. Kutsal sayılan bu yerlerde ateş, mum yakılmakta; tütsü ile buhur yapılmaktadır.

Halka veterinerliğinde de bazı salgın hastalıklara yakalanan hayvanları tedavi etmek için onlara alazlama ve ateşten atlama uygulamaları yaptırılır. Hayvancılıkla meşgul olan Türk topluluklarında göç veya yayla zamanı hayvanlar ateşin üzerinden atlatılır. Böylece hayvanların hastalıklardan arınacağına inanılır. Nazar değen hayvanlara tütsü yapılır.

Meteoroloji ile ilgili hava olaylarında da ateş ve ocakla ilgili uygulamaların olduğu görülür. Yağmur yağdırmak için yılan yakılır. Böylece yağmurun yağmasına engel olan kötü güçler uzaklaştırılır. Yağmuru durdurmak için de dışarıya tandır veya sacayağı konur. Ateşin suyun zıddı olması ve ateşin yakıp kurutucu özelliği kendisine geçirdiği kabul edilen sacayağının, tandırın dışarı atılmasıyla yağmurun durdurulacağına inanılır. Ateşle yapılan bu uygulamalar büyüünün temas ve taklit alanına girmektedir.

Ateş ve ocakla ilgili inanışlar oyunlara da yansımıştır. Sinsini, çayda çıra, gavur oyunu, süpürge oyunu gibi oyunlarda, ateş her ne kadar eğlence ve çevreyi aydınlatmak için yakılsa da, kaynağında, ateş unsurunun eskiden kutsal sayılması yatar.

Eski Türklerde ateş, gelecekte haber veren bir fal aracı olarak da kullanılırdı. Ocakta yanmakta olan közün, korun dumanına, rengine, kıvılcıklarına bakılarak yorumlar yapılırdı. Bunun yanı sıra kürek kemiği ateş üzerine tutulur, kemik üzerinde beliren çizgilerden de gelecek hakkında yorumlarda bulunulurdu. Bu uygulamalar günümüzde de sürmektedir.

Türk kültüründe renklerin de önemli bir yeri olduğu görülür. Türkler içinde buldukları durumu ifade edebilmek için renklere farklı anlamlar yüklemişlerdir.

Al-Kızıl-Kırmızı, Türklerin inancına göre kan, güneş ve ateşin rengidir. İnsanoğlu için vazgeçilmez olan bu unsurlara bağlı olarak bu renkler de kutsal sayılmıştır. Eski Türk inançlarında yer alan koruyucu iyeye, ruha “Al ruhu”, “Al ateşi” adı verilmesi de bundan kaynaklanmaktadır. Al, kızıl ve kırmızı, eski Türklerden bu yana Türk kültüründe manevî ve millî bir renk olarak algılanmıştır.

Eski Türkler demircilik sanatında çok ileri gitmişlerdir. Altay ve Sayan dağlarındaki bol demir madenlerini işleten Türkler, özellikle Göktürkler ve Kırgızlar, demirden yaptıkları silahları ve ince bir sanatla meydana getirdikleri eserleri tanınmışlardır. Demiri işlemeyi bilen bir milletin demirle ilgili inanışlarının olması da kaçınılmazdır. Eski Türklerde demirin de, ateş gibi gökten geldiğine ve bunların arasında bir ilişki olduğuna inanılırdı. Demir ateş sayesinde alaşıma girer ve şekil alır. Demire ateş sayesinde şekil veren demirci de, bu sayede kutsallık kazanır. Demirin kutsallığı ateşten kaynaklanmaktadır. Ergenekon destanı’nda demir dağı eriterek Türkleri tutsak kaldıkları yerden kurtaran ve çıkış yolunu gösteren bir demircidir. Eski Türklerde uğursuzluk olur inancıyla bıçağın ateşe tutulması yasaklanmıştır. Günümüzde ise al/ kırk basmasına karşı anne ve bebeği korumak amacıyla onların yastığının altına bıçak veya demir parçası bulundurulur.

Ateş ve ocakla ilgili inanışlar Türklerin sözlü kültür ürünlerimize de yansımıştır. Bu inanışlarla ilgili çok sayıda atasözü ve deyim vardır. “Ateş düştüğü yeri yakar”, “Ateşle oynamak”, “Ocak söndürmek”, “Ocağına incir ağacı dikmek” gibi.

Türkler tarihleri boyunca Gök Tanrı dininin yanı sıra, Manihizm, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık, İslâmiyet gibi çeşitli dinlere girmişler ve girdikleri her dine eski dinlerinden kalma bazı unsurları sokmuşlardır. Eski dinlerinden kalma bu unsurları yeni dinin içerisinde eriterek yaşatmışlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, eski Türk inançlarında, kötülükleri ve pislikleri temizleyen, anıdın ateş ile soyun devamını sağlayan ocak kültürünün etkinliği günümüzde de devam etmektedir. Bu kültürler gerek Türkiye’de gerekse Türk dünyasında koruyucu ve kutsal kabul edilip saygı görmüştür.

KAYNAKLAR

Kitaplar

AKBIYIK, Abuzer, Sabri KÜRKCÜOĞLU, Folklor (Halkbilim) ve Şanlıurfa, 1.Baskı.: Şurhoy Yayınları, Şanlıurfa-1990.

ARAT, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig I-Metin, 2.Baskı, TDK Yayınları: 458, Ankara- 1979.

ARAZ, Rıfat, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara-1995.

ARTUN, Erman, Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yayınları, Tekirdağ-1998.

ARTUN, Erman, Adana Halk Kültürü Araştırmaları 1, Adana Büyükşehir Belediyesi Atın Koza Yayınları, Adana- Ekim 2000.

BORATAV, Pertev Naili, 100 Soruda Türk Folkloru, 5.Baskı.: Gerçek Yayınevi, İstanbul-1999.

BOZKURT, Fuat, Aleviliğin Toplumsal Boyutları, 2. Baskı.: Tekin Yayınevi, Ankara-1990.

Challaye, Felicien, Dinler Tarihi, Çev., Samim Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul-1998.

ÇAY, Abdulhalûk, Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri-I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1990.

ÇAY, Abdulhalûk, Hıdırellez “Kültür Bahar Bayramı”, 2.Baskı.: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1997.

ÇAY, Abdulhalûk, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, 5.Baskı.: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1993.

ÇAY, Abdulhalûk, Anadolu’da Türk Damgası Koç Heykel- Mezar Taşları ve Türklerde Koç- Koyun Meselesi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1983.

ÇEÇEN, Anıl, Türk Devletleri, I.Baskı.: İnkılap Kitabevi, İstanbul-1986.

ÇORUHLU, Yaşar, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, 1.Baskı.: Kabalcı Yayınevi:169, İstanbul-Haziran 2002.

ÇIKMAN, Zeki, Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1977.

DEMİRBAŞ, H.Vedat, Nevruz, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-1998.

DEMİREL, Hamide, Türk Destanlarında Güzellik, Destan, Masal ve Din Unsurları İle Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, Köktürkler (Kut, Küç, Ülüg), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-Ekim 2000.

DÜZGÜN, Dilaver, Erzurum Köy Seyirlik Oyunları, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2294, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 284, Halk Müziği ve Oyunları Dizisi: 2, Ankara-1999.

ELÇİN, Şükrü, Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu), 2.Baskı.: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1977.

ELIADE, Mircea, Şamanizm, Çev., İsmet Birkan, İmge Kitabevi, İstanbul-Kasım 1999.

ELIADE, Mircea, Demirciler ve Simyacılar, çev., Mehmet Emin ÖZCAN, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-2003.

ERDEM, Mustafa, Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara-2000.

ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:169, Ankara-1997.

ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri, 22.Baskı.: Boğaziçi Yayınları, İstanbul-Ekim 1998.

EROĞLU, Türker, Halk Oyunları El Kitabı, Mars Basım Hizmetleri, İstanbul-1999.

EROĞLU, Türker, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Halk Oyunları ve Halayların İncelenmesi, Kılıçaslan Matbaası Limited Şirketi, Ankara-1995.

ERÖZ, Mehmet, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1991.

ERÖZ, Mehmet, Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1992.

ESİN, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, 1.Baskı.: Kabalcı Yayınevi, İstanbul-Kasım 2001.

EYÜPOĞLU, İsmet Zeki, Anadolu İnançları “Anadolu Üçlemesi-1”, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul-Mayıs 1998.

GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp, Türk Halk Oyunları Kataloğu, III. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Halk Müziği ve Oyunları Dizisi, Ankara-1999.

GENÇ, Reşat, Türk İnanışları İle Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, sayı:118, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, sayı:19, Ankara-1997.

GÖKALP, Ziya, Türk Töresi, 1.Baskı.: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1976.

GÖKALP, Ziya, Türk Uygarlığı Tarihi, Haz., Yusuf Çotuksözen, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1991.

GÖKBEL, Ahmet, Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara-1998.

GÖKYAY, Orhan Şaik, Dede Korkut Hikâyeleri, 1.Baskı.: Kültür Bakanlığı Halk Yayınları: 1, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul-1976.

GÜNDÜZ, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara-1998.

GÜNGÖR, Harun, Mustafa ARGUNŞAH, Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1991.

GÜNGÖR, Harun, Ünver GÜNAY, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ocak Yayınları, İstanbul-1997.

GÜNGÖR, Harun, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kıvılcım Yayınları, Kayseri-1998.

İNAN, Abdulkadir, Eski Türk Dini Tarihi, 1.Baskı.: Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1976.

İNAN, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler, I.Cilt, 3. Baskı.: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara-1998a.

İNAN, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler II.Cilt, 2.Baskı.: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara-1998b.

İNAN, Abdulkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, 4.Baskı.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, 2.Baskı.: Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1983.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara-1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1980.

KALAFAT, Yaşar, Kuzey Afganistan Türkleri(Özbekler-Türkmenler-Hazaralar-Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1994.

KALAFAT, Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1990.

KALAFAT, Yaşar, Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1998.

KALAFAT, Yaşar, Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara-1999.

KALAFAT, Yaşar, Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları-Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara-2000.

KALAFAT, Yaşar, Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları-I (Sosyal Antropoloji Araştırmaları), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2002.

Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgat'it Türk, Cilt: I, Çev., Besim Atalay, 4.Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, Ankara-1998.

Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgat'it Türk, Cilt: 3, Çev., Besim Atalay, Ankara-1999.

KAYABALI, İsmail, Cemender ARSLANOĞLU, Beş Nehir Boyunun Türklüğü, Ankara-1991.

KENANOĞLU, Ali, İsmail ONARLI, Hubyar Sultan Ocağı ve Beydilli Sıraç Türkmenleri, Hubyar Sultan Kültür ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul-Nisan 2003.

KOCA, Salim, Türk Kültürünün Temelleri II, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Giresun Fen Edebiyat Fakültesi, Trabzon-2000.

LİGETİ, L., Bilinmeyen İç Asya, Çev., Sadrettin KARATAY, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-1998.

MURATOĞLU, Malik, Yaşar KALAFAT, Cevdet TÜRKEROĞLU, Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Türk Dünyası

Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1996.

OCAK, Ahmet Yaşar, İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü,
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1985.

OCAK, Ahmet Yaşar, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri,
3.Baskı.: İletişim Yayınları, İstanbul-2002.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, Kültür Bakanlığı
Yayınları:638, Kültür Eserleri Dizisi: 46, Ankara-2000a.

ÖGEL, Bahaeddin, Kültür Tarihine Giriş VII, Kültür Bakanlığı Yayınları:638,
Kültür Eserleri Dizisi: 46, Ankara-2000b.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisinin Gelişme Çağları, 2.Baskı.: Kömen
Yayınları, Ankara, 1979.

ÖGEL, Bahaeddin,; Türk Mitolojisi, Cilt: I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti
Enstitüsü Yayınları No:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara- Ağustos
1971.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul-
2001.

ÖNAL, Mücahit, Günür KARAAĞAÇ, Sait KÜÇÜK, Kağızman'a İsmarladım
Nar Gele", Muğla-2000.

ÖNDER, Ali Tayyar, Türkiye'nin Etnik Yapısı- Halkımızın Kökenleri ve
Gerçekler, 4.Baskı.: Pozitif Yayınları, İstanbul- Ocak 2002.

ÖRNEK, Sedat Veyis, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl
İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, 2.Baskı.: Ankara

Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara-1981.

ÖRNEK, Sedat Veyis, Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1995.

ÖZKAN, Ali Rafet, Dinlerde Kurban Kültü, Akçağ Yayınları, Ankara-2003.

ÖZTÜRK, Ali, Çağlar İçinde Türk Destanları, Alioğlu Yayınevi, İstanbul-2000.

RADLOFF, Wilhelm, Sibirya'dan II, Çev., Ahmet TEMİR, Maarif Basımevi, İstanbul-1956.

RAHMAN, Abdulkerim, Uygur Folkloru, Çev., Soner Yalçın, Erkin Emet, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1855, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları/250, Türk Dünyası Dizisi:03, Ankara-1996.

RİŞVANOĞLU, Mahmut, Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, 4.Baskı.: Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1992.

ROUX, Jean Paul, Altay Türklerinde Ölüm, Çev., Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul-Kasım 1999.

ROUX, Jean Paul, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çev., Lale ARSLAN, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul- Şubat 2001.

ROUX, Jean Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev., Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınevi, İstanbul-1994.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, Din Femonolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri), Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta-2002.

SENCER, Muzaffer, Dinin Türk Toplumuna Etkileri (Tarihsel Bir Yaklaşım),

3.Baskı.: Sarmal Yayınevi, İstanbul, Eylül 1999.

ŞÖZENGİL, Tarık Mümtaz, Tarih Boyunca Alevilik, 2.Baskı.: Çözüm Yayıncılık, İstanbul-Ağustos 1992.

ŞAHHÜSEYİNOĞLU, Nedim, Anadolu Halk Kültüründe İnanç Motifleri, Ayıldız Yayınları, Ankara-Mart, 2000.

ŞENER, Cemal, Şamanizm Türklerin İslâmiyet'ten Önceki Dini, 12. Baskı.: Etik Yayınları, İstanbul-Şubat, 2001.

TANYU, Hikmet, Türklerin Dini Tarihçesi, 2.Baskı.: Burak Yayınları, İstanbul-1998.

TURAN, Ahmet, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu-II, Milli Folklor Yayınları, Ankara-1992.

TÜMER, Günay, Abdurrahman KÜÇÜK, Dinler Tarihi, 3.Baskı.: Ocak Yayınları, Ankara-1997.

URAZ, Metin, Türk Mitolojisi, 2.Baskı.: Düşünen Adam Yayınları, İstanbul- Şubat 1994.

YALMAN (YALGIN), Ali Rıza, Cenupta Türkmen Oymakları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1993.

YILDIRIM, Dursun, Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara-1998.

YILDIZ, Naciye, Manas Destanı(W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları:623, Ankara-1995.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, 2.Baskı.: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2002.

Makaleler

ABDULLA, Gülten, “Romen ve Türk Halklarında İlk Yaz Şenlikleri”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri), Kültür Bakanlığı Yayınları:1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

ACIPAYAMLI, Orhan, “Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları”, I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 21, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara-1976.

AHUNDLU, Yavuz, “Azerbaycan'ın Ordubad Bölgesinde Nevruz Şölenleri ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri), Kültür Bakanlığı Yayınları:1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

AKALIN, Halûk Şükrü, “Üzerlik”, II. Uluslararası Karacaoğlan- Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Adana-1993.

AKÇORA, Erginöz, Kazakistan'da Nevruz Bayramı, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

ALİYEVA, Tamilla, “Novruz ve Halk Dramları”, Türk Dünyasında Nevruz, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür

Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

ALTINKAYNAK, Erdoğan, Avşar Ağıtlarında “Ocak” ve “Ocak”ın “Çocuklar”la İlişkisi, III.Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni(Sempozyumu)-Bildiriler, Adana-1999.

ALTINMAKAS, Lâyük, “Kazak Türkleri’nin Gelenekleri ve İslâmiyet’in Etkisi”, Türk Kültürü Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yıl:XXII, Sayı:250, Şubat 1984.

AMANOĞLU, Ebulfez Kulu, “Nevruz Öncesi Hıdır Nebi Bayramı”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

ARNAUT, Tudora, “Gagauzlar’da İlk yaz Bayramı”, Düzen., H.Vedat DEMİRBAŞ, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara-1998.

ARSLANHAN, Halil İbrahim, “Yamanlı Köyü’nde Halk Kültürü”, Motif, Yıl: 7, İstanbul-Nisan-Mayıs-Haziran 2001.

ARTUN, Erman, “Türk Dünyasında Nevruz”, Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu (25-27 Eki 2000, Marmaris- Muğla), Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla-2001.

ARTUN, Erman, “Tekirdağ Köy Seyirlik Oyunları”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III.Cilt (Halk Müziği, Oyun, Tiyatro Eğlence), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 85, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 22, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1987.

ARTUN, Erman, “Çukurova Yörüklerinin Gelenek ve Görenekleri”, I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (YÖRÜKLER) Sempozyumu

Bildirileri, 25-26 Nisan 1994- Antalya, T.C. Kùltür Bakanlığı:1821, Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Mùdùrlùđù Yayınları: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996.

ARTUN, Erman, “Tekirdağ Ritùelleri ve Balkanlardaki Varyantları”, IV. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III. Cilt (Halk Müziği, Oyun, Tiyatro Eđence), Kùltür Bakanlığı Halk Kùltürlerini araştırma ve Geliştirme Genel Mùdùrlùđù Yayınları: 166, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 36, Ankara-1992.

AŞITEPE, Cafer, “Hafik’in Hacıali Köyü’nde Düğün Âdetleri”, Sivas Folkloru, Temmuz 1974.

ATAMAN, Sadi Yaver, “Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kültü İle İlgili Oyunlar”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III.cilt (Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eđence), Kùltür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 85, Seminer Kongre Bildiriler Dizisi: 22, Ankara-1987.

AYDIN, Mehmet, “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt (Gelenek, Görenek ve İnançlar), Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1992.

BAHARLI, Orazpolat Ekayev, “Yeni Yılım-Bağsız Türkmen İlim”, Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara- 2000.

BALIKÇI, Gülseren, “Artvin’in Bazı Yörelerinde Doğumla İlgili Âdet ve Uygulamalar”, Türk Halk Kùltüründen Derlemeler-1998, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2001.

BAYAR, Muharrem, “Arşiv Vesikalarına Göre: Bolvadin ve Civarında İşkân

Edilmiş Türk Aşiretlerinden Karabağlı Aşireti'nin İskânı", I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı: 1821, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara-1996.

BİRDOĞAN, Nejat, "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, I.Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1992.

BİRDOĞAN, Nejat, "Anadolu Aleviliğinde Çevre Sevgisi", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 6, Ankara, Yaz-1998.

BUDEGEÇİ, Tamara, "Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında", Türk Kültürü Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 390, Mayıs-1995.

CİNGÖZ, Meltem, "Adana İlinde Geleneksel Tedavide Kullanılan Bazı Bitkiler", I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1996.

CUMAKUNOVA, Gülzura, "Kırgızların Nooruz Kutlamalarında Eski Türk İnançlarının İzleri", III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

ÇETİN, İsmet, "Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler", Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2000.

ÇINAR, Ali Abbas, "Kazak Türklerinde Nevruz", III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara- 2000..

ÇİMPOEŞ, Lübov, “Gagauzlarda İlkyaz Yortuları İle Çocuk ve Gençlik Oyunları İlişkisi”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

DAVLETOV, Timur, “Hakas Türklerinde Dinî Bayramlar ve Çılpazı(Yılbaşı)”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000

DEDE, Abdurrahim, “Batı Trakya Türklerinde- Eski Türk Dini- Şamanizm'den Kalıntılar”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV.Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 40, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 11, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara-1982.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair Bir İnceleme”, Milli Folklor, Cilt: 5, Yıl: 9, Sayı: 33, Ankara-1997.

DİNÇER, Ferruh, “Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği (Beş Doğu İlimizde Yeni Örnekleriyle)”, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:21, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara-1976.

DOĞAN, İsmail, “Malatya'da Ölümle İlgili Âdetler, İnanışlar”, İnönü Üniversitesi III.Battal Gazi Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu-Tebliğler (19-21 Ekim 1998), İstanbul-Kasım 1989.

DURDIYEVA, Amangül, “Türkmen Halk Edebiyatında Nevruz İşleri”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999- Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

DURDU, Aydın, Bircan KALAYCI DURDU, “Geçmişten Günümüze Ölüm Âdetleri ve Kemaliye Köyü'nde Ölüm”, Türk Halk Kültürü Araştırmaları-

1997, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1998.

DUVARCI, Ayşe, “Halk Hekimliğinde Ocaklar”, Milli Folklor, cilt: 1, Yıl: 2, sayı: 7, Ankara-Eylùl 1990.

EKER, Gùlin Öđüt, “Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, Türk Kùltürü, Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, sayı: 439, Yıl: XXXVII, Ankara-Kasım 1999.

EKİCİ, Metin, “Tire Yöresi Yağmur Duası Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, Milli Folklor, cilt: 7, Yıl: 14, sayı: 56, Ankara-2002.

ELÇİ, Armağan, “Bulgaristan’daki Kırcaali- Elmalıbaba Köyü Semahlarına Genel Bir Bakış ve Anadolu Semahları İle Mukayesesi”, Uluslararası Türkistan Halk Kùltürü Sempozyumu (25-27 Ekim 2000, Marmaris- Muğla), Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla-2001.

ER, Tùlay, “Ürgüp ve Çevresi Evlenme Âdetlerinde Meydana Gelen Sosyal ve Kùltürel Değişmeler”, V. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kùltür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

ERDEN, Attila, “Batı Anadolu Türkmenlerinde Ölüm Kùltürü Üzerine Derlemeler”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 6, Ankara-Yaz 1998.

ERDOĞAN, Zübeyde, “Ankara’nın Kazan ve Kalecik İlçelerinde ve Bunlara Bağlı Köylerde Halk Hekimliği”, V. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kùltür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi:54, Ankara-1997.

ERÖZ, Mehmet, “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yıl: XVIII, Sayı: 211- 214, Mayıs-Ağustos-1980.

GELAYEVA, Ariuka, “Karaçay- Malkarların Bahar Bayramı Kutlamalarında Eski Türk İnançlarının İzleri”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

GÖKSOY, Yılmaz, “Tarihimizde Ağaç ve Yozgat Yöresindeki Ulu Ağaçların Öyküleri”, Milli Folklor, Cilt: 2, Yıl: 4, Sayı: 16, Ankara-Kış 1992.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, Alanya Halk İnançlarında “Ağaç” Motifi, Türk Kültürü Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yıl: XXXII, Sayı: 376, Ağustos 1994.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “Türk Halk İnançlarında Nevruz Motifi”, Bilge, Sayı: Kış/11, Ankara-1997.

GÖZAYDIN, Nevzat, “Türkiye Folklorunda Tuz”, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II.Cilt (Halk Edebiyatı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976.

GÜL, Bülent, “Nahçıvan’da Güneşli Köyünde Nevruz Geleneği” Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, 1998.

GÜLDİKEN, Kadir, “İran Türk Toplumunda Nevruz Kavramı ve Töreni”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

GÜNGÖR, Harun, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu(Bildiriler), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991.

HACIYEV, İsmail Muhtar Oğlu, Ebulfez Kulu AMANOĞLU, “Nahçıvan Özerk Cumhuriyetlerinde Nevruz Kutlamaları, Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, 21-23 MART 2000.

HACIYEVA, Maarife, “Azerbaycan Türklerinde İnançlar”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (Gelenek-Görenek-İnançlar) Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

İBRAHİMPUR, Dilber, “Nevruz Bayramında Kadınların Rolü”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

İNAN, Abdulkadir, “Türk Kültürü”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ordu Sayısı, sayı:46, Ağustos 1966.

İNAN, Abdulkadir, “Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları”, Belleten, Sayı:43, Ankara, 1947.

İNAN, Abdulkadir, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, Türk Kültürü Araştırmaları III-IV-V-VI, Ankara 1966-1969.

KARADAĞ, Metin, “Mahalli Türk Evlerindeki Halk Geleneklerinin Anlam ve Fonksiyonları”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 373, Yıl: XXXII, Ankara-Mayıs 1994.

KARTAL, Numan, “Kocacık'ta Hıdrellez Gelenekleri”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

KALAFAT, Yaşar, “Eski Türk İnançlarının Kars Yöresi İzleri”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV.Cilt (Gelenek, Görenek ve inançlar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1992.

KALAFAT, Yaşar, “Uluğ Türkistan’da Halk Sufizmi(Kırgızistan)”, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı: 97, İstanbul-Ağustos 1995.

KALAFAT, Yaşar, “Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri Halk İnançları Karşılaştırması”, I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo- Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri (25-26 Nisan 1994- Antalya), Kültür Bakanlığı: 1821, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara-1996.

KALAFAT, Yaşar, “Özbekistan-Anadolu ,Karşılaştırmalı Türk Halk İnançlarında “Doğum”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

KAYA, Azat, “İşlevsel Açısından Nevruz Geleneği”, Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara- 21-23 Mart 2000.

KAYA, Azat, “Balıkesir’de Yatırlar Çevresinde Oluşan İnanç ve Gelenekler”, V.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

KESKİOĞLU, Osman, “Bulgaristan Türkleri Kocabalkan Türkleri Folkloru”, Türk Kültürü Araştırmaları III-IV-V-VI (1966-1969), Ankara-1973.

KILIÇ, Abdullah, “Anadolu’da Nevruz Kutlamalarına Bağlı Olarak Yaşatılan Halk İnanışları ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış”, Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-21-23 Mart 2000.

KILIÇ, Filiz, “Osmanlı Devletinde ve Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri(18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

KILINÇ, Yılmaz, “Gaziantep Yöresi Halk Oyunlarında Halay Geleneği”, GAP Çerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 12-13 Ekim 2001 Gaziantep, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2957, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 337, Seminer- Kongre Bildirileri Dizisi: 73, Ankara-2002.

KIRCI, Emine, “Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar”, Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara-1998.

KONSTANTİNOVA, İ. A., “Mançu-Tunguz, Moğol ve Türk Dillerinde ‘Ocak-Ev-Ulus’ Söz Kompleksinin Niteliği Üzerine”, T.D.A.V. Yayınları, (Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Hatıra Sayısı), Temmuz, Ağustos 2002.

KORKMAZ, Ramazan, “Çıldır’daki Nevruz Törenleri ve Bu Törenlerin Şamanik Kültürle İlişkisi, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

KÖSE, Nerin, “Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği”, Milli Folklor, Cilt: 8, Yıl: 15, Sayı: 60, Ankara-Kış, 2003.

MEDETLİ Eynulla, Elbeyi SADIKOĞLU, “İslam Dinî Bayramlarının Nahçıvan’da Geçirilmesine Dair”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı

Yayınları: 1872, Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Mùdùrlùğü
Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

MEYDAN, Filiz, “Kùtahya’da Hıdrellez Geleneği”, Türk Kùltüründen Derlemeler
(Hıdrellez Özel Sayısı), Kùltür Bakanlığı Yayınları, Neyir Matbaası, Ankara,
1990.

NEBİYEV, Azad, “Azerbaycan’da Nevruz”, Kùltür Bakanlığı Yayınları: 1875,
Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Mùdùrlùğü Yayınları: 246,
Türk Dùnyası Dizisi:04, Ankara-1997.

ONARLI, İsmail, “Nevruz Bayramı”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl: 9,
Sayı: 25, Ankara-Bahar (Ocak-şubat-Mart) 2003.

ÖZBAY, Murat, “Türkler ve İşlâmiyet”, Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi
Araştırmaları Özel Sayısı I), Yıl: 8, Sayı: 43, Ocak-şubat 2002.

ÖZKAN, Fatma, “Sibirya Türklerinde Geçiş Törenleri”, Uluslararası Türk
Dùnyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri(26-028 Mayıs 2000), Kùltür
Bakanlığı Yayınları, Ankara-2002.

ÖZMEN, Ahmet, “Kars Yöresinde Nevruz Bayramı,” Bilge, Atatürk Kùltür, Dil ve
Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları, Sayı: Bahar/8,
Ankara-1996.

ÖZHAN, Mevlüt, “Kadınlar Arasında Oynanan Dramatik Seyirlik Oyunlarda
İşlenen Konular”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi Bildirileri,
III.cilt (Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence), Kùltür Bakanlığı Halk
Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Mùdùrlùğü Yayınları: 166,
Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 36, Ankara-1992.

ÖZHAN, Mevlüt, “Türkmenistan’daki Düğünlerde İnançla İlgili Bazı Uygulamalar ve Türkiyedekilerle Benzerlikleri”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: 1, sayı: 4, Ankara-Eylül 1993.

ÖZHAN, Mevlüt, “Türkiye’deki Dramatik Köy Seyirlik Oyunları Üzerine Bir Atlas Denemesi”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 248, Seminer Kongre Bildiriler Dizisi: 55, Ankara-1997.

PİRVERDİOĞLU, Ahmet, “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği Nevruz”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

RAYMAN, Hayrettin, “Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler”, Millî Folklor, Ankara-Bahar 2002.

RAYMAN, Hayrettin, “Bayburt ve Yöresi Ziyaret Yerleri”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara, 1997.

REHNİMUN, Şerham, “Güney Azerbaycan’da Yıl Bayramının Gelenek ve Görenekleri, III.Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

SALİH, Durmuhammed, Yaşar KALAFAT, “Hazara Türklerinde Halk İnançları”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yıl: 8, Sayı: 20, Ankara-2000.

SANTUR, Meltem Cingöz, “Anadolu’nun Bazı Yörelerinde Gerdek Sabahı

Gelinle İlgili Âdet ve Uygulamalar Üzerine Bir Atlas Denemesi”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1997.

SAVRAN, Gülnaz, “Adana Bölgesinden Derlenen Bazı Halk Tıbbi Uygulamalarının Tıbbi Antropoloji Açısından Değerlendirilmesi”, III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni(Sempozyumu) Bildiriler, Adana Valiliği Yayınları, Adana-1999.

SEYİDOĞLU, Bilge, “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara-1998.

SÜMER, Ali, “Alevî-Bektaşî Kültüründe Renkler ve Semahlardaki Figürlerin Anlamı”, V.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

ŞENOL, Ahmet, “Türk Halk Oyunları Adları İçindeki Renk ve Rakam Motifleri”, IV.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III. Cilt (Halk Müziği, Oyun, Tiyatro Eğlence), Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 166, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 36, Ankara-1992.

ŞİMŞEK, Esmâ, “Kadirli ve Sumbas(Osmaniye)’ta Evlenme Âdetleri”, Osmaniye Folkloru ve Halk Kültürü Sempozyumu(4-5 Ocak 2003), Osmaniye Valiliği Yayınları, Osmaniye-2003.

TANYU, Hikmet, “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 21, Seminer, Kongre Bildirileri

Dizisi: 6, Ankara-1976.

TAVKUL, Ufuk, “Karaçay-Malkar Türkleri’nde Eski İnançlar”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yıl: XXVIII, Sayı: 325, Ankara-Mayıs 1990.

TERZİBAŞI, Ata, “Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası Törenleri”, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 21, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara-1976.

TOPALOVA, Aljira, “Özlem Bayramı”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

TURAN, Ahsen, “Hayat Ağacı”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 353, Ankara-Eylül 1992.

TURAN, Fatma Ahsen, “Anadolu’daki Nevruz’la İlgili Uygulamalar”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

TÜTÜNCÜ, Zekiye, “Bolu İlinde Bayramlar, Anma Günleri, Festivaller”, II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri (16- 18 Aralık 1998), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2000.

ÜÇER, Müjgan, “Sivas yöresinde Nazarlıklar ve nazarla ilgili İnanışlar”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Ankara-1997.

ÜLKER, Hasan, “Karaçay- Malkar Türklerinde Ağaç Kültü”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yıl: XXIX, Sayı: 344, Ankara-Aralık 1991.

VON GABAIN, Annemarie, “Renklerin Sembolik Anlamları, Çev., Semih TEZCAN, Türkoloji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

YARDIMCI, Mehmet, “Malatya’da Halk İnanmaları, Mistik Kaynaklı Halk Sağaltmacılığı ve Bazı Halk İlaçları”, İnönü Üniversitesi III.Battal Gazi Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu-Tebliğler (19-21 Ekim 1998), İstanbul-Kasım 1989.

YAĞMUR, Mehmet Atlan, “Kayseri İli Halk Hekimliği”, Türk Halk Kültürü Araştırmaları-1995, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1996.

YEDEKÇİOĞLU, Kâzım “Kayseri Folklorunda Ateş Kültü”, Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler), Erciyes Üniversitesi Yayınları No:14, Kayseri-1991.

YILDIRIM, Ali, “Emlek Yöresi Köylerinde İnanç Özellikleri”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri (23-28 Ekim 2000-Ürgüp), Ervak Yayınları, Ankara-2001.

YOLOĞLU, Güllü, “Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

YUGUŞEVA, Nadya, “İslâmiyet Öncesi Türk Dinî Hayatı İçinde Nevruz’un Önemi ve İşlevi”, III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999-Elazığ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2000.

YUGUŞEVA, Nadya, “Altaylarda Türkler ve İnançları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Sayı: 11, Ankara-Bahar 2001.

YUND, Kerim, “Türklerin Kutlu Ağacı Kayın(Huş) Adı Üzerine”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yıl: X,12, Sayı: 120, Ankara-Ekim 1972.

Diğer Kaynaklar

Ansiklopediler

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, Türk Ansiklopedisi, 2.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

DOĞAN, Ahmet, “İslâmiyet’ten Önceki Türk İnancına Dair”, Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ERDEM, Mustafa, “Kırgızlar’da Dinî ve Sosyal Hayat”, Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.

GÜNGÖR, Harun, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Bayrak”, İslâm Ansiklopedisi, 2. Cilt, 5.Baskı.: Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1979.

MEMMEDOV, Celal Beydili, “Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnanıcı)”, Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.

OYMAK, İskender, “Türkistan’da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri”, Türk Ansiklopedisi, 3. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.

TURAN Fatma Ahsen, “Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı”, Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt:2, Ana Yayıncılık A.ş. ve Encyclopedia Britannica, Inc.İşbirliği Yayınları, 2000.

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt:3, Görsel Yayınlar, 1999.

Tezler

ALTUN, Işıl, Kocaeli- Kandıra Türkmenlerinde (Manavlar) Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya-Haziran 2003.

ÇAĞIMLAR, Zekiye, Adana Yöresi Yatır- Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Adana-1994.

ÇINAR, Selâmi, Özbekistan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnancıları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1995.

İŞİK, Ramazan, İslâm Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnancılar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri-1994.

İŞİK, Aybilge, Eğlence Köyü Halk Kültürü, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Sakarya-2001.

KILIÇ, Hatice Çiğdem, Türk Kültüründe İnanç ve İnancılar, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya-Mayıs 2003.

ÖNGEL, Hasan Basri, Türk Halk Oyunlarının Kökeni, Oluşumundaki Etkenler ve

Sınıflandırılması, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1992.

PİŞKİN, Abdullah Celaledin, Osmaniye ve Çevresinde Halk İnanış ve Uygulamaları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri-2001.

SEVER, Mustafa, Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları ve Halk Hekimliği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-Kasım, 2001.

USLU, Şükrü, Dini Pratikler Açısından Türkler'de Kam ve Kamlık, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya-1997.

Sözlükler

ACAROĞLU, Türker, Türk Atasözleri, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, Mart, 1993.

Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 279, Ankara- 1996.

Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler II, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 331, Ankara- 1996.

Halk Bilimi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: 442, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1978.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 8. Baskı.: Ankara-1998.

GÖZLER, H. Fethi, M. Ziya GÖZLER, Açıklamalı Türk Atasözleri, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul-1982.

YÖRÜK, Sevim, Yaşar YÖRÜK, Açıklamalı Deyimler Sözlüğü, Serhat Yayınları, İstanbul-1997.

Seyahatname

İbn Fadlan, Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi, Hazırlayan: Ramazan ŞEŞEN, Bedir Yayınları, İstanbul-1975.

Ders Notları

EROĞLU, Türker, Halk Bilimi, Yüksek Lisans Ders Notları, Sakarya, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

13.08.1979 yılında Adana'da doğdu. İlkokulu 1990 yılında Adana Dosteller İlkokulu'nda, ortaokulu 1993 yılında Mehmet Kemal Tuncel Lisesi'nde (Ortaokul kısmı), liseyi 1996 yılında Adana Merkez Endüstri Meslek Lisesi'nde (Elektronik Bölümü) bitirdi.

1997 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2001 yılında buradan mezun oldu. Aynı dönemde Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı.

Ekim 2001'de M.E.B. Sakarya Nuri Bayar İlköğretim Okulu'na Türkçe Öğretmeni olarak atandı. Aralık 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen bu üniversitede Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.